
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Cilt/Volume: II
Sayı/Issue: 5
Yıl/Year: 2019
Yaz/Summer

E-ISSN: 2587-2117

2019
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.tarihvegunce.org

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

Yazışma Adresi/Adress

Tuna Mahallesi 5545 Sokak Nu: 1 Daire: 3 Bornova/İzmir

E-Posta/E-Mail

tarihvegunce@gmail.com

Basım Yerim/Printing Place

Can Dijital Baskı Reklam A. Ş.

Kapak Tasarımı

Yıldız ŞEN

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ
2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN
19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi Dağ
halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEİNRİCH

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSİ
Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Conteporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN
42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRİJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMİDİS
Komotini University

Dr. Georgios LİMANTZAKİS
Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMİEŁOWSKA
Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL – Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sayı Editörü/Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Sekretarya/Secretariat

Erdal İNCE

Murat KAYA

Yıldız ŞEN

Ercan YALÇIN

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY - University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA - National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV - Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA - Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA - Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA - Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN - Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS - Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV - Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL - Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA - Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ - Makedonya
Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA - Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Salih TUNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Gümülline
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY - Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ
Dr. Georgios LİMANTZAKİS - Atina Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Kemal ARI- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL- Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN-Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Salih TUNÇ- Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL- Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ- Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Derya GENÇ ACAR- Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖKSAL- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Neval KONUK HALAÇOĞLU
Dr. Ergenekon SAVRUN- Ufuk Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Erdal İNCE - İzmir
Murat KAYA - Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN - Samsun
Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL

Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Erdal İNCE
Murat KAYA
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Emine Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 247

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Kemal ARI

19 MAYIS'IN 100. YILINDA ATATÜRK'E VE TÜRK DEVRİMİ'NE NASIL
BAKMALIYIZ?..... 251

Arda BAŞ

DEMOKRAT PARTİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA TÜRKİYE'DEKİ
YAHUDİ CEMAATİN BAKIŞI "ŞALOM GAZETESİ" ÖRNEĞİ 273

Nurhan AYDIN, ELİF ERGÜN

CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ VE BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ . 301

Ali ÖZÇELİK

BATI ANADOLU EŞKIYALIĞININ BİR MİT HALİNE GELİŞ SERÜVENİ... 333

Nurten ÇETİN

ADANA VALİSİ HAKKI BEY'İN RAPORU IŞIĞINDA FINDICAK İSYANI 361

Ömer Oğuzhan DOSTİ

THE NEWS ABOUT THE POPULATION EXCHANGE ACCORDING TO THE
ENGLISH PUBLIC..... 381

Ergenekon SAVRUN

THE UYGHUR TURKS AND THE EASTERN TURKISTAN (XINJIANG
CONFLICT): WHICH CHINA? CHINA'S GROWTH OR RED CRUELTY 399

Erdal İNCE

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MÜSKİRAT VE MÜSKİRAT SATAN
YABANCI ESNAFA İZİN VERİLMESİ 411

Şenay SAVUR

1960'LAR TÜRKİYESİNDE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ BİR KITLIK VE
KURAKLIK ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ 431

Nurhan AYDIN, Kübranur ÖZTÜRK
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
KAFKASYA POLİTİKASI..... 469

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Paschalis VALSAMİDİS

"Kemal Arı, *Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)*" 505

Yenal ÜNAL

"Bilal Kaymakçıoğlu, *İvriz Köy Enstitüsü Anılarım*" 509

Halil Fehmi DAĞ

"Heinz Guderian, *Errinnerungen eines Soldaten Motorbuch Verlag*" 517

Murat SOYDAN

"Giray Fidan, *Kaimo'er: Atatürk'ün Çin'ce Yayınlanan İlk Biyografisi*" 531

TEMSİLCİLİKLERİMİZDEN HABERLER..... 535

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Cilt: II Sayı: 5 2019/Yaz

Volume: II Issue: 5 2019/Summer

EDİTÖRDEN

Selamlar...

Yayın hayatına başlayalı iki yıl olan Tarih ve Günce'nin beşinci sayısı ile sizlerle buluşmaktan son derece mutluyuz. İlk yola çıktığımız günden itibaren Tarih ve Günce ekibi olarak heyecanla çalıştık. Her sayının ardında akademik dünyada öne çıkan bilim insanları yanında doktora ve yüksek lisans öğrencilerine kadar çok sayıda arkadaşımız var.

Bu sayımızda diğer sayılarda olduğu gibi alanında yetkin araştırmacıların çalışmalarını sizlere ulaştırmayı amaçladık. Yazarlarımız birbirinden değerli çalışmaları ile tarih alanına ve toplumsal belleğe değerli katkılar sundular. Temsilcilerimiz vasıtasıyla dünyadaki bilimsel etkinlikler izlenmiş ve sizlerle paylaşılmıştır. Kitap tanıtımları ile yeni yayınlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu sayıda birbirinden değerli yazılar ile Yunanca, İngilizce yazılar yer almaktadır.

Geçen sayının editörü değerli arkadaşımız Dr. Resul Yavuz'du. Bu sayıda bu görev bana verildi. Ekip olarak aylar süren titizlenmelerimiz neticesinde bu sayıyı meydana getirdik. Bu sayıda heyecanımızın bir diğer

sebebi de Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 100. Yılı olması... Kemal Arı, 19 Mayıs'ın 100. Yılında Atatürk'e ve Türk devrimine nasıl bakmamız gerektiğini sade ve yalın üslubuyla sayfalarında anlatmaktadır. Diğer yazarlarımız Nurhan Aydın ile Elif Ergün, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan, Batum'u bırakmasıyla teşkilatlanan Türk ve Müslümanların Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni kurmaları ve bu hükümetin bölgedeki faaliyetlerini ele aldı. Yine Nurhan Aydın bu sefer Kübranur Öztürk ile birlikte İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas politikasını gözler önüne sermiştir. Erdal İnce, II. Meşrutiyetin ardından kontrolü bir şekilde serbest bırakılan müskirat kullanımı ve yabancı esnafa yönelik müskirat satış izinlerinin verilmesine dair incelemelerde bulunmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası yayın hayatına girmiş olan Yahudi cemaatine ait Şalom Gazetesi'nde yer alan Türkçe makaleleri tarayan değerli araştırmacı Arda Baş, Yahudi cemaatin Demokrat Parti döneminde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler karşısındaki tutumunu çeşitli örnek olaylarla incelemiştir. Ergenekon Savrun, İngilizce olarak yazdığı makalesinde Uygur Türklerinin Çin hâkimiyetine girişi ile Çin yönetiminde yaşadıkları baskıları bizlerle paylaşmıştır. Bizi 1960'lara götüren Gurbet Gökgez, 1960 sonrası köyden kente göçün nedenleri, 1961 Anayasası kapsamında devletin, sosyal devlet olma yönündeki net tavrı sonrası konuya nasıl bir düzlemde yaklaştığı üzerine araştırma ve analiz yapmaya çalışmıştır. Batı Anadolu'da eşkıyalığın bir mit haline gelişini Ali Özçelik'ten okurken; İngiliz basınında mübadeleye ilişkin İngiliz kamuoyunda tartışılan fikir ve haberleri Oğuzhan Dostî'den dinlerken, Adana Valisi Hakkı Bey'in Raporu ışığında Fındıcak isyanını değerli araştırmacı Nurten Çetin'in kaleminden takip edeceğiz. Ayrıca kitap incelemeleri bölümünde Yenal Ünal'ın Bilal Kaymakçıoğlu tarafından kaleme alınan "İvriz Köy Enstitüsü Anılarım" adlı değerli eserini, Murat Soydan'ın Giray Fidan'ın yazdığı Kaimo'er: Atatürk'ün Çin'ce Yayınlanan İlk Biyografisi adlı çalışmasını, Pashalis Valsamidis'ten Kemal Arı'ya ait olan Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince) adlı eserin incelemesini, Halil Fehmi Dağ'dan ise Heinz Guderian'ın "Errinnerungen eines Soldaten" adlı eserin tanıtımını okuyacaksınız. Tarih ve Günce Almanya Temsilcisi Necla Püren'in, Almanya'da bir çok konferans, sempozyum ve paneller düzenleyen Prof. Dr. Kemal Arı'nın 2019 yılı Mart ayından itibaren ülkedeki faaliyetlerini konu alan yazısını sayfalarımızda bulacaksınız. Macaristan Temsilcisi Alev Duran, Macaristan'daki Gülbaba Türbesi ve buranın Türk-Macar işbirliği ile restorasyonunu konu alan yazısıyla Macaristan'dan son haberleri bizlerle

paylaştı. Selçuk-Efes kent belleğini ise Pınar Szer Tonga'nın yazısında bulacağız.

Nice sayılarda buluşma temennisiyle...

İyi okumalar...

Dr. Özlem YILDIZ

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 251-272.

Geliş Tarihi: 19 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

19 MAYIS'IN 100. YILINDA ATATÜRK'E VE TÜRK DEVİRİMİ'NE NASIL BAKMALIYIZ?

Kemal ARI*

Öz

Atatürk 19 Mayıs 1919 günü Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastı. Aradan yüz yıl geçti. Yüz yıl, önemli bir zaman aralığıdır. Bugünden geçmişe bakarak, Türk Devrimi'nin genel bir değerlendirmesi yapılmalıdır. Yüz yıl boyunca Türk Devrimi'nin aldığı yol incelenerek, değerlendirilmelidir. Türkiye'de bu yeterince yapılmamıştır. Bu yazının amacı, bu soruna dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: 19 Mayıs, Atatürk, Türk Devrimi, Samsun, 19 Mayıs 1919

HOW SHOULD WE SEE ATATURK AND THE TURKISH REVOLUTION-MINE IN THE 100TH ANNIVERSARY OF MAY 19

Abstract

On May 19, 1919, Atatürk set foot on the Anatolian soil in Samsun. A hundred years have passed. One hundred years is an important time interval. Looking back on the past, a general assessment of the Turkish Revolution should be made. The path taken by the Turkish Revolution for

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, kemalari1965@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5013-1231.

a hundred years should be examined and evaluated. In Turkey, this has not been enough. The purpose of this article is to draw attention to this problem.

Keywords: 19 May 1919, Atatürk, Turkish Revolution, Samsun.

Giriş

19 Mayıs 2019 tarihi, Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı gün olan, 19 Mayıs 1919'un Yüzüncü Yılı'dır. O günden bu güne tam yüz yıl geçti. Bu yüz yıl içinde Atatürk ve O'nun büyük eseri hep tartışıldı. 19 Mayıs 1919 günü, O'nun Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basmasıyla Türk Ulusu'nun topyekûn olarak büyük bir ulusal kurtuluş savaşına girdiği kabul edilir.

O gün Türkiye karşılaştığı büyük zorlukların ve yıkımların etkisiyle büyük bir karanlığın içinde çırpınıyordu. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda hasım olarak savaştığı devletlerle bir bırakışma metni imzalamış ve o günden sonra "*Mütareke Dönemi*" dediğimiz yeni bir dönem başlamıştı. Ülke büyük kargaşalar içinde çalkalanıp duruyor, bırakışma kurallarına aykırı olarak güçlü devletlerin ülke topraklarını işgal etme girişimleri ve bu süreçte gerçekleştirilen kanlı kıyımlar bütün ulusta derin kaygılar, çalkantılar ve umutsuzluklar yaratıyordu. Ülkede geleceğe ilişkin umut verici bir ışık görülüyordu. Ülkenin önde gelen siyaset adamları ve aydınları artık her şeyin bittiğini ileri sürüyor, ülkenin elinde büyük ölçüde maddi bir güç olmadığından, bir mücadele azmini kendilerinde bulamıyorlardı. Ülke deyim yerindeyse kan ağlıyordu. Bırakışma kuralları gereğince Türk Ordusu büyük ölçüde dağıtılmış, silahları elinden alınmıştı ve İtilaf güçlerine teslim edilmekteydi. Siyaset dünyası ise bambaşka bir havadaydı: Ülke İttihatçılık ve İtilafçılık tartışmaları içinde büyük bir siyasal boşluk içindeydi. Atatürk'ün Samsun'a gitmek için hareket ettiği günden bir gün önce, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in kanlı biçimde işgal edilmesi ülkede derin bir üzüntü ve heyecan yaratmıştı. İnsanlar büyük bir kaygı içinde gelecekte bu işgallerin yayılarak devam edeceği kuşkusuna düşmüştü; ancak öte yandan ulusal bilinç uyanmaya başlamış, işgallere karşı ancak silahlı mücadele edilebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştı. İzmir'deki kanlı olaylar nedeniyle kabaran ulusal bilinç, ülkenin üzerine serpilmiş ölü toprağını dağıtıyor, en azından ulusun kendi gücüne

dayanarak, gerekirse silahlı bir mücadeleye gidip, kendisi için öngörülen ölüm fermanını yırtıp atabileceği yönünde umutlar yeşeriyordu¹.

19 Mayıs'ın Anlamı

İşte böyle bir ortamda Atatürk 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayakbastı. 16 Mayıs'tan beri üç gün süren vapur yolculuğundan sonra Samsun'a maiyetindekilerle birlikte gelen Mustafa Kemal Paşa, karanlıklar içinde çırpınan ülke için yeni bir umuttu. O daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Anadolu'da ülkenin kutulusu için neler yapılabileceğini ayrıntılı biçimde düşünmüş, önemli kararlar almıştı². Çok kişiyle temas etmişti; ona yakın olan ve onu tanıyanlar, onun Samsun'a gidişinin normal bir süreç olmadığını seziyorlardı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken ülke sorunları ile ilgili pek çok konuyu arkadaşlarıyla görüşmüş, onların düşüncelerini almıştı. Ancak öyle de olsa asıl yapmak istedikleriyle ilgili herkesle her şeyi konuşmamıştı. İstanbul'dan ayrılmadan önce pek çok kişiyle vedalaştı; öyle ki İngilizler tarafından tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne sürülmüş başta Fethi Bey olmak üzere, pek çok arkadaşını orada ziyaret etti ve kimisini doğrudan Anadolu'ya çağırdı. Pek çok kişi onun, Samsun'a gönderiliş nedeninden ayrı olarak bir şeyler yapacağını ve ulusal kurtuluş için çaba göstereceğini fark ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geliş amacı ile ona verilen görev arasında önemli farklar vardı. O'nun Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak gönderilmesinin nedeni; bölgede görülen güvenlik sorunlarıyla ilgiliydi. İngilizler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Karadeniz Bölgesi'ndeki güvenliği bozan gelişmelere ilgileri çekmişler ve eğer bunları önlemek yönünde bir çaba gösterilmezse, bırakışmanın 7. Maddesi uyarınca, bölgeyi işgal etmek zorunda kalacaklarını bildirmişlerdi. Bu nota üzerine Osmanlı hükümeti büyük bir telaşa kapılmıştı. Aynı telaş Sultan Vahdettin'de de görülüyor, yeniden İngilizlerle önemli bir konuda karşı karşıya gelmekten alabildiğince çekiniyordu. Ülke daha o günlerde öngörülemeyen pek çok riske açık bir konumda bulunuyordu. Güvenliği bozan unsurlar olarak görülen şey, ülkenin düştüğü zor durumdan iyice şımararak bölgede bir Pontus Devleti kurmak isteyen Rumluk dünyasının kendi içinden çıkmış çetelerin, Türk-Müslüman köylerine yaptığı baskınlar sonucunda devletten bir şey

¹ O gün için bkz. Kemal Arı, "15 Mayıs 1919: İzmir'in İşgali ve Karagün", Bütün Dünya, 2016 (Şubat), s.33-36.

² Krş. Falih Rıfık Atay, Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs, Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1999, s. 148-149

gelemeyeceğini görmüş olan Türkler'in kendilerini korumak için oluşturmuş oldukları milis güçlerdi. İngilizler buna tahammül edemiyor; bu ulusal örgütlerin dağıtılmasını istiyorlardı. Bu nedenle hükmet ve saray, bu işgale gerek kalmayacak biçimde bölgedeki güvenliği bozan unsurları dağıtmak, elebaşlarını derdest etmek ve İngilizler'in işgal gerekçelerini ortadan kaldırmak arzusundaydı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nitelikler çok uygun bulunmaktaydı; bir kere İttihatçı değildi; öte yandan geçmişinde önemi başarılar bulunuyordu ve bu duyarlı işi en iyi onun başaracağına olan kanı güçlüydü. Bunun için önce 9. Ordu Müfettişliği ile görevlendirilmiş, ardından da kendisine görev ve sorumluluklarının sınırlarını çizen bir talimatname verilmişti³. O, Samsun'da başlayan yolculuğu boyunca bu talimatnameye uymak durumundaydı. Ancak daha Samsun'dan itibaren bu talimatnamede yazan konuların dışına çıkmaktan geri kalmadı. Örneğin, birçok yerde halkla yaptığı görüşmelerde, ulusa, ulusun ve yurdun karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi anlattı. Bölgede kurulmuş Müdafaa-i Hukuk örgütlerini ve varsa bunlara bağlı milis güçlerin neler olduğunu araştırdı. Birçok yerde İngilizler'e teslim edilmesi gereken silahların bu sivil direnişçilere verilmesini sağladı. Bu yaptığı açıkça onun yetki ve sorumluluklarına aykırıydı. Ancak o yetkinin ve sorumluluğun ancak ulusa karşı olabileceğine inanıyor; böyle zor günlerde ulusun varlığı tehlikede ise, başka yerlerden alınacak talimatların önemli olduğuna inanmıyordu. O bununla yetinmedi; dağınık ve küçük ölçekli örgütlenme çabalarını ulusal boyutta bir yapıya dönüştürmek için çaba harcadı. Yurtseverler ülkenin her yerinde kongreler düzenliyor, kimi yerlerde yerel yönetim ilkesine dayanan şuralar oluşturuluyor, silahlı direniş düşüncesi her yerde eğittikçe yaygınlaşıyordu. Bu direniş için ulusal hakları korumak üzere dernekler ve sivil direniş grupları bile oluşturuluyordu. Bunlarla iletişime geçmek, sonra da bu güçleri ve yapıları birleştirerek, ulusal bir cephe yaratmak için Mustafa Kemal Paşa sivil örgütlenmenin öncüsü olan kişilerle iletişim kuruyordu. Öte yandan elde kalan askeri birimleri ve onların sorumlusu olan kişileri bu yapının içine çekmeye çalışarak, yurt ölçekli büyük bir direniş gücü yaratmak için uğraşıyordu⁴.

³ Harbiye Nazırı Şakir Paşa imzasıyla, Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli talimatname sureti; *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi yay.*, Ankara, 1982s.22-24; ayrıca bkz. Cemalettin Taşkiran vd., *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.*, Ankara, 1999, s. 3-5.

⁴ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları, 1918-1920, Yapı Kredi yay.*, İstanbul, 2016; ayrıca bkz. Nejat Kaymaz, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu ve Niteliği", *Bellekten*, XL/160

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günden bu yana büyük Türk Devrimi'nin iz düşümleri kendini gösterdi. Örneğin "*Millet*" diyordu, "*Türk Milleti*" diyordu. "*Milletin istiklali ve hâkimiyeti*" diyordu; daha da ötesi "*Hâkimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye*" diyordu. Milletin Türklük duygusundan söz ediyor; üstelik milletin bu duyguyu hedef aldığını söylüyordu. "*Türklük esası*" kavramını kullanıyordu. Meşruiyetin kaynağının millet olduğunu; bu güce dayanmayan hiçbir davanın başarılı olamayacağını belirtiyordu. Giderek bu kavramlar "*Misak-ı Milli*" ye dönüşüyor; belli bir amaç uğruna savaşacak ulusun önüne açıkça hedefler koyuyor; örneğin yine Amasya Genelgesi'nde, milletin işlerini görmek için oluşturulması gereken "*milli bir heyet*" ten dem vuruyordu⁵.

Gelişmeler ve bu gelişmelerle koşutluk gösteren olaylar bir yana, sırf bu kavramlar bile büyük Türk Devrimi'nin 19 Mayıs 1919'u izleyen günlerde resmi belgelere, yazışmalara ve ifadelere geçmiş iz düşümleriydi. Mustafa Kemal Paşa, ulusal savaşla birlikte çok daha büyük bir değişim ve dönüşümü gerçek kurtuluş için öngörmekteydi. Bu önce "*hâkimiyeti milliye esaslarına*" bağlı olmak biçiminde belirtilirken; gün geldi 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet'e dönüştü. Ardından Mustafa Kemal Atatürk, türlü reform hareketleri ve köklü değişimleri başardıktan sonra, bu cumhuriyetin demokrasi olması gerektiğini söyledi. Demokrasi'nin daima yükselen bir denizi andırdığından söz ederek, cumhuriyetin en iyi biçimde demokrasi içinde yaşayacağını anlattı, yazdı, çizdi⁶. Ve derken, ulusun önüne en önemli hedeflerinden birini koydu: "*Çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmak!*". Uygarlığın en gelişmiş düzeyine ulaşarak, oradan, öteki uluslara örnek olmak...⁷

19 Mayıs'ın Devrim'e Açılan Kapısı

İşte 19 Mayıs 1919 günü, böyle büyük bir açılımın ve dönüşümün ilk kapısıdır. O kapı içinden geçen Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde büyük bir devrim gerçekleştirerek, dünyanın öteki uluslarıyla karşılaştırıldığında göz kamaştırıcı bir başarı elde etmişti. Dünya uluslarının gelişmişlik düzeyi, geçirdikleri tarihsel deneyimler ve elde ettikleri sonuçlarla,

⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu kavramları içeren Dahiliye Nezareti'ne İzmir'in işgali üzerine yazdığı bir yazı için bkz. Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, Mayıs 1998, , ss. 6-8.

⁶ Konu ile ilgili olarak şu yapıta bkz. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in Elyazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), Ankara, 2000.

⁷ Atatürk'ün bu yönde pek çok sözü vardır. Örneğin şu yapıta bakılabilir: Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, ATAM, Ankara, 2017.

o gün yaşadıkları koşullar açısından Türk Devrimi'ne bakıldığında, belki de bu ulusların pek çoğundan çok daha ileri bir kültür iklimi ve demokrasi bilinci yaratma yönünde Türkiye yol almaktaydı.

Ancak o gün için öyle olan, bugün için kuşkusuz o günden çok daha ayrışık ve bambaşka bir yere gelmiş durumdadır. Ancak yine de şu genel soruları sormadan insan edemiyor: Bu büyük eseri yaratma yolunca Atatürk neyi başardı? O günün, yani 19 Mayıs 1919 gününün 100. Yılından geriye doğru, o günlere bakarak, onun başardıkları ile ilgili neler söylenebilir? O'nun başardığı ve "*benim en büyük eserim*" dediği cumhuriyet, o gün için pek çok batılı ülke için düş bile edilmezken, bugün, onun öngördüğü gelişmişlik düzeyine ulaşabilmiş midir? Ya da Atatürk, onca öngörüsüyle söylediklerine bakarak ve bunlarla karşılaştırarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin onun öngörülerıyla uyum içinde gelişmişlik düzeyine ulaşabilmiştir diyebilir miyiz?

O'nun başardıklarını ele alıp alt alta yazacak bir liste oluşturulsa her halde bu liste çok kabarık olacaktır. Listeyi gözden geçirenler, Atatürk'ün 57 yıllık yaşamı içinde bir siyasal önder olarak başardığı işlerin büyüklüğünü ve her bir başarılan şeyin toplum için önemini göz önüne aldığımızda ona karşı hayranlık duygularını dile getirmekten geri kalamayacaklardır⁸. Bugün her şeye karşın, ne dünyada ne de doğrudan devrimin odağı olan Türkiye'de, bu büyük devrimsel sürecin yeterince anlaşılıp, tarihsel anlamının ortaya konulduğu söylenemez. Öyle ki bu anlama ve algılama çabaları içinde daha çok devrim karşıtı duruşların etkisi altında toplumun biçimlendirmeye çalışıldığını rahatça söyleyebiliriz. Bu karşıtlık, kuşkusuz bir karşıdevrimci yönü olan bir tutucu ve gerici duruştur. Bu bakış açısına sahip olanların Büyük Türk Devrimi'ni anlamaları konumları gereği zaten beklenemez. Bu tür değerlendirmelerin dikkate alınmasından bir şey çıkmayacağı ortadadır. Buna karşın, büyük Türk Devrimi ve devrimin doğal önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün hak ettiği ölçüde bilimsel değerlendirmelerin odağı yapılamadığı da açıktır.

Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastığında kafasındaki düşüncenin ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak olduğunu onun büyük Nutuk'taki anlatımından biliyoruz⁹. Bu saptama ve amaç; onun anlattığına göre Mustafa Kemal

⁸ Bunu anlamının önemli yollarından biri, O'nun hakkında yapılan çalışmaların çokluğu ve çeşitliliğidir. Örnek olarak bkz. Atatürk Kaynakçası; yine bkz. Kemal Arı, "Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak, Kitapana yay., İzmir, 2017.

⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1981, s.18-19.

Atatürk'ün kendi düşünce dünyasındaydı; öyle ki bunu o günkü ortamda dile getirmesinin güçlüklerine değinerek, “ulusal bir sır” gibi saklama gereği de duymuştu. O gün başlayan yolculukta önce Anadolu'da ulusal birlik ve bütünlüğü sağlamak, ulusu tek bir amaç etrafında toplamak için ulusal kongreler yapılmış; ardından da ulusal ordunun kurulması ve ulusal bir meclisin açılması için çabalar harcanmıştı. Bu ulusal tabanlı hareket, sonunda ülkeden yabancı işgalcileri kovmuştu. Ancak bu kez bir şeyi derinden kavramak ve ona da çözüm bulmak gerekliydi. Ulus o gün yok olma aşamasına nasıl gelmişti? Ne gibi eksiklikler vardı da batı karşısında doğu bir yıkıma sürüklenmişti? Batı ise o günkü gücüne nasıl ulaşmıştı? Niçin doğu batı ile koşut bir gelişmişlik düzeyine gelememişti?

Sonuç belliydi: Ne yazık ki doğu, önce Rönesans'la başlayan, ardından da Aydınlanma dönemiyle süren ve sonuç olarak da teknolojik gelişmişliğin en büyük göstergesi olan Sanayi Devrimine kadar giden çizginin dışında kalmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün öncüsü olduğu devrim, bu nedenle kendi yurttaşına temelden bir değişimi öngörmüştü. Bu değişim, zihniyette, dünyayı anlama ve algılamada, doğayı ve insanı kavramada yepyeni bir bakış açısı kazandırmayı öngörmüştü. Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra devrimin öngördüğü değişim yavaşlamış; kimi zaman yön değiştirmiş, türlü yalpalamalar ve farklı yönlere eğilimler yaparak, ne yazık ki ana çizgisinden uzaklaşmış ve farklılaşmıştır. O nedenle geçen yılların Türk Devrimi'nin öngörüsü olan temel ereklerden ne ölçüde uzaklaşmalar yaratığının bir karşılaştırmasını yapmak özellikle gereklidir.

Devrimle birlikte çok şey başkalaştığına, hatta algılar bile türlü siyasi eğilimler nedeniyle farklılaştığına göre, Atatürk'ün başardığı ve ulusuna öncülük ederek tarihe armağan ettiği devrimin büyüklüğü nasıl kavranabilir? Bu önemli bir sorundur. Oysa her devrim, sonraki kuşaklar tarafından anlaşılacak ve ortaya koyduğu etkiler olarak sürdürülmek ister. Devrim, birçok şeyi değiştirir; tepetakkak eder ve yerine yenilerini koyar. Eskinin yerine konulan yeni, ardıllar tarafından yeterince bilinip anlaşılammışsa, daha da ötesi yeterince içselleştirilmezse pek doğal olarak bir zamanlar devrim rüzgârlarının estiği bir coğrafyada bu kez de karşıt rüzgârlar esebilir. Çünkü her yeni şey, doğa yasası gibi kesin olarak karşıtını da birlikte yaratır. Devrime karşı, devrimin gerçekleştiği bünyede bir direnç gelişir; devrimin gücü bu direnci ya kırarak iyice bünyeye yerleşir ya da direnç, devrimin etkisine karşı güç kazanarak, devrimi geriye doğru baskılayarak itebilir. Genç kuşaklar ve devrim sonrası ardıllar tarafından yeterince anlaşılammış devrimlerin, böyle bir

yazgıyla karşı karşıya gelmesi büyük bir olasılıktır. Daha da ötesi, iş kendi doğasından uzaklaştırıldığında, temel amaçlar farklılaştığında ve algılar değişik bakış açıları ortaya koyduğunda; yalnız Türk Devrimi değil, devrimin en önemli aşaması olan 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlayan yeni dönemin değerlendirmesi zorlaşmıştır. Böyle olunca da devrimin yarattığı büyük etkilerin sonuçlarını saptama işi de her kesin kendine özgü bir 19 Mayıs yorumlamalarına bağlıdır.

Şöyle ki; devrim karşıtları, Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a Sultan Vahdettin imzalı bir resmi yazıyla gönderilmesini dile getirerek, Atatürk'ün yukarıda belirttiğimiz amacını bütünüyle göz ardı ederek, ulusal savaşın Sultan Vahdettin tarafından başlatıldığını ileri sürecek ölçüde garip savlarda bulunabilmektedirler. Konuya böyle bakan bir kafanın 19 Mayıs'la birlikte başlayan süreci bambaşka bir çerçevede değerlendireceği de açıktır. İçine siyaset katılmış, siyasi bakış açıları oluşturulmuş ve bu bakış açısı üzerinden toplumda bilinçli yönlendirmeler yaratılmış iken, elbette sürecin bağımsız ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin önü kesilmiştir. Buna karşın onca bilim adamı ve sayısız kurumun bu konularda çalışıyor görülmelerine karşın, büyük Türk Devrimi'nin yalnız Türk toplumu üzerinde değil, uluslararası etkileri de yeterince incelenmiş değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkışını anlatan birçok yapıtta ya da anlatımda, o gün paylaşılan büyük Türk Devrimi'nin sözünü ettiğimiz alanlardaki etkilerinden değil de; o günün anlatımında kullanılan ve genellikle gereksiz hamaset düzeyine çıkmış anlatılar bulunması ise ayrı bir garabettir.

Bilindiği gibi, Türk Devrimi gerçekleşip kök budak salarken, ortaya koyduğu aydınlık sonuçlar, yalnızca o devrimi yaratmış ulus açısından önemli değildi. Tam tersine bu köklerin hem bulunduğu coğrafyayı hem de dünyayı etkileyecek ölçüde derin bağları ve anlamları vardı. Onun izinden giderek ya da ona benzer kimi eylemsel süreçler yaratarak, baskı ve zulümden kurtulmak isteyen geniş bir Asya, Ortadoğu ve hatta Kuzey Afrika coğrafyası Türkler'in başarısını alkışlıyordu. Yine kuzeyde Türk Devrimi'nden önce ortaya çıkmış olan Sovyet Devrimi'ni gerçekleştiren Bolşevikler, kendi yazgılarıyla Türk Devrimini gerçekleştiren ulusçular arasında tam olmasa da belli ölçülerde özdeşlik algısı içindeydiler. Bir anlamda birinin varlığı, ötekinin güvencesi gibi bir iklim ortaya çıkmıştı. Daha da ötesi, batı dünyasına bakıldığında, insanlık tarihinin onca uğraşyla ve güçlüklerle ortaya koyduğu verimli sonuçları olan Aydınlanma değerleri, yine aynı coğrafyada palazlanmış ırkçılık, vahşi kapitalizm ve emperyalizm tarafından gittikçe gölgede bırakılarak

karartılıyordu. Türk Devrimi'nin ortaya çıkışında, Atatürk'ün çok kere savunduğu gibi, Türk Tarihi'nin derin etkileri, ulusun önu alınamaz bağımsızlık anlayış ve isteği yanında, Aydınlanma dünyasının geliştirdiği ya da ortaya koyduğu değerler dizgesinin de kuşkusuz büyük bir önemi vardı.

Ya Olmasaydı?

Kimi zaman olayların sonuçlarını, sanki olay yokmuş gibi bir düşünceyle tersinden görme çabası, bir süreci, bir olayı ya da bir olguyu anlama yönünde oldukça verimli sonuçlar ortaya koyabilir. Bunun için hemen şu soruyu sorma gereksinimi ortaya çıkar:

"Ya olmasaydı?"

"Ya olmasaydı?" sorusuna verilen yanıt, elbette var olan bir şeyin olmama durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlardır ve bunlar gerçekleşip kanıtlanmamış şeyler olduğu için, verilecek yanıtların önemli bir kısmı "*olasılık*" niteliğindedir. Olasılıklar da ya olur ya da olmaz nitelikte varsayımlar olduğuna, varsayımlar da gerçeğin kendisi olarak nitelendirilemeyeceğine göre, kuşkusuz verilecek yanıtların yine de tam tatmin edici olması beklenemez. Bu olasılığı göz önünde tutarak, gerçeğin yerine konulmaması da; "*Ya olmasaydı?*" sorusuna verilebilecek yanıtlar, olan şeyin yokluğunu yine de duyumsamamıza olanak sunar. Bu olasılıklar üzerinden giderek; Türk Devrimi'nin genel bütünü içinde büyük değişim eylemlerinden yalnızca ikisinin, örneğin yazı ya da giyim kuşam devrimlerinin gerçekleştirilmemiş olduğunu düşlersek... Sırf bu iki değişim yaşanmadı diye, Türkiye'nin ve Türk toplumunun ne gibi bir görüntü içinde donup kaldığını bir duygudaşlık yaparak gözlerimizin önüne getirsek... Ve soruyu çok daha özel bir harekete, bir kişinin bir görevle ilgili yolculuğuna getirerek, şu biçime sokarsak:

-Ya Atatürk, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basıp, Ulusal Savaşı başlatmasıyla birlikte, aynı ölçüde kendi düşünce dünyasında olgunlaştırdığı büyük Türk Devrimi'ni de başlatmamış olmasaydı? Bu durumda ne olurdu? Hatta konuyu bütün bunların olma olasılığı üzerinden giderek, yalnızca tek bir olay üzerinden yorumlama yaparsak... Örneğin her şey yine olmuş olsaydı da "*yazı devrimi*" olmasaydı?

Tarih gerçekleşmiş olgularla ilgilenir; varsayımlar ancak yeni ufuklar açmak için kullanılabilir. Bu varsayım üzerinden gittiğimizde, olası görüntünün kabaca betimlemesini kimi örnekler üzerinden yapmak olanaklıdır. Örneğin

Türk Devrimi'nin en önemli yönlerinden birisi, yazı alanındaki büyük değişimdi. 1928 yılında çıkarılan bir yasa ile yeni Alfabe topluma tanıtılmış ve bundan sonra bu alfabe ile okunup yazılmasına karar verilmişti. İşte, 19 Mayıs olmasaydı, bırakalım ulusal savaşın başlayıp başlamayacağını; hatta başlasa bile aynı çizgide gelişip gelişmeyeceğini; hatta sonuçta ülkeden işgalci güçlerin kovulup kovulmayacağını... Ancak şunu kolayca söyleyebiliriz; büyük olasılıkla "Osmanlıca" dediğimiz yazı türü sürecektir ve yeni yazı ulusa tanıtılamayacaktır; Latin harfleriyle okuma yazma yönünde bir uygulama söz konusu olmayacaktır. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuş olan Cumhuriyet, sırf Latin harflerinden türetilmiş Türk Alfabesi ile başlattığı okuma ve yazma seferberliğinde harcadığı kaynakları ve enerjiyi bu kez Osmanlıca yazı ve dilinin okunup yazılmasına verecek ve okuma ve yazma oranlarını yükseltmek için çaba harcayacaktır. Her şey yine eski yazıyla çıkmayı sürdürecektir; bu yazının yazılması ve okunmasındaki güçlükler göz önüne getirildiğinde, okuma yazma oranları büyük olasılıkla, yeni harflerle ulaşılan düzeylere çıkamayacaktır. Osmanlıca yazının bilindiği gibi önemli bir kısmı Arapça, bir kısmı da Farsça harflerden oluşuyordu. Hatta Arapça ve Farsçanın kendi yazı dağarcığında olmayan bazı harfler de Osmanlıcanın özellikle Türkçe kökenli sözcüklerini karşılamadığı için, Osmanlılarca denilen bir yazı türü ortaya çıkmıştı. Ancak böyle de olsa eğitimsiz Anadolu insanı bu yazıyı Kuran'ın yazısıyla eş değer tutuyor ve yazıyı bir okuma yazma aracı olarak görmekten daha çok, kutsal değerleri olan tanrısal bir armağan olarak nitelendiriyordu. Bu algının bugün bile belli çevrelerde ne denli yaygın ve kalıcı etkileri olduğunu saptamak olanaklıdır. Eğer bu yazı o haliyle sürmüş olsaydı, bu algı çok daha köklü biçimde Türk insanının belleğinde olmayı sürdürecekti. Bunun bir sakıncası var mı? Sanmıyoruz. Ancak bir değeri var: Kutsal olarak görmediği Latince harfleri ve yazıyı çok daha kolay, hızlı tüketmek söz konusu iken, belki de kutsal değerler, kıvrımlar ve biçimler olarak görülen Osmanlıca harflere karşı tavırlar daha ağır olacak ve bu da olasılıkla o yazıyla yazılmış metinlerin tüketilmesini zorlaştıracaktı. Kavrayış ve ilgi bu boyutta olunca, buna bir de zaten özünde Türk Dili'ni yazmada büyük güçlükleri olan, Türkçe'deki sözcükleri yeterince ifade etmekte zorluk çeken Osmanlıca harfleriyle okuma yazmadaki güçlükler buna eklenince, okuma yazma süreçlerindeki zorluklar daha da katmerlenecekti. Eğer yazı devrimi olmasaydı, Türk toplumunun büyük bir çoğunluğu yaşamını okuma ve yazma öğrenmek için ayıracaktı. Kaldı ki Osmanlı harfleriyle okuma ve yazmanın zorluğu, yalnız cumhuriyeti kuran kadronun sorunu olarak da gösterilemez; Osmanlı Devleti'nin neredeyse

Tanzimat'tan beri sıkıntısını gördüğü ve zaman zaman Osmanlı parlamentosunda görüşülmüş bir konudur da aynı zamanda.

Tıpkı türlü olasılıklar içinde doğru bulma yeteneği gibi algılanabilecek bir yazının, değişime uğramadan; hem de az önce sözünü ettiğimiz duygusal bağlarla bütünleştiğinde, Türk insanının ve hele yeni eğitime başlayan çocukların önüne ne büyük engel olarak çıktığını bilmem görebiliyor muyuz?

Öyleyse bu varsayımlara yeni varsayımlar ekleyelim. Bu seslerle yazı sürmüş olsaydı, cumhuriyet de kültüre büyük önem verdiğine ve bunun için batı dünyasına yöneldiğine göre, batı dünyasından alınacak aydınlanma değerlerinin, bilimin ve demokrasi kültürünün önünde de büyük bir engele dönüşecekti. Kabul etmek zorundayız ki modern bilim, batı dünyasında serpilip geliştirildi. Türlü nedenlerle İslam coğrafyası, İslamiyet'in ilk yüzyıllarında gördüğümüz akılcı ve bilimsel gelişmeyi, 13. Yüzyıl'dan sonra sürdürmedi. Rönesans ve aydınlanma dönemini de yaşayamadı. Belki bir genelleme yapmanın zorlukları da olabilir ama Avrupa Aydınlanma Sonrasında, 19. Yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi'ne geçerken, İslam Dünyası kendi Ortaçağ'ını yaşıyordu. Ve hala da yaşadığı rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla Cumhuriyet kurulduğunda yeni Türkiye'nin doğunun Ortaçağına değil, batının Aydınlanma kültürüne ve sanayi devrimiyle gelen bilim ve teknolojisini alma ve onda yükselmeye gereksinimi vardı. Üstelik çok yönlü bir istekti bu. Doğuda insan hakları, demokrasi kültürü, aydınlanma değerleri, uygarlık atılımları yoktu; ilerleme neredeyse bin yıldır bıçak gibi kesilmiş; daha da ötesi büyük bir taassup gelip yerleşmişti. Bunun sayısız örnekleri verilebilir. Bu da doğal olarak Türkler'in buldukları geri kalmışlık durumundan sıyrılması için, batı dünyasına yönelmesini, onunla ilişkilerini artırmasını; onun akılcı, bilimsel, gerçekçi, çözümlemeci düşünce biçimlerini ve yöntemlerini alma zorunluluğu vardı. Bu dönüşüm sağlanamazsa, Türkiye'nin İrkçı emperyalizmin kurbanı olacağını yaşanan olaylar göstermişti. Bunun için de batının izlenmesi ve ondaki değerler dizgesinin ülkeye aktarılması gerekiyordu. Eğer Osmanlıca yazı sürseydi, bu nasıl yapılabilirdi ki? Zaten okuma ve yazma konusunda akıl almaz güçlükleri olan Osmanlıca yazının yerine, batı ile ilişkileri geliştirebilmek için bir de Latin harflerini öğrenme zorunluluğu zaten vardı. Osmanlıca denilen yazı dizgesi ise öyle İslam dünyasının genelinde olan bir yazı türü de değildi. Arapçadan söz edilecekse, Arapça İslam dünyasının bütününde zaten konuşulan, kabul görmüş bir değildi. Aynı biçimde yazısı da değişik coğrafyalara göre başkalaşmıştı. İran ayrı Osmanlı Devleti ayrı, Arap dünyasında aralarında az çok farklılıklar olan yazı kullanılıyordu. Bir

Osmanlıca yazıyı bir Arap'ın okuyup onda yazabilmesi bütünüyle olanaksızdı. Aynı biçimde yalnız Osmanlıca bilen bir kişinin de, Arapçayı okuyabilmesi olanaksızdı. Görüldüğü gibi Arapça harflerin kullanıldığı dünyada da bir birlik ve bütünlük yoktu. Kaldı ki Arapça, Osmanlıca ya da Farsça yazı ve diliyle yazılmış modern dünyayı kucaklayan bilim kitapları da yoktu. Bu durumda, yazı devrimi ile İslam dünyası ile ilişkilerin koştuu sözü bütünüyle palavradır. Yine yazı devrimiyle, geçmişle olan bağların koştuu da bütünüyle geçerli bir söz değildir. Rika türü yazıyı zar zor öğrenebilmiş ortalama bir Osmanlı yurttaşının, süslü, ağır içerikli eski tür yazıları okuyup anlaması olanaksızdı. Bu durumda Türkler'in kendi öz dillerine ve onu kolayca ifade edebilecek bir yazı biçimine kesin olarak gereksinimleri vardı. Olasılıkla, eğer yazı devrimi kabul edilmemiş olsaydı, Türkler kendi coğrafyalarına sıkışıp kalacak, batıdaki gelişmeyi izleyemeyecek, kendisini batı dünyasının bir parçası olarak göremeyecek; kültürde, bilimde ve sanatta, hatta demokrasi kültüründe büyük atılımlar yapamayacaktı.

Örneğin yeni Türk yazısını öğrenmek belli bir düzeye geldiği zaman, Türkiye bir "Tercüme Bürosu" oluşturdu ve batıyı o zamana değin düşünce ve bilim yönüyle zenginleştirmiş önemli kitapların ve klasiklerin hızla çevirisine başladı. Büyük olasılıkla, arada yalnız dil değil bir de yazı engeli olacağından bu değerli eserleri aynı oranda ve düzeyde Türkçe'ye kazandırmak pek olası olmayacaktı.

Bakışlarımızı biraz da giyim kuşam devrimine çevirelim. Bilindiği gibi 1925 yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu'ya yaptığı bir gezi sonrası halka şapka ve modern giysiler tanıtıldı ve Türkiye giyim kuşam devrimini gerçekleştirdi. O zamana kadar toplumun kadın ya da erkek giydiği giysilerin bir milli ya da uygar dünyada kabul edilebilecek bir özelliği de yoktu. Başa giyilen fesin ya da sarığın yanı sıra, değişik yerel başlıklar da takılıyordu. Aynı farklılık ayağa giyilen çarıktan ya da pabuçtan, üstteki mintana, şalvara ve hatta gömleğe kadar öyleydi. Eğer giyim kuşam devrimi yapılmıyaydı, bu konuda da Türkler kendi coğrafyalarına sıkışıp kalacak; milli olmayan darmadağınık giysi görüntüsü, o haliyle sürecekti.

Şimdi devrimin gücünü görmek açısından, her şeyi bir yana bırakıp, yalnızca bu iki olguya odaklandığımızda bile, toplumsal temelde ne büyük değişiklikler yaratıldığını insan gözünün önüne getirebiliyor. Ve Türk Devrimi'nin en ayırt edici yanlarından biri, yalnız düşünce biçimlerinde, yaşama ilişkin algılarda, toplumsal yaşamın aileden başlayarak en tepedeki

aygıtlara kadar örgütlenmelerindeki değişimi değil; sıradan, çok yüzeysel gibi görüp geçirtilen bu değişim süreçlerinin etkilerini de iyice algılamak gerekiyor. O zaman insan devrimin nasıl bir kasırğa gibi tepeden aşağı bir toplumu dönüştürdüğünü, ona yeni bir yaşam alanı çizdiğini ve yepyeni bir dünya yarattığını görme olanağı buluyor. Keza bir de buna her alanda yapılan öteki değişiklikleri, bellek ve algı değişimlerini ekleyelim; nasıl bir görüntü çıkıyor karşımıza?

19 Mayıs'ın Işığında Devrim'in Anlamı

Ve elbette öteki büyük devrimsel dönüşümler üzerinden giderek Türk Devrimi denilen büyük siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutları olan tarihsel olgunun, ne gibi büyük değişiklikler yaptığını açıkça görebiliriz. Her devrime yönünü ve içeriğini kazandıran devrimci öncüler vardır. Türk Devrimi'nde ise bu büyük olgunun düşünsel yönünde, daha geri planda kalanlara göre öne çıkan seçkin bir devrimci grubun değil, bir kişinin olduğunu görebiliriz. Bu nedenle Türk Devrimi'nin özü ve içeriği büyük ölçüde yadsınamaz ölçüde tek önder olarak ortaya çıkan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünsel alt yapısıyla büyük bir uyumluluk içinde olduğu kolaylıkla görülebilir. Dolayısıyla Türk Devrimi'ni anlama çabası içinde olan bir kişi, devrimsel dönüşüm öncesindeki siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşulları, bu koşullar içinde kalmış bireyin ne ölçüde çağdaş dünya ile uyarlı olduğunu irdelediğinde; o zaman ister istemez şu yorumu yapmaktan geri kalmayacaktır:

-"Atatürk kendi ulusu için, bir çağı kapatmış ve yeni bir çağı açmış kişidir".

Gerçekte bu varsayım, Atatürk'ün yaşam öyküsünü ayrıntılı biçimde inceleyen pek çok araştırmacı ve kendi ülkelerinin yazgılarında egemen olmuş siyaset ve adamları tarafından dile getirilmiştir. Türk Devrimi'nin derin etkilerinin ve tarihin süregelen çizgisinde yol açtığı kırılmaların bu güne dek yeterince yetkin biçimde incelendiğini, sonuçlarının ortaya konulduğunu söylemek olanaksızdır. Bu büyük devrimsel olgunun ve onun önderinin hem Türk Ulusuna hem de dünyaya yeterli, çok yönlü ve gerekli analizler ve analitik değerlendirmeler yapılarak anlatıldığını söylemek güçtür. Keşke bu yapılabileseydi! Eğer bunlar yetkin biçimde yapıлып uluslararası bilimsel ölçütlere uygun ve önemli bilimsel otoriteler ve kuruluşlar tarafından kabul edilen önemli metinler ortaya konulabilseydi; bugün yakın tarihten alacağımız dersler çok

daha etkin çözümleri bize gösterebilirdi. Böylece Türk toplumunun ve onunla aynı ya da benzer yazgıyı paylaşan öteki toplumlar için daha çok derde deva olacak yöntemler bulunabilirdi. Böylece ulusları kendi kötü yazgılarından kurtaracak daha yetkin reçeteler de geliştirilebilirdi. Kişisel yargı olarak değil, kabul edilebilecek genel bir görüş olarak ileri sürülebilir ki doğu toplumlarının ne yazık ki tarihsel birikimden yeterli biçimde yararlanabilme refleksi yeterince gelişmemiştir. Bu da büyük olasılıkla doğu toplumlarının Aydınlanma Kültürü'nden yeterince yararlanamamış olmasıyla; böyle olunca da bireysel özgürlüklerden çağdaş demokrasilere kadar uzanan büyük tarihsel yürüyüşten yeterince paylarına düşeni alamamalarıyla ilgilidir. Bugün dünyanın en kötü yönetim sistemleri ne yazık ki Türkiye'nin de yakın bölgelerinde bulunan Orta ve Uzak doğu toplumlarında bulunuyor. Bu coğrafyada bireysel özgürlükler yeterince gelişmemiştir... Bireysel özgürlükler ve bireye olan saygı oluşmayınca da gerçekte insanın doğal haklarına aykırı biçimde yerel ve baskıcı diktatörlükler ortaya çıkmıştır. Bu yapılar içinde biçimlenen toplumların bir ulus düzeyine çıkması olanaksız olduğu için; ulus bilincinin olmadığı yerde, ulusal egemenlik düşüncesi de yeterince yeşermemiştir. Her şey tepedeki kralın ya da diktatör bir yöneticinin dayatması üzerinden biçimlenmekte ve tepeden tırnağa toplumsal yapıların işleyişini belirlemektedir. Ulusal egemenlik oluşmayınca da ulusal istekler, yani istenç ve giderek de ulusal egemenlik algısı toplumsal bellekte yer etmemiştir. Buna bir de çağdaş emperyalizmin baskı araçları olan kuralsız kapitalizm ve üretmeden tüketim kültürü ve davranış biçimleri eklenince; geleneksel değerler dağılmış, ucube toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Oysa bu yapılar, günümüz kapitalist, baskıcı ve özünde sömürgeci güçlerin etki alanında kalmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Bu bir yazgı mıdır? Eğer dışarıdan; özellikle de Atlantik ötesinden ve yaşlı kıta Avrupa'dan gelen etkiler altında kalan bu toplumlar gerekli gelişme ortamlarını bulamazlarsa ezilmişlik durumları daha uzun yüzyıllar sürecektir gibi görünmektedir. Emperyalizmin bu tür toplumların kendi doğal zenginliklerinden yararlanmak için onları rahat bırakacağını kimse öngöremez. Bu durumda kendi önlerinde bir ışık göremeyen, hatta bu yönde ortaya çıkan arayışları ve bu arayışların öncülerini yok etmeyi kendi baskıcı yönetsel anlayışlarına uygun yöntemler olarak gören devlet ve siyaset kurumları kendi toplumlarına değil; bir uyanışın önünü kestikleri için emperyalizmin amaçlarına hizmet etmektedir diye elbette kolaylıkla düşünülebilir. Belki onların savunmalarında, söylem biçimlerinde bu saptamayı kabul edenler bulunamayabilir. Daha doğrusu bulunması da beklenemez. Ancak bunlar dile

getirilmiyor diye, emperyalizmin yoksul toplumları kendi egemenliklerine alma, onların doğal ve tarihsel haklarına el koyma yönündeki çabaları karşısındaki kişiliksiz ve işbirlikçi duruşları başka neye hizmet edebilir ki? Kendi toplumlarının ve toplum içindeki bireylerin dünyayı algılama, görme ve tanıma yönünde ortaya çıkacak küçük kıvılcımları Ortadoğu toplumlarının hemen tümünde neredeyse devlete ve yönetime karşı bir ayaklanma olarak görülüyor. Bu baskı ortamlarında özgürlüklerin gelişmesi elbette olanaksızdır. Bu olanaksız olunca, bireysel haklar yönünde insanlığın yüzyıllar önce ulaştığı düzeyin bile gerisinde kalan bu toplumların bugün kabul etmeliyiz ki emperyalizme ve onu tamamlayan öteki akım ve ideolojilere karşı bir duruş sergilemeleri söz konusu bile olamaz.

O halde bu toplumlar hep ezen ve ezilen sarmalı içinde, ezilen tarafın kötü yazgısını mı yaşayacaklardır? Yanıt açıktır: Eğer bireysel, ulusal ve demokratik haklar yönünde gelişmeler yaşanmazsa, kuşkusuz evet... Bunun çok önemli bir sorun olduğunu bugün aklı başında herkes kabul eder. Ancak pekala, bu durumda, bu toplumların tarihsel birikimleri, zenginlikleri ve geçmişten bugüne bu zenginlikler üzerinden gelen etkiler, toplumlara bir şeyler aktaramaz mı? Belki belli etkiler her zaman, değişik yoğunluklarda duyumsanabilir; ama emperyalizmin akıl almaz gücüne karşı bu etkilerin yaratacağı güç ne kadar karşı koyabilir, bu yanıtlanması zor bir sorudur.

Ancak işte tam da burada; Türk Devrimi'nin büyük tarihsel birikimi ve bu birikimin insanlığın gözleri önünde ve tarihin belli bir kesiminde ortaya koyduğu birikin son derece önemlidir. Ama bu önem, elbette öncelikli olarak Türk toplumu için birincil anlam taşır. Bu açıdan bakıldığında da Türk Devrimi'nin tarihsel birikiminin ve onun önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce, birikim, öngörü ve yeteneklerinin tanınması, anlaşılması ve toplumsal dinamizmi besleyen bir etki kuşağı ve iklimi olarak günün koşullarına uygun olarak aktarılması son derece önemlidir. Bu önemi daha da artıran en temel sorunlardan biri de; Atatürk'ü anlama ve anlatma yönünde Türkiye'de bugüne değin yapılan şeylerin nitelik ve nicelik yönünden eleştirel olarak irdelemesidir.

Kuşkusuz Atatürk büyük bir devrimciydi. Tarihin en büyük devrimsel dönüşümlerinden birine ülkesinin bulunduğu coğrafyada önderlik ve öncülük etti. Az önce Ortadoğu toplumları için söylenen temel sorunlar, aynı oranda olmasa da Türk toplumu için de geçerli olduğuna göre, gerek yakın geçmişte ve bugün Atatürk ve onun düşünsel görüşleri ve bu görüşlerin eyleme dönüşme

biçimi olarak değerlendirilebilecek olan Atatürkçülüğün ne ölçüde doğru anlaşıldığı irdelenmelidir. Bu dünya görüşünün ve onun eylemli yönünün tarihsel anlamına uygun olarak irdelenip irdelenemediği son derece önemli bir sorundur. O'nu anlatma yönünde bir çaba içine giren herhangi bir kişinin elbette kendine özgü değerlendirmelerine saygı duyulur. Ancak Atatürk'ün kendi kişiliğinde, düşünce dünyasında ve ulusuna bıraktığı büyük eserde, öylesine derin anlamı olan vurgular, yaklaşımlar ve öngörüler vardır ki, bunları gerçekte yerli yerine konulmadan doğru ve nesnel değerlendirmeler yapmak neredeyse olanaksızdır. Atatürk'ün kimi yönlerini ya da özelliklerini göz önüne almadan onunla ve başardıklarıyla ilgili yapılacak bir değerlendirme kesin olarak eksik kalacaktır. Hiç kimse Atatürk'ün "*Tam Bağımsızlık*" ilkesini ya da ulusuna olan güven duygusunu yok sayamaz; bu yönlerini önemsemez bir tavır içine giremez. Yine onun halkçılığını tiye alan bir kafa, onu doğru bir düşünce zeminine oturtamaz. "*Ulusal Egemenlik*" için verdiği savaşımı görmezden gelen bir anlayış, tutar bir de O'nun demokrat olup olmadığını sorgulamaya kalkışırsa bu yaklaşımdan nesnel bir sonuç çıkmaz, çıkamaz. Ya da ulusal egemenlik erki ve düşüncesi sanki Türkiye'de daha önce o ölçüde varmış gibi davranarak, onu ulusal egemenliği gasp etmiş bir kişilik olarak gösterirse, bu yaklaşım Atatürk'ü ve O'nun büyük devrimini yerli yerine oturtamaz.

Ancak olmaz denilen bu nitelermeleri yapmaya çalışacak önyargılarla ya da siyasal hınçla geçmişe ve Atatürk'e bakan bir anlayış, Türkiye'de hep olmuştur. Bu ön yargılar ve öznel yaklaşımlar, Atatürk'ü doğru anlamada her zaman sakat sonuçlar ortaya koymuştur. Bu işin bir yönüdür. Daha doğrusu, günümüzden geçmişe bakarak, Atatürk'ü ve onun öğretisini değerlendirmeye çalışan bir kişiliğin sırf bu duygusal yaklaşımları nedeniyle her zaman bir yöntem sorunu olmuştur. Bu çarpık yaklaşım, Atatürk'ü bugünkü ve gelecek kuşaklara eksik ve yanlı anlattığı için, yapılan gerçekte yalnız Atatürk'e bir kötülük değil, tarihin doğru anlaşılmasına da vurulan önemli darbelerdir. Yönteme ilişkin en önemli sorunları yaratan bu yanlı anlayışın varlığını, döneme eğilecek kişilere özellikle anımsatmaya gerek vardır. Çünkü Atatürk, Atatürk, kendinden sonra onu anlatmaya çalışanlarca, olduğundan çok farklı ve gündelik siyasetin içinde üzerine polemik yapılacak bir tarihsel kişilik ve figür olarak anlaşılmakta; bu yapılırken çoğu kez Atatürk'e atfedilemeyecek kimi konular, onun üzerinden değerlendirilerek, Atatürk'ün kişilik portresine gerçek olmayan yapay renkler aktarılmaktadır. Bu yaklaşımdan dolayı Atatürk, belki de tarihte en çok yanlış anlaşılan ya da yanlış olarak anlatılmaya çalışılmış bir tarihsel kişiliktir, denilebilir.

Oysa Atatürk kendine özgü yönleri, ereklere, ilkeleri ve yöntemleri olan bir öğretiyi ortaya koymuştur. Bu öğretinin doğru olarak anlaşılmasının ve gelecek kuşaklara doğru olarak anlatılmasının bugün bile yaşamsal önemi ve etkileri vardır. Atatürk ve onun ortaya koyduğu düşünsel öngörü, bugün bile yaşamsal olan işlevini hala korumaktadır. Bir anlamda Atatürk tarihsel işlevini, ölümünden sonra bile sürdürmüş bir siyasal önderdir. Bunu pek çok yönünü ele alarak kanıtlamak olanaklıdır. Öyle ki bugün bile tartışılan ekonomik arayışlarda, Atatürk'ün öngörülerinin geçerliliği, hemen bütünüyle kanıtlanmıştır. Dış politikada zaman zaman içine girilen çıkmaz sokaklardan dönüş, yine onun temel dış politika ilkelerine bağlı kalınarak gerçekleşebilmektedir. Ulusal egemenlik düşüncesi ya da tam bağımsızlık ilkesi, bugün bile yaşamsal önemdedir. Kaldı ki ulusal savaşta ortaya konulan bu istencin, Türkiye'nin sonraki tarihinde olduğu kadar, az ya da çok kendi yazgısını paylaşan öteki ezilen uluslara karşı da işlevsel bir önemi vardır. Bu istenç, önce ulusu bağımsızlığa ve özgürlüğe götürmüş: sonra da ezilen öteki uluslara örneklik etmiştir¹⁰. Bugün bile emperyalizmin güçsüz toplumlara karşı ne denli baskın olduğu göz önüne alınırsa, bu bilince ulaşmanın ne denli önemli olduğu derhal anlaşılır. Hala kabile düzeyinde kalmış, ulus düzeyine evirilememiş toplumların; birey kültürünü yaratarak ulusal bilince erişebilmeleri için Türk Devrimi örneğinden alacakları çok şeyler vardır. Atatürk önderliğinde Türk Ulusal varlığının emperyalizme karşı dik ve cesaretli duruşu, ezilen Ortadoğu ulusları için bugün bile büyük bir erek biçiminde ortada durmaktadır. Türk Devrimi'nin Ulusal Bağımsızlık Savaşı evresinde emperyalizme karşı duruşu, emperyalizm için hem büyük bir şok yaratmış hem de bu karşı duruşu yok etmek, ortadan kaldırmak, öteki halklar üzerinde de etki yaratmasını ve yayılmasını önlemek amacıyla akıl almaz baskı ve yöntemler uygulanmıştır. Bu söylem boş bir övüntü olarak görülemez. Çünkü Atatürk ulusuna önderlik ederek verdiği savaşında başarılı olmuş ve bağımsızlığa kavuşturmuştur. Bunu yaparken, kapitalist dünyaya karşı yeni bir oluşum olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin ortaya koyduğu politik ağırlığı önemli ölçüde yanına çekmeyi başarmıştır.

Emperyalizmin acımasız saldırıları karşısında Türk Ulusu tarihsel varlığını yitirme noktasına gelmişti. Ulusal varlığı neredeyse yok olma eşğine getiren tarihsel yanlışlar, geçmişin yüz yıllık koridorlarında gizliydi. Türkler, ta Rönesans'tan sonra görülen kültürel, bilimsel ve Sanayi Devrimi sonrasında da

¹⁰ Bilal Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri"; VIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), 3. Cilt, Ankara, 1983, s. 1903-1940.

endüstriyel gelişmeleri yakından izleyememişlerdi. Bu her şeyden önce dünyaya bakış ve algı ile ilgili sorunlardan kaynaklanıyordu. Değişime kapalı kalan ulus; giderek palazlanan çıkarıcı ve yayılcı emperyalizmin neredeyse avı durumuna düşmüştü. Tarihin hangi dönemlerinde, ne türlü yanlışlar yapıldığının tanısı konulmadan, buna dönük önlemler almadan ve ulusu geri bırakan temel nedenler ortadan kaldırılmadan geleceğe yürümenin kuşkusuz olanağı bulunmuyordu. Bu yalnız bilimsel ve teknolojik geri kalmışlıkla açıklanacak bir sorun değildi; çünkü gelişmişliğin ölçüsü tek başına bu etkenler üzerinden yürümüyordu. Kültürel, siyasal ve toplumsal gelişme süreçlerini birbirleriyle eşgüdümlü ve etkileşimli biçimde geliştiren etkenler, toplum içinde bireyin kendisini temel bir varlık olarak algılaması; değerli görmesi ve kendi sorumluluklarının bilincine varıp, kendi dünyasını kuşatan değerler üzerinden talep etmesini de bilen özgür beynin yaratılmasıyla ilgiliydi. Bu da kültürel devrimin ne denli önemli ve gerekli olduğunu açıkça gösteriyordu. Bir ulus bilinci yaratmak, bu bilinçle ulusal sorunlara odaklanmak; böylece çağcıl nitelikler edinmiş bir ulus-toplum oluşturmak; bu toplumun öncelik ve ereklerini çağın temel değerleriyle zenginleştirmek... Giderek de devleti laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti niteliğine dönüştürmek...

O Zamanki Dünya

O'na ve O'nun temel dünya görüşüne göre ulus varlığını ancak bu koşullarda sürdürebilirdi. O yüzyıla baktığımız zaman, dünyada daha yaygın biçimde monarşilerin olduğunu görmekteyiz. Sonradan demokratik cumhuriyet olarak karşımıza çıkan pek çok toplum da monarşiyle yöneltiliyordu. Örneğin 1923 yılında Avrupa'da ve Asya'da yaygın biçimde diktatörlükler ve faşist yönetimler bulunuyordu. Örneğin İngiltere'de krallık, Almanya'da Hitler Faşizmi vardı. Yine İspanya Franko faşizm ile yönetiliyordu. İtalya'da Mussali'nin faşist yönetimi bulunuyordu. Fortekiz'de Salazar diktatörlüğü vardı. Fransa'da ve Yunanistan'da askerler işbirliğindeydi ve sonradan Yunanistan Krallığa geçti. Doğu dünyasında ise bütünüyle krallıklar ve diktatörlükler vardı. Örneğin Afganistan'da krallık, İran'da Şahlık yönetimi vardı ve bunlar da büyük ölçüde monarşiydi. Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğüne dayanan yeni bir komünist sistem kurulmuştu ve çevresine yeni rejimi yayma hevesindeydi. Görüldüğü gibi, halk egemenliğine dayanan cumhuriyet yönetimi belli başlı ülkelerin yanından bile geçmiyordu. 1912 yılında Çin'de büyük bir ayaklanma olmuş, milliyetçiler öncülüğünde hanedanlık yönetimi

yıkılmıştı. Ancak bu yapı, 1949 yılında Mao Devrimi'ne kadar sürdü. Komünist Parti ülke yönetimini ele geçirdi. Bu yeni rejim tam bir diktatörlüktü. Basın yayın organlarına baskıcı bir sansür getirildi. Yabancı kaynakların ülkeye girişi yasaklandı. Almanya'da bir cumhuriyet yönetimi vardı. 1933 yılında Hitler Rejimi ile birlikte bu cumhuriyet yıkılmış oldu. Büyük kayıplarla Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan Almanya, büyük krizler içindeyken, 27 Şubat 1933'te Alman parlamentosu yakıldı. Böylece büyük bir kriz yeniden başladı. Bu olayla birlikte demokratik haklar askıya alında ve Hitler Rejimi, ülkede yasama ve yürütme yetkilerini eline aldı. Almanya Hitler önderliğinde büyük bir yıkıma doğru ilerledi. Ülkede bulunan 11 Milyon insan ırkçılık politikasının sonucu yok edildi ve büyük bir soykırım ortaya çıktı. Yahudiler, komünistler, romanlar, eşcinseller, papazlar ve zihinsel özürülüler ortadan kaldırıldı. Yunanistan'da ise, Türkiye cumhuriyete gittikten on iki yıl sonra, 1933'te Krallık rejimine geçti. İtalya 1917'de Rusya'da yaşanan devrim sonrasında yükselen bir sol hareketin etkisinde kalmışken, Ulusal Faşist parti bu gelişmelere karşı örgütlendi ve 1922 yılında Krallığa karşı bir darbe yaptı. 1922 yılında Monarşi iken, sonradan faşizme girdi ve 1943 yılına kadar yine krallık devrede olmasına karşın, faşist bir yönetimin içine yuvarlandı. Bu hareketin öncüsü Mussoliniydi. Hitler ve İspanya'da Franco ile iş birliği yaptı. Bütün siyasi partileri ülkede kaldırdı. Kendisine Almanya'daki Nazi yönetimi örnek alıyordu. Ülke Mussolini önderliğinde ikinci dünya savaşına yuvarlandı. Savaş sürerken, İngiliz ve Amerika'nın katkısıyla başbakanlık görevinden alınarak hapsedildi. Sonradan da İtalyan Komünist hareketin öncülerinin kararıyla kurşuna dizilerek öldürüldü. İtalya ancak 2 Haziran 1946 yılında cumhuriyet rejimine geçti. Faşist yönetimler, 20. Yüzyılın büyük kısmına damgalarını vurdular.

Örneğin Şili'de bir komünist yönetim vardı. ABD e Güney Amerika Şili'ye müdahale etmeye karar verdi ve Pinochet'i destekledi. 1970 yılında devlet başkanlığına seçilen sol görüşlü Salvador Allende, Pinochet tarafından devrildi. Büyük kan aktıldı. Devlet bütünüyle Pinochet'e devredildi. Bu askeri rejim 1988'e kadar sürdü. Ülkede pek çok kişi siyasi nedenlerle öldürüldü ya da kayboldu. On binlerce insan ağır işkenceden geçirildi ya da sürüldü. Rusya'da 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği kurulmuştu. 1923 yılında Lenin öldü. Onun ölümüyle Stalin ülke yönetimine geldi. 1937-1938 yılları arasında kurucu parti üyeleri ve askeri liderlerle birlikte binlerce kişi idam edildi. İkinci Dünya Savaşı'nda 27 Milyon Sovyet vatandaşı yaşamını yitirdi. İran'da şahlık yönetimi vardı. Bu rejime karşı ülkede molla hareketi şeriat getirmek amacıyla

siyasal bir güç kazandı. 1979'da Şahlık devrildi ve yerine İslam Cumhuriyeti kuruldu.

İşte cumhuriyet kurulduğunda böyle bir dünya vardı. Bu dünyada yönetim biçimlerini toplumların gelişmişlik düzeyleri ve siyasal kültürleri belirliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında çözülememiş sorunların etkisi altında birçok toplum, katı yönetimlerin etkisi altında belki de şiddete dayanarak, yitirdikleri şeyleri yeniden kazanma isteği taşıyorlardı. Türkiye'de ise; yıkılan Osmanlı Devleti'nin üzerinde kurulmuş cumhuriyet, kültürü temel ilke edinerek, her alanda yükselmiş ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak amacına sarılmıştı. Kısacası; o zamana değin demokrasi kültürünü geliştirmiş olan gelişmiş toplumlar büyük ölçüde hızla diktatoryal yönetim biçimlerine kayarken, Aydınlanma kültürünü edinememiş bir toplum yapısında Atatürk, Aydınlanma değerlerine dayalı bir cumhuriyet ve demokrasi kültürü yaratma çabası içindeydi. Yani Atatürk 19 Mayıs 1919'da başladığı yolculuğunda, demokrasi ile taçlandırılmış bir cumhuriyeti arzularken, bu düşüncesi ve gerçekleşen öngörülerıyla modern dünya dediğimiz dünyadan bile çok daha önemli bir noktada bulunuyor; geri kalmış, Aydınlanma dönemini yaşayamamış bir topluma, Aydınlanma döneminin eseri olan çağdaş bir cumhuriyeti öngörüyordu. O günkü dünyada, uygulama alanında cumhuriyet bile bir iki ülke dışında hemen hiçbir yerde yoktu.

Sonuç

İşte 19 Mayıs 1919; Türk Ulusu'nun önünde yalnız, emperyalizme karşı bir ulusal savaş verme fırsatı yaratmamış; aynı zamanda büyük bir tarihsel devrimin başlamasını sağlayarak; her alanda büyük sıçrayışların ve değişmelerin önünü de açmıştı. Bunun için bireyin kulluktan sıyrılıp, birey olma kültürüne kavuşturulması gerekiyordu. Siyasal anlamda birey olma bilincine ulaşmış insandan; topluma ve ülkesine karşı sorumlu yurttaş kimliği yaratılmalı; bu kimliği edinmiş bireylerden oluşmuş ulus, ulusal egemenliğine sahip çıkarak, bunun üzerine gerçek bir demokrasinin kurulması için yeni bir kültür ortamına kavuşmuş olacaktı. Atatürk'ün daha 19 Mayıs 1919'da; uzun ölçekli ereği buydu ve bunun en somut kanıtı da; 29 Ekim 1923'te kurulmuş olan cumhuriyetti. Bu nedenle 19 Mayıs 1919 günü, Osmanlı Devleti'nin Ordusu'ndan bir kurmay subayın Anadolu topraklarına ayak basarak bir bağımsızlık savaşı balattığı gün olarak yorumlanamaz. Onun ötesinde, derinde çok daha başka nedenler bulunmaktadır. Bu önemli günün yüzüncü

yıldönümü, yalnız 19 Mayıs gününün tarihsel önemi için değil, aynı zamanda o günün yol açtığı büyük devrimci dönüşümün analizini yapmak için de önemli fırsatlar yaratmaktadır. Böylece Büyük Türk Devrimi'nin daha kapsamlı ve derinden kavranması için gösterilecek uğraşlar, bu denli önemli bir olayın yüzüncü yıl döneminde çok daha büyük anlamlar taşımaktadır.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 273-300.

Geliş Tarihi: 16 Nisan 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

DEMOKRAT PARTİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA TÜRKİYE'DEKİ YAHUDİ CEMAATİN BAKIŞI "ŞALOM GAZETESİ" ÖRNEĞİ

Arda BAŞ*

Öz

Türkiye'de Yahudi cemaatin basın yayın hayatındaki faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra azınlık haklarından feragat eden Yahudi cemaat Osmanlı Devleti dönemindeki basın yayın faaliyetlerine devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili hayat geçiş sürecinde Yahudi cemaat yeni basın yayın kuruluşları kurmuştur. Bunlardan en önemlisi ve uzun soluklusu Şalom Gazetesi'dir. Şalom Gazetesi, Yahudi İspanyolcası ve Türkçe olarak yaptığı haber ve yorumlarda sadece Yahudi cemaate ait haberler yayınlamamış, aynı zamanda bu gazete aracılığıyla Yahudi cemaat ülke meseleleri ile ilgili görüşlerini Türk kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu çalışmada Şalom gazetesinde yayınlanan Türkçe makaleler taranarak, Yahudi cemaatin Demokrat Parti döneminde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler karşısındaki tutumu çeşitli örnek olaylarla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Şalom Gazetesi, Ortadoğu, İsrail.

DEMOCRATIC PARTY'S MIDDLE EAST POLICY AS PERCEIVED BY THE JEWISH COMMUNITY IN TURKEY: THE EXAMPLE OF THE "ŞALOM NEWSPAPER"

Abstract

The first press activities of the Jewish community in Turkey date back to the second half of the 19th century. Having renounced their minority rights

* Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi, arda.bas@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4789-9220.

following the proclamation of the Republic, the Jewish community maintained their press activities that remained from the time of the Ottoman Empire. The process of transition to multi-party system saw the setting up new Jewish press organizations, the most important and lasting of which is the newspaper Şalom, which has not only published news of the Jewish community in the languages of Ladino and Turkish but also enabled the Jewish community to share their points of view of national issues with Turkish public. This study aims to analyze through several case studies the attitudes of the Jewish community towards developments in the Middle East during the Democratic Party era by reviewing Turkish articles published in Şalom.

Keywords: Democratic Party, Şalom Newspaper, Middle East, Israel.

Giriş

Türkiye’de yaşayan Yahudi cemaati Osmanlı Devleti’nin sona erdiği ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu günlerde “reaya” olmaktan çıkarak, “vatandaş” olarak bu topraklarda yaşamayı sürdürmüşlerdir. Ancak onlarda ekonomik olarak ülkenin yeniden inşası ve ulus devletin yapılandırılması esnasında tıpkı Türk milleti gibi çeşitli zorluklar yaşadılar.¹ Yahudi cemaati Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağıyla bağlanmanın idrakiyle, Lozan Antlaşması’nın 42. Maddesi ile kendilerine verilen ayrıcalıklardan vazgeçtiklerini aile hukuku ve şahsi hükümler konusunda ayrı bir muameleye tabi olmayarak, azınlık haklarından feragat ettiklerini 15 Eylül 1925’te Adliye Vekaletine resmen bildirmişlerdir.² Yahudi cemaat, Türkiye’de kendilerine verilen haklar çerçevesinde sanat, ticaret, eğitim alanında yürüttükleri faaliyetlere ilave olarak basın hayatına da aktif bir şekilde varlık göstermişlerdir.

1947’de yayın hayatına başlayan Şalom gazetesi Yahudi cemaatin Türkiye’de çıkardığı yayınlar arasında en uzun soluklu olanıdır. Ancak ilk değildir. Şalom gazetesi kapağında Türkçe ve Musevice yayın yaptığını yazmaktadır. Museviceden kastedilen ise Yahudi-İspanyolcasıdır.³ Yahudi İspanyolcası yada diğer adıyla Ladino, İspanya’dan 15. yüzyılda göç eden Yahudilerin kullandıkları, Türkçe, Fransızca, Yunanca, İbranice ile bazı Balkan dillerinden sözcüklerinde yer aldığı bir dildir.⁴ Yahudi İspanyolcası ile ilk gazete 1675’te Hollanda’da, İspanya’dan göç eden Yahudiler tarafından yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde Yahudi-İspanyolcası ilk gazete ise 22 Mayıs

¹ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 33-34.

² Bali, *a.g.e.*, s. 65.

³ Naim A. Gülerüz, *Türk Yahudi Basını Tarihi: Süreli Yayınlar*, (Yayına Hazırlayan: Gila Erbeş), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2015. S. 50.

⁴ *A.g.e.*, s. 8.

1842'de İzmir'de yayın hayatına başlayan La Buena Esperansa (İyi Umut) olmuştur. Bu girişimi birkaç gazete daha takip etmiş ancak bunlar kısa ömürlü olmuştur. İstanbul'da ise 1853'te çıkarılan Or İsrail (İsrailin Işığı), El Jurnal İsrailit (1860-1871), El Nacional, öncülerdendir. 1871'de yine İzmir'de Esperansa (Umut) adıyla yeni bir gazete çıkmıştır. Adını bir süre sonra La Buena Esperansa olarak değiştiren bu gazete ise 1896'ya kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 19. Yüzyılın sonuna doğru, El Meserret, La Verdad, El Komersiyal, El Progreso gibi pek çok Yahudi İspanyolcası gazete yayınlanmayı sürdürmüştür. II. Meşrutiyetin ilanının ardından bu sayıda artış olmuştur.⁵

Cumhuriyetin ilanının ardından bu gazete ve dergilerden bazıları kapanırken bazıları çalışmalarına devam etmiş ve yenileri açılmıştır. İstanbul'da El Tiempo, El Telegrafo, El Cudyo, El Cugueton ve Hamenora dergisi bunların başlıcalarıdır. 1931 yılında La Boz de Oriente, La Tienda de Yakob ve La Famiya Judia yayın hayatına başlamış, La Boz de, II. Dünya Savaşı yıllarında Balkanlarda yayınlanan tek Yahudi yayını olmuştur.⁶

La Boz de Turkiye (Türkiye'nin Sesi) ise 1 Ağustos 1939'da on beş günde bir yayınlanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Türk Kültür Birliği'nin onursal başkanı gazeteci Albert Kohen tarafından yayınlanan bu dergi ile Yahudi cemaat düzenli bir yayın organına sahip olmuştur. Dergi aynı zamanda İspanyolca yayınlanan La Boz Del Oriente'nin devamı niteliğindedir. Dergi ile Yahudi cemaati kamuoyunda temsil edilmesi ve cemaatin Türkçe konuşmasının telkin edilmesini amaçlıyordu.⁷ II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye'de iki yıl içinde Yahudi cemaat altı tane gazete ve dergi yayınladı. 4 Temmuz 1947'de Şabat, 30 Ekim 1947'de Şalom, 19 Aralık 1947'de Atikva, 17 Haziran 1948'de Or Yehuda, ve 24 Ocak 1949'da Or İsrail ve 24 Temmuz 1948'de Fransızca L'Etoile du Levant.⁸

30 Ekim 1947'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 24. kuruluş yıldönümünde yayın hayatına başlayan Şalom gazetesi, aynı yıl yayın hayatına başlayan Şabat gazetesinin kurucularından İsak Yaeş ve Avram Leyon tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Kuruluşunda 33x49 cm boyutunda 4 sayfa olarak perşembe günleri yayımlanmıştır. Gazete bu dönemde Türkiye'deki Yahudi cemaatin haftalık olarak yayınlanan ikinci gazetesi olmuştur. Gazetenin kurucularından İsak Yaeş, Şubat 1948'de Şalom'dan ayrılmıştır. Avram Leyon, sağlık sorunları nedeniyle zor şartlar altında çıkardığı Şalom'un faaliyetlerine 1984 yılına kadar devam etmesini sağlamıştır.⁹ Şalom, kendisinden önce yayınlanan Türkiye Yahudi cemaati yayınlarına benzer şekilde sütunlarında Yahudi cemaati haberlerine ve sorunlarına özel yer vererek, yurt içi ve yurt

⁵ A.g.e., ss. 8-28.

⁶ A.g.e., ss.33-35.

⁷ Bali, a.g.e., ss. 380-381.

⁸ Gülerüz, a.g.e., ss. 35-36.

⁹ Gülerüz, a.g.e., ss.50-52.

dışında yaşayan Yahudiler hakkında bilgiler paylaşmıştır. Gazete Yahudi İspanyolcasının yanı sıra sütunlarından Türkçe makalelere de yer vermiştir.¹⁰

Şalom gazetesi 30 Ekim 1947'de yayınlanan ilk sayısında bu gazeteyi çıkarma amacı Avram Leyon tarafından yazılan "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı makale ile açıklanmıştır. Leyon bu makalesinde amaçlarının Türkiye'de yaşayan Yahudi cemaatinin önemli bir eksiğini gidermek olduğunu belirtmiş, gazeteye verdikleri Şalom adının Yahudi inancında barış anlamına geldiğini, böylece "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine bir kez daha bağlılıklarını ifade ettiklerini vurgulamıştır. Leyon, "Şalom, memleket davalarına bitaraf bir görüşle düşünce ve anlayışlarını açıklamayı, hakikatten ayrılmamayı, eğriye eğri, doğruya doğru demeyi şiar edinecek" sözleri ile tarafsız bir yayıncılık yapmayı hedeflediklerini açıklamıştır. Yahudi cemaatine hizmet etmek için çalıştıklarını belirten Leyon, cemaatin öğrenmek istedikleri siyasi ve toplumsal haberlere ulaşmasını sağlayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca gazetenin cumhuriyetin 24. yıldönümünde çıkmasının kendilerine mutluluk verdiğini belirterek, bu süreçte kendilerine gerekli kolaylığı sağlayan resmi makamlara teşekkür etmiştir.¹¹

CHP İktidarı Döneminde Şalom Gazetesi ve Ortadoğu

Şalom gazetesinin yayın hayatına başladığı dönemde Türk dış politikasının iki ana gündemi vardı. Türkiye bu dönemde II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nden gelen tehditler karşısında Batılı ülkeler ile yakınlaşma siyaseti izliyordu. Aynı zamanda Ortadoğu'da II. Dünya Savaşı sonrası en önemli gündem olan Filistin meselesini yakından takip ediyordu. Demokrat Parti iktidara gelmeden önce Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti ile Şalom gazetesi Filistin meselesi ile ilgili olarak farklı görüşlere sahiptiler.

II. Dünya Savaşı'nın ardından bölgede Araplar ve Yahudiler arasında artan çatışmalar nedeniyle Filistin mandasını terk etmeye hazırlanan İngiltere, konuyu BM gündemine taşımıştır. BM'de gündeme gelen ve Çoğunluk Raporu olarak bilinen plana göre Filistin'in Arap ve Yahudi devleti olarak bölünmesi Kudüs'ün ayrı bir varlık olarak BM tarafından yönetilmesi öngörülüyordu.¹² ABD ve Sovyetler Birliği, Filistin'in Arap ve Yahudi devleti olarak taksimi anlamına gelen bu karara destek verdiklerini açıklamıştı. Ardından İngiltere, Filistin'den tamamen çekileceğini duyurmuş ve BM Genel Kurulu 29 Kasım 1947'de Filistin'in Taksim kararını almıştır.¹³ Türkiye, BM'de Arap ülkelerinin yanında yer alarak Filistin'in taksim edilmesine karşı çıkmıştır. ABD ve Batılı ülkelerin izlediği Filistin politikasına rağmen Türkiye'nin BM'de Arap

¹⁰ Gülleryüz, *a.g.e.*, s.51.

¹¹ *Şalom*, 30 Ekim 1947.

¹² Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, ss. 110-113.

¹³ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 21.

ülkelerine verdiği destek, Arap ülkelerinin büyük devletler tarafından Filistin meselesinde yalnız bırakıldığı bir dönemde çok önemliydi.¹⁴ Türkiye'nin karşı çıktığı taksim kararı ise Yahudi cemaatinin yayın organı Şalom tarafından desteklenmiştir. Gazete BM'nin aldığı Filistin'in taksimi kararının yüzyıllardır dayanılmaz acılara katlanan Yahudilerin azda olsa teselli bulmasını sağladığını, bunun Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Arapların savaş tehdidini ölümden ve yok olmaktan kurtulmuş Yahudiler için "boş tehditler" olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Şalom yazarlarından İzidor Levi, BM Kararı ile ilgili yazısında Arap dünyasının tüm muhalefetine ve çabasına rağmen Filistin'de özgür ve bağımsız bir Yahudi devleti bayrağı dalgalandığını belirtmiştir.¹⁶

Şalom gazetesi, Filistin Meselesi ile ilgili BM'de alınan taksim kararına destek olunca Türk basınında bazı kesimlerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Yahudi cemaati üyelerinden İzidor Levi "Ömer Rıza Doğrul'a İmzalı ve Adresli Açık Mektup" başlıklı yazısında Doğrul'un 9 ve 12 Aralık 1947'de Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan makalelerinde, Türkiye'de yaşayan Yahudi cemaatin hükümetin Filistin meselesindeki dış politikasını desteklemediği için "arkadan vuran ve vatan haini"liği ile itham ettiğini belirtmiş, Doğrul'u Yahudi devleti kurulmasına karşı olan "bir numaralı kalemşör" olmakla suçlamıştır. Levi, Türkiye'deki demokratik ortamın verdiği imkanlarla, hükümette aynı paralelde olmasa dahi görüşlerini özgürce açıklayan vatanseverler olduklarını belirtmiştir.¹⁷

CHP iktidarda iken Ortadoğu savunmasına dair tartışmalara da kayıtsız kalmayan Şalom, İngiltere'nin Ortadoğu ülkelerini de içine alacak bölgesel savunma planlarına karşı çıkmıştır. Avram Leyon'un 29 Ocak 1948'de yayınlanan makalesinde, İngiltere'nin Ortadoğu'da varlığını sürdürmek için Arap ülkeleri, İran ve Türkiye'yi kapsayacak bir Ortadoğu bloğu kurmak istediğine dair haber paylaşmış, İngiltere'nin şahsi hesaplarla hatalı bir politika izlediği uyarısında bulunmuştur.¹⁸ Eli Şaul ise "Sulhun iki Temel Taşı Türkler ve Filistin Yahudileri" adlı makalesinde komünizm tehlikesi karşısında Türk milletinin gösterdiği dirençten övünçle bahsederken, ABD'nin güvenliğinin Türkiye'den başladığını belirterek Türk-Amerikan ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir. Yazar dünya barışının sadece komünistler tarafından değil Ortadoğu'da "İngiliz kuklası" olarak nitelendirdiği Araplar tarafından tehdit edildiğini ancak Batı ittifakının tıpkı Sovyetler Birliği gibi BM kararlarını dinlemeyen Arapları barış için tehdit olarak görmediği eleştirisinde

¹⁴ Türkkaya Ataöv, "The Palestine Question and Turkey", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.34, 1979, s.21.

¹⁵ *Şalom*, 4 Aralık 1947.

¹⁶ *Şalom*, 4 Aralık 1947.

¹⁷ *Şalom*, 18 Aralık 1947.

¹⁸ *Şalom*, 29 Ocak 1948.

bulunmuştur.¹⁹ Bu dönemde Şalom, Türkiye'nin Filistin meselesi ve Ortadoğu politikasında İngiltere'den ziyade ABD'ye yakın bir konumda durmasını arzulamaktadır.

İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948'de kurulmasının ardından Şalom, Türkiye'nin, Filistin meselesinde arabulucu rolü üzerine bazı makaleler yayınlanmıştır. Avram Leyon, 27 Mayıs 1948'de "Filistin'de İsrail Devleti Kurulmuştur" başlıklı yazısında bölgede meydana gelen son gelişmelerden bahsetmiş, ardından Ortadoğu'nun en medeni ve en kuvvetli ülkesi olan Türkiye'nin Filistin'de meydana gelen gelişmeler karşısında müdahil olmasını istemiştir. Türkiye'nin, İsrail ile ticari ilişkilerini geliştirmesi için hemen harekete geçmesi gerektiğini belirten yazar, Türkiye'nin Filistin meselesinin çözümünde "ağabey sıfatı" ile hareket etmesini isteyerek Arapların, Türkiye'nin arabuluculuğunu reddetmeyeceğini iddia etmiştir. Yazar, Türkiye'nin müdahalesi ile hem ekonomik kazanç hem bölgesel kazanç elde edeceğini hatta üçüncü dünya savaşının çıkmasını engelleyeceğini belirtmiştir.²⁰ Avram Leyon ise Türkiye'nin BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na seçilmesini çok sevindirici ve önemli bir haber olarak nitelendirmiş, bunu BM'nin Türkiye'nin Filistin meselesini çözmek konusundaki önemini anladığının göstergesi olarak değerlendirmiştir.²¹ Şalom ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın'ın Filistin Uzlaştırma Komisyonu başkanlığına seçilmesini sorunun çözümüne önemli katkı sağlayacağını belirtmiştir.²²

I. Arap-İsrail Savaşı devam ederken hükümetin Yahudilerin Filistin'e göçünü sınırlamak için pasaport verilmesinin engellemesi gibi aldığı önlemler hakkında Şalom gazetesi eleştirel bir tutum içinde olmamış bunun sadece hükümetin kararı olduğu, Yahudi cemaatin bu konuya müdahil olmasının mümkün olmadığını iddia etmiştir.²³ Öte yandan Eli Şaul, bazı yazarların Türkiye'de Siyonizm propagandası yapıyor iddialarına şiddetle karşı çıkmış, arttığını iddia ettiği Yahudi karşıtlığı ve ırkçılık konusunda ilgili makamları dikkatini çekmek istemiştir.²⁴

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında attığı en önemli adımlardan biri olan İsrail Devleti'ni tanıma kararı Şalom'un başlıca gündem maddesi olmuştur. Bu karardan birkaç ay önce Şalom gazetesinde bu konuda önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Avram Leyon "Türkiye İsrail Devleti'ni Tanımak Üzeredir" adlı makalesinde, Araplar ile aynı dine mensup olan Türkiye'nin Arapları gücendirmemek için İsrail'i şu ana kadar tanımadığını, ancak İngiltere'nin de İsrail'i Araplar ile olan yakın ilişkilerine rağmen tanınmasının ardından

¹⁹ Şalom, 18 Mart 1948.

²⁰ Şalom, 27 Mayıs 1948.

²¹ Şalom, 16 Aralık 1948.

²² Şalom, 20 Ocak 1949.

²³ Şalom, 4 Kasım 1948.

²⁴ Şalom, 8 Temmuz 1948.

Türkiye'nin de aynı yönde karar alacağından emin olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu aşamada İsrail'i tanımakta çok geç kalmayacağını iddia eden yazar bir ihracat ülkesi olan Türkiye'nin en iyi müşterisininin İsrail olacağını iddia etmiştir. İsrail'in savaştan yeni çıktığı için yıkılan şehirleri yeniden inşa etmek için pek çok ürünü dışardan almak zorunda olduğunu belirterek buradaki pazar potansiyeline dikkat çekmiştir. İsrail tarafının da Türkiye ile ekonomik alanda anlaşmalar yapmak istediğini, gıdandan inşaat malzemesine kadar pek çok ürünü Türkiye'den temin edecek olan İsrail'in, Türkiye'ye peşin olarak dolar cinsinden ödeme yapacağını iddia etmiştir. Yazar Türkiye'nin İsrail'i bir an önce tanımasını ve iki ülke arasında siyasi ve ekonomik alanda anlaşmalar yapılmasını arzu ettiklerini belirtmiştir.²⁵

Bu süreçte Şalom, Türkiye'nin İsrail ile ilişkiler konusunda attığı adımları yakından izlemiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 17 Şubat 1949'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu'ndaki görevi devam ederken İsrail'i tanımasının doğru olmayacağını belirtmiş,²⁶ 28 Şubat 1949'da yaptığı açıklamada ise İsrail devletinin vaka olarak var olduğunu, Arap temsilcilerin İsrail ile görüştüğünü, 30'dan fazla devletin İsrail'i tanıdığını söylemiştir.²⁷ Şalom'dan Eli Şaul, Sadak'ın Türkiye-İsrail ilişkileri hakkında yaptığı açıklamaya değinerek bu açıklamaya kadar Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasının belirsizliği koruduğu, bu açıklama ile birlikte, Türkiye'nin İsrail Devleti'ni bir vaka olarak tanıdığını ve bakanın açıklamalarının yakın bir zamanda Türkiye'nin İsrail'i tanıyacağını dair güçlü bir işaret olduğunu belirterek bunun iki taraf içinde mutluluk verici bir gelişme bulunduğunu belirtmiştir. Yazar Türkiye'nin bu kararında geç kaldığı eleştirisinde bulunarak, Türkiye'nin Ortadoğu'daki prestijini ve ticaret hacmini arttırmak için İsrail'i tanımaya ihtiyacı olduğunu iddia etmiştir. Sadak'ın Türkiye'nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu'ndaki görevi nedeniyle İsrail'e yönelik tutumunu şuanda değiştiremeyeceği yönündeki açıklamalarını eleştiren yazar, Türkiye komisyonunda tarafsız olmak istiyorsa derhal İsrail'i tanımalıdır, diyerek Türkiye'nin Ortadoğu'da yaptığı ticareti karlı hale getirmesi için kendine dolarla ödeme yapan İsrail ile ticari ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini, bunun bile başlı başına İsrail'i tanımak için bir gerekçe olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸

Avram Leyon ise ABD, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Balkan ülkelerinin tamamının tanıdığı, İsrail Devleti'ni tanımak konusunda hükümetin geç kaldığı eleştirisinde bulunmuştur. Leyon, Sadak'ın Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğindeki tarafsız tutumunu bozmamak için İsrail'i tanımadığı yönündeki mazerete itiraz ederek, bu açıdan bakıldığında komisyonun diğer iki

²⁵ Şalom, 10 Şubat 1949.

²⁶ Ayın Tarihi, 17 Şubat 1949.

²⁷ Ayın Tarihi, 28 Şubat 1949.

²⁸ Şalom, 17 Şubat 1949.

üyeleri olan ABD ve Fransa'nın da İsrail'i tanımaması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin, İsrail'i tanıyarak onunla ekonomik anlaşmalar yapması gerektiğini, iki ülkenin el ele vermesiyle bölgenin cennet ve "yeni bir Amerika" olacağını iddia etmiştir.²⁹

Türkiye'nin İsrail'i resmen tanımasının ardından ise Şalom yazarları, CHP hükümetinin bu kararını destekleyen makaleler kaleme almışlardır. Eli Şaul, "Türkiye'nin İsrail'i Tanınması Münasebetiyle" başlıklı makalesinde Türkiye'nin bu kararda geciktiğini tekrarlamış, Türkiye'nin kendisine sağlayacağı tüm faydayı bir yana bırakarak iki Arap devletinin İsrail ile mütareke yapmasının ardından İsrail'i ancak tanıdığı eleştirisinde bulunmuştur. Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasının önemli sonuçlar doğuracağını belirten yazar onu İran, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerin takip edeceği ve artık Arapların Filistin meselesine daha gerçekçi bir gözle bakacağını belirtmiştir.³⁰ Eli Şaul makalelerinde sadece Türk hükümetine mesaj vermemiş, İsrail hükümetini de dost bir Türkiye'ye muhtaç olduğu hatırlatmasında bulunmuştur. Özellikle iki tarafın ekonomik nedenlerle birbirlerine ihtiyacı olduğu vurgusunu yapmıştır.³¹ Gazetedeki köşesinde Eli Şaul, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyelerinin herhangi bir sonuca ulaşmayan çalışma tarzını eleştirmiştir.³² Avram Leyon ise kaleme aldığı makalede Türkiye'nin İsrail'i tanımaya rağmen temsilci göndermek ve ticari ilişkileri geliştirmek konusunda yavaş davranmasını değinmiştir.³³ Eliahu Sasson'un İsrail'in Türkiye elçisi olarak göreve başlaması ile ilgili Avram Leyon tarafından yapılan değerlendirmede bu iki taraf açısından da Araplara örnek olması gereken iyi komşuluk ilişkisi ve dış politika başarısı olarak nitelendirmiştir.³⁴

Avram Leyon, 14 Mayıs 1950 yapılacak seçimler öncesinde köşe yazısında, CHP'nin ülkeyi 25 yıldır yöneten, aldığı bazı kararların kamuoyunda rahatsızlık yaratmasına rağmen, memlekete önemli hizmetler sunan bir parti olarak seçimleri kazanma şansının olduğunu belirtmiştir. DP'nin ise kısa sürede Türk milletinin sevgisini kazanan, ülke menfaatleri için çalışan lider kadrosu özellikle 1946'dan itibaren rejimin demokratikleşmesi için büyük çaba gösteren parti olarak tanıtmıştır.³⁵ Avram Leyon seçimlerden sadece 4 gün önce kaleme aldığı yazısında, CHP'nin 1946'dan sonra kabuk değiştirdiğini artık yeni bir yüzü ile daha demokratik bir parti olduğunu belirtmiştir. Leyon, CHP'nin dış politikada aldığı en önemli kararlardan birinin İsrail Devleti'ni tanınması ve ticari

²⁹ Şalom, 24 Mart 1949.

³⁰ Şalom, 7 Nisan 1949.

³¹ Şalom, 19 Mayıs 1949.

³² Şalom, 21 Temmuz 1949.

³³ Şalom, 9 Haziran 1949.

³⁴ Şalom, 12 Ocak 1950.

³⁵ Şalom, 27 Nisan 1950.

ilişkilere başlaması olduğunu belirterek, Türkiye'nin bu kararı ile diğer Müslüman ülkelere örnek olduğunu tekrarlamıştır. Türkiye'nin Arap ülkeleri ile İsrail arasında barış yapmasında "ağabey" pozisyonuyla önemli rol oynayacağını iddia eden yazar, bunun CHP hükümeti tarafından başarılacağına inandıklarını belirtmiştir. Gazetenin seçimden önceki sayısında İnönü ve CHP ile ilgili haberlere geniş yer verirken DP'den çok az bahsetmesi dikkat çekicidir.³⁶

Seçimlerin ardından Şalom gazetesi sonuçlarla ilgili Türkçe makalelerle değerlendirme yapmaktan ziyade Nadir Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "O Günün Manası" adlı makalesini aktarmakla yetinmiştir. Bahsi geçen makalede demokratik seçimleri olaysız bir şekilde tamamlayan Türk milletinin büyük bir imtihanı, başarılı bir şekilde verdiğini belirtmiş, CHP'nin 25 yıllık iktidarı boyunca bazı hatalı politikalar izlese dahi başarılı politikalarının daha fazla olduğunu vurgulamış ve bugünkü demokratik ortama CHP'nin önemli katkı sunduğunun altını çizmiştir. CHP'nin dört yıl sonra yeniden seçimlerde başarılı olacağını ümit ettiklerini belirten bir değerlendirme yapmıştır.³⁷

Demokrat Parti Döneminde Şalom

DP 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelince, CHP döneminde başlayan İsrail ile yakın ilişkiler politikasını sürdürme kararı aldı. Ancak bu kolay olmadı. Aynı dönemde Sovyetler Birliği, Türk-Arap ilişkilerinde gerilimi sürekli yüksek tutmaya çaba harcıyordu. Üstelik buna CHP döneminden İsrail ile yakın ilişkiler yükü eklenmişti. Menderes hükümeti iktidarının ilk yıllarında, Arap ülkelerinin, Türkiye-İsrail ilişkilerine tepkisi ve yaratacağı sonuçları iyi analiz edemedi.³⁸

DP seçimleri kazanmasının ardından hükümet programını açıklamış ve Şalom gazetesi yazarları DP programına destek vermişlerdir. Programın ülkenin tüm sorunlarını ele aldığı için kendilerini rahatlattığını belirten yazar A. L., DP kadrolarının son beş yıldır ülkeyi dolaştıkları için sorunlara hakim olduklarını yazmıştır.³⁹ Şalom'un Türkiye'nin DP dönemindeki Ortadoğu politikasında öncelikli beklentisi, İsrail ile CHP döneminde başlayan ilişkilerin bu dönemde de sürdürülmesi yönündedir. Dr. Yusuf Levi Levent, Türkiye-İsrail İlişkilerinin, Arap Birliği ile Sovyetler Birliği arasında yakınlaşmanın arttığı bir dönemde büyük önem kazandığını, Batılı demokratik ülkelerle her zaman yakın ilişki içinde olan Türkiye ve İsrail'in ilişkilerini daha da geliştirmesi gerektiğini

³⁶ Şalom, 10 Mayıs 1950.

³⁷ Şalom, 18 Mayıs 1950.

³⁸ Fadime Bektaş, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 20.

³⁹ Şalom, 1 Haziran 1950.

belirtmiştir.⁴⁰ Avram Leyon, İsraili Hapoel futbol takımının Haziran 1950'de İstanbul'a yaptığı ziyaret sonrası yaptığı değerlendirmede, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine kültürel alandaki yakınlaşmanın çok önemli katkı sağlayacağına dikkat çekmiştir. Leyon, Türkiye'nin bugün Ortadoğu'da İsrail gibi güçlü ve samimi bir komşuya ihtiyacı olduğunu, Araplar ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmanın bölgede büyük tehlike yaratacağına dikkat çekmiş ve eğer Türkiye ve İsrail yakınlaşırsa hiçbir yabancı gücün Ortadoğu'ya girmeye cesaret edemeyeceğine belirtmiştir.⁴¹

DP iktidara gelmesinin ardından İsrail ile ilişkileri geliştirmek için attığı en önemli adım Temmuz 1950'de yapılan ticaret anlaşmasıdır. Şalom atılan bu adımı Türkiye'nin Ortadoğu politikası açısından önemli gelişme olarak değerlendirmiştir. Lemi Gülman, 4 Temmuz 1950'de Türkiye ile İsrail arasında yapılan ilk ticaret anlaşmasının iki ülke açısından büyük önem taşıdığını, bu anlaşmanın Türk hükümetinin İsrail'e karşı duyduğu sempatinin en önemli göstergesi olduğunu, aynı zamanda maslahatgüzar olarak görev yapan M. Seyfullah Esin'in elçi olarak atanmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından çok önemli bir gelişme olduğunu iddia etmiştir.⁴² Türkiye-İsrail arasında yapılan ticaret anlaşmasının önemine dikkat çeken gazete, Türkiye'nin İsrail'den gelen dostça seslere cevap vererek iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için önemli adımlar attığını belirtmiştir.⁴³

DP hükümetinin Ortadoğu'da İsrail'e yönelik attığı yaklaşma adımları Şalom tarafından desteklenirken, Türkiye'nin de üç üyesinden biri olduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu eleştirilmiştir. Gazetede yapılan değerlendirmede kurulmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen komisyonun çözüme herhangi katkı sağlamadığını, sadece raporlar hazırlanarak bir sonuca ulaşılmasının mümkün gözükmediğine dikkat çekmiştir.⁴⁴

DP'nin Ortadoğu'da İsrail ile yakınlaşmak için attığı adımlar kısa sürede Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Şalom ise Türkiye'nin Ortadoğu'da İsrail'e yönelik siyasetinin Arap ülkelerinden gelen eleştirilere rağmen sürmesi gerektiği savunmuştur. Avram Leyon, bu konuda yaptığı değerlendirmede Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkinin Arap dünyasında rahatsızlık yarattığını, bu nedenle Arap basınında Türkiye-İsrail ilişkilerine dair gerçek olmayan haberlerin yayımlandığını belirtilmiştir. Leyon, asılsız iddialara Dışişleri Bakanı Köprülü'nün gereken cevabı verdiği belirterek İsrail'in

⁴⁰ Şalom, 8 Haziran 1950.

⁴¹ Şalom, 15 Haziran 1950.

⁴² Şalom, 13 Temmuz 1950.

⁴³ Şalom, 24 Ağustos 1950.

⁴⁴ Şalom, 25 Eylül 1950.

Ortadoğu'nun en demokratik ülkesi olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmasının doğal olduğunu ve Arapların, Türkiye'yi anlamadıklarını iddia etmiştir.⁴⁵

Şalom, CHP döneminde olduğu gibi DP döneminde de Filistin meselesinde Türkiye'nin arabulucu rolüne vurgu yapan yayınlara devam etmiştir. 1951'in ilk günlerinde Mısır ile İsrail arasında artan sınır çatışmaları hakkında Avram Leyon köşesinde yaptığı değerlendirmede, bölgedeki gerilimin üçüncü dünya savaşına yol açabilecek nitelikte olduğuna dikkat çekerek, İsrail'in uzlaşma tekliflerinin Mısır tarafından çeşitli bahanelerle reddedildiği belirtilmiştir. Leyon yazısının sonunda İsrail'in arzusunun sadece komşularıyla özellikle "BÜYÜK DOSTU TÜRKİYE" ile iyi ilişkiler sağlamak olduğunu büyük harflerle belirtmiştir.⁴⁶

Ortadoğu Savunması Hakkında Görüşler

DP iktidara geldiğinde en önemli dış politika gündemi Türkiye'nin NATO'ya katılmasıydı. İngiltere, Kore Savaşı'na kadar Türkiye'yi NATO ittifakından ayrı olarak Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinin bir kısmının dahil olacağı bir pakta dahil olmasını istiyordu. Türkiye'nin, NATO'ya dahil olması için İngiltere'nin Ortadoğu savunması için yaptığı planlamalara aktif bir şekilde destek olması gerekti. Bu nedenle Ortadoğu savunması ve bölgede kurulacak askeri paktlar Türk dış politikasının öncelikli gündem maddelerinden biri haline geldi. Şalom gazetesi de Ortadoğu savunmasıyla ilgili tartışmalara kısa sürede dahil oldu. Gazetede yayınlanan makalede bölgenin savunmasının ancak Türkiye, İsrail, Yunanistan, İtalya ve Arap ülkelerinin katılımı ile sağlanabileceği iddia edilmiştir. Şalom'a göre Kore Savaşı'ndan beri Arapların bloklar arasındaki çatışma karşısında tarafsız bir tutum içinde olmaları kaygı verici bir durumdu. Bunun yanında gazete Arapların; Türkiye, İsrail ve Yunanistan arasındaki komünizme karşı yakınlaşmadan rahatsızlık duyduğuna dikkat çekmekteydi. Gazetede yer alan yorumda, Arap basınında Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşma konusunda yapılan eleştirilerin, Sovyetlerin söylemi ile benzer olmasının, Arapların, Sovyetler Birliği ile ilişkileri hakkındaki şüpheyi güçlendireceği belirtilerek, Arap ülkelerine, Türkiye'nin izlediği yolu takip ederek İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmesi tavsiye edilmiştir.⁴⁷

Şalom bölgede kurulacak askeri paktlarda Türkiye'nin belirleyici rolünü uzun süre işlemeye devam etmiştir. Ancak gazetede yer alan değerlendirmelerin ağırlıklı olarak bir Türk-Arap bölgesel antlaşmasından ziyade Türkiye-İsrail yakınlaşmasını tavsiye eder niteliktedir. Türkiye'nin daveti üzerine Ankara'ya gelmesi beklenen Arap Birliği Genel Sekreteri Azzam

⁴⁵ Şalom, 1 Şubat 1951.

⁴⁶ Şalom, 18 Ocak 1951.

⁴⁷ Şalom, 8 Şubat 1951.

Paşa'nın ziyareti hakkında Avram Leyon tarafından yapılan değerlendirmede, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Mc Ghee'nin son Ortadoğu turunda Arap Birliği'ndeki, Batı ve ABD karşıtlığını bizzat gördüğünü bu nedenle Arap ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkileri düzeltmek için Türkiye'nin yardımına başvurduğunu belirtmektedir. Leyon bu ziyaret ve ABD'den gelen talebin "Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin en belirleyici ülkelerinden biridir" yönündeki söylemlerini bir kez daha doğruladığını belirtmiştir. Leyon, artık Arapların, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin kimsenin gözünden kaçmadığını belirterek, Ortadoğu'da komünizmle mücadele eden iki devletin birbiriyle yakın komşu olan Türkiye ve İsrail olduğunun altını çizmiştir. Leyon'a göre Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasında, İsrail'in Sovyetler Birliği'ne karşı açık ve net tavır alması etkili olmuştur. Makale, Ankara'da yapılacak görüşmelerin Ortadoğu siyasetine güçlü Türkiye'nin yardımı ile huzura kavuşmasına katkı sağlaması temennisi ile sona ermiştir.⁴⁸

Leyon, Ortadoğu savunması ile ilgili bir diğer makalesinde, ABD ve İngiltere'nin son zamanlarda bu konu ile ilgili yoğun bir mesai yürüttüklerini belirterek, İngiltere'nin bölgenin savunması konusunda Araplara değil, Türkiye ve İsrail'e güvenebileceğinin farkında olduğunu, bu nedenle de en fazla yardımı bu iki ülkeye yapması gerektiği değerlendirmesini yapmıştır. Yazar Türkiye'nin Kore Savaşı'nda İsrail'in ise 1948 savaşında Araplara karşı verdiği mücadelede bir avuç askeri ile ne büyük başarılar elde edebileceklerini ispatladıklarını belirterek, "eğer Batılı ülkeler Ortadoğu'da demokrasi istiyor ve kendi güvenliklerini korumak istiyorsa bu iki ülkeyi desteklemelidir" demiştir.⁴⁹ Öte yandan Şalom gazetesi ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu savunması hakkında yaptıkları görüşmeleri, Arap-İsrail anlaşmazlığı çözülmeden başarılı olmasını mümkün görmemiş bu nedenle başından itibaren olumsuz bakmıştır.⁵⁰

Şalom'dan Turgut Yaşın ise DP iktidarının ilk yılını değerlendirdiği oldukça övücü nitelikte makalesinde; hükümetin dış politikada başarıları değerlendirirken özellikle Kore'ye asker gönderme kararına vurgu yapmıştır.⁵¹ Avram Leyon, 1951 sonbaharında yapılan ara seçimler öncesi kaleme aldığı makalesinde DP hükümetinin iç politikada olduğu gibi dış politikada da önemli başarılarla imza attığını, Türkiye'nin bu süreçte uluslararası alanda itibarının arttığını, bilhassa Kore'ye asker gönderme kararının çok önemli olduğunu ve bu kararın ardından Türkiye'nin NATO üyeliğinin batılı ülkelere tarafından etraflıca tartışılmaya başlandığını belirtmiştir.⁵² Şalom'a göre Türkiye-İsrail arasındaki yakınlığın ABD'de tarafından desteklenmektedir.⁵³

⁴⁸ Şalom, 5 Nisan 1951.

⁴⁹ Şalom, 3 Mayıs 1951.

⁵⁰ Şalom, 26 Mart 1953.

⁵¹ Şalom, 10 Mayıs 1951.

⁵² Şalom, 16 Ağustos 1951.

⁵³ Şalom, 31 Temmuz 1952.

Şalom ayrıca İsrail'in kuruluş yıldönümü törenlerine katılmak üzere Tel-Aviv'e davet edilen Türk gazeteci heyet ile ilgili haberlere geniş yer vermiş ve İsrail Dışişleri Bakanı ile yapılan mülakatta bakan; Türkiye'nin dostluğuna İsrail'in çok önem verdiğini, Arap-İsrail sorununda Türkiye'nin hakemliğini arzu ettiklerini yönündeki mesajı Türk kamuoyuna iletmiştir.⁵⁴

Bağdat Paktı

Eisenhower'ın başkan olmasının ardından ABD, Ortadoğu savunmasına dair geniş kapsamlı yeni planlar ortaya koymuştur. Bu kapsamda ABD, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da yayılmasını engellemek için Batılı ülkeler ile ittifak yapmaya hazır Türkiye, Irak, İran, Pakistan'ın gibi Sovyetler Birliği tehlikesini algılayan bölge ülkeleri ile Kuzey Kuşağı'nı oluşturan savunma anlaşmaları yapmak için hareket geçme kararı almışlardır.⁵⁵

ABD açısından oluşturulacak Kuzey Kuşağı'nın en önemli ülkesi Türkiye'ydi. Çünkü Türkiye, Ortadoğu ile Batı savunma sistemi arasında köprü vazifesi görecek. Ancak Türkiye'nin, Pakistan olmadan Kuzey Kuşağı Projesi'nin tamamlanması mümkün değildi.⁵⁶ Bu nedenle 2 Nisan 1954'de ise Türkiye ve Pakistan Dostluk İşbirliği Anlaşması imzalandı. Ardından askeri içeriği olan bu anlaşmanın benzeri Irak ile yapılarak Kuzey Kuşağı'nın tamamlanması hedeflendi.⁵⁷ Türkiye-Pakistan Anlaşması'ndan Bağdat Paktı'na giden bu süreç Şalom gazetesi tarafından yakından izlenmiştir. Gazetede yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin Müslüman ülkeler ile yakınlaşmasından endişe duyulduğu anlaşılmaktadır.

Fuat Köprülü'nün Jerussalem Post gazetesine 3 Aralık 1954'te verdiği demeç üzerine değerlendirmede bulunan Şalom gazetesi editörü, Köprülü'nün Türkiye, Irak, Pakistan içine alacak bir anlaşma için görüşmelerin devam ettiğini yönündeki açıklamasına değinmiş, Türkiye'nin Arapların dostluğunu kazanmak adına eski dostlarına yüz çevirmeyeceğine dikkat çekmiştir. Arap dünyasında konuşulanların aksine gerek Köprülü'nün, gerekse İsrail başbakanının açıklamalarının, iki ülke arasında dostça ilişkilerin süreceğinin en önemli göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁸

Türkiye ile Irak arasında yapılacak anlaşma ile ilgili ilk açıklamalar hakkında değerlendirmede bulunan Şalom editörü, bu görüşmeleri aynı zamanda Arap-İsrail barışı içinde önemli fırsatlar sunacağına dikkat çekmiştir.

⁵⁴ Şalom, 22 Mayıs 1952.

⁵⁵ Kirk J. Beattie, *Egypt During the Nasser Years Ideology Politics and Civil Society*, Westview Press, Oxford, 1994, s.113.

⁵⁶ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 53-54.

⁵⁷ N.A., FO, 424/295/RK1011/1, Türkiye Yıllık Raporu 1952, 01 Ocak 1955.

⁵⁸ Şalom, 15 Aralık 1954.

Görüşmelere katılan Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Bağdat'a gitmeden önce ABD, İngiltere ve İsrail elçileri ile görüşmesinin Bağdat'ta yapılan görüşmeye olan ilgiyi arttırdığına dikkat çekilmiştir. Şalom gazetesi, söylentilerin aksine süreç hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilen İsrail hükümetinin bu görüşmelerden rahatsız olmadığını, bundan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Lemi Gülman, ise Mısır'ın Ortadoğu barışına mani olan uzlaşmaz tavrına örnek olarak Menderes'in Bağdat dönüşü Mısır'a sunduğu ittifak teklifinin görüşülmeden reddedilmesini göstermektedir.⁶⁰ Gülman, yeni bir Ortadoğu paktı için Menderes ve Nuri Said arasında gerçekleşen görüşmenin İsrail tarafından yakından takip edildiğini, bir Ortadoğu ülkesi olan İsrail'e herhangi bir pakt teklifinde bulunulmadığını hatırlatmaktadır. Gülman, Türkiye, Pakistan, İran arasında yapılacak bir anlaşmanın tepki olarak bir Arap savunma sistemi ortaya çıkarabileceği uyarısında bulunmuştur. Gülman, İsrail'in yapılan görüşmelerin sonuçlarını sabırsızlıkla beklediğini belirttiğinden sonra ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Ortadoğu savunması için planlanan paktın içine İsrail'i alacak şekilde tasarlamamasını eleştirmiştir. Ayrıca Dulles'in, Arapların tepkisini çekmemek için İsrail'i planlamanın dışında bıraktığını buna rağmen Arapların katılımını yine de sağlayamadığını belirtmiştir.⁶¹

Avram Leyon ise köşe yazısında DP hükümetinin özellikle Menderes'in son zamanlarda izlediği dış politika ile dünya çapında bir politikacı ve diplomat olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Menderes'in Kıbrıs konusunda büyük bir siyasi olgunluk göstermesinin BM'de, Türkiye lehine karar çıkmasını sağladığını, Nasır'ın "ben Türklerle ne Mısır'da ne Türkiye'de görüşmem" sözlerine Mısır Başbakanı ile istediği yerde görüşmeye hazırım sözleri ile cevap vererek büyük takdir topladığını belirtmiştir. Nasır'ın çocukça hareket tarzına, büyük bir olgunlukla mukabele edildiğini belirterek, Mısır'ın tüm entrikalarına rağmen Menderes'in Türkiye-Irak Anlaşmasını kısa sürede imzalamayı başardığına dikkat çekmiştir. Yazar bu paktın Ortadoğu barışına büyük katkı sunacağına belirterek bunu Menderes'in zaferi olarak ilan etmiştir.⁶²

Lemi Gülman, "Türkiye Ortaşarkta Lider Olmalıdır" başlıklı makalesinde Mısır'ın Ortadoğu'da liderlik iddiasında bulunduğunu ancak bunu gerçekleştirecek kapasitede tek Ortadoğu ülkesinin Türkiye olduğunu göz ardı ettiğini belirtmektedir. Gülman, ayrıca Arap ülkelerinin Türkiye'nin bölgedeki liderliğini engellemek için Yunanistan'ın Ortadoğu savunmasının bir parçası yapmak gibi girişimlerinin nafile olduğunu iddia etmiştir. Türkiye-Irak anlaşmasına cevap olarak Mısır-Suriye arasında yapılması planlanan anlaşmaya

⁵⁹ Şalom, 12 Ocak 1955.

⁶⁰ Şalom, 2 Şubat 1955.

⁶¹ Şalom, 23 Şubat 1955.

⁶² Şalom, 2 Mart 1955.

değinen Gülman, Suriye'yi, Türkiye'nin bölgede huzuru bozacak hiçbir harekete kayıtsız kalmayacağını unutmaması gerektiği konusunda uyarmıştır.⁶³ Gülman, Mısır-İsrail sınırında meydana gelen çatışmaların gerginliği arttırdığına işaret ederek İsrail'in olayları büyüten taraf olmamak adına Araplara karşı Türkler kadar sabırlı davrandığını belirtmiştir.⁶⁴

Lemi Gülman, Nasır'ın ve Arap ülkelerinin, Sovyetler Birliği ile yakınlaşması konusunda DP hükümeti ile benzer kaygıları taşımaktadır. Nasır'ın Moskova'ya yaptığı ziyaret ile ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde, Batılı ülkelerin Arap ülkelere silah satmaktan vazgeçmesinin bu ülkelerde bir infial yarattığını ancak Sovyetlerin cazip tekliflerle silah satmasının Arapların iç politikalarında önemli sonuçlar doğuracağını ve onları birer peyk haline getireceği uyarısında bulunmuştur.⁶⁵ Lemi Gülman, Sovyetler Birliği ile Mısır arasında yapılan silah anlaşması sonrası kaleme aldığı makalesinde, Sovyetlerin, Ortadoğu'ya yönelik sızma faaliyetlerinin önlenmesi durumunda bölgede büyük karışıklıklar çıkacağı uyarısında bulunmuştur.⁶⁶

Gülman, Ortadoğu'da gelişmelerin sıcak bir savaşa doğru evrildiği uyarısında bulunduğu bir diğer makalesinde, Sovyetlerin, Arapları peyki haline getirmek istediğini yapılan yardımın kısa zamanda Ortadoğu'da komünizmin yayılmasına neden olacağı uyarısında bulunmuştur. Yazar Sovyetlerin, İsrail'e de silah satma teklifinde bulunduğunu hatırlatarak, İsrail'in komünistlerden silah almanın kendi rejimi için büyük tehlikeler yaratacağını gördüğü, Arapların ise tehlikenin farkında olmadığını iddia etmektedir.⁶⁷ Menderes'in Bağdat ziyareti ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Lemi Gülman, Bağdat Pakti'nin 21-23 Kasım 1955 tarihleri arasında Bağdat'ta başbakanlar düzeyinde gizli görüşmeler yaparak ABD'nin askeri komiteye katılması gibi önemli kararlar alındığını, Menderes'in açıklamalarında, Filistin meselesinin çözümünün Ortadoğu'da barış ve huzurun gelmesi için çok önemli olduğunu mesajını verdiğini belirtmiştir.⁶⁸

Avram Leyon, 1955 yılı ile ilgili yaptığı değerlendirmede Bağdat Pakti'nden dünya barışına sunduğu katkı nedeniyle övgü ile söz etmiş, ancak aynı yıl içinde yapılan belediye seçimlerine katılımın azlığının halkın DP ile arasına mesafe koyması olarak değerlendirmiştir. Leyon'a göre bunun sebeplerinden biride 6-7 Eylül olayları nedeniyle ülkenin uluslararası alanda itibarının ciddi manada sarsılmasıdır.⁶⁹

⁶³ *Şalom*, 23 Mart 1955.

⁶⁴ *Şalom*, 21 Eylül 1955.

⁶⁵ *Şalom*, 28 Eylül 1955.

⁶⁶ *Şalom*, 19 Ekim 1955.

⁶⁷ *Şalom*, 2 Kasım 1955.

⁶⁸ *Şalom*, 30 Kasım 1955.

⁶⁹ *Şalom*, 28 Aralık 1955.

Levi Gülman, Bağdat Paktı'nın birinci yılında paktın önemini övücü nitelikteki makalesinde, İsrail'in Bağdat Paktı'ndan kesinlikle rahatsızlık duymadığını ve paktı Ortadoğu güvenliği açısından önemli bir adım olarak gördüğünü tekrarlamıştır. Mısır'ın ise bu paktı Arap Birliği'ni parçalamaya yönelik Batılı ülkelerin içinde bulunduğu bir tertip olarak ve paktın İsrail'in faydasına bir adım olarak gördüğünü belirtmiştir. Gülman, pakta ABD'nin resmi olarak katılımını temenni ettiklerini yazmıştır.⁷⁰

Levi Gülman, Menderes'in Bağdat Paktı konsey toplantısında mevcut Mısır hükümetinin Mısır halkını temsil etmediğine yönelik sözleri üzerine, Nasır'ın Türkiye'ye yönelik bazı yaptırımlar planladığına dair haberler üzerine yaptığı değerlendirmede, Nasır'ın Arap dünyasının "imparatoru" olmak için savaştığı bir ülke aradığını ancak Türkiye ile uğraşmasının ona pahalıya mal olacağını hesaplaması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹

Avram Leyon, Mısır ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler hakkında yazdığı makalesinde; Mısır lideri Nasır'ın Batılılarla iyi geçinme Sovyetler Birliği ile dostluğunu güçlendirmek üzere uyguladığı iki taraflı politika ile Batılı ülkelere bol ve ucuz kredi, Sovyetlerden de bol bol yeni silahlar aldığı eleştirisinde bulunmuştur. Yazar Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılması karşısında İsrail'in İngiltere, Fransa ve ABD tarafından güçlendirilmesiyle bir denge yaratılabileceğini iddia etmektedir.⁷²

Şalom ayrıca Dünya gazetesinden A. İhsan Barlas'ın, İsrail Dışişleri Bakanı'nın istifası hakkında yazdığı makaleyi ilk sayfadan paylaşmıştır. Makalede istifa'nın Bağdat Paktı üyesi Irak ile pakta karşı olan Ürdün arasında, İsrail'e karşı askeri hazırlıkları içeren bir anlaşma yapılmasıyla ilgili olduğu, İsrail'in Arap ülkelerine karşı sertleşeceği iddia edilmiştir.⁷³

Süveyş Krizi

Şalom gazetesi, Mısır'da Hür Subaylar tarafından 23 Temmuz 1952'de darbe yapılarak iktidarın el değiştirmesi ve sonrasındaki gelişmeleri yakından izlemiştir. Mısır'da Hür Subayların gerçekleştirdiği darbe sonrası General Necip tarafından oluşturulan yeni rejim hakkında Dr. Sami Reyhan, makalesinde Mısır'da Kral Faruk'un devrilmesini Türk milletinin büyük bir sevinçle karşıladığını, General Necip'in Mısır'ın Atatürk'ü olmasını umduklarını belirtmiş ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesini rehber olarak Atatürk'ün yolundan ayrılmamasını tavsiye etmiştir.⁷⁴

⁷⁰ Şalom, 29 Şubat 1956.

⁷¹ Şalom, 25 Nisan 1956.

⁷² Şalom, 25 Haziran 1956.

⁷³ Şalom, 27 Haziran 1956.

⁷⁴ Şalom, 16 Ekim 1952.

Sadece Mısır'da değil Suriye'de meydana gelen gerilim ve bölgeye etkisi Şalom'un önemli gündemi olmuştur. Avram Leyon, Türkiye-İsrail ilişkileri ile ilgili makalesinde, Türkiye'nin kendisi gibi "kılıç kuvvetiyle" bağımsızlığını kazanan İsrail'e karşı Arap ülkelerinden farklı olarak dostça politika izlediğini, iki ülkenin siyasi ve ekonomik alandaki ilişkilerinin geliştiğini belirtmiştir. Leyon, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yerleşmek için uygun zemin oluşturmaya çaba gösterdiğini belirterek, Suriye'deki son gelişmelere dikkat çekmiştir. Suriye'de Albay Çiçekli'nin Türkiye'den toprak isteme cesaretini Sovyet desteği olmadan asla göze alamayacağını dile getiren yazar, Sovyetler Birliği'nin desteklediği bu tür olayların Türkiye ve İsrail'i birbirine daha fazla yaklaştırdığını belirtmiştir.⁷⁵ Avram Leyon, 1954 seçimleri öncesi kaleme aldığı makalesinde DP hükümetine iç ve dış politikada desteğini sürdürmüştür.⁷⁶ Leyon, "Araplar ne istiyorlar?" başlıklı yazısında Arapların, Türkiye ve İsrail'e karşı cephe aldıklarını iddia ederek Araplar ile İsrail arasındaki sorunlara BM'nin çözüm üretememesi durumunda bölgenin yeni bir savaşa sürükleneceğini iddia etmiştir. Leyon'a göre altı Arap devletinin Türkiye ve İsrail'e karşı cüretkârca eylem ve söylemlerinin arkasında Sovyetler Birliği vardı.⁷⁷

Ortadoğu'da ortak bir güvenlik sistemi kurmak için yoğun müzakerelerin devam ettiği bir dönemde Arap-İsrail barışının önemine dikkat çekilince Şalom gazetesi, İsrail'in her zaman Araplar ile müzakereye hazır olduğunu belirtmiş ve İsrail Dışişleri Bakanı'nın bu konudaki son açıklamasında barış görüşmelerine hazır olduklarına dair verdiği demeci hatırlatmıştır.⁷⁸

Avram Leyon, "Mısır'ın Durumu" başlıklı yazısında Araplar ile İsrail arasında barış yapmadan ABD'nin Mısır'a silah satılmaması gerektiğini, çünkü Nasır idaresindeki Mısır'ın, Türkiye'ye dahi meydan okur hale geldiğine belirtmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Süveyş Üssü'nden çekilmesinin İsrail için büyük tehlike yarattığını belirtmiştir.⁷⁹ İngiltere ile Mısır arasında Ekim 1954'te yapılan Süveyş Kanal Üssü hakkındaki anlaşma ile ilgili İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Eliashiv Ben Horin ile mülakat yapan Şalom, Horin'in de belirttiği üzere İsrail hükümetinin İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmesinden dolayı endişeli olduğunu, İngiltere tarafından boşaltılan üslerle birlikte Ortadoğu'da Mısır-İsrail güç dengesinin bozulduğuna dikkat çekmiştir. Mısır'ın keyfi bir şekilde Süveyş Kanalını ticari gemilere kapatabileceği uyarısında bulunmuştur.⁸⁰

⁷⁵ Şalom, 2 Temmuz 1953.

⁷⁶ Şalom, 4 Mart 1954.

⁷⁷ Şalom, 1 Nisan 1954.

⁷⁸ Şalom, 28 Temmuz 1954.

⁷⁹ Şalom, 9 Ağustos 1954.

⁸⁰ Şalom, 27 Ekim 1954.

Lemi Gülman aynı günlerde Mısır'ın dış politikası hakkında yazdığı bir diğer makalesinde 19 Ekim 1954'te İngiltere ile Mısır arasında Süveyş Kanalı'ndaki üsler konusunda anlaşma imzalandığını ancak üzerinden üç ay geçmeden, Mısır'ın, Türkiye'ye karşı propaganda yapmaya başladığına dikkat çekmiştir. Mısır'ın kanal ile ilgili anlaşmayı uygulamayacağını iddia eden yazar, Ankara'da Mısır büyükelçisi ile Sovyet Maslahatgüzarı arasında gerçekleşen gizli görüşmelerin basına dahi yansıdığını, ikiyüzlü bir siyaset izleyen Mısır'a karşı müsamahakâr politikalar izlenmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca Salah Salim'in, Türkiye gibi barışsever bir milleti dahi Arap topraklarında gözü olmakla suçladığını hatırlatmıştır.⁸¹

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı almasına çok sert tepki veren Şalom; Hitler zamanında dur demeyen Avrupa'nın ağır bedeller ödemediğini, şimdide Nasır'a dur denmezse bu gelişmelerin büyük felakete yol açabileceğini iddia etmiş ve İngiltere, Fransa ve ABD'nin duruma acilen müdahale etmesini istemiştir.⁸² Süveyş Krizi'nin Londra Konferansı'nda görüşüldüğü günlerde Şalom gazetesi, diğer gazetelerde İsrail'in tezlerini destekleyen makaleleri yayınlamış, Nısım Behar Beraha, gibi yazarlar ise "Türk-İsrail Dostluğu ve Mısır" başlıklı makalesinde, İsrail'in barış kadar savaşa da hazır olduğunu belirtmiş, İngiltere ve Fransa'nın sert politikasını destekleyerek Mısır'a gözdağı vermeyi sürdürmüştür.⁸³ Levi Gülman, Mısır'ın uluslararası ilişkilerdeki güvenilmezliğinden bahsettiği makalesinde; Mısır'ın Süveyş Kanalı konusunda bir yandan Türkiye'den destek isterken, diğer taraftan Kıbrıs meselesinde Yunanistan'ı desteklediğini belirtmiştir.⁸⁴

Levi Gülman, Sovyetler Birliği'nin Nasır'a verdiği desteğin Ortadoğu'da bir Hitler ortaya çıkmasına neden olduğunu iddia eden makalesinde, Nasır'ın bugün izlediği Batı karşıtı politikada Batılı ülkelerin Mısır'a bol bol silah ve kredi vermesinin etkili olduğunu belirtmiştir. Gülman, İsrail'in Batılı ülkeler gibi Mısır'da meydan gelen gelişmelere seyirci kalmayarak gerekli tedbirleri aldığını ve İsrail hükümeti yetkililerinin, Mısır'ın savaş açması durumunda Kahire'ye kadar gideceklerini söylediklerini aktarmıştır.⁸⁵ Gülman, savaşın başlamasının ardından kaleme aldığı makalede, savaşın sorumlusunun Mısır olduğunu vurgulamış, Mısır'ın İsrail ile sınırı boyunca yaptığı tacizlere büyük bir sabırla direnen İsrail'i buna cevap veremeyecek kadar aciz görerek büyük hata yaptığını belirtmiştir. Yazar İsrail'in bu savaşta haklılığını inkar etmenin "güneşi ve Allah'ı inkar etmekle" eş tutmuştur.⁸⁶

⁸¹ Şalom, 16 Şubat 1955.

⁸² Şalom, 1 Ağustos 1956.

⁸³ Şalom, 29 Ağustos 1956.

⁸⁴ Şalom, 3 Ekim 1956.

⁸⁵ Şalom, 10 Ekim 1956.

⁸⁶ Şalom, 7 Kasım 1956.

Şalom, Türk basınında İsrail'in saldırısını haklı ve meşru gören köşe yazılarını bu süreçte aktarmıştır. Bülent Ecevit, Ulus'ta yayınlanan makalesinde, İsrail'e yönelik Arap ülkelerinden gelen tehditler ve abluka sürerken, üstelik Arap ülkelerinin silahlanmasını arttırdığı bir dönemde, İsrail'i savaş neden olduğu gerekçesiyle kınamasının insafsızlık olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

Şalom gazetesi, Türkiye'nin İsrail'deki elçisini geri çağırmasına dair çeşitli gazetelerde köşe yazarlarının yorumlarına yer vermiştir. Bülent Ecevit bu konu ile ilgili Ulus gazetesindeki makalesinde Tel-Aviv'deki Türk elçinin geri çağırılmasının makul bir açıklama ve gerekçesi olamayacağını, Dışişleri Bakanlığı açıklamasında İsrail adının dahi olmamasını eleştirmiş ve Türk millete karşı bir suç işlememiş olan İsrail ile ilişkileri bozacak bu politika için hükümetin detaylı açıklama yapması istenmiştir.⁸⁸

Levi Gülman, Mısır'ın izlediği dış politika hakkında kaleme aldığı makalesinde Mısır'ın dürüst bir politika takip etmediğini, Türkiye gibi özellikle DP hükümetleri döneminde dünya barışı için yoğun mesai harcayan bir ülkenin ideallerini anlamayarak, ona saldırmayı sürdürdüğünü belirtmiştir. Mısır'ın Sovyet peyki haline geldiği iddiasını tekrarlamıştır.⁸⁹

Avram Leyon yazılarında İsrail'in savaşa gücünü Tevrat'tın, İsrail Genelkurmay Başkanı'na verdiği ilhamdan kaynaklandığını yazmıştır. BM'nin İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesi yönündeki kararına karşı çıkmış ve ABD'nin Mısır'a yönelik politikası eleştirilmiştir.⁹⁰ Leyon, 1956 yılını değerlendirdiği köşe yazısında Türk dış politikasının 1956 yılı boyunca izlediği dürüst politika ile dünya çapında itibarının arttığını, Bağdat Paktı'nın güçlendiğini belirtirken, Süveyş Krizi'ne ve Türkiye'nin İsrail elçisini geri çağırmasına hiç değinmemiştir.⁹¹

Eisenhower Doktrini

Süveyş Krizi sonrası İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesiyle bölgede oluşan güç boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulma girişimleri ve bölgede komünizm tehlikesinin artması üzerine, ABD Başkanı Eisenhower, 5 Ocak 1957'de ABD Kongresi'ne Eisenhower Doktrini adını taşıyan mesajını yollamıştır. Eisenhower, yaptığı açıklamada uluslararası komünizmin Ortadoğu'da yayılmasını engellemek, bölge ülkelerinin siyasal bağımsızlığını korumak için yardım isteyen ülkelere ABD silahlı kuvvetleri

⁸⁷ Şalom, 21 Kasım 1956.

⁸⁸ Şalom, 5 Aralık 1956.

⁸⁹ Şalom, 12 Aralık 1956.

⁹⁰ Şalom, 26 Aralık 1956.

⁹¹ Şalom, 2 Ocak 1957.

yardımda bulunacağını söylemiştir.⁹² Eisenhower Doktrini'ne, Türkiye ve İsrail destek verirken, Mısır, Suriye gibi Sovyetler Birliği ile yakın ilişki içinde olan ülkeler karşı çıkmıştır. Doktrinin ilanının ardından Şalom'da Levi Gülman, yaptığı değerlendirmede bunun geç alınmış ancak çok yerinde bir karar olarak değerlendirmiştir.⁹³

Süveyş Krizi ve Eisenhower Doktrini sonrası Şalom'da İsrail tezlerine yakın değerlendirmeler yapan Türk gazetecilerin makalelerine daha fazla yer verilmiştir. Levi Gülman, İsrail'in 10. Kuruluş yıldönümü münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, İsrail'in son on yılda elde ettiği başarılarından söz ettikten sonra, İsrail'in dış politikada Türkiye'nin takip ettiği politikayı benimseyerek, Türkiye gibi, sözüne güvenilir ve güçlü bir ülke olmayı hedeflediğini belirtmiştir.⁹⁴ Gülman, "Bağdat Paketi ve Süveyş Kanalı" başlıklı makalesinde, Bağdat Paketi'nin Karşı'de yapacağı konsey toplantısı hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Gülman, toplantıda Süveyş Kanalı, Akabe Körfezi, Arap-İsrail sorunu gibi konuların ele alınacağını belirterek, bu konuda pakta üye olan ülkeler arasında görüş birliğinin olmasının önemine dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bölgedeki gerilimin düşmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinde çok önemli rolü olduğunu dile getiren yazar, bu toplantının bölge sorunlarına çözüm sunmasını umduklarını belirtmiştir.⁹⁵ Levi Gülman, "Türkiye-Mısır Münasebetleri" başlıklı yazısında Ticaret ve İktisat Bakanı Abdullah Aker'in davet üzerine Kahire'ye yaptığı ziyareti değerlendirmiştir. Gülman, bu ziyaret ile iki ülke arasındaki dostluğu ve ticari ilişkileri geliştirmeyi hedef alındığını belirtmiş, Aker'in ziyaret ile ilgili açıklamasına yer vererek, Türkiye-Mısır ilişkilerini iyileştirmeye yönelik bu adımın samimiyetinin zamanla ortaya çıkacağını vurgulamıştır.⁹⁶ Gülman, Ürdün ile Suriye arasında artan gerilime değinerek Ortadoğu'da tek istikrarsızlık sebebi olarak Arap-İsrail sorununu görmemek gerekir demiş ve Araplar arası problemlerin, Mısır ve Suriye liderlerinin diktatörce davranışlarının bölgede gerilimi arttırdığına vurgulamıştır.⁹⁷

Suriye Krizi

Sovyetler Birliği'nin Eisenhower Doktrini sonrası Suriye'de faaliyetlerini arttırması ve burada komünistlerin darbe yaparak iktidarı ele geçirme olasılığı Ağustos 1957'de Türkiye'nin Suriye'ye yönelik askeri önlemler almasına neden

⁹² Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 114-115.

⁹³ *Şalom*, 9 Ocak 1957.

⁹⁴ *Şalom*, 8 Mayıs 1957.

⁹⁵ *Şalom*, 5 Haziran 1957.

⁹⁶ *Şalom*, 17 Temmuz 1957.

⁹⁷ *Şalom*, 7 Ağustos 1957.

olmuştur. Ortadoğu'da gerilimin artmasına neden olan bu gelişme Şalom gazetesi tarafından da yakından takip edilmiştir.

Levi Gülman, "Ortadoğu'da Rus Nüfuzuna Son Verilmelidir" başlıklı makalesinde, Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye askeri ve ekonomik yardım bahanesiyle yerleşmeye çalıştığı belirterek, Suriye'nin bu yardımlar sayesinde güçlendiğini bunun yeni bir Arap-İsrail çatışmasına yol açabileceği iddiasında bulunmuştur. ABD'nin bu duruma seyirci kalmaması istenmiştir.⁹⁸ Gülman, Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye son anlaşmalarla birlikte yerleştiğini, bu durumdan NATO ve Bağdat Paktı'na üye devletlerin kaygı duymasının doğal olduğunu belirterek, bu şartlar altında Ortadoğu'da barışın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Gülman, Eylül 1957 boyunca Batılı ülkelerin geç kalmadan Suriye'ye müdahale etmesi gerektiği yönündeki görüşlerini köşesinde paylaşmıştır.⁹⁹ Levi Gülman, ayrıca Sovyetler Birliği'nin Sputnik adı verilen uyduyu göndermesinin ardından artan özgüvenin etkisi ile Kruşçev'in son açıklamalarındaki tehdit dozunun arttığını belirtmiştir. Kruşçev'in Türkiye'nin Suriye'ye saldırması durumunda harekete geçeceklerini belirttiği açıklamasına hükümetin ve ABD'nin çok sert tepki verdiğini belirterek, Sovyetlerin amaçlarına ulaşmak için iftira kampanyası yürüttüğünü iddia etmiştir.¹⁰⁰

Avram Leyon, 1957 seçimlerine giden süreçte yaşanan krizi değerlendirirken, bu süreçte Sovyetlerin sert notalar vererek sınırimıza asker yığdığını, Mısır'ın Suriye'ye 15000 asker gönderdiğini, DP'nin bu gelişmeler nedeniyle dış meselelere dikkat çekmeye çalıştığı bir dönemde muhalefetin sadece seçimlere odaklandığı eleştirisinde bulunmuştur.¹⁰¹ Levi Gülman, Mısır'ın Suriye'ye gönderdiği 15000 askeri Türkiye ve İsrail sınırına yığdığını belirterek, Sovyetlerin, Ortadoğu barışını bozmaya yönelik bu hamlesinin boşa çıkarmak için sorunun BM'ye aktarılması görüşünü savunmuştur. Gülman, ABD'nin Mısır'a yönelik tavizkar politikasının Suriye'ye Sovyetlerin yerleşmesinde en önemli sebeplerden biri olduğunu iddia etmektedir.¹⁰² Levi Gülman, Dulles'in Ankara ve Tahran'a yapacağı ziyaretin Mısır'ı, Bağdat Paktı güçleneceği için rahatsız ettiğini belirtmektedir.¹⁰³ Bağdat Paktı üyesi devletlerin dışişleri bakanlarının ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in da katılımı ile Ankara'da gerçekleştirdiği toplantı hakkında değerlendirme yapan Levi Gülman, Başbakan Menderes'in önemli nutkuyla başlayan toplantıda Nuri Said'in ısrarla

⁹⁸ Şalom, 21 Ağustos 1957.

⁹⁹ Şalom, 28 Ağustos 1957.

¹⁰⁰ Şalom, 16 Ekim 1957.

¹⁰¹ Şalom, 23 Ekim 1957.

¹⁰² Şalom, 29 Ekim 1957.

¹⁰³ Şalom, 15 Ocak 1958.

Arap-İsrail meselesini gündeme getirmeye çalıştığını ancak başarılı olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁴

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kurulması

Mısır ve Suriye arasında kurulan birlik hakkında değerlendirmesinde Levi Gülman, birliğin Sovyetler Birliği'nin teşviyle kurulduğu, bu birliğin amacının Arap ülkelerini ele geçirmek olduğunu iddia etmiştir. Yazar bu gelişmenin Ortadoğu barışını zora soktuğunu belirterek, İsrail'in Sina'dan geri çekilmeye zorlanmasıyla olayların önünün açıldığı iddia etmiştir.¹⁰⁵ Levi Gülman, Irak-Ürdün birleşmesi hakkında yaptığı değerlendirmede ise Mısır-Suriye birleşmesi bu birleşmeyi tetiklediğini belirterek bu birliğe ABD'nin de desteğiyle Kuveyt ve Bahreyn'inde dahil olabileceğini iddia etmiştir. Levi Gülman, Mısır-Suriye birleşmesinden sonraki yazılarında Nasır'ın Suriye'yi "ilhak" etmesi olarak bahsetmiştir.¹⁰⁶

Selim Y. Saltı, Arap dünyasında meydana gelen son bölünmeleri değerlendirirken bölgedeki Arapların bütün Arap dünyasını sosyalist diktatörlüklerin altında toplamak isteyenler, bütün Arapları tek bir krallık tacı altında toplamak isteyenler ve Suudlar olarak bölündüğünü ancak bunların kurduğu ittifakların kırılma olduğunu tıpkı Osmanlı Devleti'ni arkadan vurdukları gibi birbirlerini de vurabileceklerini iddia etmiştir.¹⁰⁷

Avran Leyon, "Paktların Kıymeti" başlıklı köşe yazısında devletlerin birbirleriyle imzaladıkları ekonomik işbirliği, dostlu ve saldırmazlık anlaşmalarının sadece barış dönemlerinde karşılıklı temasların artmasını sağladığını belirterek çeşitli örneklerle bunu açıklamışlardır. Verdiği örnekler içinde Bağdat Paketi da yer almaktadır. İngiltere ile Türkiye arasında Kıbrıs meselesi ile ilgili çıkan gerilimin ittifak ruhuna uymadığını belirten yazar, artık Türkiye'nin bir savaş durumunda ne NATO ne BM nede Bağdat Paketi'ne güvenmeyeceğini, Kıbrıs meselesi ile bu durumun net bir şekilde ortaya çıktığını, milletin tek vücut olarak hükümetin bu konuda alacağı kararları desteklemesinin en sağlam politika olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸

Levi Gülman, Kıbrıs meselesiyle ilgili kaleme aldığı bir diğer makalesinde, Türk hükümetinin adanın taksim edilmesi tezine destek vererek, tek çözümün bu olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin adada EOKA'nın terör eylemlerini engelleyemediğini belirten yazar, İngiltere'nin adadaki Türklere yönelik saldırılar karşısında izlediği politikanın müttefiklik ruhuna aykırı

¹⁰⁴ *Şalom*, 5 Şubat 1958.

¹⁰⁵ *Şalom*, 12 Şubat 1958.

¹⁰⁶ *Şalom*, 19 Şubat 1958.

¹⁰⁷ *Şalom*, 26 Şubat 1958.

¹⁰⁸ *Şalom*, 9 Temmuz 1958.

olduğunu birazda tehditkâr bir üslupla belirtmiştir.¹⁰⁹ Levi Gülman'a göre Kıbrıs meselesi ile ilgili Zürih'te devam eden görüşmelerin Türkiye'nin başarısı ile sonuçlanmıştır.¹¹⁰

Irak İhtilali

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de Nuri Said'in devrilmesi ve monarşinin sona ermesi ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede Levi Gülman, darbenin arkasında Nasır ve Sovyetler Birliği'nin olduğunu iddia etmiş, ABD'nin Süveyş Krizi esnasında izlediği yanlış politikayı tekrarlamayarak Lübnan'a derhal asker göndermesini desteklemiştir.¹¹¹ Levi Gülman, Lübnan olayları hakkındaki makalesinde Lübnan'da meşru hükümeti devirmek için Mısır ve Suriye'nin tahriki ile başlayan olayların büyüdüğünü ve Lübnan hükümetinin ABD'den yardım istediğini belirtmiştir. Gülman, Lübnan'daki olayların talimatının Nasır tarafından Moskova'dan verildiğini ve Lübnan'da muhaliflerin Rus menşeli silahlar kullandığını iddia etmektedir.¹¹²

Avram Leyon'da köşesinde yaptığı değerlendirmede Ortadoğu'daki bunalımın ABD'nin Süveyş Krizi esnasında yerinde olmayan müdahalesi ve İsrail'i çekilmeye zorlaması, kanal ile ilgili Nasır'ın dayatmasının ABD tarafından kabul edilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Nasır'ın Arap dünyasının lideri olma tutkusunun önündeki en önemli engelin Bağdat Paketi olduğunu belirten yazar, Irak'ın ve Nuri Said'in bu nedenle hedef alındığını iddia etmektedir. Ancak Nasır'ın, Nuri Said'i devirerek Bağdat Paketi'ni ortadan kaldırma planının Türkiye'nin duruşu nedeniyle boşa çıktığını belirtmektedir.¹¹³ Avram Leyon tarafından 1959 yılı ile ilgili değerlendirmede Türk dış politikasına değinilmemiştir.¹¹⁴

Sonuç

Türkiye'de Yahudi cemaatin en önemli gazetelerinden olan Şalom, Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik ilgisinin arttığı bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Ortadoğu'da büyük krizlerin ve savaşların yaşandığı dönemin başlangıcıdır. Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmaları İngiliz manda yönetimi döneminde devam etmiş, Şalom gazetesinin kurulduğu günlerde Filistin meselesi Birleşmiş Milletlere taşınmıştır. 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin kurulması ile başlayan

¹⁰⁹ Şalom, 16 Temmuz 1958.

¹¹⁰ Şalom, 18 Şubat 1959.

¹¹¹ Şalom, 23 Temmuz 1958.

¹¹² Şalom, 28 Mayıs 1958.

¹¹³ Şalom, 23 Temmuz 1958.

¹¹⁴ Şalom, 31 Aralık 1959.

I. Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Ortadoğu, Demokrat Parti iktidarı boyunca Dünya'nın en gergin ve çatışmalı bölgesi olmuştur. Bu süreçte Demokrat Parti, Batılı müttefiklerinin yönlendirmesi ile Ortadoğu'ya yönelik bir dizi ittifak politikası izlemiştir. Ortadoğu'da derin bunalımların yaşandığı bir dönemde DP'nin izlediği politika, Ortadoğu'yu Türk dış politikasının ana gündem maddesi haline getirmiştir.

Bu süreçte Şalom gazetesi yayınladığı Türkçe makalelerle Türkiye'de yaşayan Yahudi cemaatin, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasına ve Ortadoğu'daki gelişmelere yönelik görüşlerini kamuoyuyla paylaşan en önemli yayın organıdır. Şalom gazetesinin Ortadoğu'da iki önemli gündemi olduğu; İsrail ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki faaliyetleri hakkında pek çok Türkçe makale yayımlandığı görülmektedir.

Şalom, DP iktidara gelmeden önce, CHP hükümetini, Filistin'in taksim edilmesi planına karşı çıktığı için kıyasıya eleştirmiş, hatta bu konuda müttefiki olan ABD ile aynı çizgide durmamak ile itham etmiştir. İsrail Devleti'nin kurulması ve I. Arap-İsrail Savaşı sürecinde Şalom yazarları hükümete yönelik eleştirinin dozunu düşürerek, daha çok Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasındaki arabulucu olabileceği yönünde vurgu yapmıştır. Türkiye'nin Filistin meselesinin çözümüne aktif bir şekilde destek verdiği Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğine Şalom'un tam destek verdiği görülmektedir. I. Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Şalom gazetesinin Türkiye'nin İsrail devletini tanıması için yoğun bir propaganda yapmıştır. Bu süreçte Şalom, Türkiye-İsrail arasında kurulacak siyasi ve ekonomik ilişkilerin önemini ve değerini pek çok kez işlemiştir. Türkiye'nin İsrail devletini tanımak konusunda izlediği temkinli siyaset ise Şalom tarafından eleştirilmiştir. CHP hükümetinin İsrail'i tanıma kararı almasının ardından Şalom, hükümeti Ortadoğu'da izlediği politika için tebrik etmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin hızla geliştiği CHP iktidarının son döneminde Şalom, Türk dış politikasını çok başarılı buluyor ve Türkiye'nin Ortadoğu'da barış için çok kritik bir ülke olduğunu vurguluyordu.

DP'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesinin ardından Türkiye'nin Ortadoğu politikasında İsrail ile yakın ilişkilerini sürdürmesi, Şalom gazetesi tarafından desteklenmiştir. Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasının Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerini engelleyeceği, bu süreçte pek çok kez gündeme getirilmiştir. Şalom ayrıca Kore meselesi ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusunda Ortadoğu'da Türkiye ve İsrail'in Batılı ülkeler ile uyumlu bir siyaset izlediğine dikkat çekmiştir.

DP'nin iktidara gelmesinin ardından Batılı ülkeler ile Türkiye'nin Ortadoğu'da askeri ittifaklar kurmaya yönelik çalışmaları Şalom'un uzun süre gündemini işgal etmiştir. Şalom, hükümetin Arap ülkelerinden ziyade İsrail'e yönelmesinin ve bu ülke ile askeri ittifak imkanları aranması taraftarıdır. DP

iktidarının ilk yılında yapılan değerlendirmede DP dış politikasına Şalom editörleri övgüler yağdırdıkları görülmektedir.

Şalom, DP'nin Ortadoğu politikasının omurgası olan Bağdat Paketi konusunda açık bir muhalefet sergilemediği ancak sık sık Türkiye'nin Bağdat Paketi ile birlikte Arap ülkelerine yönelerek İsrail gibi dost ülkeleri unutmaması gerektiği mesajını verdiği görülmektedir. Şalom ayrıca İsrail'in Bağdat Paketi'nden rahatsız olmadığı bilakis desteklediğini vurgulamaktadır. Bağdat Paketi'nin ardından Türkiye ile Mısır, Suriye arasında artan gerilimde Türk hükümetinin haklılığını vurgulayan pek çok makale yayınlanmıştır.

Süveyş Krizi patlak verdiğinde Şalom, İsrail'in bu meseledeki haklılığı ve mağduriyetini işlemiş, Arap ülkelerinin Ortadoğu'da, Türkiye ve İsrail'e karşı izlediği saldırgan politikanın arkasında Sovyetler Birliği'nin olduğunu iddia ederek, Türkiye ve İsrail'in Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi konusundaki görüşlerinin örtüşmesini sağlamaya çalışmıştır. Şalom, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi konusunda DP hükümeti ile benzer görüştedir. Bunu tek taraflı alınan bir karar olduğunu için eleştirmektedir. Süveyş Kanalı ile ilgili olarak Londra Konferansı toplandığı ve İsrail'in Mısır'a yönelik saldırı planları yaptığı günlerde, Şalom gazetesinin Türkçe yayınlanan sütunlarından Türkiye ve İsrail arasındaki dostluğa vurgu yapan ve İsrail'in Mısır ile savaşmaktan çekinmeyeceğine dile getiren makaleler yayınlanmıştır. İsrail, Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a yönelik saldırısı esnasında ve Türkiye'nin Tel-Aviv elçisini geri çağırması sonrasında Şalom'un Türkçe sütunları hükümetin tutumunu doğrudan eleştirmekten kaçınmıştır. Bu süreçte Türk basınında, İsrail ile İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı başlattığı savaşın meşru gerekçeleri olduğunu savunarak destek veren ve İsrail elçisinin geri çağırılmasını yanlış bulan köşe yazılarına yer verilmiştir.

Süveyş Krizi'nin ardından Ortadoğu'da Sovyetler Birliği yayılmasını engellemek amacıyla ilan edilen Eisenhower Doktrinine ilk desteği veren ülkelerden biri Türkiye olmuştur. DP hükümetinin, Eisenhower Doktrinine verdiği destek Şalom gazetesi tarafından, İsrail'in de doktrine destek verdiği hatırlatılarak, takdirle karşılanmıştır. 1957 yılında Türkiye-Mısır arasında yapılan görüşmelere şüphe ile bakan Şalom, Suriye Krizi esnasında hükümete tam destek vermiştir.

Şalom, 1958 yılında kurulan Suriye-Mısır birliğini DP hükümeti gibi başlangıçta sert tepki göstermiş ancak Türkiye'nin müttefiki Irak ile Ürdün arasında kurulan birliği, Suriye-Mısır birliğinin kurulmasından sonra ortaya çıkan bir zorunluk olarak değerlendirmiştir. Şalom, Irak'ta meydana gelen darbe ile Türkiye'nin Arap dünyasındaki tek müttefikini kaybetmesini DP hükümeti gibi kaygı ile karşılamış, Ürdün ve Lübnan'a İngiltere ve ABD tarafından yapılan müdahaleye yine hükümetin paralelinde durarak destek vermiştir.

şalom gazetesinin 27 Mayıs 1960'da DP hükümetinin devrilmesine kadar geçen süre içinde yayınladığı Türkçe makalelerde hükümetin Ortadoğu politikasına karşı oldukça ilgili ve destek veren bir görünümü vardır. Bunun yanında eleştiriler doğrudan değil Türk basınında yayınlanan makalelerin şalom'a aktarılmasıyla yapıldığı görülmektedir. Türkçe yayınlanan makaleler aracılığı ile şalom, Yahudi cemaatin görüşlerini daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamayı hedeflemiştir. Gazetede yayınlanan İsrail yanlısı makalelerin çokluğu şalom'un Türkiye'nin Ortadoğu politikasında Araplardan ziyade İsrail'i mtfevik olarak gördüğünü ve bunun için propaganda yaptığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

N.A., FO, 424/295/RK1011/1, Türkiye Yıllık Raporu 1952, 01 Ocak 1953.

II. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Şalom

IV. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

Beattie, Kirk J., *Egypt During the Nasser Years Ideology Politics and Civil Society*, Westview Press, Oxford, 1994.

Bali, Rifat N. *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bektaş, Fadime, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Güleryüz, Naim A. *Türk Yahudi Basını Tarihi: Süreli Yayınlar*, (Yayına Hazırlayan: Gila Erbeş), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2015.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 301-332.

Geliş Tarihi: 31 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ VE BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Nurhan AYDIN*

Elif ERGÜN**

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Ardahan ve Batum sancakları savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmişti. Bu tarihten itibaren 40 yıl boyunca Rus işgalinde kalan bölge, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'nın ardından tekrar anavatana katıldı. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı Devleti tekrar bölgeyi boşaltmak zorunda kalmıştı. Bu tarihten sonra da İngilizler bölgede Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek hâkimiyet kurmak istemiş, buna karşın Türk ve Müslüman halk tarafından da bağımsızlık mücadelesi başlatılmıştı. Silahlı olarak teşkilatlanmış Türk ve Müslüman ahali bir yandan kongreler düzenlerken bir yandan da bölgesel hükümetler kurmuşlardır. Bu teşkilatlanmaların zirve noktası hiç kuşkusuz ki Cumhuriyet namını da taşıyan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti olmuştur.

Bu çalışmada Elviye-i Selase'de kurulan milli teşkilatlar, bölgede düzenlenen kongreler, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluş aşamaları ve faaliyetleri ile milli teşkilatların bölge Türklüğünün korunmasındaki rolü incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elviye-i Selase, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Rusya, İngiltere.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Kafkas Üniversitesi, e.erguneliff@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-495.

THE PROVISIONAL NATIONAL GOVERNMENT OF THE SOUTHWESTERN CAUCASUS AND ITS ACTIVITIES IN THE REGION

Abstract

In the end of the Ottoman-Russian war of 1877-1878, the Ottoman sanjaks of Kars, Ardahan and Batum had been given to Russia as war compensation. The region, which remained under Russian occupation for 40 years after the date, was taken back by the Ottoman Empire upon the Treaty of Brest-Litovsk on 3 March 1918. However, this situation did not long last and the Ottoman Empire had to leave the region again in accordance with the Armistice of Mudros dated 30 October 1918 that was signed in the end of World War I. After this date, the English wanted to dominate the region by supporting the Armenians and Georgians in the region but the Turks and Muslim people of the same region started an independence struggle. Forming an armed organisation, the Turkish and Muslim community organised congresses on the one hand and established regional governments on the other. The Provisional National Government of the Southwestern Caucasus, which was a Republic, was undoubtedly the peak point of these organisations.

The present study tried to analyse the national organisations established in the Three Sanjaks ("Elviye-i Selase"), the foundation stages and activities of the Provisional National Government of the Southwestern Caucasus, and the role that these national organisations played in preserving the Turkishness of the region.

Keywords: Three Sanjaks, Provisional National Government of the Southwestern Caucasus Russia, England.

Giriş

Üç liva veya üç sancak anlamına gelen Elviye-i Selase, başlangıçta Makedonya bölgesini oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova sancakları, bir dönemde Yanya, Tırhala ve Manastır için kullanılmıştır. Ancak daha çok 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade etmektedir.¹

Rusya'nın Çarlık döneminde başlayan yayılcılık politikası kapsamında sıcak denizlere inme ideali, Osmanlı ve Rusya'yı birçok kez karşı karşıya getirmişti. Yapılan savaşlarda giderek güç kaybeden Osmanlı Devleti, hem Kafkasya hem de Doğu Anadolu'daki egemenlik haklarından vazgeçmek

¹ Hasan Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919 – Nisan 1919), *Yeni Türkiye Yayınları Kafkaslar Özel Sayısı – III, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015, s. 386.*

zorunda kalmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde de Elviye-i Selase Ruslara bırakılmıştır.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile sona ermişti. Yapılan anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapması ve savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble vermesi kararlaştırıldı. Bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Bayezid Rusya'ya bırakılacak, kalan 300.000.000 ruble ise para olarak ödenecekti. Ancak başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinden rahatsız oldular ve netice olarak Berlin'de yeni bir antlaşma yapılmasına karar verildi.²

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile de Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilerek Doğu Bayezid ve Eleşkirt Vadisi Osmanlı Devleti'nde kaldı. Alınan kararlara göre Rus hâkimiyetine giren diğer yerlerde olduğu gibi Elviye-i Selase'de de halk mallarını serbestçe satabilecek ve göç etme hakkına sahip olacaktı. Ancak üç yıl içinde göç etmeyenler Rus hâkimiyetini kabul etmiş sayılacaklardı.³

Ruslar hâkimiyeti ele geçirdikten sonra bölgeyi Ruslaştırmak istemişler, bu amaçları doğrultusunda da bölgedeki Türkleri baskılarla göç ettirip Anadolu ile Azerbaycan Türklüğü arasındaki birliği kesmeye çalışmışlardır. Ayrıca Ermeni ve bazı Hristiyan unsurları da bölgeye yerleştirme kararı alarak Anadolu ve Kafkasya'dan çok sayıda Rum, Ermeni ve Yezidi gibi Gayrimüslimleri Kars topraklarına yerleştirmişlerdir. Bundan sonraki üç yıllık süreçte de bölgeden 120.000 kişi Anadolu'nun batısına göç etmiştir.⁴

Ruslar bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmek için idari, askeri, dini, kültürel ve eğitim gibi alanlarda birtakım değişikliklere başvurmuşlardı. Elviye-i Selase, Kars ve Batum olmak üzere iki Oblast (askeri vilayet) haline getirilmiş ve Tiflis Umumi Valiliği'ne bağlanmıştı. Bu değişikliklere ek olarak Oblastlar Okruglara (kazalara), Okruglar da Bucaklara ayrılmıştı. Her köyde Rus okulları açılarak çocukların Rusça öğrenmeleri özendirilmişti. Ancak Türklerin

² Mustafa, Gül, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, 1995, s. 368.

³ Ali İhsan, Gencer, "Berlin Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi Cilt: 5*, İstanbul, 1992, ss.516-517.

⁴ Gürkan Fırat Saylan, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s. 2-3. Gencer, "Berlin Antlaşması", ss.516-517.

tamamına yakını çocuklarını bu okullara göndermemiş, netice olarak da Türk halkı eğitim hakkından yoksun bırakılmıştır. Ayrıca Kuran-ı Kerim ve Mevlid kitapları dışında her türlü kitap ve dergiyi yasaklamışlar, dini bütünlüğü bozmak için Sünni ve Şiiler adına ayrı ayrı müftülükler oluşturmuşlardı. Toprak mülkiyetini de kaldırarak kendilerine sadık bir halk oluşturmaya çalışan Ruslar, 1,5 ruble karşılığında Türkleri askerlikten de muaf tutmuşlardı. Buna karşılık Ruslar ve Ermeniler askere alınmıştı. Bununla ilgili Fahrettin Erdoğan hatıralarında şu hususları belirtmektedir: “...Şöyle ki, Türklerden 50 yıl asker almayacaklardı. Hâlbuki Türkiye’den gelen Rum ve Ermenileri derhal silahlattına alıyorlardı. Elli yıl askere almamak siyaseti. Cengâver Türklerin benliğini hiçe indirmek amacıyla askerlikten uzaklaştırmak demektir.”⁵

1914’e gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve Osmanlı Devleti savaşa girdiği ilk günlerde ilk muharebeleri Kafkas Cephesi’nde Ruslara karşı vermişti. Hasan İzzet Paşa komutasındaki III. Türk Ordusu, Köprüköy-Azap Muharebeleri’nde Ruslara karşı önemli başarılar elde etmişse de 22 Aralık 1914- 6 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sarıkamış Taarruzu başarısızlıkla sonuçlanarak Türkler için büyük bir hezimet olmuştu. Bu tarihten sonra da Doğu Anadolu Rus hâkimiyetine girmiştir.⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni komitelerini de teşkilatlandırarak Kafkasya’daki Türklere karşı harekete geçiren Ruslar, tarihi emelleri kapsamında işgal politikalarını sürdürmüşlerdir. Ancak Rusların bu hâkimiyeti 1917 Bolşevik İhtilali’ne kadar sürmüştü ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Rus hâkimiyeti nedeniyle “Kırk Yıllık Kara Günler” olarak adlandırılan bu dönem, ihtilalinin patlak vermesi ve Çarlık yönetimi yerine yeni kurulan Sovyet yönetiminin barış isteği ile son bulmuştu. 1917 Bolşevik İhtilali Elviye-i Selase tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 18 Aralık 1917’de Osmanlı Devleti ile imzalanan Erzincan Mütarekesi gereğince Rusya bölgeden çekilmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin akabinde savaştan çekilen Rusya ile 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 4. Maddesinde “Ardahan, Kars ve Batum Sancakları dahi derhal Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir... Ayrıca bunların ahalisini bu yeni durumu komşu hükümetler ve özellikle Osmanlı Devleti ile bil-ittifak tayin hususunda muhtar bırakacaktır” şeklinde hüküm

⁵Seyithan Altaş, *Milli Mücadele’de Elviye-i Selase*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989, s.20.- Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1998, s. 27.- Demirci, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919- Nisan 1919), ss.386-387.- Saylan, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, s.3.

⁶Demirci, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti”, s. 387.

vardı. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase üzerindeki hakları tescil edilmişti.⁷

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması ile kendisine verilen hakların biran önce yerine getirilmesini istiyordu. Bunun için çeşitli müzakerelerde bulunuluyor fakat herhangi bir sonuca varılamıyordu. Diplomatik olarak sonuç alamayan Osmanlı Devleti, Elviye-i Selase'nin hâkimiyet altına alınabilmesi için hazırlıklara başladı. Yapılan hazırlıklar neticesinde Türk birlikleri 25 Mart'ta Oltu'yu, 28 Mart'ta Artvin'i, 3 Nisan'da da Ardahan'ı ele geçirdi. Bundan sonraki hedef ise Batum'du.⁸

Nisan 1918'de Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı adına Batum Kalesi Muhafız Komutanlığı'na bir telgraf gönderilerek;

“Brest-Litovsk Anlaşmasına göre, Batum sancağı, şehirle beraber Batum’u çevreleyen kaleler, tüm askeri kaynaklarla birlikte, mümkün olan en kısa sürede tarafımıza teslim edilmelidir. Askerlerinizin 13 Nisan 1918 saat 16.00’a kadar tahkimatı bırakmalarını öneriyorum. Anlaşma kabul edildiği takdirde askerler şehirden çekileceklerdir. Askerleriniz savaşmayacak ve kalede kalmayacaklardır. Türk askerlerinin ve Kafkas Cephesi'nin Komutanı, askerlerinizin silahları bırakmasına müsaade etmektedir. Daha fazla kan dökülmesini önlemek, Gürcistan birliklerinin onurunu ve haysiyetini korumak adına yapılacak olan bu insanlık ve dostane çıkarlara dayanan anlaşmanın cevabını sabırsızlıkla bekliyorum. Anlaşmanın kabul edilmemesi durumunda saldırı adına gerekli tüm hazırlıkların yapılacağı ve bu saldırının birçok kişinin hayatına ve esaretine mal olacağı konusunda sizi uyarıyorum.” Şeklinde uyarılar yapılmış ve herhangi bir cevap gelmemesi durumunda da Türk kuvvetlerinin harekete geçeceği belirtilerek sonuçlardan mesul olunmayacağı bildirilmişti.⁹ Bu uyarıya rağmen netice alınamayınca Türk Ordusu 14 Nisan 1918'de Batum'a girdi. 25 Nisan'da da Kars ele geçirildi.¹⁰

Türk Ordusu Elviye-i Selase'yi kurtarmak için harekâta bulunduğu yerlerde ırk, mezhep, din ayrımı yapmaksızın tüm ahaliye eşit muamele ile davranmış, bu durumda İsveç basınına *“Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını*

⁷Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.105- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, Genişletilmiş İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.3- Mustafa Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, *Yeni Türkiye Yayınları, Misak-Milli Özel Sayısı*, Yıl: 23, Sayı:93, Ocak-Şubat 2017, s. 1231.-Tevfik Bıyıkhoğlu, “Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selase İle İlgili Yeni Vesikalar”, *Bellekten*, Cilt: XXI, Sayı:84 (Ekim 1957'den ayrı basım),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, ss. 570-573.

⁸ Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, ss. 1231-1232.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA). YB.21.7/56-1.

¹⁰ Sarı, “Misak-ı Milli'den İlk Taviz: Batum”, s. 1232.

Himaye Ediyor, Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını Himaye Altına Alıyor” başlıklı yazılar ile yansımıştır.¹¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Brest-Litovsk Antlaşması’na göre Rusya, bu sancakların yeni idarelerine karışmayacak ve bölge ahalisi, komşu hükümetler ve Osmanlı Devleti’ni karar hususunda serbest bırakacaktı. Netice olarak halk oylaması sonucuna göre şekillenecek olan yeni durum, 12 Haziran 1918’de bölge halkının çoğunluğunun Osmanlı Devleti ile tekrar birleşmeyi istemeleri ile sonuçlanmıştı. Halkın arzusu ile yeniden Osmanlı topraklarından sayılan Elviye-i Selase, 15 Ağustos 1918 tarihinde Padişah VI. Mehmed Vahdettin tarafından yayınlanan bir beyanname ile resmen Anavatan’a ilhâk edilmişti.¹² Bunun yanında Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine göre esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılacağı kararına da varılmış, Osmanlı Devleti’de bu hüküm gereğince genel affı ilan etmişti.¹³

1. Elviye-i Selase’de Milli Teşkilatlanma

Elviye-i Selase’nin anavatanına tekrar katılmasıyla beraber Ruslar tarafından oluşturulan idari teşkilatın yerine geçecek yeni bir kadro ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu kadronun oluşturulması içinde bir heyetin belirlenmesi istenmiş ve bu doğrultuda yeni bir teşkilat için çalışmalara başlanılmıştı.¹⁴ Bu bağlamda Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek ve Sürmeli sancaklarında yeniden kurulacak mülki ve adli teşkilat kadrolarının hazırlanması için bir komisyon kurularak gerekli çalışmalara başlanılmıştı.¹⁵ Ancak planlandığı gibi bölgede hâkimiyet sağlanamayacak ve Elviye-i Selase tekrar işgale uğrayacaktı. Nitekim aynı yıl Birinci Dünya Savaşı’da sona ermiş, savaş sonunda da 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Mütareke hükümlerine göre Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına geri çekilecek, bu doğrultuda Kafkasya’yı da tahliye edecekti. Aslında mütarekede Elviye-i Selase ile ilgili bir hüküm bulunmamasına rağmen sonradan İngilizler mütarekeye ek olarak Elviye-i Selase’nin de tahliyesini istemişti. Bu baskılara karşı çıkan Osmanlı Devleti,

¹¹ COA, HR. SYS. 2453-65/1-11.

¹² Esin Dayı Derinsu, “Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Nahcivan”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:22, Sayı: 64-65-66, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2006.-COA. DH. MB. HPS.M.34.100/1-1.

-COA. UMVM.124.176/1-1.

¹³ COA. HR. HMS. ISO.214.5/1-2.- COA. HR. HMS. ISO.214.5/3-1.

¹⁴ COA. MV.12.127/1-1.

¹⁵ COA. MV.212.169/1-1.

içinde bulunduğu durum nedeniyle daha fazla karşı duramamış, netice olarak İngilizlerin istedikleri yerine getirilerek yeni anavatanına katılan bölge tahliye edilmişti.¹⁶

Azerbaycan ve Kafkasya'nın doğusunu boşaltan Türk Ordusu, 4 Aralık'ta Arpaçay yöresinde 1877 Osmanlı-Rus sınırına çekilmişti. Bunun yanında 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Bakü'deki İngiliz Generali Thomson'un tüm çabalarına rağmen Kars ile Iğdır çevresinin tahliye edilmesini iki ay geciktirmişti. Yaşanan bu gecikmeler de bölge halkına teşkilatlanması için zaman kazandıracaktı.¹⁷

Mondros ile fiilen sona eren Osmanlı Devleti İtilaf devletlerinin açık hedefi haline gelmişti. Mütareke hükümlerine göre Batum İngilizler tarafından işgal edilmiş ve haksız birçok uygulama yapılmıştı. Kars ve Ardahan'da da aynı akıbetin yaşanmasını istemeyen Türk ve Müslüman halk bu durum karşısında can, mal ve namuslarını korumak için silahlanmıştı. Böylece Mondros'la birlikte başlayan işgallere karşı Türk halkında bağımsızlık bilinci oluşmuş, bu kapsamda ülkenin dört bir yanında halk örgütlenerek hem siyasi, hem de silahlı mücadelelere başlamıştı. Düşman işgalinde bulunan Elviye-i Selase bölgesinde de milli bir teşkilatın kurulması zorunlu hale gelmişti.¹⁸

Mondros sonrası bölge Ermeni ve Gürcü tehdidi altında kalmış, Türk Ordusu'nun ilk çekildiği yerler olan Arpaçay'ın doğusunda ki Ahıska, Ahılkelek, Iğdır, Nahcivan ve çevresindeki halkta büyük bir endişe başlamıştı. Türk ve Müslüman halk bir yandan ordu ile birlikte iç kısımlara doğru göçe, bir yandan da İngiliz himayesinde harekete geçmeyi planlayan Ermeni çeteleri ve Gürcü tehlikesine karşı tedbirler alarak mücadeleye hazırlanıyorlardı. Nitekim çabalar sonuç verecek ve bölgede milli teşkilatlanmalar oluşturulacaktı.¹⁹

¹⁶ Ahmet Ender Gökdemir, "Milli Mücadelede Elviye-i Selase", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.- Mustafa Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 3/7, Fall 2008, s.737.

¹⁷ Yavuz Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-30 Ekim 1920)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006, ss.45-46.

¹⁸ Şüreddin Memmedli, Mustafa Tanrıverdi, "Kars İslam Şurası'nın İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Sonbahar 2008, s. 167.- Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, s. 6.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belleten*, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: XLVIII, Sayı: 189-190, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 113.- Esin Dayı, "1918-1920 Yılları

Topyekûn olarak başlatılan bu mücadele Elviye-i Selase'de de karşılık buldu ve esarete boyun eğmeyen Türk halkı teşkilatlanmaya başladı. Bu doğrultuda Ahıska ve Ahılkelek çevresinde 29 Ekim 1918'de Ahıska merkez olmak üzere Ömer Faik Bey başkanlığında "Ahıska Hükümeti Muvakkatası", 3 Kasım 1918'de Emir Bey Ekberzade başkanlığında merkezi Iğdır olmak üzere "Aras Türk Hükümeti" kuruldu.

Ahıska Hükümeti Muvakkatası ile 1828 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Ruslara bırakılan ve aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen varlığını korumaya çalışan Türk-İslam nüfusu kendi hükümetini kurmuş ve şehirlerini korumak için çeşitli ittifak arayışlarına girmişlerdi. Öyle ki bölgede Ermeni nüfusun ileri gelenleriyle birlikte ittifak yapmayı dahi gerekli görmüşlerdir. Bölgede Gürcülere karşı etkin bir mücadele verilmiş ve Gürcü işgal hareketlerine karşı gerekli önlemler alınarak müdafaa sağlanmıştır. Aras Türk Hükümeti'de bölgede yaşanan Ermeni katliamlarına karşı koymaya çalışmış ve Ermeni zulmü için gerekli tedbirleri almıştır.²⁰

Elviye-i Selase'de kurulan bu hükümetler, bölgelerinin varlıklarını koruyarak, askeri ve siyasi faaliyetlerini sürdürecektlerdi. Gerekli şartlar sağlanınca da yine Osmanlı Devleti ile birleşeceklerdi.²¹

2. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne Giden Yol

Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Ordusu Kafkasya'yı tahliye etmiş, bu durumda da Batum'dan Nahcivan'a kadar olan Türk ve Müslüman nüfusun tamamı yalnız kalmıştı. Bir taraftan Ermeni bir taraftan Gürcü tehlikesi ile karşı karşıya kalan halk can, namus, haysiyet ve şereflerini korumak ve hürriyetlerini kaybetmemek için harekete geçmişti.²²

Halk mücadele kararı ile teşkilatlanmaya çalışırken Kars'ta bulunan Yakup Şevki Paşa'da daha ordusunu geri çekmemiş, en azından bu bölgenin İngiliz işgalinden kurtulmasını amaçlamıştı. Öyle ki İngilizlerin Osmanlı Harbiye Nezareti'ne baskısı vasıtasıyla bölgenin tahliyesi için verilen emirleri

Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5, 2010, ss.5-6.

²⁰ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 111, Seri: I, Sayı: A.21, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, ss. 40-43.-54-62.

²¹ Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s. 7.

²² Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 63.

protesto etmiş, bu şekilde vakit kazanmaya çalışmıştır.²³ Bir müddet sonra da Yakup Şevki Paşa'nın da destekleriyle Wilson Prensipleri'ne dayalı bağımsız bir teşkilatın kurulması için harekete geçilmişti. Wilson Prensipleri, "Her millete kendi kaderini tâyin hakkı" tanıyordu. Bu doğrultuda Kars ve çevresinin de bu karardan yararlanmaları haklarıydı.²⁴

Wilson Prensipleri'ne dayanarak alınan kararlar neticesinde bölgenin önde gelenleri Yakup Şevki Paşa'nın da desteğini alarak Türk ve Müslüman halkı milli bir teşkilatın çatısı altında birleştirmeyi amaçlamışlardı. Bunu gerçekleştirmek adına da 5 Kasım 1918'de Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin, Karslı Sarıhaliloğlu Muhlis ve Orenburglu Mamiloğlu Tevhidüddin Beylerden kurulu 5 kişilik bir heyet, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile Kars Sancağı Mutasarrıf Vekili Mülkiye Müfettişi Hilmi (Uran) Bey'e başvurarak, Ermeni ve Gürcülere karşı bölgeyi savunmak ve Wilson Prensipleri'ne de dayanarak vatani korumak amaçlarıyla "Kars İslam Şurası" adıyla siyasi bir teşkilat kurma müsaadesini aldılar. Böylece 5 Kasım 1918'de "Kars İslam Şurası" kurulmuş oldu.²⁵

3. Birinci ve İkinci Kars Kongreleri

Kars İslam Şurası kurulduktan sonra ilk kongresini 14 Kasım 1918'de yaptı. Sancak ve kazalara telefon ile haber verilmesi neticesinde Oltu, Ardahan ve Kağızman sancakları ile buralara bağlı kazalardan gelen temsilcilerle yapılan ilk kongrede, Piroğlu Fahrettin Bey'in başkan olduğu 8 kişilik bir "Muvakkat Heyet" ile Kars Sancağında "Milli İslam Şurası Merkezi Umumi" adıyla yerli bir hükümetin kurulması kararlaştırıldı. Bu heyette Yenigazili Hayrullah, Revan muhacirlerinden Ahmet oğlu Tagi, Karaçantalı Hacı oğlu Ahmet, Ahıska'dan Apsal ve Behçet Beyler, Akbaba'dan Albay İsrail ve Ruamlardan Öğretmen İstefan Vafyettin gibi kişiler bulunuyordu.²⁶

²³ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s.388.

²⁴ Memmedli, Tanrıverdi, Kars İslam Şurasının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, s. 167.- Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.24.- Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", s.738.

²⁵Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, Kars'ı Tanıtma Derneği, İstanbul, 1960, s.8.

Bülent Tanör, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:46, Sayı:1, 1991, s.427.-Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 388.-Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", s.738.

²⁶ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 65.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss. 388-389.

Ayrıca Türk Ordusu'nun çekilmek zorunda kalmasıyla boşaltılan mevzilerin doldurulması, bina ve silahların teslim alınması, Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek sancak ve kazalarından 30 Kasım 1918'de Kars'ta yapılacak olan büyük kongreye delege gönderilmesinin istenmesi ve Elviye-i Selase ve çevresinde Kars Milli İslam Şurası şubelerinin açılmasına çalışılması gibi önemli kararlar alınmıştı.²⁷

Birinci Kars Kongresi sonunda Kars Milli Şurası'nın ilk reisi olarak Kepenekçi Emin Ağa, yardımcısı da Piroğlu Fahrettin Bey olarak seçildi. Kongrenin ardından alınan kararlar gereği Ardahan, Kağızman, Oltu sancakları ile Ahıska, Batum ve Artvin şehirleriyle kazalarında şubeler açılmaya başlandı. Hatta Nahçıvan ve Kamerli'de ordunun yardımıyla şuralar kuruldu.²⁸

Kars İslam Şurası'nın ikinci kongresi 30 Kasım 1918'de Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şuregel, Ahılkelek, Ahıska ve Elviye-i Selase'den gelen 60 delegenin katılımıyla toplandı. Kongrenin ikinci ve üçüncü günlerinde 10 delegenin daha katılımıyla bu sayı 70'e çıktı. Üç gün süren kongre sonunda şu kararlar alındı:²⁹

1-Batum'dan Ordubad'a, Ağrı'dan Azgur'a kadar, Türk ve Müslüman halkın çoğunlukta olduğu yerlerden Osmanlı Ordusu çekilince, idare ve korunma işlerine bakmak için merkezi Kars'ta olmak üzere Milli İslâm Şurası adı altında bir hükümet kurulması.

2-12 kişiden oluşan bir Merkez Temsilciler Heyeti'nin seçilmesi.

3-Milli Şûra Ordusu'nun kurulması.

4-Galip devletlerin ve İngiltere'nin tutumu ne olursa olsun, anavatana ve İslâm halifeliğine bağlı kalmaya çalışılması, Türk bayrağının kullanılması ve Türk kanunlarına göre adli ve idari işlerin yürütülmesi.

Alınan kararlar neticesinde Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuş ve başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, yardımcılığına da Kepenekçi Emin Ağa seçilmişti. İkinci Kars Kongresi ile bağımsızlığa giden yolda önemli adımlar atılıyor, doğuda ilk defa bir Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi kuruluyordu.³⁰

²⁷ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 65.

²⁸ Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, s. 8.

²⁹ Memmedli, Tanrıverdi, "Kars İslam Şurasının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa", ss.168-169.

³⁰ Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.25.

4. Birinci ve İkinci Ardahan Kongreleri

6 Kasım'da Ardahan Hükümet Mahalliye Reisi Binbaşı Salih Bey tarafından 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya mahalli bir cemiyet oluşturarak milli mukadderatlarını hükümete bildirmek için delege seçmek istedikleri talebi iletilmişti. Yakup Şevki Paşa'da bir gün sonra Ardahan halkının delegelerini seçebileceklerini belirtmişti. Bunun üzerine Ahıska'dan Ardahan'a çekilen 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in başkanlığında 3-5 Ocak 1919'da İttihatçılardan Dr. Hakkı Cenap, Dr. Abidin (Ağacıkoğlu), Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Baytar Kaymakamı Arif, Ebulhindli Köseoğlu Cafer (Erçikan) ve Ardahan Kaymakamı Haşimoğlu Rasim (Acar)'in katılımları ile bir kongre düzenlendi. Yapılan kongrede; Mondros Mütarekesi şartlarını çeşitli sebep ve bahanelerle uygulamamak, eldeki silâhları teslim etmeyerek yeniden silahlanmak için çeşitli yollar aramak, yeni kurtulmuş olan Ahıska ve Elviye-i Selase'yi oluşturan topraklarla birlikte anavatanı da kurtarmak için geniş ölçüde teşkilat kurarak zafere ulaşıncaya kadar mücadele etmek, vakit kaybetmeden Millî Şura Hükümeti bölgeleri temsilcileriyle Ardahan'da yeni bir kongre yapmak gibi kararlar alındı. Birinci Ardahan Kongresi tüm vatanın kurtuluşuna dair yaptığı çağrı ile Elviye-i Selase ile sınırlı kalmayan ulusal nitelikte bir kongre olmuştur.³¹

İkinci Ardahan Kongresi 7-9 Ocak tarihlerinde Erzurum, Trabzon ve Kars delegelerinin katılımıyla düzenlenmiş ve ilk kongrede alınan kararlar desteklenerek genişletilmiştir.³² Kongrede alınan kararlar şu şekildedir:³³

- 1- Kars Millî Şura Hükümeti'ne bağlı bütün delegelerle Kars merkez olmak üzere "Cenub-î Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere büyük bir kongre yapmak.
- 2- Geri çekilen 9. Ordu'dan silah ve malzemeler, ordudan ayrılan gönüllü er ve erbaşlar, halktan toplanan gönüllüler ile yine ordudan ayrılacak subayların idaresinde düzenli askeri birlikler kurarak Ermeni ve Gürcülere karşı koymak.

³¹ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.79.- Kırzioğlu, *Millî Mücadelede Kars*, s. 15.

³² Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.52.

³³ Cem Ender Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları:20, 1986, s. 146.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.80.

- 3- Batum'da yayınlanan "Sada-i Millet", Trabzon'da "İstikbâl", Erzurum'da "Albayrak" gazeteleri vasıtasıyla içeride halkı bilinçlendirmek, dışarıya yapılacak yayınlar ve gönderilecek resmi delegeler aracılığıyla milli haklarını tanıtmak.
- 4- Eldeki silahları kesinlikle İngilizler ile onların ortaklarına teslim etmemek ve 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in Elviye-i Selâse'ye yardım ve müdahalesini devam ettirmek.

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da İngilizler Türk askerinin bir an önce Kars'tan çekilmesi için baskı yapıyorlardı. İngilizlerin amacı Elviye-i Selâse'yi Ermenilerin kontrolüne bırakarak bölgedeki Türk varlığını sona erdirmektir.³⁴

5. Üçüncü Kars Kongresi ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi

Ardahan kongreleri devam ederken İngilizler tarafından bölgeye gönderilen General Forestier Walker, 6 Ocak 1919'da Gümrü'de Ermenistan Dışişleri Bakanı Tigranian ile görüştü. Görüşmede İngiliz egemenliği altında "Oblast" (askeri vilayet) şeklinde bir Ermeni Hükümeti kurma planlarından bahseden General Walker, 7 Ocak'ta da Kars'a geçti. Aynı gün 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile görüşerek 12 Ocak'ta birkaç İngiliz subayı ve 7 Ermeni hükümet temsilcisinin 200 asker ile Kars'a gelip hükümet idaresini ele alacağını ve bütün demiryollarına el konulacağını belirterek, 25 Ocak'a kadar Kars'ın boşaltılmasını talep etmişti. Bunun yanında Rus malı olan silah ve cephanelerin bırakılarak Osmanlı malı olanların götürülebileceğini de eklemişti. Yakup Şevki Paşa, bu isteklere karşı çıkmasına rağmen telsiz telgraf istasyonu ve diğer telgraf merkezlerini teslim etmek durumunda kalmıştı. 26 Aralık 1918'de Kars Hükümeti'ni tanıyacaklarını bildiren İngiliz Askeri Murahhası General V.H. Beach, 13 Ocak 1919'da Vali Korganof'un idaresinde kurulmasını planladıkları Ermeni Hükümeti'ni oluşturarak 50-60 kişilik bir heyetle Kars'a gelmişti. Bu gelişmeler üzerine Kars'ta bir protesto mitingi yapılarak Şura Hükümeti üyelerince İngilizlere verilmek üzere bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre; *"Elviye-i Selâse'de çoğunluğu Müslüman Türklerin oluşturduğu, yine çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan milli bir hükümetin kurulduğu, tek bir Ermeni'nin dahi Arpaçay'ın batısına geçirilemeyeceği ve Ermenilerin iskân edilerek*

³⁴ Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.52.

Kars'ta bir hükümet kurmalarına asla müsaade edilmeyeceği" belirtilmişti. Netice olarak Ermenileri bölgeye yerleştirme girişimleri Şura Hükümeti ile Kars halkının güçlü direnişi karşısında başarılı olamadı. Ayrıca İngilizlerin bu girişimleri II. Ardahan Kongresi'nde alınan kararlar gereği kurulacak olan "Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti" için kongrenin toplanma sürecini hızlandırmıştır.³⁵

Bu gelişmelerin ardından II. Ardahan Kongresi ile yapılması planlanan III. Kars Kongresi, 131 delegenin katılımıyla 17 Ocak 1919'da toplandı. Toplantıda tüm sancak ve kazaları kapsayan Milli Şura Hükümeti "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" olarak değiştirilerek yeniden kuruldu. Hükümet'e Kars, Ardahan ve Batum sancakları ve kazaları ile Nahcivan, Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin bağlı olması kararlaştırıldı. Merkezi Kars olan yeni hükümetin başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim Bey getirildi.³⁶

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi adıyla kurulan yeni hükümetin üyeleri de şu isimlerden oluşmaktaydı:³⁷

Parlamento Reisi: Çıldır Dr. Esat Bey

Dâhiliye Nazırı: Kağızmanlı Ali Rıza Bey

Hariciye Nazırı: Divriğili Piroğlu Fahrettin Bey

Harbiye Nazırı: Cihangiroğlu Hasan Bey

Maliye Nazırı: Gümrülü Hüdaibeyoğlu Mehmed Bey

Adliye Nazırı: İrevanlı Hâkim Ağabababeyoğlu Abbas Ali Bey

Maarif Nazırı: Kocaoğlu Mehmed Bey

Nafia Nazırı: İrevanlı Mühendis Mahmud Bey

İaşe Nazırı: Hasanbeyoğlu Mehmed Bey

Ziraat ve Orman Ticaret Nazırı: Ali Ekber Nazım Bey

³⁵ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss.391-392.

³⁶M.Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Cilt:1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s.18.- Arslanoğlu, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s. 146.- s.18-19.-Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.53.

³⁷ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 90.

Yeni kurulan hükümette aynı gün 18 maddelik bir anayasa da kabul edilmişti. Milli meclisin aldığı bu kararlar şu şekildeydi:³⁸

1. Hükümet, Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti namını taşıyacaktır.
2. Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti, hududunu Batum'dan Nahcivan'a kadar ulaştırarak, bu sınır içerisinde barış sağlanıncaya kadar muhafazayı üstlenmiştir.
3. Hükümetin bayrağı beyaz, yeşil ve siyahtan oluşan üç renkli zemin üzerine dikilen ay yıldızlı Türk Bayrağı olarak kabul edilmiştir.
4. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti sınırları dâhilinde resmi dil Türkçedir. Bütün resmi ve gayri resmi muameleler ve öğretim Türkçe olacaktır.
5. Milletvekili seçimi: On bin nüfustan bir mebus seçilecek, 18 yaşını tamamlayan her vatandaş seçime iştirak edecektir.
6. Her vilayet ve kazada milli şuranın şubeleri açılacak, bunların faaliyeti için her türlü destek sağlanacaktır.
7. Türk millet ve hükümetini rencide edici her türlü muameleden katı suretle kaçınılacaktır.
8. Tüm askeri şube ve teşkilatlar Türk Devleti'nin kabul ettiği usul dairesinde tatbik edilecektir. Türkiye Devleti ile irtibatın sağlanması için daimi bir heyet Türkiye'de bulunacaktır.
9. Mülkiye teşkilatları babında sekizinci maddede zikredilen usul aynen kabul edilmiştir.
10. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti, komşu hükümetlerle daima dost ve iyi geçinmeyi ilke edinecek, Meclis-i Mebusan seçiminden sonra bu husus hakkında bir kanun çıkarılacaktır.
11. Eğer Avrupa hükümetleri Vilayat-ı Sitte'yi (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır) Türkiye'den alıp ahir bir hükümete verme kararını alırlarsa, Hükümetimiz Türkiye'den ayrılmamayı kesin olarak kabul etmiştir.
12. Azınlıkların hakları aynen muhafaza edilecektir.

³⁸ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 118-120.- Erdoğan, *Türk Elleriinde Hatıralarım*, ss. 223-225.- Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, ss.28-29.

13. Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılıklarına hürmet edilecek ve dini ayinlerin bir arada yapılması sağlanacaktır.

14. Seçimlerin namzedsiz, demokrat ve bi-taraf, Türk'ün şan ve şerefine yakışacak şekilde yapılmasına dikkat edilecektir.

15. Valiler ve kumandanların tayin ve azilleri meclisin kararıyla olacaktır.

16. Milli Şûra Hükümeti, milletvekillerinin seçiminden sonra bazı kanun maddelerinin tebdiline salahiyyet olacaktır.

17. Milletvekillerinin yaşları 25'ten yukarı olacaktır.

18. Bu kanunun icrasına, Milli Şûra Hükümet Mümessilleri ile Hükümet Reisi memur edilmiştir.

Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin anayasası kabul edildikten sonra Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, telgraf ve telefon yoluyla mutasarrıflara emir vererek ivedi olarak seçimlere gidilmesini istemiş ve on bin nüfusa bir mebus seçilmesi gerektiğini belirtmişti. Bir müddet sonra seçimlere gidilmiş ve 1 Mart 1919'da Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Parlamentosu açılarak göreve başlamıştır. Çalışmaya başlayan hükümet eksikliklerin tamamlanması için harekete geçmiş ve Osmanlı Devleti'nden Sadaret ve Harbiye nezaretleri aracılığıyla destek talep etmiştir. Bu arada ordu mevcudu da 8000'e çıkarılmıştır. Bu şekilde ciddi bir teşkilatlanma ile varlığını sürdüren Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin topraklarında nüfusun 1.534.824'ünü Müslümanlar, 227.324'ünü de Rus, Rum ve Molokanlar oluşturmaktaydı.³⁹

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi, 1 Mart 1919'dan sonra yoğun çalışmalara başlamış ve 25 Mart 1919'a gelindiğinde de tam bağımsızlığını ilan ederek "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" adını, Cihangiroğlu İbrahim Bey'de Cumhurbaşkanı sıfatını almıştır.⁴⁰

Kuruluşundan itibaren Wilson İlkeleri'nin 12. maddesini dayanak olarak gösteren milli teşekküller, mücadelelerinin haklılığını dile getirmeye çalışarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

³⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt:4, MEB Yayınları, Ankara, 1973, ss.226-227.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", ss.393-394.- COA. DH. SFR.616.68/1-1.

⁴⁰ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 123.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 394.

6. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Bölgedeki Faaliyetleri

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, resmi olarak ilan edildikten sonra çalışmalarına başlamış ve ilk olarak hükümeti tanıtma gayreti içerisine girilmiştir. Bu doğrultuda İstanbul'a bir heyet gönderilerek Osmanlı devlet adamları ile görüşüldüğü gibi İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerika temsilcileri ile de görüşülerek hazırlanan layihalar sunulmuştur. Hükümetin Batum temsilcisi Osman Server Bey, Batum'daki İngiliz Komutanlığı'na hükümetin varlığını kabul ettirmiş, yine Batum ve çevresinde Milli Şura şubeleri açarak milli teşkilatlanmayı güçlendirmeye çalışmıştı. Ayrıca temsilciler hükümetin varlığını tanıtma dışında farklı devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışacak, bu şekilde ilgili devletler nezdinde hükümete maddi yardım ve askeri destek sağlamaya yönelik teşebbüslerde de bulunacaklardı. Tüm bu siyasi çalışmaların yanında basın yayın yolu ile de propaganda yapılıyor, Batum'da resmi yayın organı olarak haftada üç defaya mahsus "Saday-ı Millet" adında bir gazete çıkarılıyordu. Bunun yanında Erzurum'da çıkan "Albayrak" gazetesi ile Trabzon'da çıkan "İstikbal" gazetesi de Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni destekleyerek gücünü pekiştiriyorlardı.⁴¹

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, iyi ilişkiler kurarak çalışmalarına devam etmeye çalışsa da Ermeni ve Gürcüler hükümetin varlığından oldukça rahatsızdı. Bölge üzerindeki emelleri kapsamında hareket eden Gürcü ve Ermeniler halka zulmederek, Türk ve Müslüman topraklarında hak iddia etmişlerdi. Bu tutumlarına karşı Azerbaycan Hükümeti, Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ni tanıdığını ilan ederek, hükümete karşı yapılacak bir düşmanlığı kendine yapılmış sayacağını açıklamış ve İngilizlerden yeni kurulan hükümetin Ermeni ve Gürcülere karşı korunmasını istemişti. Ancak bunlara rağmen hükümeti en çok uğraştıran Gürcü ve Ermeniler olmuştur. Nitekim ilk çatışma Gürcülerle yaşanmıştır. Bu çatışmayı Fahreddin Erdoğan hatıralarında şu şekilde anlatır:⁴²

"Albay Temperli⁴³ bir gün bir tezkere yazarak; dörder atlı iki kızağın hazırlanmasını, iki İngiliz subayının Ardahan'a oradan da Ahıska'ya gideceklerini bildirmiş ve bunlara iki rehber ve muhafız verilmesini istemişti. Kızaklar hazırlandı..."

⁴¹Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, s.53.- Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 395.

⁴²Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, ss. 226-227.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi*, ss.53-54.

⁴³ İngiliz Askeri Valisi. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Millisi kurulmadan birkaç gün önce Kars'a gelmiştir.

Giden bu İngiliz subayı, 20000 kişilik bir Gürcü hazırlayarak, evvela Ahıska'yı sonra da Ardahan'ı işgal etmek için harekete başlıyorlar. Bunu haber alan Hükümetimiz, Göle ve Ardahan taburlarımızı Gürcistan hududuna sevkettirdi. Mühendis Server Bey, Apsal Bey ve diğer subaylarımız da hududa vardılar. Server Bey eldeki mevcut topların mermileri olmadığı için başka çaptaki mermileri bunlara uydurmak için geceli gündüzlü çalışıyor. Bir karanlık gecenin sabahında Gürcülerle ilk savaşımız başladı. Giden İngiliz subayları da iki kuvveti çarpıştırıp kendileri de yüksek bir yere çıkıp seyre dalmışlar. Bu vuruşma akşama kadar devam ettikten sonra, Gürcüler bozulup kaçmaya başladılar. Bizimkilerde gidip karargâh ile Gürcü subaylarını esir aldılar. Azgır Boğazı'na kadar da Gürcüleri koddular. Tekrar dönüp geri geldiler. Şimdiye kadar Gürcülerle aramızda böyle kanlı bir düşmanlığımız olmadığı için, esir düşen Gürcü subaylarını da Server Bey'le, Apsal Bey 'Ulan ne işiniz var, haydi evinize gidin' diye bırakmışlar."

1 Mart 1919'da Azgur, 2 Mart'ta da Ahıska ile Ahılkelek'i de işgal eden Gürcüler, 16 Mart 1919'da da Posof'a saldırmışlardı. 20 Nisan 1919 günü de Ardahan'ı alarak Göle'ye kadar ilerlemişlerdi. Ancak onların bu işgal hareketleri Milli Şura askerleri tarafından durdurulmuştu. İşgal ettikleri yerleri yağmalayarak kadın, çocuk, yaşlı demeden bölge halkına zulmeden Gürcüler, Ahıska ve Ahılkelek'te yaptıkları saldırılar sonucu 600'den fazla kişiyi şehit etmişlerdi. Yaşanan tüm muharebeler sonucunda Gürcüler tarafından Ahıska'da 11 köy ile 7 cami yakılmış, Posof'ta 10 köy yakılarak 4 cami tahrip edilmiş, Ardahan'da da 1 köy yakılmıştır. Netice olarak Türk kuvvetlerince bozguna uğratılmışlardır.⁴⁴

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, bölgede Gürcülerin yanında Ermenilerle de mücadele etmişti. Esasen hem Gürcü hem de Ermenilerin arkasında İngilizler vardı. Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler Anadolu'nun birçok yerini işgal etmişlerdi. Karadeniz'in hâkimiyetini ellerinde bulundurmak ve Rusya'nın komünizmi yaymasını engellemek içinde Elviye-i Selase'ye büyük önem vermişler ve bölgenin stratejik noktalarını işgal ederek kontrol altında tutmaya çalışmışlardı. Bunu yaparken de Rusya'nın güneyinde bulunan Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek, onları Ruslardan koparıp bir Kafkas seddi kurmayı amaçlamışlardır. İngilizler bu politikaları kapsamında Kars ve çevresine asker çıkarmaya başladıklarında bölgede Müslüman Türk nüfusun çoğunlukta olduğu ancak Rus, Molokan ve Rumlarında bulunduğu bağımsız bir devlet olarak kurulmuş Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti vardı. Yeni kurulan hükümete karşı olan İngilizler, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesinin dayanak

⁴⁴ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 126-131.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşta Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, s.54.

olarak gösterilmesi neticesinde hükümeti tanımak zorunda kalmışlardı. Bu durumda Ermenileri rahatsız etmişti. Çünkü bölgeye gelen General Forestier Walker, 6 Ocak 1919'da Ermenistan Dışişleri Bakanı Tigranian ile görüşmüş ve İngiliz egemenliğinde askeri vilayet şeklinde bir Ermeni Hükümeti kurma çalışmalarından bahsetmişti. Yine General Beach'ta çeşitli vesilelerle Ermenileri bölgeye getirmek için çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştı.⁴⁵

13 Ocak 1919'da İngiliz Askeri Valisi olarak Kars'a gelen Albay Temperly, Ocak ve Şubat aylarında görevde bulunmuş, bu süre zarfında da ılımlı bir politika izlemeye çalışmıştı. Buna rağmen zaman zaman Ermeni mültecilerin kabul edilmesi için hükümet yetkililerine baskı da yapıyordu. Ancak Şubat ayının sonlarında İngilizler, Kars Askeri Valisi Temperly'yi Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne karşı ılımlı davrandığı ve Ermeniler konusunda başarılı olamadığı için görevden almış ve yerine General Verney Asser'i tayin etmişlerdi. Yeni vali gelmeden birkaç gün öncede Temperly Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne, Kars ve çevresi Ermenilerinin hiçbir şarta bağlı olmadan geri dönüşlerinin kabulü, Milli Şura'nın Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti adı ile adlandırılmaması, hükümetin ticari faaliyetlerini sadece Kars'ta sürdürüp, Batum ve Nahcivan ile ilişki kurmamasını ve Ermenilere yeterli derecede hububat verilmesi gibi ağır şartlarla dolu 12 maddeden oluşan bir nota vermişti. Bu notanın cevabı içinde General Asser'in Kars'a geleceği gün seçilmişti. Bu şekilde Albay Temperly, hükümete ve halka karşı müsamahalı davranmadığını göstermeye çalışıyordu. 2 Mart 1919 günü Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti de bu notanın tüm maddelerine red cevabı vermiş, bu cevabı da yeni Vali General Asser'e takdim etmişti. Takdim sırasında sözlü bazı tartışmalarda yaşanmıştı. Ancak Generalin "*Ermeniler muhakkak gelecektir*" sözü ile tartışmalar sona ermiş ve hükümet üyeleri geri dönmüştür. Aynı gün Erivan'a tayini çıkan Temperly'de Kars'tan ayrılmıştır.⁴⁶

General Asser ile bu şekilde başlayan görüşmeler devam etmiş, Asser'de özellikle şu üç hususu verdiği bir nota ile Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne kabul ettirmeye çalışmıştır:

1-Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namının taşınmaması ve Kars'tan başka yerlere karışılmaması.

⁴⁵ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 396.- Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:2, ss. 29, 31-32.

⁴⁶ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 131-134.

2-Kars'tan göç eden Ermenilerin eski yerlerine dönmelerine müsaade edilmesi.

3-Ermenilerin kabul edilmemesi durumunda Kars sınırından bir yer gösterilerek yapılacak olan barışa kadar orada kalmalarının sağlanması.

Bu istekler karşısında Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, hükümetin tercümanı Ahmet Robenson vasıtasıyla cevap vermiş, istekleri reddederek gerekçelerini de açıklamıştır. Ayrıca "*sizin siyasetiniz Kafkasya'da ikinci defa kan dökülmesine sebep olacaktır*" diyerek de General Asser'i uyarmıştır. Tüm bunlara rağmen isteklerinden vazgeçmeyen İngilizler son olarak 26 Mart 1919'da General W.M. Thompson'u Kafkasya İngiliz Umum Kumandanı sıfatıyla bölgeye göndermişlerdir. Cihangiroğlu İbrahim Bey o sırada Posof'ta Gürcülerle mücadele etmekte olduğundan, Polis Umum Müdürü Tevhidüddin Mamiloğlu, hükümeti temsil etmiş ve General Thompson ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Mamiloğlu görüşmede, "*Kars Vilayetine getirip yerleştirmek istediğiniz Ermenilerin nispeti %15'tir. Müslümanlar ise %85'tir. 85 kişiyi 15 kişinin idaresine vermek hangi insanlık esasına dayanıyor*" diyerek tepkisini göstermiştir. General Thompson, ısrarcı olsa da bir netice alamamış, hükümet üyeleri asla taviz vermemiştir. Bundan sonraki süreçte de mevcut Ermenilerin çetecilik faaliyetlerine karşı mücadele edilecektir.⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında birçok katliama ve kargaşaya neden olmuşlardı. 27 Mayıs 1915 yılında hazırlanıp 1 Haziran'da uygulamaya konulan sevk ve iskân kanunu kapsamında da zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı. Yaşanan olumsuzlukların önüne geçmek için çıkarılan bu kanun, Ermenilerin iskân edilecekleri bölgelere can ve mal güvenlikleri sağlanarak yerleştirilmesi hususuna dayanıyordu. Aslında Osmanlı Devleti bazı bölgeleri zorunlu göç kanununun dışında bırakmıştı. Ancak Ermenilerin çeşitli terör eylemleri ve yaptıkları katliamlar neticesinde birçok bölge göçe tabi oldu.

Ermenilerin Kars ve çevresinde yaptıkları zulüm ve soykırımlar arşiv belgeleri ile teyit edilmiştir. Osmanlı Arşivinde yer alan 6/3/1915 tarihli bir belgede, "*Kars ve Ardahan havalisinde soykırıma uğrayan Müslümanların sayısının 30.000'e vardığı, muhafazası Ermenilere verilen Osmanlı esirlerinin çok kötü muamele gördükleri ve tüfek dipçikleriyle öldürüldükleri, Osmanlı ordusu içinde bulunan Ermeni*

⁴⁷ Demirci, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti", s. 397.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 134-135.

ve Rumların kasten esir düşerek Ruslara bilgi sızdırdıkları, Kafkasya Ermenilerinin de önce Osmanlılara esir düştükleri ve sonra kaçarak öğrendiklerini Ruslara bildirdiklerine dair” bilgiler yer almaktadır. Yine bir başka belgede, “Ermenilerin Kars'ta ki Müslümanları çeşitli bahanelerle öldürdükleri, Sarıkamış ve Kars'ta gençleri toplayarak soykırım yaptıkları, önde gelen birçok kimseyi imha ettikleri, tekâlif-i harbiyye adı altında halkın zorla at, öküz ve davarlarını topladıkları, karşı gelenlerin katledildikleri, ayrıca Zengezur ve Nahçıvan civarında halkın silahını toplarken zor kullandıklarına dair” kayıtlar mevcuttur.⁴⁸

Elviye-i Selase'de milli teşkilatlanmaların olduğu dönemde de saldırılarına devam eden Ermeni çeteleri, 1 Ocak 1919 günü Sarıkamış Karahamza Köyü'ne baskın yapmışlar ve halkı katletmişlerdi. 4 Ocak 1919'da Serdarabad ve Erivan'dan Osmanlı topraklarına göç etmeye çalışan Müslümanlara saldırmışlar, Iğdır'ın 10 km. kuzeyinde bulunan Sarıçoban Köyü halkını da öldürmüşlerdi. 21 Ocak'ta Gümrü ve civarında Müslüman halka saldırmışlar, mallarını yağmalayarak 20-30 kişiyi de kurşuna dizmişlerdi. Çeşitli zamanlarda Türk ve Müslüman halka saldırmaya devam eden Ermeniler, bölgede Hacı Halil Köyü, Yukarı Konatlı, Aşağı Konatlı, Iğdır, Tuzluca, Oluklu, Akdere, Tekneli, Aynalı, Berdik, Subatan ve Karakaş gibi toplamda otuz beş yerleşim yerinde yaklaşık olarak 8.455 civarında kişiyi şehit etmişlerdir.⁴⁹

Yine 25 Ocak 1919 tarihinde Ermeniler Kars, Ardahan, Göle, Çıldır ve köylerinde, içlerinde milletvekillerinin de bulunduğu 15-60 yaş arası erkekleri şehit etmişler, bölge kadınlarını esir alarak namuslarına dokunmuşlardır. Yerleşim yeri ve mallarını yağmalayarak ahaliden zorla vergi de toplayan Ermenilere karşı Erzurum Ordu Kumandanlığı'ndan yardım talebinde bulunulmuştur.⁵⁰

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Ermeniler hem İngilizlerin hem de Rusların kendi çıkarları kapsamında sağladıkları desteklerle bölge halkına zulmetmiş, çetecilik faaliyetleriyle yerleşim yerlerini yakıp yıkmışlardır. Doğu da büyük bir mezalime neden olan Ermeniler hiçbir zaman amaçladıkları şekilde başarılı olamamış, bölgenin tamamını ele geçirememişlerdir. Bölgede karışıklıklara neden olan Gürcüler de amaçlarına ulaşamamış, bozguna uğratılmışlardır. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti hem Ermenilerle hem de

⁴⁸ *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, Haz: İsmet Binark, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Yayın No: 92, Ankara, 2001, ss. 44-45.

⁴⁹ Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.33.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ss. 141-146.

⁵⁰ COA, HR. SYS.2877.2/1-11.

Gürcülerle kahramanca mücadele etmiş, vatan toprağından asla taviz vermemiştir.

7. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Dağıtılması

26 Mart 1919'da Kafkasya İngiliz Umum Kumandanı olarak bölgeye gelen General W.M. Thompson, bölgede yaşanan olaylar neticesinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni Ermeni ile Gürcüler arasında paylaştırmaya karar verdi. Buna göre Ermeniler, Kars, Kağızman, Batum askeri valiliğinin emrinde olan Oltu ile Gürcülerin hâkim oldukları Ardahan'ın kuzey kesimi dışındaki bölgeye hâkim olacaktı. Gürcüler de Ardahan'ın kuzey kesimi, Ahılkelek Alaverdi Köyü ve madenlerinin bulunduğu bölgeye hâkim olacaktı. Bu planların gerçekleştirilebilmesi için farklı bir yol izlenmesi gerekiyordu. Bu yüzden Thompson Kars Askeri Valisi V. Asser'in yerine Yarbay Preston'u atadı. Ayrıca hükümete yönetim anlamında daha çok serbestlik tanındığı bildirildi.⁵¹

Bu gelişmeler yaşanırken hükümette İngilizlere karşı tedbirler almaya çalışılıyordu. Bu bağlamda Fahrettin Erdoğan başkanlığında bir heyet yardım talebinde bulunmak için Erzurum'a gönderildi. Ancak heyet daha Sarıkamış'tayken 15 Nisan'da İngilizlerin Hükümeti dağıtacaklarını öğrenerek Kars'a bilgi ulaştırmış, kendileri de zor şartlarda Erzurum'a ulaşmışlardı. Bu arada İngilizler Kars ve Ahıska'ya asker çıkarmışlar bu durum da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni endişelendirmişti.⁵²

Bunun üzerine Yarbay Preston 12 Nisan'da Meclis'i ziyaret edeceği haberini göndererek, Hükümet Başkanı, İdare Heyeti ile Meclis üyelerinin orada bulunmasını istemişti. 13 Nisan günü saat 16.00'da ziyaret esnasında dışarıdan silah sesleri duyuldu ve Meclis İngilizler tarafından basıldı. Çeşitli hilelere başvurarak amaçlarını gerçekleştiren İngilizler, Hükümeti dağıtarak ileri gelen 12 üyeyi tutukladı.⁵³ Tutuklanan hükümet üyeleri ilk olarak Batum'a, oradan da farklı tutuklularla beraber Malta'ya sürgün edildiler. Fahrettin Bey Erzurum'a gönderildiği için tutuklamadan kurtulmuş, Dâhiliye Nazırı Ali Rıza

⁵¹ Arzu Nar, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006, s. 60.-Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.33.

⁵² Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, s.55.

⁵³ Tutuklanan Üyeler: Hükümet Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey, Harbiye Nazırı Cihangiroğlu Hasan Han Bey, Adliye Nazırlığı Müşaviri Cihangiroğlu Aziz Bey, İaşe Nazırı Yusufoğlu Yusuf Bey, Hükümetin Kars Valisi Alibeyoğlu Mehmed Bey, Polis Umum Müdürü Mamiloğlu Tevhidüddin, Kars Polis Komiseri Salahoğlu Musa, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Mehmedoğlu Muhlis, Parlamento Azası'ndan Rus Temsilcisi Pavlo Çamuşov ve Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Bey.

Bey'de Batum'da sorgusu yapılırken bir yolunu bularak kaçmış ve Kağızman'a gelerek Orta-Kale Milli Şurası'nın başına geçip mücadeleye devam etmiştir. Hükümet ve Meclis dağıtıldıktan sonra 14 Nisan 1919'da 6 Türk, 1 Rum, 1 Rus (Molokon)'dan oluşturulan yeni bir idare heyeti kuruldu. Bölgeyi egemenliği altına alan İngilizler, köy ve kasabaların üzerinden Türkçe ve Rusça beyannameler dağıtarak Kars ve çevresinde huzurun İngilizler tarafından sağlanacağını bildirmişlerdi. Yaşanan bu gelişmeler üzerine 29 Nisan 1919'da Azerbaycan Dış İşleri Bakanı tarafından İngiltere Genel Kurmaylığı'na bir telgraf gönderilerek, Azerbaycan'ın Kars'ın Ermeniler ile Gürcüler arasında bölüştürülmesini protesto ettiği bildirilmişti. Haksız işgallere karşı hem bölgede çoğunlukta bulunan Türk ve Müslüman halktan, hem de Azerbaycan Hükümeti'nden tepki gelse de netice değişmemiş, 30 Nisan 1919 günü idare Ermenilere teslim edilmişti. Bundan sonrada bölgede Ermeni mezalimi yeniden başlayacaktır.⁵⁴ Azerbaycan Hükümeti daima Türk halkının yanında olmuş, öyle ki ilerleyen tarihlerde de Ermenilerin Kars ve Erivan'da yaptıkları mezalim ve tahribatlara karşı Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nca notalar gönderilmiştir.⁵⁵

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Ermeniler ancak Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Zarzat'a hâkim olabilmişlerdir. Akbab, Çıldır, Oltu, Göle, Allahuekber Dağı, Karakurut, Parnavut ve Oltu'da kurulan Milli Şuralar, Kars'ın Türklerin eline tekrar geçmesine kadar bölgede Ermenilerle savaşmışlardır.⁵⁶

8. Milli Şura Hükümetleri'nin Bölge Türklüğünün Korunmasındaki Rolü

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve bağlı olan diğer Şuralar kuruluşlarından itibaren anavatanla birleşmeyi amaçlamışlardı. Neticede bölgenin işgal edilmesine ve anavatandan ayrılmasına karşı geçici olarak kurulan hükümetlerdi. Ancak geçici olmalarına rağmen parlamenter rejimi

⁵⁴ Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, s. 43- Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 125.- Mustafa Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2005, s. 83- Nar, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, s.60.- Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars ve Çevresinde Ermeni Tedhişi*, ss.55-56.- Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 157.- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), 930.1.2/22-2.

⁵⁵ CCA, 930.1.4/56-2.

⁵⁶ Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, s. 84.- Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, s. 126.

temsil ederek Hükümet Başkanı, Meclisi, Bakanlar Kurulu ve Anayasasıyla da devlet olduğunu ispat eder güçte oluşumlardı.⁵⁷

Bölgede kurulan Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nın 100 yıllık bir esaret sonrasında kurulmuş olması, yine diğer hükümetlerinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 40 yıllık bir Rus esaretinden sonra kurulmuş olmaları ve Rus hâkimiyeti döneminde halkın göçe zorlanarak, yerlerinin başka milletlerle doldurulma çabalarına rağmen Türkler ayakta kalmayı başarmışlardır. Yıllarca süren zulüm ve baskılardan yılmamışlardır. Asimile politikaları karşısında milli benliklerini korumayı başarmışlar, bu durum da mücadelelerinin en büyük dayanağıdır.

Bölgede İngiliz, Rus, Ermeni ve Gürcülerle kahramanca mücadele edilerek hürriyet bilinci daima diri tutulmuştur. Hiç kuşkusuz bu bilinç, kurulan bütün şura ve hükümetlerin aldıkları kararlarda açıkça görülmektedir. Milli Şuralar verdikleri bu mücadeleler sayesinde bölgenin tamamen işgal kuvvetlerinin eline geçmesini önlemişlerdir.

Milli Şura Hükümetleri farklı bir açıdan bakıldığında, Türk'ün azim ve iradesini, bağımsızlığa ve hürriyete olan düşkünlüğünü doğrudan gösterir. Ulusal veya bölgesel herhangi bir tehlikeye karşı kısa bir zamanda teşkilatlanarak vatanını savunabilme yetisi, milli benliğin korunması anlamında da en önemli etkenlerden biridir.⁵⁸

Netice olarak Milli Şuralar, kuruluşlarından itibaren bölgenin bir Türk yurdu olduğu inancıyla Türk yurdu kalması gerektiği amacını taşımışlar, nihai olarak da bağımsız bir Türk Devleti kurulmasını ve Türkiye'ye katılmayı hedeflemişlerdir. Bu inanç, azim ve hedefleri de hangi şartta olursa olsun kimliklerini koruma gücünü beraberinde getirmiştir.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Ardahan ve Batum sancakları savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmişti. Bu tarihten itibaren 40 yıl boyunca Rus işgalinde kalan bölgede Türk ve Müslüman nüfusa yönelik asimilasyon politikaları uygulanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti ilk muharebelerini Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı vermiş, Sarıkamış

⁵⁷ Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, s.48.

⁵⁸ Altaş, *a.g.e.*, s.48.

Taarruzu'nun başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde de Doğu Anadolu Rus hâkimiyetine girmişti. 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali ile Rusya savaştan çekilmiş, yapılan Brest-Litovsk Antlaşması neticesinde de Elviye-i Selase tekrar anavataına katılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Devleti tekrar bölgeyi boşaltmıştı. Bu tarihten sonra da İngilizler bölgede Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek hâkimiyet kurmak istemiş, buna karşın Türk ve Müslüman halk tarafından da bağımsızlık mücadelesi başlatılmıştır.

Bölgede bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ordusunu geri çekmemiş hatta İngilizlerin Osmanlı Harbiye Nezareti'ne baskısı vasıtasıyla bölgenin tahliyesi için verilen emirleri protesto etmiştir. Bu şekilde vakit kazanılmış, bir müddet sonra da Yakup Şevki Paşa'nın da destekleriyle Wilson Prensipleri'ne dayalı bağımsız teşkilatların kurulması için harekete geçilmiştir. Nihayetinde 29 Ekim 1918'de merkezi Ahıska olmak üzere "Ahıska Hükümet-i Muvakkatı", 3 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olmak üzere "Aras Türk Hükümeti" ve 5 Kasım 1918'de de merkezi Kars olmak üzere "Kars İslam Şurası" kurulmuştur.

Bölgedeki milli teşkilatlanmalar Birinci ve İkinci Kars Kongreleri ile Birinci ve İkinci Ardahan Kongreleri'nin düzenlenmesi ve önemli kararlara imza atılmasıyla devam ederken, 17-18 Ocak 1919'da toplanan Üçüncü Kars Kongresi ile en önemli adım atılmış, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namıyla yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu sayede Elviye-i Selase ve çevresinde bulunan tüm şuralar tek çatı altında toplanmıştır.

Topyekün bir mücadele ile birlik ve beraberliğin gücüne dayalı olarak kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, İngiliz, Rus, Ermeni ve Gürcülerle hem siyasi hem de silahlı olarak mücadele etmiştir.

13 Nisan 1919'da İngilizlerin hileleri ile beklenmedik bir anda Meclis'e baskın yapılmış ve hükümet dağıtılmıştır. Hükümetin önde gelen üyeleri tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişlerdir. 30 Nisan 1919'da da idare Ermenilere teslim edilmiştir. Bundan sonrada bölgede milli teşkilatlanmalar sürdürülmüş, Kars tekrar bağımsızlığına kavuşana kadar Ermenilerle mücadele edilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

COA. YB.21.7/56-1.

COA. HR. SYS. 2453-65/1-11.

COA. DH. MB. HPS.M.34.100/1-1.

COA. UMVM.124.176/1-1.

COA. HR. HMS. ISO.214.5/1-2.

COA. HR. HMS. ISO.214.5/3-1.

COA. MV.12.127/1-1.

COA. MV.212.169/1-1.

COA. DH. SFR.616.68/1-1.

COA. HR. SYS.2877.2/1-11.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 930.1.2/22-2.

CCA. 930.1.4/56-2.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, Haz: İsmet Binark, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Yayın No: 92, Ankara 2001.

Kitaplar

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Arslanoğlu, Cem Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları:20, 1986.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 111, Seri: I, Sayı: A.21, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Milli Mücadele'de Kars*, Kars'ı Tanıtma Derneği, İstanbul, 1960.

Kırzioğlu, M.Fahrettin, *Kars Tarihi*, Cilt:1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953.

Tanör, Bülent, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt:4, MEB Yayınları, Ankara, 1973.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt:2, Genişletilmiş İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Makale ve Tezler

Altaş, Seyithan, *Milli Mücadele’de Elviye-i Selase*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

Bakan, Mustafa, Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 3/7, Fall 2008.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Mondros Mütarekesi’nde Elviye-i Selase İle İlgili Yeni Vesikalar, *Belleten*, Cilt: XXI, Sayı: 84, (Ekim 1957’den ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

Dayı, Esin, “1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5, 2010.

Demirci, Hasan, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (17/18 Ocak 1919-Nisan 1919)”, *Kafkaslar Özel Sayısı – III*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015.

Derinsu, Esin Dayı, “Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Nahcivan”, *Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:22, Sayı: 64-65-66, Ankara, 2006.

Gencer, Ali İhsan “Berlin Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul, 1992.

Gökdemir, Ahmet Ender, “Milli Mücadele’de Elviye-i Selase”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.

Gül, Mustafa, “Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:15, 1995.

Kırzioğlu, M.Fahrettin, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)’daki Milli Mücadele’de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler”, *Belleten*, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: XLVIII, Sayı: 189-190, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Memmedli, Şüreddin, Tanrıverdi, Mustafa, “Kars İslam Şurası’nın İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Sonbahar 2008.

Nar, Arzu, *Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006.

Öztürk, Mustafa, *Atatürk Döneminde Türkiye’nin Kafkasya Politikası*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2005.

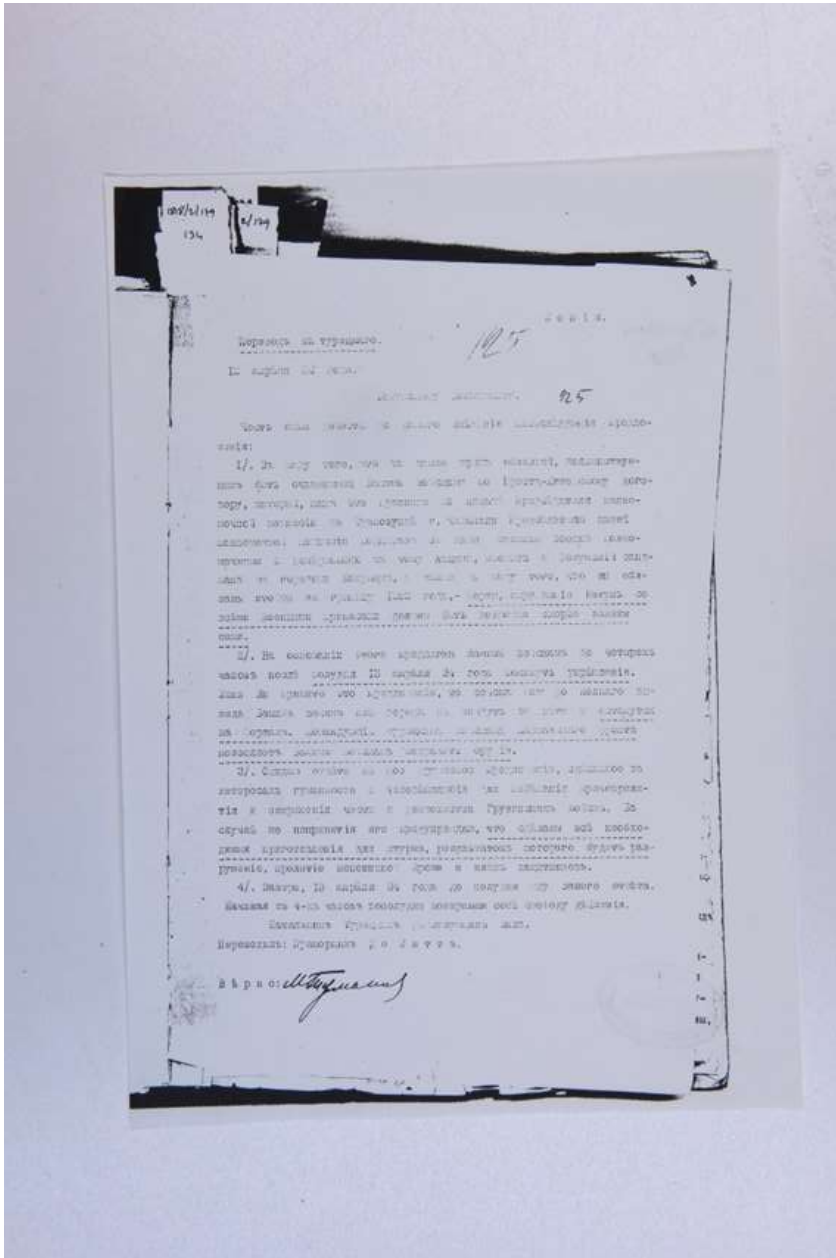
Sarı, Mustafa, “Misak-ı Milli’den İlk Taviz: Batum”, *Misak- Milli Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Yıl: 23, Sayı:93, Ocak-Şubat 2017.

Saylan, Gürkan Fırat, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dâhiliye Nazırı*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.

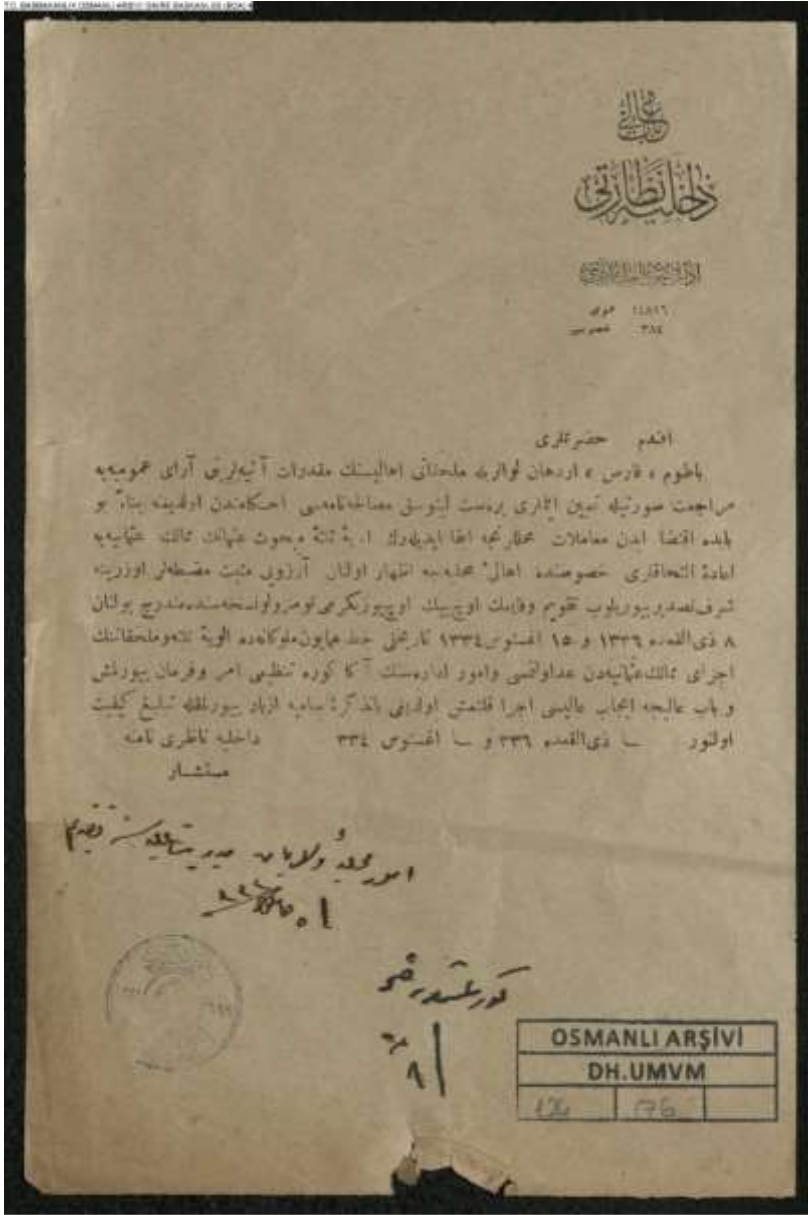
Tanör, Bülent, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:46, Sayı:1, 1991.

Yılmaz, Yavuz, *Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-30 Ekim 1920)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006.

EKLER

EK 1- Türk askerinin, Brest-Litovsk Antlaşması'nın kabul edilmemesi durumunda Batum'a gireceği ve sonuçlardan mesul olmayacağına dair Batum Kalesi Muhafız Komutanlığı'na gönderilen telgraf. (Gürcistan Tarih Arşivi, no:1818-2-179; Rusça)

DH.UMVM.00124.00176.001

EK 2- Batum, Kars, Ardahan livalarının Brest-Litovsk Antlaşması'na göre halkın arzusuyla Memalik-i Osmaniye'den sayıldığına dair.

EK 4- İsveç basınına yansıyan “Türk Ordusu Ahalinin Mal ve Canını Himaye Ediyor” başlıklı haberlere dair.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 333-360.

Geliş Tarihi: 29 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

BATI ANADOLU EŞKIYALIĞININ BİR MİT HALİNE GELİŞ SERÜVENİ

Ali ÖZÇELİK*

Öz

XVIII. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu, taşrada devamlı surette bir kargaşanın içine düşmüş, ortaya çıkan asayişsizlik neticesinde İmparatorluğun hemen hemen her cihetinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da pek çok eşkiya çetesi türemiştir. Söz konusu eşkiya grupları pek çok can ve mal kaybına neden olsalar da, kendine has biçimsel özellikleri ve kurgulanan faaliyetleri nedeniyle öncelikle Avrupa, sonrasında da Osmanlı matbuatı açısından ilgi çekici bir figür haline gelmişlerdir. Öyle ki haklarında sayfalarca yazılar yazılmış ve tablolar/gravürler resmedilmiştir. Bu surette, zeybeklerin yanı sıra Arnavut ve Rum eşkiyaların ön plana çıkmış olanları, birer romantik soyguncuya dönüşmüşlerdir.

Bu çalışmada, yerli ve yabancı dönem gazeteleri ile ikinci elden kaynakların ışığında, Batı Anadolu eşkiyalığının bir mit haline geliş serüveni ele alınacak ve bu dönüşümün temel nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Eşkiyalık, Zeybek, Rum Eşkiya, Arnavut Eşkiya

BANDITRY IN THE WESTERN ANATOLIA: HOW IT BECAME A MYTH

Abstract

XVIII. In the 18th century, the Ottoman Empire fell into a turmoil in the countryside, and as a result of the lack of public order, many gangs of bandits had emerged in Western Anatolia as well as in almost every aspect

* Uzman, adu.aliozcelik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0712-966X.

of the Empire. Although these bandits caused many loss of life and property, they became an interesting figure primarily for Europe and later for the Ottoman press due to their unique formal characteristics and fictional activities. So much so that they were written on pages and paintings / engravings were depicted. In this way, the zeybeks, as well as the prominent Albanian and Greek bandits, turned into romantic robbers.

In this study, in the light of domestic and foreign period newspapers and second hand sources, the advent of Western Anatolian banditry as a myth will be discussed and the main reasons of this transformation will be discussed.

Keywords: Western Anatolia, Banditry, Zeybek, Greek Bandit, Albanian Bandit

Giriş

Eşkıyalık; cinayet işlemek, mal gasp etmek, mesken-çiftlik-ağıl-köy-değirmen gibi mahalleri basıp tahrip etmek, soygun yapmak ve fidye amaçlı insan kaçırmak gibi kanun dışı fiilleri işleyip, söz konusu suçlardan hükümlü ve firari haldeyken silahlı çete teşkil ederek, asayiş bireysel veya toplumsal anlamda tehdit eden güruhların yaptığı eylemlere verilen genel bir addır.¹ İlegal bir kolektif yapıya dâhil olmak suretiyle vuku bulan eşkıyalık, kökenleri oldukça erken dönemlere uzanan kadim bir uğraş ve evrensel bir illettir. Mevcut iktidarlar tarafından, yaşam sürdükleri coğrafyaya göre “*korsan, hajduk, klephte, izbandut, meşgel, rehzen, şaki, kutta-ı tarik, harami, çapulcu*” gibi farklı isimlerle nitelendirilen eşkıyaların, denizlere açılanları henüz okyanusları aşabilen gemileri yapacak teknoloji söz konusu olmadığı zamanlarda, küçük teknelerle sahilleri basıp insan kaçırmaya veya küçük çaplı soygunlar yaparak güvenli koyalara saklanmaya başlarken² karada faaliyet gösterenleri ise kentlerin aşılması çok zor kaleler ve surlarla korunduğu dönemlerde insan kaçırmaya, cinayet ve soygun gibi eylemler sonrası sığınmak için dağ geçitlerini ve sarp kayalıkları tercih etmişlerdi.

Eşkıyalık adı verilen zorbalığa dayalı ekonomik geçim kaynağı, bahsi geçtiği üzere dünyanın her yerinden insanları muzdarip ederken, eşkıyalık konusunda kadim bir tecrübeye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’nda da, özellikle Celali İsyânları gibi müthiş bir toplumsal keşmekeşin ardından, taşrada zayıflayan otoritenin mevcudiyeti sebebiyle, irili ufaklı pek çok eşkıya çetesi

¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katli*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, ss. 132-133.

² Deniz eşkıyalığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006; Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, ss. 12- 15; Emrah Safa Gürkan, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, ss. 174-175.

zuhur etmişti. İmparatorluğun neredeyse her cihetinde mevcut olan bu eşkıyalık faaliyetleri, Batı Anadolu coğrafyasında da oldukça geniş alanlara sirayet etmiş³ ve XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına dek geçen süre zarfında Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarında pek çok atlı/silahlı çete türemiştir. Kaz Dağları'ndan Mentеше kıyılarına dek sayıları binleri aşan eşkıyalar kasabaları yağmalamış, cinayetler işlemiş, seyyar tüccarları soymuş, kervan güzergâhlarına pusu kurmuş; hatta iç kesimlerde şehir kuşatıp, yerleşimlerden düzenli haraç almaya başlamışlardı.⁴ Ancak XVIII. yüzyılın son demlerinde, Batı Anadolu eşkıyalığı yapısal bir evrim geçirmiş ve "ayan" adı verilen taşra ağalarının askeri ve idari gücü neticesinde büyük çaplı atlı yağmacı bölükler yerlerini sayıları yedi-sekizi geçmeyen, vur- kaç usulü savaş teknikleri kullanan küçük çetelere bırakmıştır.

Batı Anadolu'da faaliyet gösteren çetelerin içinde Rum, Arnavut, Kürt, Çerkes, Laz ve Çingene gibi farklı milletlere mensup eşkıyalar görülse de, bölgedeki demografik şartlar düşünüldüğü zaman, şüphesiz ki Türk eşkıya grupları ezici bir sayısal üstünlük sağlamışlardı. Batı Anadolu'daki nev-i şahsına münhasır özellikleri bünyesinde barındıran Türk eşkıyalarıysa, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren 'zeybek' adı verilmişti. Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, "*Batı Anadolu'daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker*"⁵ olarak tanımlanmaktadırlar. Ancak bu savaşçı grubunu sadece "ücretli asker", "koruma" veya "eşkıya" olarak dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk eder. Zeybekliği, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade; yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend/sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşlarının emrinde şehirler yağmalayan ve yaklaşık 300 yıllık bir evrimin ardından nihayet mahallî özellikler göstermeye başlayan müsellahtır Batı Anadolu gençleri olarak tanımlamakta fayda bulunmaktadır. Batı Anadolu'nun bu silahlı unsurları, "efe" adı verilen karizmatik liderlerin emri altında ve kadim törelerin şekillendirdiği katı bir emir-komuta zinciriyle örülü hiyerarşik yapılanmada örgütlenmişlerdi.⁶

³ Batı Anadolu'nun ticari ve zirai zenginliği, eşkıyaları cezbeden önemli etkenlerdendi. Bu konuda bilgi için bkz. Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, (Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağı), Ötüken Yay., İstanbul, 2008; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011.

⁴ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 15.

⁵ Ahmet Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

⁶ XVIII. yüzyıl sonlarına tekabül eden bu süreçte, daha öncesinde zeybek tabirine rastlanılmamasının nedeni şüphesiz bahsi geçen görevlendirme ve sıfatların varlığını sürdürmüş olmasıdır. Ancak levend ve sekbanların tasfiye edilmesinin ardından kendi kimliklerini kazanmışlar, devamında da lokal bir isimlendirmeye de tabi tutulmuşlardı. Konu hakkında

Bu örgütlenme neticesinde de 1800'lü yılların başlarından 1922 yılına dek Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerinin büyük oranda müsebbibi olmuşlardı. Elbette böylesine uzun bir dönem boyunca etkilerini hissettirmelerinde iktisadi ve politik bunalım dönemlerinde veya savaş durumlarının belirsizleştirdiği ve güvensizleştirdiği zamanlarda devletin makro boyutta yaşadığı buhranın, mikro ölçekte eşkıyalığa zemin hazırlaması doğrudan etkili olmuştur. Eşkıyalık, Batı Anadolu'da yaşayan toplumların yaşam standardı ve ekonomik koşulları bağlamında en az olanağa sahip bulunan alt tabakalarında ve kırsal yaşam ortamlarında ortaya çıkarak taraftar bulmuş ve taşradaki her ferdi olumlu ya da olumsuz olarak doğrudan etkilemiştir. Bu yönüyle de gerek zeybek çeteleri gerekse diğer milletlerden çetelerin müsebbibi olduğu eşkıyalık faaliyetlerinin Batı Anadolu yerleşimlerini yüzyıllar boyunca tehdit etmesi, öncelikle eşkıyalığın en çok tesir ettiği kırsalın hafızasına işlemiş ve böylelikle Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi; sosyo-ekonomik, sosyolojik ve folklorik/sanatsal yönleri ile çok yönlü incelemelere müsait bir olgu haline gelmiştir. Nitekim hemen tüm devlet ve kültürlerde olduğu gibi geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet yıllarında da eşkıyalık olgusuna, tarih, sosyoloji ve edebiyat gibi alanların yoğun ilgisi yöneltmiş ve eşkıyalığın toplumsal yansımaları, söz konusu bilim dallarının çalışmaları ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Batı Anadolu eşkıyalığının efsane ve gerçeklik arasındaki gitgellerinden ve bir mite dönüşme serüvenini, kronolojik açıdan önce Avrupa, sonrasında da Osmanlı dönemi matbuatı açısından ele almamız faydalı olacaktır.

1. Avrupa Matbuatında Batı Anadolu Eşkıyaları

Batı Anadolu Eşkıyalığı, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın yoğun bir şekilde ilgisini çekmiş ve eşkıyalara karşı duyulan bu ilgi, sıklıkla seyyah ve yabancı yazarların yazılı metinleri ile oryantalist sanatçıların eserlerine yansımıştı. Bunun öncelikli nedenleri arasında Batı Anadolu'yla ilgili iktisadi beklenti ve emelleri olan Avrupalıların, bölgenin ticari güvenliğini ilgilendirecek her unsurla⁷, dolayısıyla da bölge eşkıyalarıyla alakadar olmaları gelmekteydi. Bir diğer neden ise, Batı Anadolu eşkıyaları arasında demografik üstünlük hasebiyle öncelikli bir yeri olan zeybeklerin gösterişli kıyafetleri, silahları, dansları, tavırları ve haklarında anlatılan -çoğu zaman da fazlasıyla abartılan- hayat hikâyelerinin yarattığı cazibeydi. Zira sırtlarına çukadan yapılmış mintan geçiren, başlarına külah üzerine siyah poşu ve kırmızı makrama saran, bellerine boydan boya levend kuşağı dolayan, silahlıklarının

ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran, Ali Özçelik, *Atçalı Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, ss. 164-166.

⁷ Yabancı sermayeye karşı Batı Anadolu'da ortaya çıkan tepki konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan Özgün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler", *Tarih Okulu*, S. 4, Yaz 2009.

arasına yatağan adı verilen kebir bıçak sokan, omuzlarındaysa harbî ve çift tabancalı tüfek asılı olan ve fiziksel görünümleri itibarıyla oldukça heybetli bir görünüme sahip olan zeybekler, oryantalist sanatçıların estetik anlayışları açısından biçilmiş kaftandı. Özellikle 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda düzenli orduya alınmalarının ardından cephede gösterdikleri faaliyetleri sonrası, pek çok isimsiz zeybek ve zeybek grubu, gerek İzmir'den Avrupa ülkelerine gönderilen kartpostallarda, gerekse tablolarda sık sık boy göstermiş, Stanisław Chlebowski, Charles Gabriel Gleyre ve Jean Leon Gerome gibi pek çok Avrupalı ressamın eserlerinde "baschi bozouk" olarak resmedilmişlerdi. Ancak zeybeklere karşı ilginin asıl tezahürü Avrupa matbuatında olmuş ve bu ilgi neticesinde de Batı Anadolu eşkıyalığı ile ilgili zengin bir literatür ortaya çıkmıştı. Söz konusu literatürde, başta zeybekler olmak üzere farklı milletlerin önde gelen pek çok eşkıya reisi sıklıkla Oleska Dovbush, Dick Turpin ve Rob Roy gibi ünlü haydutlarla veya Fra Diavolo, Robin Hood ve Sam Weller gibi kurgusal karakterlerle özdeşleştirilmiş, çoğu zaman da anlatımın albenisini arttırmak için kendilerine insanüstü vasıfların atfedilmişti.

1829 yılında, Osmanlı-Rus Harbi için İstanbul'a gelen İngiliz Binbaşı George Keppel, 1829 yılının Ekim ayında çıkan ve 10 Haziran 1830 tarihinde bastırılan Atçalı Kel Mehmet İsyanı hakkında bilgi toplamak için bölgeye yaptığı ziyaret sonrası, gözlemlerini, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*⁸ adlı eserinde kitaplaştırmıştı. Bu büyük zeybek isyanını yerinde gözlemleyen Keppel, zeybekler ve oldukça kanlı bastırılan zeybek isyanı hakkında şu cümleleri kurmuştu:

"...İstanbul'a, İzmir civarında zeybeklerin ayaklandığı haberi geldi. Bu adamların hareketleri 1829 da önemli olaylardan olduğu için bunlara dair toplayabildiğim kadar bilgi veriyorum. Zeybekler, tıpkı İsviçreli dağlılar gibi ücretli dağlı asker kabileleridir. Arnavutlar gibi paşaların yanında ücretli asker olarak çalışırlar. Aynı zamanda yollar üzerindeki kahvelerin muhafızlarıdır. Yolcuları korudukları için onlardan vergi alırlar. Bu az bir para idi. Herkes istenilen vergiyi verirdi. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra hükümet onların kahve işletmelerini yasak etti. Bu suretle bir sürü silahlı adam topluluğa karşı serbest bırakılmış oldu. Genel kanaat onların istihdam edilmesiydi. Eğer Bab-ı Hümayuna gönderilen zeybek kelleleri dolu çuvalların sayısını bilselerdi başka türlü düşüneceklerdi..."⁹

Batı matbuatında, Atçalı Kel Mehmet Efe dışında Koca Arap, Çakırcalı Ahmet, Piç Osman, Koca Cerit Mustafa, Kamalı Mustafa ve Ali Molla gibi, maceraları kaleme alınan pek çok ünlü eşkıya reisi bulunsa da Batı Anadolu'daki Türk eşkıyalarının arasından, popülerliği ile sıyrılan en önemli isim şüphesiz ki Çakırcalı Mehmet Efe'dir. 1900-1911 yılları arasında faaliyet

⁸ George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.

⁹ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 39.

gösteren ve söz konusu tarihlerde Aydın Vilayetinin tartışmasız bir şekilde en etkili eşkıya reisi olan Çakırcalı Mehmet Efe adına, daha yaşamındayken türküler yakılan, piyesler sergilenen, tablolar resmedilen bir isimdir. Yerli basın olduğu kadar yabancıların da kendisine duyduğu yoğun ilgiyi, ünlü halkbilimci Pertev Naili Boratav, şu cümlelerle açıklamaktadır:

“İzmir’in ecnebi sermayedarlarının o devir Türkiye’sindeki rolleri Çakıcı’nın maceraları içinde karakteristik bir şekilde tebarüz ediyor; Osmanlı hükümetinin zaafa düşmesi ile istedikleri şekilde hareket serbestliğini bulabilecek ecnebi sermayedarların, Çakıcı gibi, milli bir uyanış hareketine baş olmadan hükümetin nüfuzunu kıran bir şahsiyete müzahir olmaları gayet tabii görülmek icap eder.”¹⁰

Boratav, cümlelerinin devamında da *“İzmir’de oturan ecnebilerin kanallarından, Çakıcı’nın fantastik maceraları Avrupa matbuatına da aksediyor ve orada, romantik tahayyüllere meydan veriyor”¹¹* ifadesini kullanmaktadır. Boratav’ın, Çakırcalı’nın popüleritesi konusunda sunmuş olduğu gerekçe kısmi anlamda doğru olsa da, bu tespitin eksik yanları bulunmaktadır. Zira yazılı metinleri analiz ettiğimizde, meselenin arka planı bu denli derin ve kompleks amaçlar taşımamaktadır. Çakırcalı, günümüzde dahi hikâyeleri ilgiyle dinlenen bir eşkıya reisiyken, kendi döneminde, adından sıklıkla söz ettirmesi ve tıpkı Aydın Vilayetinde olduğu gibi Avrupa kamuoyunda da ilgiyle takip edilmesi normaldir. Bu ilgiyle alakalı somut örnekler verecek olursak; İzmir Fransız Başkonsolosu Paul Blanc, 24 Temmuz 1903 tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta, Çakırcalı Mehmet Efe’yi *“Çakırcalı sıradan bir kanun kaçağı değil, tüm faaliyetleri ve maceraları Alexander Dumas’ın efsanevi Üç Silahşörler’i bile onun yanında ikinci sınıf maceraperestler olarak kalır.”¹²* cümleleriyle nitelendirirken, İngiliz *Queensland Times* gazetesi ise *“Doğunun Diavolo”*su ve *“Gerçek Hayatta Bir Dumas Romanı”* başlıkları altında, Çakırcalı’yla ilgili şöyle bir güzelleme yapmaktaydı:

“Doğunun Diavolo’su

Çakırcalı’nın kariyeri çok sayıda korkutucu olayla, birçok gizemli işlerle doludur. Kılıç ve ateşin, kan ve katliamın, tarif edilemez zalimlik ve sonsuz pervasızlığın şövalyevari bir centilmenlikle harmanlandığı bir hikâyedir. Çakırcalı çoğu kez merhametli ve cömert bir karakter sergilerdi... Öte yandan dindar biriydi. Yakın Doğu’nun tüm eşkıyaları dindardır. Fra Diavolo’muz her gün beş kez camiye gidip namaz kılmayı ve tutkulu bir Müslümana yaraşır şekilde dua etmeyi asla ihmal etmezdi. Bir keresinde, yıkanmaya zaman bulamadığından eşkıya abasından insan kanları sızarak şekilde namaz kılmıştı. Yaradan’ın nefret edilesi bir düşmanın kanını göz ardı edebileceğini ancak namazı kaçırmasını affetmeyeceğini düşünüyordu. Kadınlara karşı

¹⁰ Pertev Naili Boratav, “Çakıcı Efe”, *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938, ss. 128-131.

¹¹ Boratav, a.g.m., ss. 128-131.

¹² Ömer Sami Coşar, “Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe 1”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1973, s. 7.

ise tam anlamıyla bir centilmendi. Karşı cinsi asla hiçbir anlamda taciz etme girişiminde bulunmadığı söylenir. Kadınlara karşı olan eşsiz kibarlık ve nezaketi, sessiz, narin bir taşra kızı olan kız kardeşinin etkisiyle oluşmuş olmalıdır. Yakın Doğu'nun her karış toprağında, görev ne kadar tehlikeli olursa olsun, ona hizmet etmeye hazır ve gönülden bağlı olan kadınlar vardı. Yetkililerin yıllarca kendisini ele geçirme çabaları karşısında, her seferinde yakayı sıyırmasının altında işte bu fedakar kadınların çabaları yatıyordu. Kadınlar gerektiği durumlarda onu haftalarca evinde saklar, aşını tedarik eder, düşmanlarının her hareketi hakkında bilgilendirir ve tehlikeli bölgelerdeki gizli patikalarda rehberlik yapardı... O da kadınlara olan gönül borcunu vefasıyla ödemiştir. Birçok köylü kızı, zengin çeyizini onun cömertliğine borçludur. Birçok uçkuruna düşkün adam da masum kadınların ırzına göz diktiği için, Çakırcalı'nın hiddetine kurban giderek zamanından önce Anadolu'nun balta girmemiş ormanlarının تنها yerlerine gömülmüştür....

İzmir'in zengin soylularından, boylu poslu ve çok güçlü bir adam olan Abdurrahman Bey, bir keresinde, Çakırcalı ile karşılaşsa onu anında zapt edip, ilk vapurla İstanbul'a getirebileceğini anlatarak böbürlenmişti. Ayaklarında demir prangalarla padişahın ayaklarının dibine fırlatacağını söylüyordu. Aynı gece Fra Diavolo soylunun yatak odasında belirdi ve sessizce: 'Böbürlenmelerin kulağıma kadar geldi ve küstahlığın için seni cezalandırmaya geldim.' dedi. Abdurrahman'ın tarifsiz sıkıntısı rahatlıkla anlaşılıyordu. Eşkıyanın gizemli bir şekilde, aniden ortaya çıkışı adamı felç etmiş ve niyetini unutturmuştu. 'Yaşamın için endişe etmene gerek yok.' dedi Çakırcalı. "Seni öldürmeyeceğim. Sadece burada olduğumu ortaya koyan birkaç hatıra almayı düşünüyorum. Yatak odana sızmamı kesinlikle mümkün bulmayan yoldaşlarıma, son derece güzel ve pahalı bir küpe taktığın sağ kulağını getirmeye söz verdim. Eğer müsaade edersen başlayalım.' Ardından Çakırcalı kocaman bir revolver ile ufak bir neşter çıkardı. Bu küçük, zalimce operasyonu gerçekleştirmekte en ufak bir zorluk yaşamadıktan sonra hemen aynı gece yoldaşlarıyla sıra dışı cüretinin tüyler ürperten zaferini paylaştı.

Bu Osmanlı Fra Diavolo'sunu şahsen tanıyan bir adamın tarifine göre ufak, tefek bir endama sahipti ancak göğüs ve kol kasları Sandow'u¹³ dahi kıskandıracak ölçüde güçlüydü. Golf ve futbol oynardı. Küçük ve çekik gözleri, mükemmel hafızası vardı. Her zaman taşıdığı Martini tüfeğini, yemek yerken dahi bacak arasına sıkıştırırdı. Az konuşurdu. Sürekli hareket halinde olan Çakırcalı, aniden en beklenmedik mahalde bitiverirdi. Birine nişan aldığı anda, ölüm kaçınılmazdı. Asla ıskalamazdı. Tebdili kıyafet, en kalabalık İzmir caddelerini arşınlardı. Kimliğini o kadar iyi gizlerdi ki, çok kereler kendisini ele geçirmek için yollanan müfrezelerin subaylarıyla akşam yemeği yemeyi başarmıştı."¹⁴

Görüldüğü üzere Queensland Times gazetesi, Çakırcalı'yı kusursuz bir eşkıya figürü gibi betimlemiş ve bu ünlü zeybek hakkında, okuyucularında hayranlık hissi yaratmak adına yoğun çaba sarf etmişti. Benzer bir şekilde,

¹³ Eugen Sandow (1867-1925), vücut geliştirme sporunun babası sayılan Alman sporcudur.

¹⁴ Queensland Times, 5 Şubat 1912.

Amerika'da çıkan *Indianapolis News* gazetesi de, 12 Şubat 1903 tarihli sayısında, Çakırcalı için "Bir tür Robin Hood gibidir; sadece zenginleri yağmalamakta, fakirlere göz kulak olmakta ve kadınlara da ihtimamla saygı göstermektedir."¹⁵ cümlelerini kurmuştu. Yine Amerikan *The World Wide Magazine*, 1907 tarihli sayısında Çakırcalı'yı "Kendisi bir çeşit Dick Turpin gibi, hiç şüphesiz ki bir alçak, ancak nadir görülebilecek bir aslan yürekli ve kadınların gözünde de mert bir erkek"¹⁶ ifadeleriyle tanıtırken, Avustralya'da çıkan 23 Kasım 1911 tarihli *Examiner* gazetesi Çakırcalı'yı okurlarına, "yıllar boyu Aydın bölgesi yaşayanlarına terör estiren ünlü eşkıya başı" şeklinde sunduktan ve faaliyetlerini "600'den fazla insanın öldürülmesinden ve kaçırdığı insanlar karşılığında tahsil ettiği toplam 200.000 poundluk fidyeden sorumlu olduğu söylenmektedir."¹⁷ şeklinde özetledikten sonra, ünlü eşkıya reisi ile ilgili "İmparatorluğun en önemli kentlerinden birine birkaç kilometre uzaklıktaki dağlarda haydut arkadaşlarıyla birlikte yaşayan Çakırcı, yirminci yüzyılda Robin Hood'a çok benzer bir yaşam tarzı sürüyordu."¹⁸ tespitinde bulunmuştu. Söz konusu örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkündür. Ancak bu haberlerin arasından sıyrılan çok ilginç bir örnek; Çakırcalı'nın öldürülmesinden bir yıl sonra, Avustralya menşeli *Register* gazetesinde yer alan bir haberde karşımıza çıkmaktadır. "Ünlü Arnavut eşkıya Çakırcı"¹⁹ cümlesiyle tanıtılan ve bir "Arnavut" olarak lanse edilen Çakırcalı hakkında, gerçekdışı olduğu her halinden belli olan bir vaka şöyle yer almıştı:

"Bir keresinde, çorak dağ yamaçlarında 1.500 Türk askeri tarafından kovalanırken birkaç zeybeği ile birlikte düşman kampına sızmayı başardı ve onları uyurken buldu. Komutan Edham (Ethem) Bey'in çadırına sızdı, kılıcını aldı ve adamlarına emir vererek ordunun tüm silahlarını toplatıp oradan ayrıldı. Gitmeden önce de başkomutana bir not bırakmayı ihmal etmemişti: 'Uyandırdığında da fark edeceğin gibi sana hâkim oldum. Yaptığım şey askeri disiplinsizliğine karşı küçük bir cezadır.' Askerler İzmir'e silahsız ve utanç içerisinde döndüler."²⁰

Muhtemeldir ki savaşçı şöhretleri nedeniyle kendisine Arnavut yakıştırmaları yapılan Çakırcalı, Avustralya kamuoyuna böyle tanıtılırken, aynı haberin devamında çok daha ilginç bir kurguya konu olmuştur:

"Karma, Arnavutluk'ta küçük bir Hıristiyan köyüdür. Yerleşikleri çok fakir çobanlar ile küçük çiftçilerdir. Antik kiliseleri zaman içerisinde kötü şekilde tahrip olmuştu ve onarma güçleri yoktu. Bu sorunu işiten Çakırcı, zengin bir çobana birkaç düzine koyun göndermesi için haber saldı. Aynı sırada zengin bir toprak sahibine de 600 Pound göndermek zorunda olduğunu yazan bir pusula yolladı. Her iki istek de yerine

¹⁵ *Indianapolis News*, 12 Şubat 1903.

¹⁶ F. Cowley Whitehouse, "Mehmet The Brigand", *The World Wide Magazine*, Vol. 19, 1907, s. 56.

¹⁷ *Examiner*, 23 Kasım 1911.

¹⁸ *Examiner*, 23 Kasım 1911.

¹⁹ *Register*, 3 Şubat 1912. Gazetede aynı zamanda Çakırcalı için "geçtiğimiz on iki yıl içerisinde azıllı adamlarıyla birlikte Türklerin başına, Yemenlilerin, Makedonların ve Ermenilerin açtığı toplam beladan fazlasını açmıştı." ifadesi yer almıştır.

²⁰ *Register*, 3 Şubat 1912.

getirildi. Çakırcı koyunlarla parayı yanına alarak Karma'ya yolladı. Para ile kilise tamir edilecek, koyunlar da fakir halka sermaye olacaktı.”²¹

Görüldüğü üzere, Çakırcalı, “Çakırcı anlaşmazlıkları çözen, suçluları cezalandıran, mazlumlara adalet getiren ve kararlarına karşı çıkanlara kâbus olan bir nevi temyiz mahkemesiydi. Robin Hood, Çakırcı'nın yanında olsa olsa bir çırağı.”²² şeklindeki övgülerin yanı sıra aynı zamanda “Hristiyan yoksulların savunucusu” rolüne de büründürülmüş, buna uygun hikâyeler kaleme alınmıştı. Konuyla ilgili vereceğimiz son örnek de, Almanya-Göttingen Üniversitesi'nde profesör olan Enno Littmann'ın 1915 tarihli “*Tschakydschy; Eintürkischer Rauberhauptmann der Gegenwart*” adlı eseridir. Manisa Sardes'teki arkeoloji kazıları sırasında bu şöhretli eşkıya reisi hakkında araştırma yapmaya başlayan Littmann, içerik olarak neredeyse tamamen yanlış bilgiler bütünü olan eserinde, Çakırcalı için şunları söylemektedir:

“...1905-1911 yılları arasında Batı Küçük Asya'da kendisinden korkulan, nefret edilen, sevilen ve hayran olunan birisiydi. İzmir ve dolaylarında adı gizli bir korkuyla anılırdı. O bir eşkıya başı, belki daha iyi bir deyimle, Anadolu halkının yüreğine seslenen bir soyguncu başı idi. Sanki o Anadolu halkı için Köroğlu'nun yeni bir yansıması idi.”²³

Zeybeklerin ve kısmi de olsa Arnavut eşkıyaların yanı sıra Avrupa matbuatının yöneldiği bir diğer eşkıya grubu da, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren “özgün Avrupa uygarlığının beşiği Yunanistan” savını içeren Avrupamerkezci bakış açısının yaygınlaşması neticesinde ilgi odağı haline gelen Rum eşkıyalardı. Yunanistan'ın, 1821 tarihli Mora İsyanı ile başlayan ve 1832 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen kopup, müstakil bir devlet hale gelmesiyle neticelenen sürecinin akabinde, Yunanistan'dan ve Ege Adaları'ndan gelip, Mora'yı üs yaparak Batı Anadolu kıyılarına saldıran Rum çeteleri, bahsi geçen dönemden itibaren Avrupa'da neşredilen gazete ve kitaplarda sıklıkla romantize edilmiş, Sisam ve Sakız adaları arasında mekik dokuyan, tekne ya da kayıklarıyla sahil kasabalarına saldırıp, insan kaldıran ya da hırsızlık, koyun ve büyük baş hayvan kaçırmak gibi eylemlerle adlarını duyuran Rum eşkıyalar²⁴ ideolojik ve dinsel argümanlarla, adeta “ulvi” ve “vatanperver” bir amaca hizmet ediyorlarmış gibi kaleme alınmışlardı. Elbette söz konusu argümanların kökeninde, Mora'nın Pindus ve Olympus dağlık bölgelerinde yaşayan ve soygun, haraç ya da fidye gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlayan Klepht'lerin, yani Yunan eşkıyalarının 1821 yılında başlayan Yunan İsyanına olan katkıları ve Yunan ulus devletinin kuruluşu ile birlikte birer “ulusal kahraman” olarak lanse edilmeleri etkili olmuştur. Örneğin Nassau W.

²¹ Register, 3 Şubat 1912.

²² Register, 3 Şubat 1912.

²³ Enno Littmann, “*Tschakydschy*” (Çakırcı) (Çev: Özgür Savaşçı, Haz: Behiç Galip Yavuz), İzmir: Efe Ofset, 2002.

²⁴ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 161.

Senior, 1859 yılında basılan *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* adlı eserinde, Yunan eşkıyalarıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Sadece Yunanlar yeteneğe ve bir eşkıya başında olması gereken çetin birleşime sahiptir. Ve sadece Yunanlar kırsaldaki köylünün bir raddeye kadar sempatisine ve desteğine mazhar olurlar. Katırcı ve Simon Yunanlarca, Avrupalılar gibi lanetlenmemişti. Yunanlar ülkelerindeki ayaklanmanın klephtler tarafından başlatıldığını anımsıyordu. O klephtler ki gerilla çetelerinin nüvesini oluşturmuş, Sultan’ın ordularını taciz etmeye başlamış ve sonunda da yok etmişti. İzmir’deki Yunanların tümü Simon’un Türkler karşısında kazandığı başarılarından haz duyuyordu.”²⁵

Stanley Lane Poole da, 1878 yılında basılan, *The People of Turkey Twenty Years, Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians* adlı eserinde, öncelikle “Yunan klephtleri, en az, cesaretleri ve milliyetçilikleri kadar Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleştirdikleri yağmalar ve işledikleri suçlarla da bilinirlerdi.” şeklinde eleştirel görünümlü bir cümle kurmuş, ardından da şu övgüleri sıralamıştı:

“Hiçbir Yunan hırsız gözü peklik ya da pusu kurma konusunda alt edilemez. Hiçbir katil bıçağını düşmanının kalbine onun kadar pervasızca saplayamaz, hiçbir tacizci onun kadar baştan çıkartıcı olamaz, hiçbir eşkıya onun kadar cevval ve cesur olamaz. Yine de, en kötü eylemlerinde bile telafi edici bir yön bulunur. Suçları sıklıkla nedamet ve daha dengeli, dürüst bir yaşam takip eder.”²⁶

Batı matbuatı nezdinde, Rum Eşkıyalar arasından sıyrılan ve tıpkı Çakırcalı Mehmet gibi bir ilgi odağı haline gelen isim, 1848-1853 yılları arasında faaliyet gösteren ve Avrupa kamuoyunda “Postacı John” olarak da tanınan Katırcı Yani (Yanni)’dir. Bu ünlü eşkıya reisi, zengin bir adamın yanında posta arabacısı olarak çalışırken, son seferinde Aydın’dan İzmir’e götürdüğü altın keselerini çalmış, hırsızlığı anlaşılınca da tutuklanmamak için dağ yolunu tutmuştu. 1848 yılında, 12 Rum’dan oluşan bir çete teşekkül eden Katırcı Yani, Aydın ve İzmir’deki tüccar ve çiftçileri dağa kaldırmış, yüklü miktarda fidye almış, kervanlara saldırmış ancak esas olarak posta baskınlarıyla ün yapmıştı. 1853 yılında teslim olmasının ardından da Kıbrıs zindanlarında, prangabent bir mahkûm olarak ömrünü tamamlamıştı. Katırcı Yani, Kıbrıs’taki uzun mahkûmiyet hayatı sırasında, geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle hastanede tedavi görürken, adayı ziyaret eden Barones Anna Brassey, bu ünlü Rum eşkıya reisi hakkında şu cümleleri kaleme almıştı:

²⁵ Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858*, London, 1859.

²⁶ Stanley Lane Poole (ed.), *The People of Turkey Twenty Years’ Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, John Murray, London, 1878, ss. 54-56.

"Hastalananlar arasında bir zamanların ünlü İzmirli soyguncusu, daha çok Dick Turpin tarzında çalışan ve oldukça enteresan bir öyküsü olan adam da vardı. Bu adam bir zamanlar İzmir yakınlarında varlıklı bir Türk'ün emrinde kâhya olarak çalışıyordu; ancak efendisinin kızını kaçırmaya kalkınca dağlara kaçmak zorunda kalmış ve bir tür romantik eşkıyaya dönüşerek, yalnızca zenginleri soyarak fakirlere yardım etmeye başlamıştı. Hatta zaman içerisinde iki bin kadar Yunan kızının çeyizini düzdüğü dahi söylenir."²⁷

Barones Anna Brassey'in bu denli övgüyle bahsettiği ve esas dağa çıkma nedeni hırsızlık olmasına rağmen bir aşk hikâyesi kurgulayarak, romantikleştirdiği Katırcı Yani konusunda, yine aynı yıllarda İngiltere'de çıkan *The Examiner* gazetesi de "O ne kötü niyetli ne de kaba bir insandı. İzmir'in ahlaki kurallarına göre azılı bir dolandırıcı bile değildi; o basitçe 'Levant'ın Robin Hood'u' idi."²⁸ cümlelerini kurmaktaydı. İngiliz menşei bu buna benzer pek çok metinde, Batı Anadolu kıyılarını talan eden Rum eşkıya reisleri adeta bir "aziz" gibi resmedilmiş ve Rum eşkıyalar konusunda okuyuculara "Zalim Müslümanlarla Mücadele Eden Asil Ruhlu Hristiyan Şövalyeler" imajı çizilmişti. Ancak bu tarafgirlik kimi zaman şoven bir anlatım tarzına sebebiyet vermiş ve Osmanlı Ceza Hukukuna göre, cinayet fiilinin işlenmesiyle neticelenen eşkıyalık suçlarında idam cezası alan Rum eşkıyalar dahi, çoğu zaman gazete sütunlarında aklanmaya çalışılmıştı. Öyle ki işledikleri cinayet, yaralama, soygun ve insan kaçırma gibi suçlar göz ardı edilerek, söz konusu infazlar "Hristiyan katliamı" olarak duyurulmuş ve bir mağduriyet algısı yaratılmaya çalışılmıştı. Somut bir örnek verecek olursak; Sultan II. Abdülhamit'in Küçük Menderes Havzasındaki en gözde adamlarından biri olan Tireli Hacı Ali Paşa, 3 Temmuz 1886 tarihinde, az sayıda koruması ile Bayındır'a kaplıcaya gitmiş, dönüş yolunda ise Vasili Çetesinin pususuna düşmüştü. Paşa, Rum eşkıyaların açtığı çapraz ateş sonucunda bir hayli kurşun yarası almış ve olduğu yerde ölmüştü. Söz konusu saldırının üzerine yoğun bir takip başlasa da müfrezeler eli boş dönmüş, katillerin izine ise ancak bir yıl sonra rastlanabilmişti. 1887 yılının Mayıs ayında, Tireli Hacı Ali Paşa'nın katili olan Vasil, Küçük Vasil, Çoban Arnavut Abidin, Hüseyin, Emin, Hasan ve Hristo, Tire'nin Teke köyünde yaşayan Osman'ın evini gece basarak kendisini ve oğlunu darp edip yaraladıktan sonra 50 kadar keçisini çalmışlardı. Ancak çete, bölgeden çok uzaklaşmadan kısırılıp ablukaya alınmış ve tüm üyeleri canlı olarak ele geçirilmişti. Çete üyelerinin sorgusunun ardından Vasili ve Hristo'dan saldırının detayları alınmış ancak cinayetin asıl planlayıcısı olan çete mensubu Ligor, 1888 yılında yakalanabilmişti.²⁹ Netice olarak Vasili Çetesinden üç Rum eşkıya, yargılama sonrası asılarak idam edilmiş, diğerleri ise muhtelif cezalara

²⁷ Mrs. (Anna) Brassey, *Sunshine and Storm in the East or Cruises to Cyprus and Constantinople*, Longmans Green and Co., London, 1880.

²⁸ *The Examiner*, 17 Ağustos 1878.

²⁹ *Hizmet*, 24 Kânunusani 1888.

çarptırılmışlardı. Olay akışına baktığımızda halktan sıradan bir insanı öldürmüş olsalar dahi muhakkak surette idam edilecek, en iyi ihtimalle 15 yıl kürek cezasına çarptırılacak olan, üstelik de daha pek çok cinayetin müsebbibi olan Rum eşkıyalar, Fransa'da çıkan *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)* gazetesince "Hristiyanların zaman zaman Müslümanlar tarafından, nadiren de Hristiyanlarca öldürüldüğü doğrudur. Ancak Türk fanatizmi ile desteklenen hükümetin korkusundan bir Hristiyan'ın Müslüman'ı öldürmesi çok zor görülür"³⁰ cümlesiyle aklanmaya çalışılmış, sonrasında da şu cümleler sıralanmıştır:

"..Türk yetkililerin uyguladığı politika, Müslümanlardan intikam almayı düşünen Hristiyanların gözünü korkuturken, Türkiye'de darağacının sadece inananları öldüren Hristiyanlar için kurulduğunu gören Muhammed'in takipçilerine cesaret vermektedir. Ve açıkça söylemek gerekir ki, bu idamın ardından gerek Türkler, gerekse Hristiyanlar, üç suçlunun sadece ve sadece Hristiyan oldukları ve bir Müslüman'ı öldürdükleri gerekçesiyle asıldıklarına ikna olmuşlardır. Fakat adaletin herkes için eşit şekilde uygulanmasını talep etmek hayalciliktir. Her Müslüman'ın içinde bir yerlerde dini yobazlık ve Hristiyanlığa nefret vardır."³¹

Her ne kadar Rum eşkıyalar, aynı suçu işleyen Türk, Kürt, Arnavut, Çerkes ve Laz eşkıyalarla aynı cezaya çarptırıldıkları halde, ciddi bir çarpıtmayla "mazlum" olarak gösterilmiş olsalar da, Avrupa matbuatında, Batı Anadolu eşkıyalığı ile alakalı kaleme alınmış olan Batı menşeli metinler, konuyla alakalı tarihçiler için oldukça kıymet taşımaktadır. Zira eşkıyalığın haddinden fazlasıyla yoğunlaştığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, yani II. Abdülhamit Saltanatının özellikle ilk yirmi beş yılındaki yoğun basın sansürü nedeniyle, arşiv belgelerinden ve Osmanlı basınından eşkıyalık hakkında yeterli derecede bilgi edinemediğimiz dönemlerde, Romanya'da çıkan *Romanul*, Belçika'da çıkan *Le Nouveau Précurseur*, Fransa'da çıkan *Le Petit Journal*, İngiltere'de çıkan *Eastbourne Gazette*, Avustralya'da çıkan *South Bourke and Mornington Journal* ve Kanada'da çıkan *L'Express du Midi* gibi gazeteler, bize Batı Anadolu eşkıyalığı konusunda çok önemli ayrıntılar sunmaktadır. Nitekim bu bilgi akışı İmparatorluğun yıkılışına dek devam etmiş ve Kaptan Andrea, Kaptan Sokrat, Kaptan Foti, Kaptan Nikola, Kaptan Aleko, Nedyakoğlu Apostol, Menemenli Riko Panayot, Alaçatılı Karabacak, Karayotoğlu Nikola ve Foçalı Nikola gibi azılı pek çok Rum eşkıya reisi de, tarafgir hikâyelerle, Avrupa menşeli gazete köşelerinde kendisine yer bulabilmişti.

Osmanlı Matbuatında Batı Anadolu Eşkıyaları

Batı kamuoyu, Osmanlı İdaresinin son iki yüzyılındaki Batı Anadolu eşkıyalarını ilgiyle takip ederken, meselenin dâhili boyutundaki ifade tarzı ise

³⁰ *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)*, 30 Kasım 1892.

³¹ *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)*, 30 Kasım 1892.

konjonktürel şartlara göre değişkenlik göstermiş ve genel olarak yönetim refleksine göre hareket edilmişti. Şöyle ki; Osmanlı topraklarındaki eşkıya-devlet ilişkisi, siyasal, idari, askeri ve iktisadi gelişmelere paralel olarak, her yüzyılda değişen bir görünüme sahipti. Bu bağlamda Osmanlı idarecilerinin eşkıyalarla mücadele tarzlarını “cezalandırma” ve “bağışlama” gibi iki temel ilkeye dayandırdığını söyleyebiliriz. Batı Anadolu’daki eşkıyaların cezalandırma usulleri Kuyucu Murat Paşa’nın fevri kıyımlarından, İttihat ve Terakki Cemiyetinin sıkıyönetim mahkemelerine dek, farklı yöntemlerle dahi olsa aynı amaca hizmet etmişti. Ancak Batı Anadolu eşkıyalarıyla mücadele konusunda devletin hareket tarzı salt şiddetten ibaret değildi elbette. Osmanlı hukuk sisteminde var olan patrimonial kul sistemine dayalı hâkimiyet tarzı, gerekli gördüğü zamanlarda yumuşatılmış, devletin güvenliğini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için, esneklik ve mevcut koşullara uyum da zorlanılmamıştı. Üstelik şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Osmanlı topraklarında eşkıyayı affetmek, katletmekten çok daha yaygın bir adetti. Osmanlı idarecileri, eşkıyaların parçalanmış bedenlerini teşhir ettirmekten ziyade onları denetim altına alabilmeyi ve enerjilerini devletin hizmetine sunmalarını sağlamayı daha makul görmüşlerdi. Bu pragmatist ve kompleksiz hamle de toplumdaki illegal grupların hiç olmazsa geçici bir süre merkezle bütünleşmelerine imkân tanımıştı. Bu bağlamda, söz konusu girift ilişki konusunu, çalışmamız açısından değerlendirecek olursak; yüzyıllar öncesinden, Köroğlu geleneğine dayanan sözlü anlatımları konumuz dışında bırakırsak; İmparatorluk dâhilindeki matbu eşkıya anlatımlarının hayranlık verici ifadeler barındıramayacağı ortadadır. Zira resmi yazışmalarda “şaki”, “uğursuz”, “melun”, “sefih-hûz”³², “cebî”³³, “sergerde-i eşkıyâ”³⁴, “sergerde-i haşerât”, “ser-eşkıya”, “ser-i menhûs”³⁵, “hâin-i bî-dîn”³⁶, “mechûlü'n-neseb”³⁷, “serhoş hazele”³⁸, “iblis”, “pîş-rev-i fesâd”³⁹, “re’s-i eşkıyâ” “haşerat”, “harami”, “haramzade”, “bozguncu”, “hunhar”, “şerir”, “hırsız”, “kutta-i tarik” gibi aşağılayıcı sıfatlara layık görülen eşkıyaların maceralarının yazıya dökülmesinin yaratacağı adli sorunlar da herkesin malumudur. Ancak buradaki asıl mesele, eşkıyaların devlet hizmetine girmesinin akabinde değişen jargondur. Şöyle ki; ücretli orduların istihdamı sırasında; XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu’da Yörük unsurlardan oluşan zeybek savaşçılar tercih edilirken, iktisadi imkânları sayesinde bölge ayanlarının olabildiğine palazlandığı Rumeli coğrafyasında ise dağlı bir grup olarak bilinen Arnavutlar, bu konuda başı çekmekteydi. Öyle ki Arnavutlar ve zeybekler, ayan ordularının tasfiyesi sonrasında dahi kıymetlerini kaybetmemişler ve

³² Zevk ve Eğlenceye Düşkün

³³ Korkak, Yüreksiz; Alçak

³⁴ Elebaşı

³⁵ Uğursuz

³⁶ Dinsiz Hain

³⁷ Soyu belli olmayan

³⁸ Yüzsüzler, adiler, aşağılıklar, alçaklar.

³⁹ Önden giden

“Başbozuk Birliği” olarak cephelerde kullanılmışlardı.⁴⁰ “Tezakir” adlı eserinde, “...Zeybek bahadırları dağlarda taşlarda keklik gibi seğirdirlerdi...”⁴¹ cümleleriyle genç zeybeklerin savaşçı yeteneklerine dem buran Ahmet Cevdet Paşa, “Maruzat” adlı eserinde ise, bir sefer için toplanılan Arnavut ve zeybek askerlerinin, Karadağ savaşında göstermiş oldukları savaşçı özelliklerinden, şu övgü dolu cümlelerle bahsetmekteydi:

“...Ekser neferâtı zeybek bahadırları ve bâkîsi Arnavutluk’un güzîde erleri idi. Ve cümlesi nev îcâd şeshâneli tüfengler ile müsellağ idi. Arnavud(lar), çabük ü çâlâk ve cesûr u bî-bâk âdemler olup dağlarda ve sarp yerlerde seküp gider bir kavm oldukları ma’lûmdur. Zeybekler ise mehâlîk ü muhâtarâtından sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen ve sanki askerlik için yaratılmış Türklerin bir güzel soyudur...”⁴²

Yine aynı şekilde Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osman* adlı sözlüğünde zeybekleri, “hafif tüfenkçi asker, Devlet-i Selçukiye zamanında Teke ve Aydın tarafından Mısır’a celbolunan zaptiye askeri”⁴³ cümleleriyle tarif ederken Şemseddin Sami de *Kamus-i Türki* adlı sözlüğünün zeybek maddesinde şu cümleleri kurmuştu:

“Hafif silahlı ve muhafaza-i asayişe memur eski bir sınıf asker. Selçuklular zamanında böyle bir sınıf askeri sınıfı terketmiş olan Aydın ve Hüdavendigâr ahali ki ‘efe’ denmekle maruf olup garip kıyafetleri vardır.”⁴⁴

Görüldüğü üzere zeybekler, genellikle savaşçı özellikleri ön planda çıkarılarak kaleme alınmış ve devlete faydaları nispetinde tanımlanmışlardı. İlerleyen tarihler için bir başka örnek daha verecek olursak; ünlü Osmanlı Filozofu Rıza Tevfik, 1902 yılında orduya asker olarak alınmış olan zeybeklerle ilgili izlenimlerini “Memalik-i Osmaniye’de Raks ve Muhtelif Tarzları” adlı makalesinde şu cümlelerle dile getirmişti:

“Resmi günlerde zeybek havaları, Padişahımızın tahta çıkışı her Osmanlı için büyük bir bayramdır. Bu mutlu günde padişahın asker kullarının ne derece sevinç gösterileri yaptıklarını görmek için taşralarda dolaşıp benim gibi milli gelenekler görmeye meraklı bulunmalı, az çok aşına olmalı. Padişahın doğum ve cülus günlerine rastlayan kutlu günlerde askere oyun için müsaade verilir. Kışlada şenlik hazırlıkları ile uğraşıldığı sıralarda oyun için meydan ve gerekli elbisede hazırlanır. Zaten kışlada İzmir’e, Nazilli’ye, Bursa’ya mensup birçok erler bulunur ki asker ocağına gelirken dizlik, tozluk, kuşak, mintan, kavuk, silahlık vesaire alıp getirmişlerdir. Bundan sekiz yıl

⁴⁰ İlginç bir şekilde inatçı ve savaşçı karakteristik yapıları herkesin malumu olan bu iki grup, eşkıya takibinde ve düzenli ordu saflarındaki başbozuk müfrezelerde sık sık kullanılmış, hatta ilerleyen zamanlarda devlet tarafından karşı karşıya dahi getirilmişti. Nitekim özellikle XIX. yüzyıl sonlarında pek çok Arnavut tüfekçi, Aydın sancağına getirilip zeybek avına çıkartılmıştı.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 21.

⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 116.

⁴³ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yay. İstanbul, 2006, ss. 87.

⁴⁴ Öztürk, a.g.e., s. 87.

önce Gelibolu'da bulunduğum sırada padişahın cülus gününe rastlayan kutlu günde on altı kişiden mürekkep bir topluluk tarafından bir kaç saat zeybek havası oynandığını seyrettim. On altı kişinin teşkil ettiği halkanın orta yerine milletin şan ve şerefinin timsali olan bayrağımız dikilmiş ve etrafına da davul takımı oturtulmuştu. Oynayanlar Nazilli taburundan olup çok süslü giyinmiş ve Trablus sarılı külahlarından vazgeçtik, en ufağı bir metre seksen beş boyunda delikanlılardı. Sert kumandanlarıyla oyunu idare eden Seyit Ali Çavuş kara bıyıklı ve pehlivan yapılı tahminen kırk yaşlarında bir adamdı. Bir saat kadar süren bu oyunu benimle birlikte seyreden kibar yabancıların ricası üzerine bir iki kere daha tekrar ettirdik. İtiraf ederim ki bundan aldığım zevk hiçbir oyunun keyfine benzemez."⁴⁵

Elbette zeybekler hakkında Osmanlı matbuatında yazılanlar, her daim böylesine özgü dolu ifadelerden oluşmuyordu. Zira İmparatorluğun siyasi ve iktisadi olarak çöküşe geçmeye başladığı XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren eşkıyalık da güçlü bir yayılma imkanı bulmuş, eşkıyaların faaliyetleri de doğal olarak pek çok resmi yazışmaya ve vilayet gazetesine konu olmuştur. Eşkîyalıkla mücadele konusunda gazeteler, kamuoyuna doğrudan mesaj verilmesi, takip müfrezelerinin kazandığı başarıların duyurulması ve bu surette de devletin otoritesinin taşrada pekişmesi adına büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda, özellikle Hizmet, İzmir, Ahenk, Köylü ve İttihad gazetelerinde sıklıkla tenkil edilen eşkıyaların isimleri verilmiş, bunun yanı sıra askeri ve adli mercilerdeki üst düzey yetkililerle yapılan mülakatlar da okuyucularla paylaşılmıştı. Özellikle XX. yüzyılın ilk anlarından itibaren, Batı Anadolu eşkıyalarının faaliyetleri ve takip müfrezelerinin çabaları ya da eksiklikleri hakkında neredeyse her gün okuyucuyu bilgilendirmiş ve bu konularda uzun makaleleri sayfalarına taşımışlardı. Söz konusu dönemle ilgili ilginç bir örnek verecek olursak; İttihad gazetesinde yer alan "Efelik ve Tedbiri" başlıklı bir makalede, herhangi bir suçtan dolayı hapse düşen gençlerin tahliye olduktan sonra dağ yolunu tutmamaları için, tutuklu oldukları süre zarfında ziyaretçilerinin karşısına "fahişe kıyafeti" ile çıkarılmaları tavsiye edilmişti. Yazara göre, böylelikle gençlerin özgüvenleri kırılacak ve efeliğe heves etmeyeceklerdi. Makale şöyleydi:

"Bir gazetenin en büyük vazifesi, intişar ettiği muhitteki marazları teşhis etmek ve onlarla mücadele eylemektir. Şu koca Aydın Vilayetinin en eski marazı ve en içtimai afeti şekavet-efelik illetleridir. Filhakika bu dertlerin hepsi cehalet semeresidir. Ne vakit vilayetimiz baştanbaşa irfan ve ilim nurlarına müstağrak kalır ise bu gibi içtimai afetler de kendi kendilerine zail olur. Fakat bu ilim ve irfan nurlarıyla vilayetimize bu feyizli semerleri verinceye kadar aradan hayli vakit geçeceği gibi bu nurlar, eskilerden ziyade yenileri ihata ve tenvir eyleyecektir..."

Efelik; şekavete geçmek için bir geçid mahalli ve bir istihale noktasıdır. Köylerde efelik adeta bir payedir. Köyde genç bir babayiğit efe olmak ve efeliğe mahsus dar ve kısa

⁴⁵ Öztürk, a.g.e., s. 89.

şalvarı giyebilmek için mutlaka buna liyakat kesb etmelidir. Fakat efe olmak için kesb edilecek liyakat; ne feci bir içtimai haletin neticesidir!..

Babayiğit gibi bir köylü gene efe olabilmek için ve bu efeliğiyle köyünde mümtaz ve serferaz bir mevki temin edebilmek için mutlaka çarpışmak ve öldürmek lazımdır. Demek ki efelik mertebesine çıkabilmek için köylü babayiğitleri, gözyaşlarıyla masnu merdiven kullanmağa mecburdurlar.

Köyünde efe olacak ve bu sıfatla bütün köy tarafından haof ve hürmetle karşılanacak bir genç için habsde yatmak ve habshane ekmeğini yemek de bir şereftir. Efelik uğruna bir cinayetle habse girip çıkan bir köylü genci 'has ekme' yemiş olmak şerefini de nefesine izafe etmiş olur. Zira habse girmek bunların indinde bir erkekliktir...

Habshaneyi erkeklik ve merdlik sayan adamlara karşı, bunu o meziyetden düşürmekden başka çare yoktur. Bunun için köyünde efe olmak için adam öldürerek habshaneye gelenlere adi bir kadın elbisesi giydirmek, pek İyi neticeler verecek ames bir tedbirdir.

Erkeklik ve merdliğini itmam için habshaneye gelen bir köylü delikanlısı orada, sefil bir kadın kıyafetine girecek olur ise, bu hal kendisine pek ağır gelecektir. Ba-husus köyünden ziyarete gelecek olanlara karşı kendisinin bu kıyafetle çıkmağa mecbur olması, onun bütün maneviyatım ve bütün ruhunu değişdirecek bir hadisedir.”⁴⁶

Osmanlı idaresi zamanında zeybeklere karşı böylesi şedit algı, 1918 yılındaki siyasi gelişmeler akabinde keskin bir dönüşüm yaşamıştı. I. Dünya Savaşı'nın bitimin akabinde İttihatçılardan iktidarı devralan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ilk olarak eşkıyalar için bir genel af çıkarmış, sonrasında da zeybeklerin dağdan indirilmesi için yoğun bir propaganda süreci başlatılmıştı. Örneğin, Ömer Selahaddin Bey tarafından neşredilen *Zeybek* gazetesinin 22 Kasım 1918 tarihli sayısında zeybeklerin mertliklerinden, yiğitliklerinden, peygamberlerine ve padişahlarına olan sevgi ve bağlılıklarından bahsedilirken, yine aynı şahsın sahibi olduğu *Efe* gazetesinin 13 Nisan 1919 tarihli sayısında birer kahraman gibi tanıtılan efeler, yani eşkıya reisleri “Bizim en büyük efemiz ise, Karakeçili Aşireti Beği Osmancık oğlu kudretlü, kerametlü, Padişahımız Sultan Mehmed Vahideddin Han Efemiz hazretleridir.” cümleleriyle ikna edilmek istenmişti. Bu politikada kısmi başarıya ulaşılsa da 1919 yılının bahar aylarında vücut bulan gelişmeler önemli bir değişim yaşanmasına sebebiyet vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun parça parça işgal edilmeye başlandığı bu tarihte, vilayetin önemli eşkıya güruhlarından Rum çeteler, işgalci Yunan ordusuna öncü birlik olarak hizmet etmişler, hatta kimi zaman da zeybek kıyafetleri giyerek Türk köylerini basıp katliamlar gerçekleştirmişlerdi. Rum eşkıyalar, yüzyıllardır aşına oldukları topraklarda bu surette kara propaganda faaliyetleri yürütürken ve pek çok kanlı eyleme imza atarlarken, Batı Anadolu'da başlayan sistemli cinayetler, tecavüzler ve soygunlar oldukça geniş bir alanda büyük bir infial yaratmış, bu

⁴⁶ *İttihad*, “Efelik ve Tedbiri”, 12 Şaban 1329/ 14 Ağustos 1911.

durum da kısa zamanda pek çok milli unsuru harekete geçirmişti. Söz konusu milli unsurların başında yer alan zeybekler de böylelikle gayr-i nizami harp özelliği taşıyan bir ölüm-kalım mücadelesine atılarak son bir kez daha dağ yolunu tutmuşlardı. Batı Anadolu'nun farklı cihetlerinden pek çok eşkıya reisi, tüfeklerini artık birbirlerine veya takip müfrezelerine değil, işgalci Yunan askerlerine doğrultmuşlardı. Aynı günlerde bölgedeki kimi zabıtlar de İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi telkinlerine itaat etmeyip asi olmuşlar ve karakol depolarındaki silahları; sabanını-orağını bırakan köylülere dağıttıktan sonra dağ yolunu tutmuşlardı. Böylelikle eski husumetler sineye çekilmiş ve bir zamanlar, birbirlerinin eceli olan zeybekler ile zaptiyeler ortak düşmana karşı omuz omuza çarpışmaya başlamışlardı. Bu surette örgütlenip Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetlerine karşı canhıraş bir mücadeleye girişen Kuvayı Milliye fedailerini; aylarca karakol basmışlar, palıkarya öldürmüşler, cephanelik uçurmuşlar, köprü patlatmışlardı. Birçoğu da bu uğurda kurşunlara hedef olmuş, süngülerle parçalanarak ölmüştü. Zeybeklerin bu süreçteki hizmetleri de, Cumhuriyet'in ilanının akabinde milli bir kimlik kazanmalarına ve toplum vicdanından olmasa dahi devlet nezdindeki günahlarından arındırılmalarına imkân tanımıştı. Genç Cumhuriyet'in merkezileşme politikaları neticesinde de Rum, Çerkes ve Arnavut eşkıyalar tamamen tasfiye edilirken, şeraitin artık değiştiğinin farkında olan zeybekler de nevi şahsına münhasır folklorlarını köylerinde yaşatmaya devam ederek Batı Anadolu'nun en önemli kültürel değerlerinden biri haline gelmişlerdi. Nitekim bu dönemde, üniter bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı İmparatorluğundan devralınan ümmet mirasına dayalı toplum yapısını dönüştürmek adına başta folklor olmak üzere çeşitli kültürel aygıtlardan faydalanması fazlasıyla etkili olmuştu. Döneme hâkim olan ideolojiye göre "modern millî devlet"; "asri" devletlerde var olan siyasal, sosyal, kültürel ve "beynelmile" vasıflarla, geleneksel kültürde var olanların harmanlanmasından doğacaktı. Böylesi bir şiar doğrultusunda başlatılan millî projeler arasında, Batı Anadolu genelinde yaygın olan zeybeklik kültürü de kendisine önemli bir yer bulmuştu. Öyle ki ilk kez bu dönemde zeybekler, folklorik, tarihsel, sosyal ve kültürel özellikleriyle araştırılmaya başlanmış⁴⁷ ve bu konuda zengin bir materyal havuzu ortaya çıkmıştı. Bu yönelimin nedeni de şüphesiz ki Kuvayı Milliye yıllarında, Batı Anadolu'nun işgalden kurtuluşu sırasında hizmet vermiş olan zeybeklerin, Cumhuriyet'in ilanının akabinde milli bir kimlik kazanmalarıydı. Pek çok zeybek reisi devletin teveccühünü kazanarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet ve köylüler arasında aracı bir konum üstlenmişler, buna karşılık maddi çıkar ve resmi daireler nazarında saygınlık elde etmişlerdi. Bu bağlamda; Cumhuriyeti kuran kadroların hedeflediği kültürel cenahtan bir "topyekûn değişme" projesi doğrultusunda Kuvayı Milliye neferlerinden olan zeybekler açısından yeni bir vizyon ortaya konulmuş ve ortaya çıkan edebi eserlerde

⁴⁷ Öztürk, a.g.e., ss. 64-72.

zeybekler önemli bir yer tutmaya başlamışlardı. Söz konusu dönemde; yazılan romanlarla, çizilen tablolarla, çekilen sinema filmleriyle, sergilenen piyeslerle ve Arif Nihat Asya'ya ait *"Kimlerdir böyle kaşık şıkırdatan uzakta/ Dağ gibi zeybeklerin diz vurduğu toprakta?/ Kim olacak, köçekler../ Meydan onlara kalmış göç edince erkekler."* dizelerindeki gibi kaleme alınan şiirlerle, yoğun bir şekilde zeybek güzellmeleri yapılmış ve böylelikle Batı Anadolu Eşkıyalığının bir mit haline geliş serüveni de evrimini tamamlamıştı.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Examiner.

Hizmet.

Indianapolis News.

İttihad.

Le Yıldız (L'Etoile Orientale).

Queensland Times.

The Examiner.

Kitaplar

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Ahmet Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

Başaran, Mehmet-Sarıbey Haykiran, Aysun-Özçelik, Ali Atçalı *Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Enno Littmann, "Tschakydschy" (Çakıcı) (Çev: Özgür Savaşçı, Haz: Behiç Galip Yavuz), İzmir: Efe Ofset, 2002.

F. Cowley Whitehouse, "Mehmet The Brigand", *The World Wide Magazine*, Vol. 19, 1907.

George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.

Koloğlu, Orhan, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Mrs (Anna) Brassey, *Sunshine and Storm in the East or Cruises to Cyprus and Constantinople*, Longmans Green and Co., London, 1880.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858*, London, 1859.

Öztürk, Okan Murat, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Stanley Lane Poole (ed.), *The People of Turkey Twenty Years' Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, John Murray, London, 1878,

Uluçay, M. Çağatay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Makaleler ve Tezler

Boratav, Pertev Naili, "Çakıcı Efe", *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938.

Coşar, Ömer Sami, "Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe 1", *Milliyet*, 27 Mayıs 1973.

Gürkan, Emrah Safa, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç*, S. 33, 2012.

Özgün, Cihan, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, (Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağıl), Ötüken Yay., İstanbul, 2008

Özgün, Cihan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler", *Tarih Okulu*, S. 4, Yaz 2009.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay - Özgün, Cihan, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

GÖRSELLER

Görsel 1: 1857 tarihli *Le Monde* gazetesinde yer alan zeybek çizimi. Kırım Savaşı'ndaki başıbozuk müfreze mensubu zeybekleri betimleyen bu görselde, bir başka savaşçı millet olan Çerkesler de yer almıştır. Görseli kıymetli kılan unsurlardan birisi de karakterleri bir daire şeklinde saran ve zeybek çetelerinin saldırı tarzını bize gösteren küçük çizimlerdir.

Görsel 2: Jean-Leon Gerome (1824-1904) -*The Dance of the Almeh.*

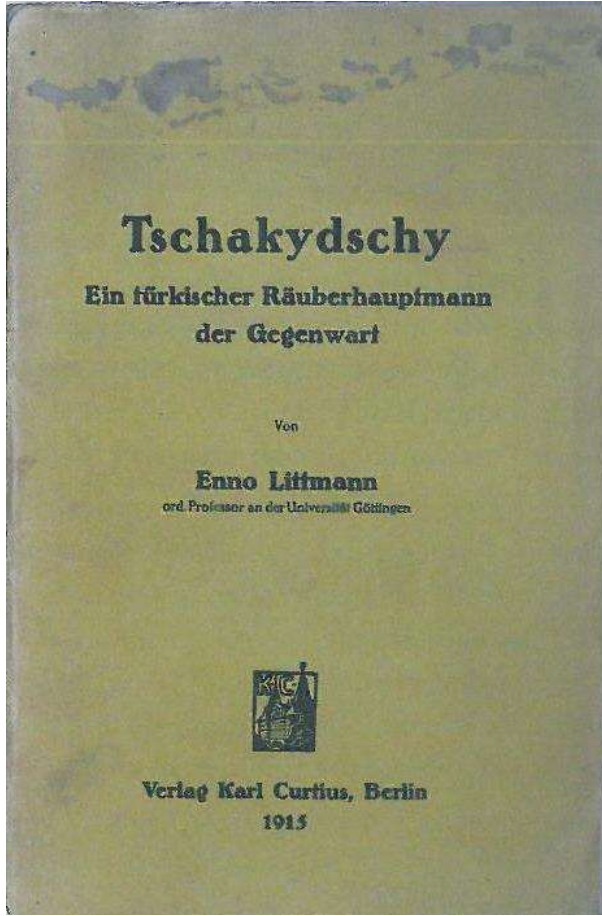
Görse1 3: Edouard François Zier, Nouvelle Geographie Universelle. Tome IX L'Asie Anterieure, Paris, 1884.

Görsel 4: Midillili ressam Theophilos'un "Zeybek Ceritoğlu, Aydınlı Kaptan 1870" adlı eseri.

Görsel 5: Osman Hamdi (1842-1910) *Pusuda Zeybek*.

Görsel 6: Enno Littmann'ın, 1915 tarihli, "Tschakydschy (Çakıcı)" adlı eserinin kapağı.

Görse1 7: Moralızade Vassaf Kadri'nin, 1909 tarihli, "Çakıcı'nın İlk Kurşunu" adlı tiyatro oyununun iç sayfası.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 361-380.

Geliş Tarihi: 25 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

ADANA VALİSİ HAKKI BEY'İN RAPORU IŞIĞINDA FINDICAK İSYANI

Nurten Çetin*

Öz

Fındıcak İsyanı, 1915'te başlayan Zeytun Ermeni İsyanının bastırılmasından sonra meydana geldi. Zeytun isyanından kaçmayı başaran Ermeni eşkıyalar, çevredeki köylere dağıldılar. Maraş'ın Fındıcak Köyü eşkıyanın toplanma yeri oldu. Ermeni eşkıya, hükümetin Fındıcak'a gönderdiği Ermeni ileri gelenlerinin de içinde olduğu nasihat heyetine ateş ile karşılık vermiş, çevredeki köylüler ile Fındıcak Köyü'nün kadın ve çocuklarını bu olayın içine çekmişlerdir. Köydeki Müslüman evleri yakılmış, malları ve mülkleri yağmalanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, isyanı bastırmak için askeri hareket başlatmıştır. Osmanlı dönemindeki Ermeni isyanları ile ilgili kaleme alınmış bazı eserlerde Fındıcak İsyanı'ndan bahsedilmektedir. Çalışmamızda Adana Valisi Hakkı Bey'in kaleme aldığı ve daha önce ele alınmamış rapor ışığında Fındıcak İsyanı ortaya konulmuştur. Hakkı Bey, raporunda eşkıyanın askeri gücü, silah, mühimmat ve teçhizat durumu, köydeki örgütlenmesi ve Fındıcak'ın ablukası hakkında bilgiler vermektedir. Olayın meydana geldiği alana ait askeri hareketi gösteren kroki isyanın etki alanı hakkındaki detayları içermektedir. İsyancı Ermeniler tarafından yakılıp yıkılan Müslüman köyleri ve şahıslar ile buralarda gasp edilen eşya, hayvan, hane ve harmanların miktarının değerlendirilmesinde, hükümetin talebi doğrultusunda hazırlanan cetvelden istifade edilmiştir. Yakalanan bazı Ermeni eşkıyalarının verdikleri ifadelere ulaşılmış olup, bu ifadeler olayın aydınlatılması, bölgedeki Ermenilerin Müslümanlara yönelik olumsuz faaliyetleri ve uzlaşmaya yanaşmayan tavırlarını teyit etmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Fındıcak, Maraş, Zeytun, Ermeni, İsyan.

* Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nurtencetin@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5428-2539.

THE FINDICAK REVOLT IN THE LIGHT OF THE REPORT OF THE GOVERNOR OF ADANA

Abstract

The Fındıcak revolt took place following the repression of the Armenian Zeytun rebellion. The Armenian bandits that succeeded in escaping the Zeytun rebellion dispersed to the villages nearby. The Fındıcak village became a place that they particularly gathered. The Armenian bandits responded by fire to the Armenian commission sent by the Ottoman government for reconciliation. Therefore, the nearby villagers as well as the women and children of Fındıcak village were involved in this event. The houses of the Muslim in the village were burnt down and their properties were plundered. In response to this, the Ottoman government started a military operation. The Fındıcak revolt is mentioned in the literature about the Armenian revolts. This paper studies the Fındıcak revolt in the light of the report written by Hakkı Bey, the governor of Adana. In his report, Hakkı Bey, writes about the military force, the arms and the ammunition of the bandits, as well as the blockade of the village. The map showing the land of the military operation gives contains details on the impact area of the revolt. The report contains information on the Muslim villages and people burnt and destroyed by the revolting Armenians and the goods, animals, produce and property confiscated. This information is demanded by the Ottoman government and demonstrated through tables. Moreover, the testimonies of the Armenian bandits caught by the Ottomans are important, because they show how negative and fighting their attitudes were towards Muslims.

Keywords: Fındıcak, Maraş, Zeytun, Armenian, Revolt.

Giriş

Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Ermeniler, bağımsız devlet kurmak amacıyla, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok kez ayaklandılar. Ermeni propagandacılar İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteği, yabancı devletlerin konsolosları ve misyonerlerin de yardımıyla Anadolu Ermenilerini silahlandırdılar¹. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin tüm cephelerde

¹ Necla Günay, "Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileriyle İlişkileri ve 1914/1915 Zeytun İsyanları", *Bilig*, S 51, 2019, s. 86-87. İngiltere, Fransa, Rusya hatta İtalya konsoloslukları Ermeni komitacılarının dışarıyla haberleşmelerine aracılık ediyor, para, silah ve diğer ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Ermeniler aldıkları bu maddi ve manevi destek sayesinde savaşın başlamasıyla Kafkas ve İran sınırına koşmuşlardı. Ermeni askerleri silahlarıyla düşman tarafına firar ederlerken, dahildeki Ermeniler İtilaf devletlerinin galip gelmesi için Osmanlı Devleti

savaştığı sıralarda Ermeniler, Devletin seferberlik çağrısına uymadılar². Savaştan önce başlayan örgütlenme faaliyetlerine hız verdiler³ ve ayaklandılar. Savaş sırasında Ermeni gönüllü birlikleri Rus cephesindeki sınırı aşarak Müslümanların yaşadığı topraklarda terör estirdiler. Ermeni çeteleri Osmanlı ordusunun gerisinde kalan karakollara, nakliye araçlarına ve tecrit edilmiş birliklere baskınlar düzenlediler. Bu gelişmeler büyük bir isyan çıkartacaklarının da habercisiydi⁴.

Coğrafi ve ticari açıdan oldukça verimli topraklara sahip olan Maraş⁵, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdendi⁶. Cihan Harbi esnasında ilk isyan 17 Ağustos 1914'te Zeytun'da başladı⁷. Dağlık bir bölge olan Zeytun, Ermeni çetelerinin sığınma yeri olmuştu⁸. Osmanlı idaresinde yaşamak istemeyen Zeytunlu Ermeni çeteleri yolcuları soyuyor ve askerlere saldırıyorlardı⁹. Zeytun Ermenileri, Çanakkale Muharebeleri'nin şiddetlendiği sırada saldırılarını artırdılar¹⁰. 29 Mart 1915'te Zeytun'da asker kaçağı olan Ermeniler isyan ettiler. Bunun üzerine Hükümet, bazı Ermenileri sürgün etme girişiminde bulundu¹¹. Zeytun ve Maraş bölgesinde zararlı gördüğü Ermenileri Konya'ya sevk etti. Ancak onların da bir süre sonra bölgedeki diğer Ermenilerle birleşmeleri tehlikeli görüldüğü için geride kalan Ermenilerin Halep'in güneydoğusuyla, Zor ve Urfa havalisine sevk edilmesine karar verildi¹². Zeytun Ermenilerinin tamamının ihraç edilmesi 9 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Maraş Mutasarrıflığına bildirildi¹³.

aleyhinde faaliyetlere girişmişlerdi. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 103.

² Günay, *a.g.m.*, s. 88.

³ İsmail Özçelik, *Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler*, Ankara 2007, s. 57.

⁴ Günay, *a.g.m.*, s. 88.

⁵ Necla Günay, *100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009, s. 33.

⁶ Mehmet Yetişkin, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları", s. 4. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/62.pdf>. 1880 yılında yapılan idari düzenlemeyle Halep Vilayeti'ne bağlı olan Maraş'ın Elbistan, Zeytun, Andırın olmak üzere dört kazası vardı.

⁷ A. Latif Dinçaslan, *Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyancıları (1895-1921)*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 143.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı*, İstanbul 2015, s. 51.

⁹ Orhan Doğan, "Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 10 (1), <https://dergipark.org.tr/download/article-file/223435> s. 521-522.

¹⁰ Dinçaslan, *a.g.e.*, s. 152.

¹¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı (1878-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 91, Ankara, 2007, s. 120.

¹² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 60.

¹³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara 1995, s. 28.

Maraş Mutasarrıfı olan Mümtaz Bey'e göre, Zeytun Ermenilerini zaman zaman isyana sevk eden başlıca sebep, bölgenin sarp olması ve çevredeki köylerin onlarla aynı fikirde olan Ermenilerden oluşmasıydı. Burada yaşayan Müslümanlar, Zeytun Ermenilerinin baskılarına dayanamayarak göç etmişlerdi. Mal ve mülkleri Ermeniler tarafından zapt edilmişti. Şimdi hem bu Ermeni nüfusunu azaltmak hem de Müslüman nüfusu artırmak için uygun zamandı. Bazı Ermeni köylerinin ovalara nakledilmesi, yerlerine dağılık halde olan muhacirlerin iskanını gerçekleştirmek için şartlar uygundu. Bu uygulama masraflı olsa da askeri harekât için yapılacak masrafa nazaran daha az olacaktı¹⁴.

Zeytun Ermenilerinin nakledildikleri haberi, bütün Ermeni köylerine yayıldı. Bunun üzerine, sevk ve iskânı kabul etmeyen Keşifli, Dereköy ve Fındıcak gibi köylerde yaşayan Ermenilerin çoğu isyan ettiler. 8 Haziran 1915'te Müslüman halka saldırılar düzenlediler. Asli Ermenilerin toplanma yeri Maraş'ın Fındıcak Köyü oldu¹⁵. Fındıcak'taki köylülerden bir kısmı isyancılara iase ve barınmada yardım ediyorlardı. Keşifli'den 82, Dereköy'den 140 hanenin Fındıcak'a göç etmesiyle burası kısa sürede 400 haneli büyük bir kasabaya dönüştü¹⁶. Çoğunluğu Zeytun Ermenisi olan bu kişilere Haçin ve Maraş Ermenilerinden asker firarileri ve eşkıyanın katılmasıyla sayıları 600'e ulaşmıştı¹⁷. Çevre köylerden gelen ve dağlara sığınan Ermeniler, Fındıcak Ermenilerinin koruma sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Yüzbaşı Ömer Bey, Zeytun olaylarından eşkıyanın sayısı hakkında da bilgi sahibiydi ve bunları bastırmak için kuvvete ihtiyaçları olduğunu biliyordu. Asker temin ederek Maraş'tan bölgeye döndü ve köylüleri de bilgilendirdi ve onlar arasında görev dağılımı yaptı¹⁸. Fındıcak'ta toplanan Ermeniler, Zeytun'da başarıya ulaştığını düşündükleri çetenin ardından gitmekte ve isteklerini yerine getirmekte bir sakınca görmemişlerdi¹⁹.

Bahçe Kaymakamı'nın verdiği bilgilere göre, Ayvacık yaylasına 6 saat uzaklıkta olan Maraş Sancağı'nın Fındıcak ve Dönüklü Köyü Ermenilerinin nakli için Maraş'tan gönderilen 20 kadar jandarmaya, bu köylerdeki Ermeniler silahla karşı koymuş, köyleri ateşe vermişlerdi²⁰. 1-10 Temmuz 1915 arasında bölgedeki Müslüman köylerindeki birçok evi yakmış, 10 Müslümanı şehit etmiş ve birçok Müslümanı da yaralamışlardı²¹. Bu hadiseler üzerine Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1915'te Maraş'ta bulunan Adana Valisi Hakkı Bey'den Ermenilerin Müslüman köylerinde yaptıkları mezalime dair araştırma ve

¹⁴ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı (1878-1920)..., s. 122.

¹⁵ Ahmet Eyicil, *Yakınçağda Maraş*, Ukte Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009, s. 346-347.

¹⁶ Eyicil, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁷ Doğan, *a.g.m.*, s. 525.

¹⁸ Eyicil, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁹ Necla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri", <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/2-Nejla-G%C3%9CNAY.pdf>, s. 256-257.

²⁰ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C I, Genelkurmay Basımevi Ankara 2005, s. 227.

²¹ Eyicil, *a.g.e.*, s. 347.

incelemede bulunmasını, Ermeni faaliyetlerinin belge ve fotoğraflarla tasdik edilerek bir rapor hazırlamasını talep etmiştir²².

1. İsyanın Başlaması ve Gelişimi

Maraş'ta bulunan Adana Valisi Hakkı Bey'in raporuna göre, Zeytun İsyanının bastırılmasından sonra Ermeni eşkıyası, etrafa dağılmış ve bir süre dağlarda dolaşmıştı. Dağınık halde bulunan eşkıyalar, rastladığı Müslümanlara saldırıyorlar ve katlediyorlardı. Sevk edilen bazı Ermeni köylerine iskân edilen Boşnak Muhacirlerinden üç ve etraftaki diğer Müslüman köylerinden ise beş kişi eşkıya tarafından katledilmişti. Müfreze tarafından yapılan takibatta bir çarpışma yaşanmış ancak eşkıyalar bir süre sonra izlerini kaybettirmişlerdi. Yakalanan eşkıyalardan Fekeli Milkü verdiği ifadede, amaçlarının her ne olursa olsun sahile inmek olduğunu, bunun için imkân olursa Dörtöyl'e gidip oradan İtilaf Devletleri gemilerine sığınmayı istediklerini söylemişti. Bu şekilde kaçmayı başaramayan eşkıya, Fındıcak Köyü'ne sığınmıştı. Etraftan isyana dâhil olan Hıristiyan köylülerle ölünceye kadar mücadeleye devam edecekleri anlaşılıyordu. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey, harekete geçmiş ve eşkıya ile görüşmek üzere bir nasihat heyeti oluşturmuştu. Eşkıyalar, Fındıcak'a gönderilen Ermeni murahhası Sehak Efendi, Papaz Arış ve Protestan Reisi Ruhani Badvili Abraham'dan oluşan Maraş Nasihat heyetinin nasihatlerine, "ne olursa olsun savaşıarak ölmeye karar verdikleri" sözleriyle karşılık vermişlerdi. Bu karardan sonra eşkıya kendi istekleriyle onlara katılan Keşifli, Dereköy ve Fındıcak köylüleriyle kuvvetini artırmıştı. Fındıcak Köyü Kilisesi'nden çıkarılan silahlarla kendilerine katılmakta tereddüt eden kasabanın Hıristiyan halkının geriye kalanını da zorla aralarına almışlardı. Dereçani, Keşifli Köyleri'nin kadın ve çocuklarıyla bunların eşyalarını Fındıcak'a naklettirmişlerdi. Bundan sonra bir taraftan çevre köylerdeki Müslüman halka tecavüz ederek katliam, yakıp yıkma yapırlarken diğer yandan da Fındıcak'ta toplanan 1.000 civarındaki Hıristiyan ile köyün²³ önemli noktalarını tahkim etmeye başladılar. Eşkıya arasında, Osmanlı Devleti'nde önceden çavuş, onbaşı ve er olarak askeri görev almış firariler de bulunuyordu. Bunlar arasında elebaşılık yapanlar vardı. Bunlar bölge hakkındaki bilgileriyle beraber savaş stratejisi geliştiriyorlardı. Bu nedenle köyün çevresinde meydana getirilen muhtelif nokta ve mevkiilerdeki tahmini 800 metre uzunluğunda olan siperlerin oldukça başarılı bir şekilde inşa edilmiş olduğu görülüyordu.

Hakkı Bey, raporunda eşkıyanın civardaki Müslüman köylerinde yaptıkları tahribat hakkındaki bilgilere de yer veriyordu. Eşkıya bu işlere başlamadan etrafa büyük dehşet saçmak amacıyla önce büyük bir olay çıkarmak istemiş ve bir grup Fındıcak'a intikal etmişti. Bunun üzerine Fındıcak Köyü İhtiyar Heyeti harekete geçerek ayın 14'ünde Maraş'a gitmişti. Yaklaşık 40 kadar

²² BOA, DH. ŞFR, 54-A/213.

²³ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 1.

Zeytun eşkiyasının köylerinde olduğunu Mutasarrıfa ihbar etmişlerdi. Bu haber üzerine merkezden jandarma tabur kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'in kumandasındaki 100'e yakın askerden oluşan bir seyyar ve süvari jandarma müfrezesi Fındıcak'a sevk edildi. Müfreme yanında köy ihtiyar heyeti ve köyde olan meşhur Manas Kahya ile birlikte Salı günü akşam üzeri köy civarına ulaşmıştır. Müfreme kumandanı kuvvetlerini ikiye ayırarak birini bir mülazım kumandasıyla doğudan eşkiyanın köyde bulunması muhtemel haneye doğru ve diğer müfrezeyi de güneyden yine bir mülazım kumandasıyla eşkiyanın bulunduğu eve yönlendirmişti. İhtiyar heyeti de birlikte gönderilmişti. Kolların ilerlediği sırada köy içerisinden asker üzerine ateş açıldı ve bu şekilde başlayan çarpışmalar iki saat kadar devam etti²⁴.

Çarpışmalar başladıktan sonra, Manas Kahya ile beraberindekilerin yüksek sesle "*öldürün askeri kuvveti azdır silahlarını alalım hücum ediniz*" gibi sözlerle eşkiya ve onlara katılan Hıristiyan köy halkını kışkırttıkları bizzat Maraş Jandarma tabur kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey ve askerleri tarafından duyurulmuştu²⁵. Ayrıca Maraş bölüğünün Yenice kale Nahiyesi'nde süvari jandarması olan Maraşlı Ahmet oğlu Mustafa ve seyyar jandarmadan Maraşlı Kara Ahmet oğlu Osman, Ermenice bildiklerinden Manas Kahya'nın köylülere askerinin sayısının az olduğunu, korkuya gerek olmadığını söyleyerek onları tahrik ve teşvik ettiğini bizzat duymuşlardı²⁶.

Köyden askere atılan silahların seslerinden mavzer türünden oldukları ve müfrezelerin ise adi martin tüfekleri olduğu anlaşılıyordu. Karanlığın barması üzerine etrafı sarılmaya çalışılan evden uzaklaşıldı ve gece böyle geçirildi. Ertesi gün yani 15 Temmuz 1331 (28 Temmuz 1915) sabahı köye ait bağlardaki evlerden çıkan 200 kadar silahlı eşkiya civardaki Dadağlı Müslüman Köyü'ne yürümüşler ve köyün bağlarındaki evlerden²⁷ birini yakmışlardı. Ancak müfrezeler tarafından üzerlerine açılan ateş üzerine Fındıcak'a geri dönmeye zorlanmışlardı. 27-28 Temmuz gecesi müfreme ile çarpışmalardan sonra eşkiya bölgedeki evleri yakıp yakmış, o sırada ticaret yapmak üzere Fındıcak Köyü'nde bulunan Müslümanları katletmişti. Köydeki çatışmada bir jandarma şehit olmuş, iki jandarma da yaralanmıştı. Maraşlı Ali, Kavvasoğlu Kâmil köyün içinde katledilmiş, kardeşi Bedevi firar etmiş ancak o da pusudaki jandarmalar yanına yaklaştığı sırada köyden atılan bir kurşunla öldürülmüştü. Köye yakın bir bölgede sıralanan jandarmalara kumanda eden Maraş jandarma çavuşlarından Mustafa oğlu Halil ve pusuda bekleyen arkadaşları köyden birçok Müslümanın acı iniltilerini ve imdat feryatlarını işitmişlerdi. Maraşlı

²⁴ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 2.

²⁵ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 3.

²⁶ BOA, DH.EO, 641/119, Lef 3.

²⁷ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 2.

Hasırcı oğlu Ahmet, köy dahilinden firar etmeyi başarmış ve sağ salim pusudaki jandarmalara katılmıştı²⁸.

Olay sırasında Fındıcak'ta bulunan Maraş ve diğer köy halkından olup Fındıcaklı Ermeniler tarafından katledilen, evleri yakılıp yıkılan eşyaları yağma edilenlerin nüfus bilgilerini hazırlanan defterden edinmek mümkündür. Maraş Kazası, Fatmalı, Hartlab, Hacıali, Önsen ve Kümperli köylerinden, yaralıları, hane ve harmanları yıkılıp yakılanlar, eşyaları, hayvanları gasp ve yağma edilen çok sayıda Müslüman olduğu görülmektedir²⁹.

27 Temmuz'dan 31 Temmuz'a kadar Yüzbaşı Hüsnü Efendi'nin müfrezeleri eşkiyayı gözlemlədiler. Eşkiya, yapmakta olduğu siperleri tamamlamaya ve kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Askerler buna izin vermedi. Müfrezenin eli silah tutan Müslümanlardan oluşturduğu birliklerin gece gündüz devriye gezmeleri ve çevrede beklemeleri bu saldırıları önlemişti. 18 Temmuz 1331'de (31 Temmuz 1915) sabah saat 9:00'da Fındıcak'ın karşısındaki Avşar Müslüman Köyü'ne ulaşıldığında görülen manzara böyleydi³⁰.

2. Fındıcak'ın Ablukası

Rapor'da askeri harekate dair bilgilerde yer veriliyordu. 18 Temmuz 1331'de (31 Temmuz 1915) öğleden sonra saat üçte Avşar Köyü'ne gelen 132. Alay Kumandanına³¹ köyün ablukası hakkında gerekli talimat verildi. Fındıcak köyü gece her taraftan sarıldı. 19 Temmuz 1331 (1 Ağustos 1915) sabahı köyün etrafındaki siperlere yerleşen eşkiya tarafından askerler üzerine ateş açılmasıyla çarpışmalar başladı. Kayalık üzerine yerleşmiş ve yukarı kısmı da ormanlık olan köyün her cephesinden asker üzerine açılan ateşten eşkiyanın sayısının yaklaşık 400-500 civarında olduğu anlaşılıyordu. Bir iki defa köydeki kadın ve çocukların çıkarılması ve teslim edilmesi için haber gönderilmiş ancak eşkiya buna askerler üzerine yayılım ateşi açarak karşılık vermişti. İlk etapta kadın ve çocukların köyden çıkarılmaları mümkün olmadı. Şiddetli bir şekilde başlayan çarpışmalar zaman zaman yavaşladı. Eşkiya önce siperlerin içinden karşılık verdi. Adana

²⁸ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 3.

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. BOA, DH.EUM, 14/48-1. Bkz. Ek. 1.

³⁰ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 4.

³¹ 4. Ordu Komutanı Cemal Bey, 1-2 Ağustos 1915 tarihinde Başkumandanlığa gönderdiği şifre telgrafta; "Maraş'ın Fındıcak Köyünde toplanan ve köyü tahkim eden, tahminen 400 kadar Ermeni eşkiyasıyla bu eşkiyayı yok etmekle görevlendirilmiş 132. Alay arasında, bugün öğleden evvel saat üçten itibaren çatışma başlamıştır. Bu çete, son birkaç gün içinde çevredeki Müslüman köylerde birçok evi yakmış, ondan fazla Müslümanı katletmiş veya yaralamıştır. Jandarmadan iki şehit ve üç yaralı vardır. 132 inci Alayın takviyesi için ayrıca bir nizamiye taburu ile bir cebel takımı gönderiyorum. Maraş ile Adana'dan sevk edilecek jandarma ve nizamiye kuvvetlerini birlikte idare ederek çeteyi imha, Müslümanların işe karışmasını men ve itaat eden Ermenilerin incinmemelerini temin vazifesini, Adana Valisi Hakkı Bey'e vererek kendisini olay yerine gönderdim." diyordu. Bkz. Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C I, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 229.

Jandarma Alayı'nın Bahçe Bölüğü erlerinden Mehmet Ali ve diğer jandarma Salih³² cephaneyi son derece iyi kullanarak buldukları siperden en az 10 tüfekte karşılık veriyorlardı. Saat 11:30'a doğru krokide³³ 1 rakamıyla gösterilen siperlerdeki eşkıya şiddetli bir ateş altında kaldıklarından siperi tahliye ederek köye doğru firar etmeye başlamıştı. Bundan yarım saat sonra yani saat 12:00'a doğru köyün güney batısında 2 rakamlı siperlerdeki³⁴ eşkıya köy dâhilinde firara başladı. Fakat siperlerden ateşe devam ediyordu. Sonuçta bunlar da süngüyle öldürüldüler. Köyün çevresindeki siperlerin bir kısmı asker tarafından tutulduktan ve eşkıya köye girdikten sonra, köyden şiddetli bir direnişle karşılaştılar.

28 Temmuz'da köye gitmiş olan 12 Maraşlı'nın 5'i çarpışmalarda öldürülmüş, 7'si ise sağ olarak yakalanmıştı. Fındıcak Köyü'nde 20 evde 57 erkek, Dereköy'de 7 evde 13 erkek ve Keşifli'de 11 evde 18 erkek olmak üzere toplam 88 kişinin olduğu biliniyordu. Eşkıya tarafından köydeki çok sayıda ev ile iki kilise ve kilisenin etrafındaki duvarlara mazgal açılarak savunma oluşturulmuştu. Bu şekilde hane ve kiliselere yerleşen eşkıya, daha şiddetli bir şekilde ateş etmeye ve çarpışmaya başladı. Çarpışmalar, adeta savunulan bir köy muharebesine dönüşmüştü. 2 rakamla gösterilen yerlerdeki³⁵ siperlerin düşmesi üzerine oraya gidildiğinde dere içinde başı kesilmiş, göğsü yarılmış bir Müslüman cesedi görülmüştü. Ayağındaki paçasının kenarı bağlı dondan cesedin katledilen Müslüman jandarmalardan birine ait olduğu anlaşılmıştı³⁶.

Askerin yaptığı baskılar ve açılan ateş sonucunda köyün kenarındaki hanelerde barınamayacaklarını anlayan asiler, buldukları evleri terk etmeye başladılar. Üzerlerine açılan ateşi önlemek amacıyla da terk ettikleri evleri yakıyorlardı. Bu olaydan sonra eşkıyanın takibi daha da zorlaşmıştı. Bir taraftan yangının şiddeti diğer taraftan dumanlar çarpışmalar için büyük bir engel oluşturuyordu. Yanan bazı evlerdeki yaralı eşkıyalarda ölüyordu. Askerler bütün bölgedeki zorluklara rağmen büyük bir gayret gösteriyorlardı. Köyün yüksek bir noktasına inşa edilen kilisenin duvarında yeni açılmış iki sıralı mazgal ve pencerelerden asker üzerine şiddetli bir ateş açılıyordu. Kadın ve çocukları kurtarmak için gönderilen jandarmaya şiddetle ateş açmışlardı. Türkleri mahvetmeye yemin ettiklerini beyan ederek teslim olmuyor ve çarpışmaya devam ediyorlardı. Öğleden sonra saat dörtte yapılan teslim ol çağrıları da aynı karşılığı buldu. Sonuç olarak eşkıyanın sığındığı evler birer birer ele geçirildi. Yangın kilisenin etrafını sarınca kurtuluşları olmadığını anlayan ve eşkıya korkusu kalmadığını gören köydeki kadınlar ile çocuklar teslim oldular. Bunlar arasında bazı yaralılarda vardı. Çoğu daha önce teslim

³² BOA, DH.EO, 641/119, Lef 4.

³³ BOA, DH. EUM 71/37. Bkz. Ek. 2.

³⁴ BOA, DH. EUM 71/37. Bkz. Ek 2.

³⁵ BOA, DH. EUM 71/37, Bkz. Ek 2.

³⁶ BOA, DH.EO, 641/119, Lef 5.

olmak istemiş ancak eşkıya tarafından üzerlerine açılan ateş sonucunda yaralanmışlardı. İçlerinden bazıları teslim olduktan sonra bunu itiraf etmişlerdi. Bu şekilde kadınlar ve çocuklar köy dışına alındıktan sonra eşkıyaya karşı oldukça şiddetli bir ateş açıldı. Nihayet akşam saat sekizde köydeki eşkıya topluca uzaklaştırıldı. Bundan sonra çarpışmalar köyün yalnız kuzeyindeki sarp ve kayalık ormanlıkta saklanan eşkıyalarla yapıldı. 20 Temmuz 1331 (2 Ağustos 1915) sabah saat sekizde onlar da imha edildiler. Böylece 250 haneli Fındıcak Köyü'nün 593 nüfusunun çarpışmalara katılan erkekleri ve Zeytun eşkıyasının büyük bir kısmı etkisiz hale getirildi. Daha sonra öldürülen 35 eşkıyayla birlikte öldürülenlerin sayısı 450'ye yaklaşmıştı. Bunun haricinde Fındıcak'tan 22, Keşifli'den 3, Dereköyü'nden 14 olmak üzere toplam 39 yaralıyla kadın ve çocuklardan da bir miktar yaralılar vardı³⁷. Askerden 4 şehit ile 24'ü ağır ve 18'i hafif olmak üzere 42 yaralı vardı³⁸.

Yanan evlerde kalarak hayatını kaybeden eşkıya sayısı tespit edilememişti. Eşkıyaların elindeki mızrak, uzun ve kısa gra ve çifte gibi silahların büyük kısmı yanan eşkıya ile beraber yanmıştı. Sağlam olarak ele geçirilen mühimmat arasında Zeytun olayında eşkıya tarafından öldürülüp silahları gasp edilen iki nizamiye nazırının mızrakları da bulunmuştu. Üzerlerindeki numaralardan eşkıyanın katlettiği iki askerin silahları olduğu anlaşılmıştı. Çarpışmalar 1 Ağustos 1915'de sabah saat beşten öğleden sonra dörde kadar şiddetle ve ertesi gün aralıksız hafif şekilde devam etti. Çarpışmalarda 131. Alayın 1. ve 2. taburlarından 7 kişi ve jandarmadan bir kişi olmak üzere toplamda 15 şehit, 1. Taburdan 14, 2. Taburdan 34 ve Maraş jandarmalarından da 2 yaralı olmak üzere toplam 50 yaralı vardı. Bazılarının yaraları hafifti. Bundan başka askere rehberlik eden civar köylülerden de 1 şehit ile 2 yaralı vardı. Bütün çarpışmalarda 1. Tabur 22 sandık 147 fişek ve 2. Tabur 59 sandık 122 fişek ki toplam 81 sandık ile 269 fişek kullanılmıştı. Jandarmalar da 8 bin fişek kullanmıştı. Şehit ve yaralılar ile harcanan cephane çarpışmaların şiddeti hakkında bir fikir oluşturuyordu. Askerlerin köyü kuşatmak için aldıkları vaziyet, işgal ettikleri mevki krokide³⁹ gösterilmişse de krokideki yerler eşkıyanın işgal ettiği mevzinin onda birini bile göstermiyordu. Zira eşkıya her taş, her tarla ve hendek ile duvarda mazgallar yapmış, yani önemli noktalar kademeli olarak fenni bir surette tahkim edilmişti. Bu nedenle köye hâkim tepe ve sırtlarla bayırlar ve tepelerdeki tarla, harman ve yol kenarlarındaki duvarlar umumiyetle bir siper haline dönüştürülmüştü. Ancak 20 Temmuz 1331 (2 Ağustos 1915) sabahına kadar aralıksız ve hafif bir şekilde devam eden çarpışmalarda Zeytun eşkıyasıyla kendilerine yardım eden köylü, toptan⁴⁰ cezalandırılmış, çarpışmaların sürati ve şiddeti bu bölgede artık hükümeti

³⁷ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 6.

³⁸ BOA, DH, EUM, 9/78.

³⁹ BOA, DH.EUM, 71/37.Bkz. Ek 2.

⁴⁰ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 7.

meşgul edecek Ermeniler tarafından küçük bir harekete bile cüret bırakmamıştır⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının bir kısmında Ermeni Devleti kurmak için ayaklanan Ermeniler, Keşifli ve Fındıcak'ın Hristiyan halkıyla Fındıcak'ta toplanarak çıkardıkları bu isyan sonucunda Maraş Divan-ı Harb-i Örfisinde yargılandılar ve mülkiye ceza kanununun 54. maddesinin zeyline göre, Dereköy'den Tason Panos oğlu Kirkor, Hıçar(?) ve Maraş'ın Fındıcak Köyü'nden Baladır Veled Panos'un idamına karar verildi⁴².

Hakkı Bey raporunda bu bilgileri verirken 1-2 Ağustos 1915 tarihinde firar eden ve daha sonra yakalanan Fındıcak Köyü Kahyası Manas'ın oğlu Nuzur ifadesinde isyanla ilgili şu bilgileri veriyordu: Zeytun eşkıyası bir ay önce Fındıcak Köyü civarında ve köye yarım saat uzaklıktaki Çaçıdduru denilen mevkiye geldi. Burada kaldıkları sürece Fındıcak'ta ikamet eden Zeytunlu Oseb tarafından işeleri karşılandı. Köy evlerinde toplanan erzakları Gördek oğlu Kara Manuk, Doğtor/Doktor oğlu Artin, Osebin eniştesi Karamanos oğlu Serkes çuvallar içinde eşkıyanın bulunduğu mahalle getiriyordu. Zeytun eşkıyası 47 kişiden oluşmaktaydı. Eşkıya, Çakıroğlu Panos, Çavuş Mesrub ve Neşet (?) adındaki eşkıyaların kumandasındaydı. Bunlar mavzer ve diğer eşkıya ise Zeytun'da imal edilen martın silahlarına sahiptiler. Eşkıya Mesrubin biraderi Aram ile Karabet ve Karakin'de birer de tabanca vardı. Çaçıdduru mevkiinden 9 Temmuz 1331 (22 Temmuz 1915) tarihinde Fındıcak Köyüne geldiler. Burada Rotos oğlu Minosun evinde misafir edildiler. Köylülerin çoğu silahlıydı. Kalaycıoğlu Agob'un evinde Orçanlı Seyit Ali, İbrahim Çavuş ile 7 Müslüman vardı. Seyit Ali, Agob'un eşi Vartek tarafından kurtarıldı. Kallab Agob'un evinde de 8 Müslüman vardı. Barhıklı Köyüyle, Orçanlı Köyü Müslümanlarından bir kısmı kaçarak kurtulmuşlarsa da köyde kalıp kaçamayanlar topluca öldürülmüşlerdi. Bunlardan Cingöz Mehmet, Çakıroğlu Panos tarafından bıçakla, Bekir Ağa da Kalaycı Agob'un evinde yine bıçakla öldürüldü. Aynı akıbete uğrayan Müslümanlar katledildikleri bölgeye defnedildiler.

İfadeye göre Dereköy'lü Hristiyan halk, 14-15 Temmuz 1331 (27 Temmuz 1915) gecesi Fındıcak'a nakledildi. 3 Zeytunlu ile Fındıcak'tan 5 kişi de Keşifli Köyü'ne giderek 15 Temmuz 1331 (28 Temmuz 1915) sabahı ailece köy halkını toptan Fındıcak'a getirdiler. Fındıcak'a gelen bu köylerin erkek halkı da silahlıydı. Dereköy papazı da birlikte Fındıcak'a gelmiş bu köy halkı da 70 kadar silah getirmişti. Bölgedeki İtalya şimendifer kumpanyasında çalışmakta olanlar da olaydan iki hafta önce kumpanya ile de hesaplarını keserek köylerine dönmüştü. Keşifli Köyü'nden yalnız iki ev eşkıyaya tabi olmayarak Maraş'a gelip Vasil Ali adında birisinin evine iltica etmişti. Jandarmalarla çarpışmanın

⁴¹ BOA, DH. DH.EO, 641/119, Lef 7.

⁴² BOA, DÜİT, 172/57.

ertesini günü üç köy halkı köyün etrafında önceden kendileri tarafından siperler kazılması için iş bölümü yapmışlardı. 17 Temmuz 1331'de (30 Temmuz 1915) Fındıcak'tan Kösezeytun ile Gölgeçizli Oseb, Kızılağaç adındaki Ermeni Köyüne giderek onları da Fındıcak'a davet etmişler ise de Kızılağaçlılar bu davete icabet etmemişlerdi. Maraş'a Fındıcaklı Marke oğlu Kazar ile bir Keşiflili gönderilmiş idi. Onlar da Maraş'ta Sehak ile Kırklar Kilisesi'nin papazlarına ve Maraş'ın ileri gelenlerine müracaat ederek kendilerinden yardım talep edeceklerdi. Fakat bunlar Maraş'a girmeye muvaffak olamadan birisi yakalanarak hükümet güçlerine teslim edilirken diğeri firar etti. Köye eşkiyaya nasihat vermek amacıyla Maraş'tan papazlar gönderilmişti. Bölgedeki köylerin ileri gelenleri, isyan ettikleri için teslim olsalar da idam edileceklerini ifade ederek savaşa devam kararında olduklarını söylediler. O sırada bölgede tespit edilen silahlı kişi sayısı 300'den fazlaydı. Köyün mezarlık tarafı Dereköylüler; çeşmenin üst tarafındaki dağlık alan Keşifliler, Maraş yolu Zeytunlularla, Fındıcaklılar ve derenin yukarı tarafı da muhtelif kimselerce işgal edilmiş durumdaydı.

Karakadın ve Çaçıdduru tarafındaki siperde bulunan eşkiya, şiddetli ateşe maruz kaldı. Bu nedenle Çaçıdduru mevkiindekiler ve yakındaki mezarlık tarafındaki eşkiyalar kaçarak köye sığındılar. Söylediğine göre Nuzur da Oseb'in hanesine girmişti. Orada babası Manas Kahya ile dayıları ve Karabet Gündelen Artin'e⁴³ rastlamıştı. Karabet Gündelen Artin ağır yaralıydı. Ayrıca bazı diğeri eşkiya ileri gelenleri de oradaydı. 19 Temmuz 1331 (1 Ağustos 1915) gecesi saat dokuz on sularında köyden kaçan Nuzur ve kasaba içinde saklandı ise de yakalandı. 19-20 Temmuz 1331 (1-2 Ağustos 1915) gecesi saat dokuz civarında buldukları evin yanmaya başlaması üzerine dışarıya fırlayan eşkiya arasında Manas Kahya'nın oğlu Kazor, Kalaycı Yanuhi oğlu Karabet ve Apal Geyzorak ile Kalaycı Yanuhi oğlu diğeri Karabet vardı. Köyden çıkarak Tıngırlı adındaki çiftliğe sığındılar. Ancak onlar da ertesini gün saklandıkları yerde yakalanarak hükümet güçlerine teslim edildiler⁴⁴.

Yakalanan bir diğeri Ermeni eşkiyası Fındıcak'lı 35 yaşlarındaki Panos oğlu Kazor'dur. Kazor da olayla ilgili Nuzurla benzer ifade de bulunmuştur. 17-18 Temmuz 1331 (30-31 Temmuz 1915) tarihinde Fındıcak'ta 60 kadar Zeytun eşkiyasıyla Keşifli ve Dönüklü Hıristiyanlarından eli silah tutanların toplamda 1.000 kişi olduklarını söylemiştir. Bunların yarısı mavzer, martin, gra ve kullanılması yasak olan bazı silahlara sahipken gerisi de adi çifte ve çakmaklı tüfeklere sahiptiler ve ölene kadar mücadeleye kararlıydılar. Okuma ve yazması olmadığından parmak bastığı ifadesinde, Çakıroğlu, Köyceğiz ve Sarılar köylerine adamlarla haber gönderilerek Fındıcak için yardım istendiğini

⁴³ Nuzur, ifadesinde O'nun orman kolcusu olup İslam köylerini yakarak Müslümanları öldürenlerin en ileri gelenlerinden biri olduğunu söylemiştir. BOA, DH.EO, 641/119, Lef 10.

⁴⁴ BOA, DH.EO, 641/119, Lef 10.

belirtmiştir. Yakalandığı sırada cebinde bulunan parayı da ücret olarak Kazor Ağa'dan aldığını söylemiştir⁴⁵.

Sonuç

Adana Valisi Hakkı Bey'in Raporu Fındıcak İsyanı hakkında son derece detaylı bilgiler vermektedir. İsyanın sonra yakalanan bazı Ermeni eşkıyalarının verdikleri ifadeler de bu bilgileri teyit etmektedir. Zeytun İsyanı'nın bastırılmasından sonra kaçmayı başaran Ermeni eşkıyalar, civar köylere ve dağlık alanlara yayılarak örgütlenmişlerdir. Bu yerlerden biri Maraş'ın Fındıcak Köyü olmuştur. Fındıcak'ta konuçlanan eşkıya, çevre köylerdeki Ermenilere burada toplanmaları için haber göndermiş, böylece isyancı Ermeni sayısı kısa sürede büyük rakamlara ulaşmıştır. Eşkıyanın iâşesi Fındıcak köyü ve çevre köylerdeki bazı Ermeni halk tarafından karşılanmıştır. Silah ve mühimmat bakımından Osmanlı birliklerinden daha donanımlı oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde önceden askeri görev almış ve bölgeyi iyi tanıyan firariler isyancılara kuvvet katmıştır. Köyde örgütlenen eşkıya Müslümanları yakmış, silah ve kesici aletlerle öldürmüş, mallarını mülklerini talan ve yağma etmiştir. O sırada ticaret yapmak amacıyla Fındıcak ve çevresinde bulunan Müslümanlar da eşkıyanın katliam ve yağmasına maruz kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaştığı dönemdeki bu ayaklanma hükümeti oldukça güç duruma sokmuştur. Hükümet başlangıçta asileri nasihat ile yola getirmek istemiş ancak bu girişimi sonuçsuz kalmıştır. Hükümete eşkıyaya karşı silahlı mücadele başlatmaktan başka çözüm yolu kalmamıştır. İsyân hükümet güçleri tarafından bastırılmış, çok sayıda Ermeni ve Müslüman hayatını kaybetmiştir. İsyancı Ermeniler, Osmanlı askerinin "teslim ol" çağrısına uymamışlar, köydeki kadın ve çocukları da olayın içine katarak, halk arasında korku ve dehşet saçmışlardır. Teslim olmak isteyen kadın ve çocuklar üzerine ateş açılması nasıl bir terör estirdiklerinin de göstergesidir.

⁴⁵ BOA, DH.EUM.2 ŞB, 71/37.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)⁴⁶

BOA, DH.EO,

BOA, DH. EUM,

BOA, DH. ŞFR,

BOA, DUİT.

2-Kitaplar ve Makaleler

Kitaplar

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C I, Genelkurmay Basımevi Ankara 2005.

EYİCİL, Ahmet, *Yakınçağda Maraş*, Ukte Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

GÜNAY, Necla, 100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları, Ukte Yayınları, Kahramanmaraş 2009.

DİNÇASLAN, A.Latif , *Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)*, Ukte Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara 1995.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyarı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 91, Ankara, 2007.

ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

ÖZÇELİK, İsmail, *Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler*, Ankara 2007.

GÜNAY, Necla, "Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileriyle İlişkileri ve 1914/1915 Zeytun İsyanları", *Bilig*, S 51, 2019.

GÜNAY, Necla, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri", <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/2-Nejla-G%C3%9CNAY.pdf>

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı*, İstanbul 2015.

YETİŞKİN, Mehmet, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları", S. 4. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/62.pdf>.

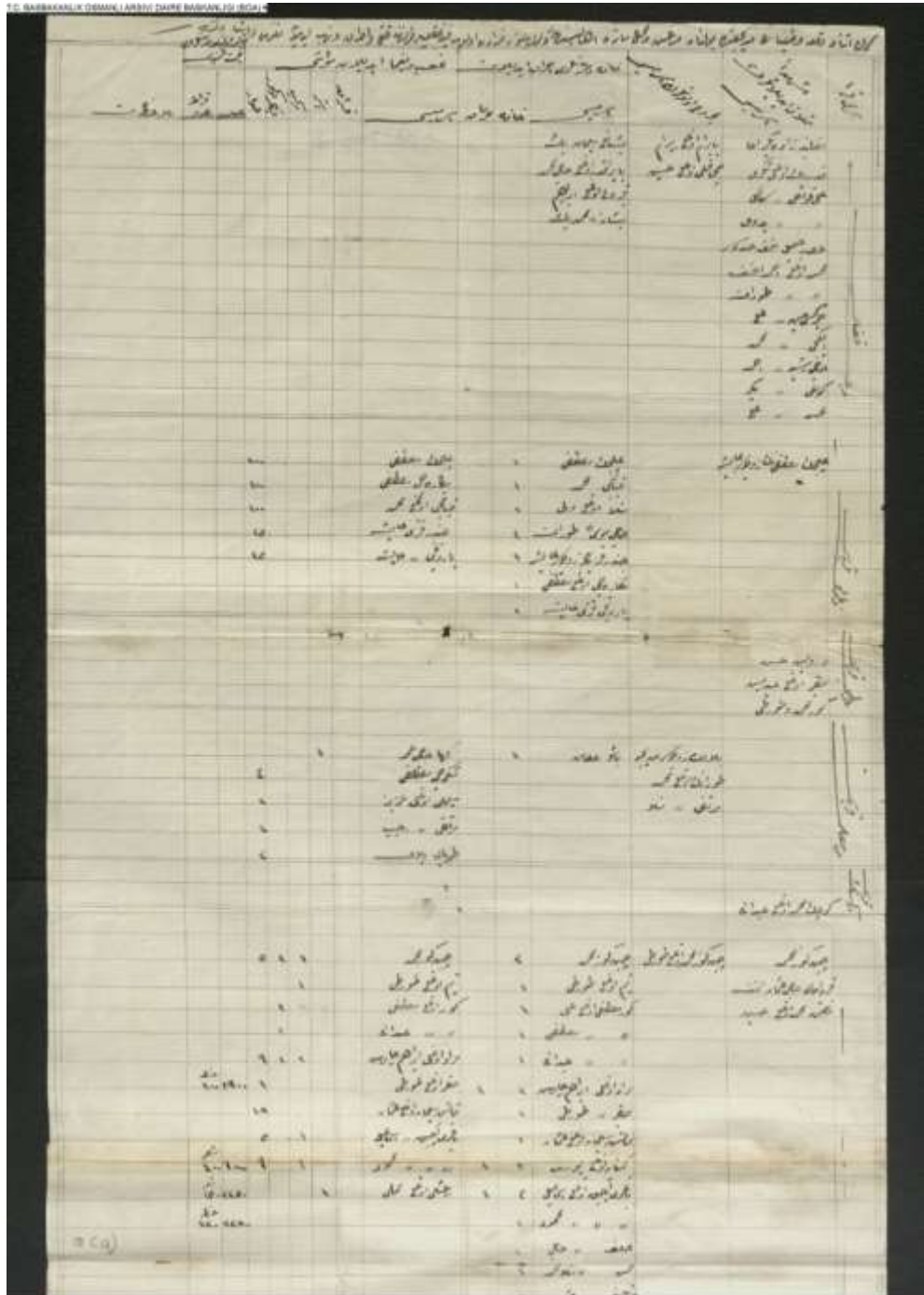
DOĞAN, Orhan, "Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit edilen Osmanlı Askerleri", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011 10(1), SS. 509-546. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/223435>

⁴⁶ Belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

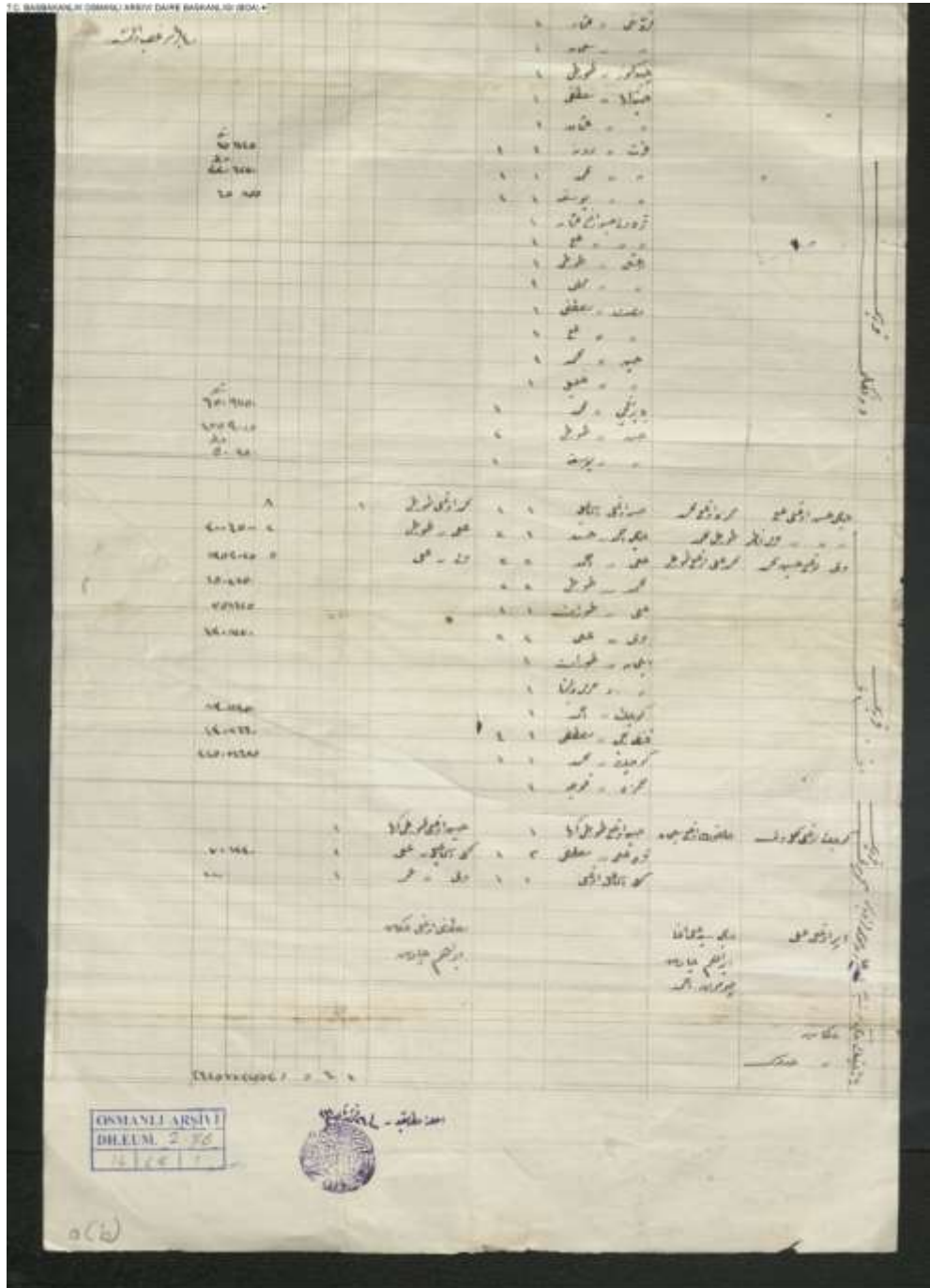
EKLER

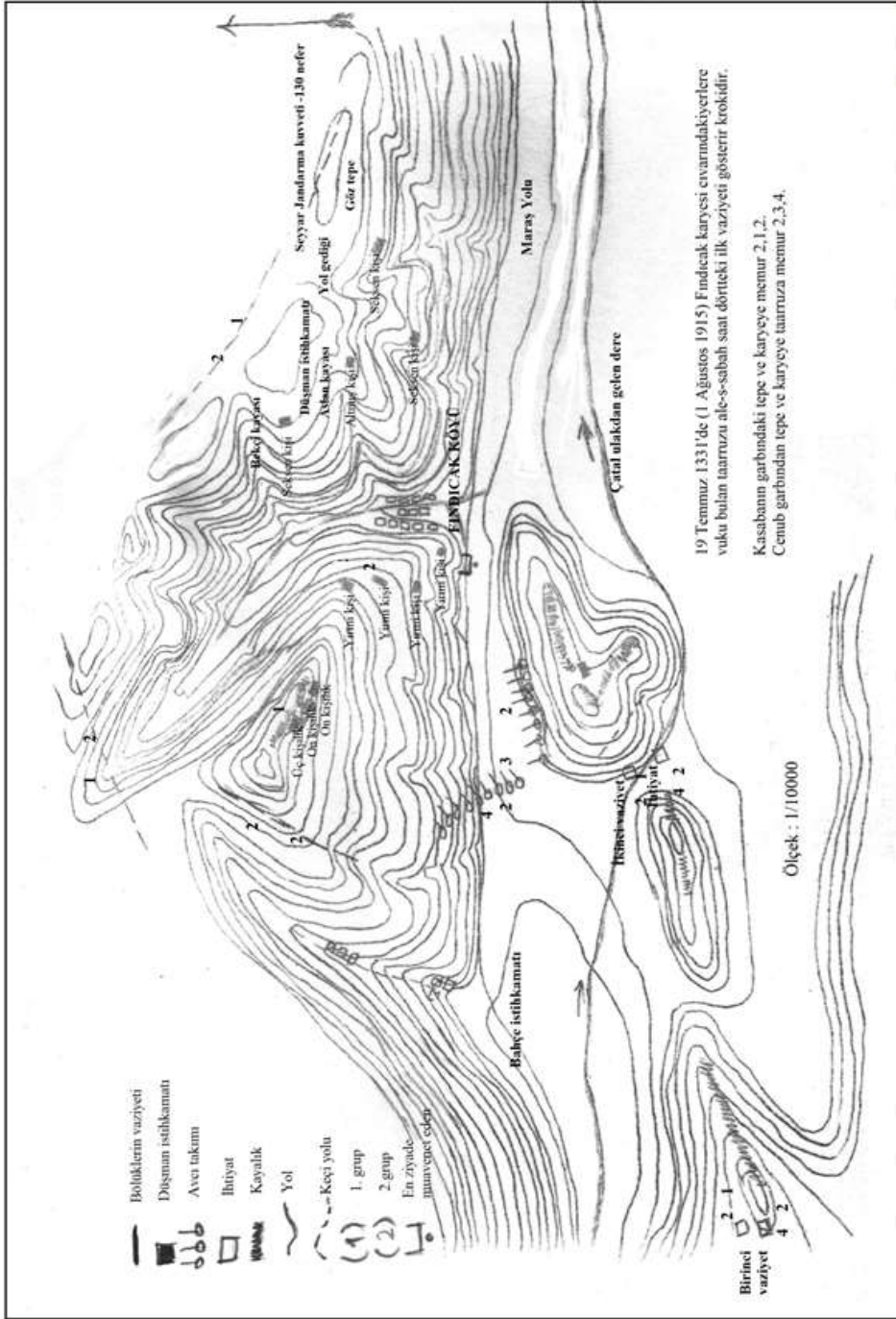
Köy Adı	Şehir edisimler	Yaratılar	Hase ve Harmanlıklar İhrak edisimler		Hayvanları gasp ve yağma edisimler						Yıllık İhrak Edilen Hayvan Sayısı							
			İsimleri	Hase	Harman	İsim	Kara	Koyun	Yığılma	İnek	Öküz	Arslan	Küçük					
MİNGİÇ KAZISI	Kalenderzade Bekir Ağa	Bayram oğlu İbrahim																
	Kadınoğlu Şükrü	Sarıca oğlu Hüseyin																
	Ali Karvas oğlu Kızıl																	
	Ali oğlu İsmet																	
	Halil Efendi																	
	Muharrem oğlu Alim																	
	Muharrem oğlu Turan																	
	Çetrez Hüseyin oğlu Ali																	
	7 Hüseyin oğlu Mehmet																	
	Hacı Kaya oğlu Ahmet																	
Gülün oğlu Bekir																		
Muharrem oğlu Ali																		
ALICAN MURTAFA	Alican Murtafa'nun eşi Aje																	
FETHİHALİ KARAYEL	Alican Murtafa'nun eşi Aje																	
BARTLAH	Derviş Hasan																	
	Çakır oğlu Abdül																	
	Kız Mehmet ve Turan																	
BÜKÜK KAYEL	Bilalim Zeynep Hanım	Bayram																
666086 666087	Koçak Mehmet oğlu Abdülhalil																	
666088	Cengiz Mehmet	Cengiz Mehmet'in oğlu Turan																

Ek I

DİLEUM.2 Şb.00014.00048.001

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 381-398.

Geliş Tarihi: 3 Haziran 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

THE NEWS ABOUT THE POPULATION EXCHANGE ACCORDING TO THE ENGLISH PUBLIC

Ömer Oğuzhan DOSTİ*

Abstract

After the Ottoman Empire was defeated in the first World War, Mustafa Kemal Atatürk led the war of independence and the new Turkish state which passed from the reign of Sultanate to the Republic faced a major problem in the Treaty of Lausanne with the Entente States. This problem was the "Population Exchange" which dated on January 30, 1923. A new debate has begun with The "Prisoner and population exchange" agreement signed by the Turkish and Greek sides on this date, and the public opinion of the other foreign states, especially for the United States, it has been examined day by day. Many reports were shared in the world press, claiming that the exchange decision was a violation of human rights and criticisms.

The main theme that we will take into consideration in this study will be the opinions and news that are discussed in the UK public opinion on exchange in the English press. The main sources of inquiry are the Guardian, The Observer, Daily Herald, Leeds Mercury, Northern Whig, Sheffield Daily Telegraph, etc. And the main aim of our study is to show what reactions the British public had in the days of Lausanne, when the exchange rate and the decision to exchange rate emerged.

Keywords: English Public, Population Exchange, The Treaty Of Lousanne, Governments of Turks and Greece

* Dokuz Eylül University, The Institute Of Principals and Revolutional History Of Atatürk, PHD Student, devilkin123@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6903-3279.

İNGİLİZ BASININDA MÜBADELEYE DAİR GÖRÜŞLER VE KAMUOYUNDA YANSIMALARI

Öz

Kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu çok uluslu yapının Osmanlı Devleti'ne birçok katkısı olurken, Balkanların fethiyle birlikte, bu fetihlerin olumsuz sonuçları Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan azınlık isyanları olarak kendini göstermiştir. Bu çok uluslu azınlıklar, 30 Ocak 1923'te Lousanne Antlaşması'nda tarihlenen bir "nüfus değişimi" gibi büyük sorunlara neden olmuştur. Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana, Türk ve Yunan taraflarının bu tarihte imzaladığı "mahkûm ve nüfus değişimi" Anlaşması ile yeni bir tartışma başlamış ve diğer yabancı devletlerin, özellikle de İngiliz kamuoyu her geçen gün bu konu hakkında incelemelerde bulunulmuştur. Dünya basınında ise, değişim kararının insan hakları ihlali olduğunu iddia eden birçok rapor paylaşılmıştır.

Bu çalışmada dikkate alacağımız ana tema, İngiltere kamuoyunda İngiliz basınında nüfus değişimi konusunda tartışılan görüş ve haberler olacaktır. Yararlandığımız ana kaynaklarda Guardian, Observer, Daily Herald, Leeds Mercury, Northern Whig, Sheffield Daily Telegraph vb. gazeteler yer almıştır. Çalışmamızın temel amacı, İngiliz halkının Lozan döneminde, mübadele ve mübadeleye dair kararlara karşı İngiliz kamuoyundaki tepkileri ölçmektir.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Kamuoyu, Nüfus Mübadelesi, Lozan Antlaşması, Türk ve Yunan Hükümetleri

Introduction

On 30 January 1923, one of the main issues discussed during the Lausanne Treaty was the exchange conflict between the Turkish and Greek sides. The two sides, under the name of "prisoner and population exchange", have announced the exchange for groups outside the borders after the treaty under the leadership of other Allied powers such as the United States and Britain and France, and have consistently expressed criticism in the press about the fact that exchange of exchange is a violation of human rights.¹

As a matter of fact, the exchange problem was not an issue that emerged for the first time in the Lausanne Treaty. This issue was realized after the "Istanbul treaty" which has been signed between the Ottoman Empire and Bulgaria on September 29, 1913. According to the Treaty, 48,750 Muslims and

¹ Bruce Clark, "İki Kere Yabancı, Kitlesele İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul, 2008, p.61

46,764 Bulgarians from Eastern Thrace were displaced by an act planned on Edirne.²

Our main sources were the British press, and in particular, in the interpretation of the exchange, based on the emergence of this problem, the newspaper "The Guardian" shared a lot of content through special correspondents on the Lausanne Treaty. First of all, this content manifests itself in the copy dated February 1, 1923. The Guardian stated that the parties, sub-committees had reached the end of their work for 10 weeks, that within 3 days they had presented a text of the peace treaty to the members of the conference and that this text consisting of 160 articles had been taken a step towards a preferred solution.³

In the news, Lord Curzon announced to the public with the headline of "Mosul and minorities", that they have produced solutions for Thrace problems for Turkey and Greece, and that they have created a region in military regions for Bulgaria, Greece and Turkey far from war, and that they have been examined by the commission formed by the minority problems itself., He stressed that the Turkish delegation had been advised to be more generous in the content presented by the allies and that the problem of population change should be solved within 8 reciprocity clauses in the terms given to the Turks in terms of religion and military duty.⁴

As a matter of fact, Ismet Pasha could not estimate the statements of Curzon, "*Ismet Pasha in the articles of the treaty in terms of the end of the theoretical hostility to both parties in* " as he predicted that the exchange and additional statements on minorities were also included in the newspapers.

When the general progress of the exchange negotiations before the start of the negotiations, both Turkish and Greek governments reached an agreement was not possible in the world and British public opinion, which led to the fact that the British followed a disruptive approach to Ankara as "accept or go" and the exchange negotiations also faced some difficult obstacles.⁵

On 3 January 1923, in another title, The Guardian newspaper declared that a few steps could be taken in the title of "patriarchalism in Istanbul" despite the speeches made by Lord Curzon in Turkish and Greek relations, and that the Sub-Commission on population exchange in the title of the next "unjustified declarations of the Greek side" had begun talks on the same It has been observed that "the British have stated that the Ecumenical patriarchism will never be

² Kemal Arı, "**Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**", 6.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul, 2012, p.15

³ The Guardian, February 1, 1923, p.8

⁴ A.g.g, s.9

⁵ Salahi R.Sonyel, "**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**", Second Edition, Publishing Of The Turkish History Association. , Angora, 1991, p.315

removed from Istanbul in any way", "the spiritual rights and trials which are included in the Greek side's requests still bear an uncompromising character", and "the demands of Reza Nur Bey regarding the patriarchalism and population change are not acceptable".⁶

In addition, the British origin has also been shown in this paper that "the insistence of the Greeks is very difficult to defend and that the patriarchal and Exchange conditions in Istanbul are still risky and challenging for both sides." The Turkish side's defence against Greek demands in these articles has also been another striking attempt.⁷

On January 11, The Guardian newspaper, which tried to convey the demands and talks of Turkish and Greek sides to its readers as much as possible, started taking as good or bad steps as possible in case of Change, titled "The Patriarchate who will stay in Istanbul".⁸

As a matter of fact, The Guardian stated that the Greek Cypriot side would be subject to a compulsory migration, other than Western Thrace, about the status of The Foreign Exchange in Istanbul and around the Istanbul, and that the Turkish Cypriot side living under Greek rule would be subject to a periodical crime, and The Guardian described it as a crime of history.⁹

During the population exchange, it was observed that the delegates worked for a long time and that during the extension of the exchange process, the uncompromising attitudes of the Turks were tried to be brought forward in public. Lord Curzon's portrayal of a politician who tried to hold the issue seriously and who tried to agree with the Ankara government under the guise of a serious politician during these disagreements has consistently shown himself in the content of the English press. Tamworth Herald, another newspaper, has consistently shared that the Turks have pursued an acceptable stance against the Greek Patriarchate in Istanbul, but have suggested a number of items that include restrictions on their political and religious activities.¹⁰

In the headline given on January 13, " next week can be presented to Turks." it has been stated that the Turkish and Greek sides must supervise the changes that will begin in May with an international Control Commission meeting in the afternoon, and that the Greek men who live in small groups in

⁶ Seydi Vakkas Toprak, "1.Dünya Savaşı'ndan sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye göçenlere karşı Yunanistan'ın tutumunun İstanbul'a Yansıması", Journal Of The Turkish Researches, c.25, Issue.1, 2015, p.253

⁷ The Guardian, Janua ry 3, 1923, p.6

⁸ Onur Yıldırım, "Türk-Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi Ve Göç", Publishing Of The Istanbul Bilgi Universtiy , Istanbul, 2016, p.76

⁹ The Guardian, January 11, 1923, p.8

¹⁰ Tamworth Herald, January 13, 1923, p.4

Anatolia and who are old enough to go to the military can return as soon as the peace treaty is signed. “

It was also noted that the allies offered to the Turkish side many proposals for a solution on this issue, and that the British delegation was not sure if there were any ingredients that Turks could accept in other content, such as capitulation. The fact that the Allies wanted to reach a solution with the Turks was one of the information that was wanted to be conveyed to the public in the newspaper. The statement by The Guardian on the exchange issue, especially on the situation of Greece on January 15, has also been one of the most striking points. “*If Britain had to give 10 million people food, shelter, clothes and jobs at a time, their resources would have been reduced.*” The newspaper pointed out that he made an entrance in the form of and for Greece he made statements about the exchange as follows:

“Greece is always a poor country, and because of military disasters, it has become a part of the ruins. This state, which is prepared to confront 44 million native and 1 million refugees, has workers who are forced to run by Turks in Anatolia, and many of them are strong men and women. During the refugee camp visits, you are constantly watching old men, women and young children. All of them belong to the communities that migrated from Anatolia. Thanks to external foundations and Red Cross aid, the situation of refugees is getting better.”¹¹

One of the points taken into consideration in the Turkish-Greek population exchange in the British public opinion is that Lord Curzon has a determined politician who wants to get quick results in the near future. Before going to Paris, Bompard agreed to speed up the conference with Curzon's request, thus ensuring that the Near East will be secured for both states in the future.

As it can be understood from this explanation, The Guardian states that Greece would be under great difficulties in exchange and that the state could solve even the needs of Greek citizens with external assistance, and that Greece's economic situation would be exchanged. can't handle that reveals. The general view in the British public opinion is that both governments can not afford the exchange.¹²

Considering the general public opinion, the Turkish side is still exposed to foreign foreign and domestic intrigues in the future, even though it is in administrative difficulties, and despite a large number of difficult situations such as population and loss of capital, it is not doubted by the allies. ¹³

¹¹ The Guardian, January 15, 1923, p.14

¹² Taner Baytok, “İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugün'e Değişen Ne Var?”, Doğan Bookstore, Istanbul, 2007, p.241-242

¹³ The Observer, January 14, 1923, p.13

One of the points noted in the newspaper's January 17 issue was one of the information shared under the "foreign" headline. The Guardian briefly mentioned the exchange in the British public opinion through the reporters in Lausanne, and it was stated that the negotiations on the problem of population exchange had been successful at the commission meeting one day before the date mentioned and that the prisoner exchange had begun.¹⁴

In the Treaty of Lausanne, especially the lack of financial experts perceived as a major deficiency and this situation led to an extension of the negotiations almost a week, the newspaper, the single committee created on the basis of a conclusion on the exchange of population outside the economy, however, the issue of the exchange of the allies in all the All conversation. The expected results as soon as possible transfers that can be reached from the discussions in this paper, the major exchange during the negotiations of objections could appear naturally, a million people moving from Anatolia and Macedonia, this forced the Allied forces of inevitable change on migration is still this estimate of the consequences of this great state in the very near future reported that they couldn't be revealed.

As a matter of fact, the newspaper, who wants to reach a conclusion from these statements, has stated that in the future, the league of nations will consider the protection and supervision of these communities in the new minority problems and new conditions. The British press said that the Turkish and Greek sides had the same rights in Lausanne and that they had signed the exchange agreement, which included the same conditions as the allies.¹⁵

Apart from The Guardian, another series of publications related to the content of the subject has been seen in the newspaper "*The Observer*". The newspaper described the Turkish diplomacy's attitude at the peace conference under the headline "Political Notes" as "undisclosed debaters who are in an intelligent approach, who follow attitudes close to the chain of solutions, who are passionate about peace, who have withdrawn their eyes from the imagination, and who conveyed that the Turkish and Greek sides ' ' unprecedented efforts "to resolve the exchange dispute.

Following The Observer, the Northern Whig Press's statements on Lausanne on January 17 were a point of attention and the Northern Whig, who entered with the headline "a quick result is required", explained that the lower commission on the prisoner and the population exchange, which has long been able to accept the exchange of Turkish citizens as a result of their attempts. The Turkish side wants to sign this Agreement at once, but the allies have taken a

¹⁴ The Guardian, January 17, 1923, p.6

¹⁵ The Guardian, January 20, 1923, p.10

denial attitude with the idea that it would be more accurate to sign the Turkish civil population when the end of the Turkish population is complete.

The newspaper said that the Turks accepted four of these six articles, and that two of them were not acceptable by the Ankara government. In the same way, the impression that the Turkish side has prolonged the negotiations has been one of the most prominent content in the British public opinion.¹⁶

On 23 January, Northern Whig, which continued its publication, gave an impression that the Turkish Cypriot side had prolonged exchange talks and underlined that the commission on population exchange of the Greek and Turkish governments has not yet completed exchange transactions during this settlement period, and in addition, it will open a new session on 24 January due to the disagreement. In this regard, the two sides also tried to act in accordance with the criteria set by the Allies during the arrangement process, and they have yet to agree on the property of the exchange.¹⁷

In general, the perception of an uncompromising Turkish government continued. As a matter of fact, the number of January 30 has been in the public opinion as a continuation of this perception. On the last day of the Lausanne conference, the newspaper, which started to write with its headline, shared that the Turkish and Greek sides were discussing the conditions under which the prisoners and immigrants would be returned, and declared that the Ismet Pasha, Venizelos, caclamano and Rıza Nur Bey had started to take steps in the peace phase by signing three documents. It was noted that the third of these signed documents was specifically mentioned, which is about men who have already left the borders of the country and whose families have already left the borders of Turkey and Greece. It was also observed that the Red Cross Society was involved in any threat to exchange between the two governments that are going to begin exchange operations with the people mentioned as of 1 May.¹⁸

It has been seen that the exchange owner cannot fully assess all the rights of the Turkish, Greek and League of Nations for exchange customers and that the governments are trying to ensure that the allies are providing sufficient compensation for these groups, and that the rhetoric of this social transformation process is a burden on the shoulders of all three sides.

In addition to these statements, The Guardian, who started his remarks with the introduction of "Lausanne decision week" when the information shared in public opinion was taken into consideration, has shown that the population found in Greece after 1920 in the issue of exchange, which is a difficult problem, is very guiding for the solution of the problem.

¹⁶ Northern Whig, January 17, 1923, p.6

¹⁷ Northern Whig, January 23, 1923, p.10

¹⁸ Northern Whig, January 31, 1923, p.5

This press organ mentioned that the Turkish population in Central Macedonia was about 80.000, and reported that there were 264.000 Muslim population, including 72.000 in western Macedonia and Thracia and 112.000 in Struma and around, and that the remaining 30,000 Muslims in Greece were added to the future of 1.300.000 Greek correspondents from Turkey. For this reason, it was stated that Greece could renounce the necessity of change and it was shared that these exchanges could return to their homes in Anatolia.¹⁹

Exchange of exchange began with the above mentioned steps and there were reports in the British press that some 90,000 settlers had arrived in Thrace. The Ministry of Interior, Fethi Bey, drew attention to the fact that he made a number of consultations with the Ankara government regarding the exchange to be implemented and the Commissions of the Ministry discussed the matter on 30 January 1923.

The decision of the exchange was taken to leave the theatre, Kavala and Macedonia. It was noted that the exchange of foreign exchange from these regions had been seen to settle in the vicinity of Samsun and Izmir regions and that Adana, which was designed as the first settlement area of the immigrants from Macedonia, had been removed from the exchange area.²⁰ In addition to this shared information, when a small anecdote was shared information about the exchange issue in the British government, one of the news that drew attention was conveyed to the reader with the headline "*Turkish-Greek Exchange*". On October 13, according to this news, as of today, about 400,000 Muslims have been released by ships, Mithylene, Kios, Thessaloniki and Crete, and Exchange will be in their homes before the winter season. Almost half a million Muslims in Greece will be sent back to their country by setting the best conditions in the British public opinion of the Guardian the government has given the impression of a good looking Muslims.²¹

President of the American Near East Committee under observer status of Turkish-Greek exchange operations, which started systematically after October, A process of exchange began with the support of Jaquith, accompanied by thousands of Muslims from Midilli to Ayvalik. In the public opinion, the Turkish authorities are actively engaged in exchange operations, and some information is shared in English publications, such as welcomed by the Turks by the migrants who have been on the ground. In particular, the interesting point is that in British observations, the Turkish counterparts have achieved a great success in bringing all of their movable belongings to Anatolia during this migration.²²

¹⁹ The Guardian, January 22, 1923, p.9

²⁰ The Guardian, September 8, 1923, p.8

²¹ The Guardian, October 13, 1923, p.12

²² The Guardian, October 16, 1923, p.8

500 houses were opened to Turkish exchange customers from Ayvalık and around, and 1,800 people were placed daily for up to 8,000 immigrants from Midilli. it was noted that he opened. At the same time, the Turks completed these exchange stages, while in Samsun there were about 1,000 Greek exchange ships waiting for them.

Another important point in the UK is the negotiations between Admiral Bristol and Adnan Bey from the United States, was the citizens during the war between two states. The fact that the British government caught the public attention to this issue between the Turkish government and Continental America during these negotiations was one of the critical points in the research. By November 22nd, a number of Delegates from the Turkish and Greek governments visited Istanbul, Angora and Athens. The British headlines, especially mentioning this news, talked about the fact that there was still a negative atmosphere in Ankara during the change process, and the Greek government representatives Politis reported to Adnan Bey, one of the representatives of the Turkish government, that he could not come to Ankara without sufficient documents and documents, and that Nebil Bey, another Turkish member, would go to Athens from Angora.²³

As it can be understood from these statements, although the stages of change have started to be applied between the two governments, a provision has come to mind that the peace atmosphere has not yet emerged in full sense. As a matter of fact, the presence of the headlines that convey this provision on November 24 has shown itself. According to the British public opinion that the environment of peace in the Near East is far away, the Turks claimed that the Greeks acted against the law of change and some information was shared as they took it to the league of Nations.²⁴

The issue of the British content is that the Turkish government is trying to draw attention to the fact that all the exchange Muslims have confiscated their property and that this foreclosure process has not been reached in Turkey yet. In addition to these statements, the Greek government began to place its citizens in thousands of Turkish houses, while the Muslims in Thessaloniki and its environs began to wait for their return to their homes.²⁵

When the dates showed on November 9, 1923, Greek Foreign Correspondents started to emerge from Anatolia and it was seen that the news on this subject was shared. The Guardian reported that approximately 7.545

²³ The Guardian, November 22, 1923, p.8

²⁴ The Guardian, November 23, 1923, p.10

²⁵ A.g.g, s.10

Greek refugees were departing from Samsun and Trabzon with two steamships in their headlines titled "migrants from Anatolia to Greece".²⁶

Considering the British public opinion on this issue, it was mentioned that the US Near East observation committee will help the refugees in a number of issues such as bread and water aid, and that the Turks organized settlements for the refugees who came together with the United States commissions.²⁷

In addition to this information 1,500 Greek soldiers still expect to leave Samsun in very bad conditions, the British people were shared information. In this regard, Greek and Turkish the exchange phase of the commissions carried out together is a government criticism for the refugees waiting in Turkey in the UK.²⁸

In addition to the information transmitted in the UK public opinion, his general opinion on the Lausanne Treaty and subsequent exchange practices is that the Venizelos government faces many difficulties in July. Before the exchange in Greece, there was a three-time rebellion against the administration during the treaty process, and the beginning of these revolts was evident before the struggle with the Turks. In the British newspapers, especially when attention was paid to the Venizelos government and the monarchy against the comments that the government survived this issue thanks to the prime minister, the exchange period, Greece had a negative impression on diplomacy has caused.

As a matter of fact, after the signing of Lausanne, these negative internal developments were seen as the reason for the Greek government to experience some negativity with the Turks. Greece was divided into two camps in this historic treaty; the British separated these camps as "Kings" and "Republicans".²⁹

In this letter, Miller stated that he expects that the work he has done for the exchange will be sufficient at the basic level, and even that he has chosen the commission representative for the collection of loans for refugees. Morgenthau reported that he was on the move. Unfortunately, this breakthrough of Morgenthau, which hastened the work of the Bank of England, also underlined that the other world States were not sure about lending because of the Greek government's inability to draw a stable path, and therefore the credit collection process has not yet reached a larger level.³⁰

²⁶ The Guardian, November 9, 1923, p. 10

²⁷ Sevtap Demirci, "Belgelerle Lozan, Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923" , Translation by Mehmet Morali, 2.Publishing, Alfa Edition. , İstanbul, 2013, s.128.

²⁸ A.g.g, s.10

²⁹ The Observer, November 25, 1923, p.13

³⁰ A.g.g, s.14

In his letter to Miller, who expressed his critical point of view of the Greek government, some statements were made for Turkish families. There was a semi-political crisis in population change, the British did not assume any responsibility for the Turks who left Greece, and the Ankara government had to bear this responsibility, so some discourses were shared so that they could not accept the exchange. He also stated that the Turkish government could not send fast enough ships for 35,000 refugees in Macedonia and neighboring camps, and that Muslim families should remain in their seats because of the fact that Thessaloniki has a large population of refugees.³¹

In his letter to Miller, who expressed his critical point of view of the Greek government, some statements were made for Turkish families. There was a semi-political crisis in population change, the British did not assume any responsibility for the Turks who left Greece, and the Ankara government had to bear this responsibility, so some discourses were shared so that they could not accept the exchange. He also stated that the Turkish government could not send fast enough ships for 35,000 refugees in Macedonia and neighboring camps, and that Muslim families should remain in their seats because of the fact that Thessaloniki has a large population of refugees.³²

In the British public opinion that the population Exchange Agreement and Lausanne conference should be convened and decided quickly, Lord Curzon's statements and statements have been made stating that in the near future they will try to reach a common point about the change of the population with the Turks. The Turkish government accepted the protocol of population exchange with the Greeks after a long period of time, according to the English public statements. According to the principles determined by the allies, the exchange of civilian and prisoners of war will be carried out. A soldier and an officer exchange on prisoner exchange was agreed between the two governments.³³

The French government was very pleased with the principles of the agreement on Turkey. In terms of economic agreements, he drew attention to the research in which the Ankara government adopts more optimistic approaches against France. While these statements were made about France, the number of Turks in Central Macedonia was shared in the public opinion, and after 1920, it was stated that the Turks fell to 80.000 in the Greek census. If the Turks continue to live their lives settled around the Mesta and Struma rivers, the future of the population change is between 300,000 Muslims and 1.300.000

³¹ A.g.g, s.14

³² A.g.g, s. 14

³³ Sheffield Daily Telegraph, January 17, 1923, p.7

Greeks, while the future of the population is among the shared information in the UK public opinion.³⁴

In another publication, Freeman's Journal, it was seen that he made a statement about the exchange on 23 January. "*Still No Progress Has Been Made.*" the Freeman's Journal, which has published its headline, has stated that "*the difficulties in Lausanne continue until the end of negotiations*", "*the Sub-Commission on Population change is still unable to find a solution according to Rueter's transmissions*".³⁵

The Freeman's Journal, which shared the information provided by the Press Association during a meeting with a person in the Turkish delegation, reported that the Turkish side could not understand why it was still in Lausanne for more than a few days, that there could still be difficulties with the issue of Mosul, and that the exchange telegraphs between Ankara and Athens.

As a matter of fact, according to the so-called Athens reports, 'Kemalists' in Izmit St. It was observed that during the conference he had made an attack on Basile church with dynamite, as well as following a movement that wanted to play in favor of the allies. During this conference, the Greek government followed a political line leading to the dispute over the exchange and capitulation issues.

The Guardian also mentioned that the Turks followed a very stubborn attitude during the Lausanne Treaty, and even though Curzon talked about the issue of Mosul, the Turks, who entered into a good agreement with the Greeks, still did not enter into a sign of remorse, and despite Ismet Pasha, who approached Curzon's suggestions moderately, informed that Riza Nur Bey was still abstained. In another text, it was seen that the Turkish and Greek committees would convene a special congress and declare that they would sign a treaty in a short period of time.

The rupture of the negotiations, the status quo in Congress bartpe collected completely advantageous for the Turkish side to transfer the Guardian, the negotiations in the aftermath of this exchange, the Greek-Turkish dispute, a development that could lead to a solution, he also emphasizes that it wouldn't be.³⁶

The Northern wig newspaper, which again noted the issue on 25 June, reported that the Turkish side had entered into an agreement with the Turks regarding the exchange in these transfers with the headline of "*treaty in*

³⁴ Aberdeen Press journal, January 22, 1923, p.7

³⁵ The Freeman's Journal, January 23, 1923, p.5

³⁶ The Guardian, January 25, 1923, p.5

Lausanne", and declared that the Ankara government did not follow any more insistence on expulsion from Turkey.³⁷

In response to this statement made by the British newspaper, he did not forget that he had made some comments in the Greek government, and he conveyed that the Greek delegation had created a balancing policy within its own sides about the change of the Turkish groups remaining from the Ottoman Empire. With this change policy, which the Greeks have explained in terms of balancing the population, it is obvious that the Turkish side understands it and in addition, it is reflected in this press, and the Northern Wigg has been trying to resolve the political social incompatibility with the fact that the Greek government has developed a solution-oriented attitude.³⁸

There are also great concerns about the fact that the 300,000 Greeks in and around Istanbul and around the minorities did not change within the exchange rate decision, that the Ecumenical Patriarchate could remain in Istanbul, but that their rights, such as political and advisory functions, would be left to the Turkish government.³⁹

A letter to the Manchester Guardian's editorial has been received from the British public. In a letter written by a person named "Gerald Miller", who is in charge of the British imperial Ministry of war, the Lausanne Treaty and the exchange process were mentioned, Miller long as they were quoted in the article, Greek politics in the newspapers in a period of more exciting continues, political developments and the main reasons behind the British workers in Greece in As a matter of fact, Gerald Miller, who did not remain with these statements, entered the criticisms section and continued his collaborationist attitude during the Greek government's Lausanne period, both in Athens and in other local areas, in a continuous hesitation.⁴⁰

Apart from this letter, it has been seen that the British reflected their concerns about the Mediterranean and islands in certain times, taking into account the working groups working in Greece. Indeed, on January 31, this concern manifested itself through minorities. In the exchange decisions of the Turkish government, it was shared that it would respect the rights of the settled people and that it would in no way protect all their lives regardless of race, religion or language, and it was noted that the British had some expectations that Muslims and non-Muslims should be kept equal. As an example, the British exchange of minorities with the Turkish government in particular on education after that, the British government shared some unfounded concerns about the

³⁷ Abilene Daily News, January 25, 1923 p.5

³⁸ Northern Whig, January 25 1923, p.2

³⁹ The Guardian, January 31, 1923, p.8

⁴⁰ The Guardian, January 31, 1923, p.14

fact that the Turkish government had made Turkish education compulsory in every field.⁴¹

During the signing of the Lausanne Treaty, Lord Curzon, one of the British representatives, insisted that the Patriarchate remain in Istanbul, and if the Turkish government was deprived of all its rights, he did not mind staying in the Greek church. Speaking at the commission on this issue, Lord Curzon underlined that the patriarchal, who lost its political power around the world, would now assume a spiritual role and conveyed that a complete solution could be reached in this sense.⁴²

While the allied states constantly repeated their propaganda of “Al or go” against the Turks in the early days of the Lausanne Treaty, they also underlined that if the Turkish delegation asked for a longer explanation of the exchange after the Treaty, an official official would be expected to make a presentation on the treaty clauses. According to the British, apart from the treaty texts, some problems remained unsolved. As a matter of fact, in addition to exchange, one of them will face both Britain and the Ankara government in later times. In the same way, the Greek soldiers who would come out of the Anatolian borders and Ankara was one of the biggest problems of the government.⁴³

In the process of exchange, some British newspapers stated that the Turks had given up their insistence on the removal of their Greek families from Anatolia, and that they had not even begun to withdraw from the decision to expand their exchange borders in the Struma region. It was shared with the public through these attitudes, in which Western Thrace remained as a frontier, and the Greek government found an echo in the public where it proposed the formula of compensation for the Turkish families remaining within its territory. It was announced that a special convention would be formed and decisions would be taken in a process that was not included in the Lausanne Treaty.⁴⁴

As of July 24, 1923, the Allies started to leave Istanbul and, according to the British public opinion, only the Meric River between Turkey and Greece and the exchange rate remained. With the exchange of prisoners of war, the British expressed some ideas that they would be able to fix the concessions they had received since 1914, and within 6 weeks, the Allies began to make their way out of Turkey. In the border conventions, allied states ' ships were free of transit and

⁴¹ Eyüp Kaptan, “Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu”, Publishing Of The General Staff Collage, Yenilevent, Istanbul, 2002, p.120

⁴² Lincolnshire Echo, June 10, 1923, p.2

⁴³ Daily Herald, June 23, 1923, p.3

⁴⁴ Belfast News Letter, June 25, 1923, p.5

the torpedo ships of England, France, Italy were one of the issues discussed in public outside the exchange.⁴⁵

One of the Allied information shared with the public during the departure from Istanbul was the participation of Delegates from Denmark, Spain and Sweden in the commissions. Immediately after the exchange agreement, according to the calculations of the Near East Relief Committee, it was revealed that approximately 7,500 Muslims and as many as Greek refugees were waiting in the Black Sea. Athens, however, he continuously tried to inform the British public that the Lausanne Treaty articles would be put in jeopardy by Ankara by declaring that the Turks would not comply with the exchange agreement.

It was among the public debates that the committee was waiting for the allies to come up with an opinion on the issue, and that it was waiting for a conclusion from this review to examine the processes of Greek exchange from the Black Sea. While such exchanges are being made in public about the exchange process, British politics also approach mutually insecure agreements within Lausanne. It is seen that the mentality of the entente has lost its power, and if the Turks show an attitude against the Lausanne articles, France decided to hold a one-way meeting with the Turkish government, but it was noted that the hope of the British was still continuing, as there was no statement from Ankara regarding the rejection of the articles. If the Turkish government came into agreement with France, it was shared with the public in a closed way that British politics would react to it.⁴⁶

While this positive attitude was put forward to the Greek government, Britain did not hesitate to criticize Turks on March 9th. According to the Guardian newspaper's Greek semi-official sources and the International Red Cross Society, Turks have acted against the spirit of the convention on Population Change. The reason for this opposite Movement is that the Turkish government has delayed the return of Muslim prisoners to their country under inhuman conditions, where Turkish depositors from Greece to Anatolia were living by the way they were transferred to England.⁴⁷

This is the case with the British public opinion, of course, as a reflection of the political and military failure of the Greek government to the exchange process and the discomfort of the British public in the fields of Mosul and Iraq in the following period also deepens with the negative reflection of the exchange news. The Treaty, which will be signed in Lausanne on 24 July, has gained considerable importance on the UK's agenda. A copy of the document will be shared at the same time in London immediately after the signature of the agreement. In the sharing of information on the treaty, Britain was hastened to

⁴⁵ Londonderry Sentinel, July 24, 1923, p.5

⁴⁶ Western Morning News, February 2, 1923, p.4

⁴⁷ The Guardian, March 9, 1923, p. 6

sign the text with France without spending a long period of time with the French delegate, despite the protests of the absence of the convention on the delimitation of the Bolsheviks. He tried to take part in an agreement with Poincare.⁴⁸

In Lausanne, the British public opinion, in general, the idea that France and Lord Curzon are represented by the allies with success, taking care of the interests of the two states in close proximity. However, the Turkish delegation and Ismet Pasha's different attitudes and Bolshevik influence that came to Ankara in the Middle East again in a conflict with British policy will be a problem that has been constantly disturbed by the British government.⁴⁹

As a result, the basic assessment of the British public opinion of the Turkish-Greek exchange process, as the British lost in the national struggle, the political and economic superiority over the Greeks want to continue over the world public opinion, the Lausanne Treaty indifferent to even a Turkish government wanted to be regarded as a pro-war. They have created a perception like that. It is claimed that the Turks did not comply with the exchange in a healthy way with its failed ally Greece in the exchange with Britain, Due to the constant antithesis of the British government, the exchange process was tried to be transformed into a one-sided propaganda and the Turkish and Greek exchange of population was tried to face the difficulties that the Venizelos government has caused during its departure from Greece. This ambitious attitude of the British will show itself as a one-sided right approach to the solution of the issues left by Lausanne, and an anti-Turkish impression will be put forward by Curzon and his cabinet, and the political failures of these politicians will be covered up in Lausanne.

⁴⁸ Gloucester Citizen, July 24, 1923, p.1

⁴⁹ The Scotsman, June 25, 1923, p.7

BIBLIOGRAPHY

BOOKS

- Arı, Kemal, "*Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*" , Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul, 2012
- Baytok, Taner , "*İngiliz Belgeleriyle Sev' den Lozan'a Düinden Bugün'e Değişen Ne Var?*", Doğan Kitap, İstanbul, 2007
- Clark, Bruce , "*İki kere Yabancı, Kitleseİ İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı nasıl biçimlendirdi?*", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul, 2008
- Demirci, Sevtap , "*Belgelerle Lozan, Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923*" , Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay. , İstanbul, 2013
- Sonyel, R. Salahi , "*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*" ,Türk Tarih Kurumu Yay. , Ankara,1991
- G.H, Bennet, "*British Foreign Policy During The Curzon Period, 1919-1924*, St Martin's Press, London, 1995
- Eyüp Kaptan, "*Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*", Harp Akademileri Basım evi, Yeni levent, İstanbul, 2002
- Onur Yıldırım, "*Türk-Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi Ve Göç*", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. , İstanbul, 2016

MAGAZINES

- Seydi Vakkas Toprak, "*1.Dünya Savaşı'ndan sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye göçenlere karşı Yunanistan'ın tutumunun İstanbul'a Yansıması*", Türkiyat Mecmuası, c.25, Sayı.1, 2015

NEWSPAPERS

- Abilene Daily News
- Aberdeen Press Journal
- Belfast News Letter
- Daily Herald
- Gloucester Citizen
- Lincolnshire Echo
- Londonderry Sentinel
- Northern Whig
- Nottingham Evenning Post

Western Morning News

Yorkshire Post And Leeds Intelligence

Sheffield Daily Telegraph

The Guardian

Tamworth Herald

The Observer

The Freeman's Journal

The Scotsman

Western Morning News

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 399-410.

Geliş Tarihi: 21 Nisan 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

THE UYGHUR TURKS AND THE EASTERN TURKISTAN (XINJIANG CONFLICT): WHICH CHINA? CHINA'S GROWTH OR RED CRUELTY

Ergenekon SAVRUN*

Abstract

Uyghur Turks are one of the most important Turkic Tribes of archaic Turkish history. The first groups whom adopted a settled life, urbanism, architecture, religion and etc... those who implement the development of the culture and civilization were also Uyghur Turks. They invented the 18 letter Uyghur Turkic Alphabet, and they have accomplished great works in the field of art and literature. The reason of the very high level of the literacy rate correspondingly that. In religion, they relinquished "Gök-Tengri" belief and embraced extrinsic religion called Manichaeism during the "Bögü Kaan" period. Then they united with Karluk Turks and founded Karahanli State, and by choosing Islam, they brought one of the most powerful and magnificent periods of Turkish history into Turkish history. The natural geographical neighborhood with the Chinese pushed the Uyghur Turks and the Chinese into a struggle from history.

The Chinese Manchu dynasty occupied the North of East Turkistan in 1757-1759 and the South in 1760. re-named "Xin Jian" means "The New Land" and became the 19th state of the China Empire. During the Mao Zedong period, the Communist regime continued to oppress.

Keywords: Uyghur Turks, Eastern Turkestan, China.

* Ufuk University, Department of Atatürk Principles and Turkish Revolution History
ergenekonsavrun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6582-0374.

UYGUR TÜRKLERİ VE DOĞU TÜRKİSTAN (SİNCAN SORUNU): HANGİ ÇİN? BÜYÜYEN YA DA KIZIL ZULÜM

Öz

Uygur Türkleri kadim Türk tarihinin en önemli boylarından birisidir. Türk tarihinde modern anlamda ilk yerleşik hayata geçen, şehircilik, mimarlık, din vb. kültür-medeniyet gelişimini hayata geçirenler yine Uygur Türkleridir. 18 harfli Uygur Türk alfabesini de icat ederek sanat ve edebiyat alanında büyük işlere imza atmışlardır. Okuryazar oranının çok yüksek olması da yine bunlara bağlıdır. Dinde ise Gök Tanrı inancını terk edip Böğü Kaan zamanında yabancı Mani dinini kabul ettiler. Daha sonra Karluk Türkleri ile de birleşerek Karahanlı Devletini kurdular ve İslamiyet'i de seçerek Türk tarihinin en güçlü ve muhteşem dönemlerinden birini Türk tarihine yaşattılar.

Çinliler ile olan tabii coğrafi komşuluk Uygur Türkleri ile Çinlileri tarihten gelen bir mücadelenin de içine itti. 1757-1759 tarihlerinde Doğu Türkistan'da çıkan iç karışıklıklardan faydalanan Çinli Mançu hanedanı Doğu Türkistan'ın kuzeyini, 1760'da da güneyini işgal etti. 18 Mayıs 1878'de ise Doğu Türkistan'ın tamamı Çin işgaline uğradı. 18 Kasım 1884'de Xin Jian yani "Yeni Toprak" adını alarak Çin İmparatorluğu'nun 19. Eyaleti oldu. Mao Zedong döneminde de Komünist rejim ile baskılar devam etti.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Doğu Türkistan, Çin.

1. Origins Of The Uyghur Turks

Since the late 19th Century a number of archeological, cultural and political studies have been carried out by western scholars. When the area became interesting in geopolitical terms to the British, Russian, and Chinese imperial governments.¹ The middle age periods of the Uygur Turks describes by James Millward, a professor of History at Georgetown University (USA) who is specialised in history of China and Central Eurasia, writes in his book "Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang" that the Uyghurs originated in the Turks and the Mongolian core lands of the Orkhon River valley. He also notes the tribes known by the name "Uyghur" were former components of the another Turk khaghanate Gokturks.²

¹ Dilber, Thwaites, *Zunun Kadir's Ambiguity The dilemma of a Uyghur writer under Chinese Rule*. A thesis of Doctor of Philosophy of the Australian National University, 2001.

² Austrian Centre for Country of Origin and Asylum Research and Documentation, *China: Situations of Uyghurs*, COI Complication, 2016, p.4.

In Chinese history mentioned the Uyghurs as a distinct tribal groups located in Northern and Eastern Wei Shu (Wei State) first time in 6th century. We just also mentioned that the medieval Uyghur Turks became a political entity in the mid-8th century when they established their steppe empire as the inheritors of the ancient Turk steppe tribal confederation. They ruled their empire for a century from their capital city in the heart of the Mongol steppe. Their empire ended when rival another Turkic Kirgiz tribes attacked it, and the Uyghur aristocracy fled south into the borderland areas between China and the steppe. Two groups of diaspora Uyghurs built new states in Gansu and the Tarim Basin. The Gansu Uyghurs stayed in that region but never exerted any real power as a state.

The Uyghurs who migrated to the Tarim Basin were more successful, building an independent kingdom that maintained a stable rule over the mixed population of city dwellers and nomads who lived in the far-flung oases of the area. The Tarim Basin Uyghurs readily adapted to the sedentary lifestyle and built one of the most highly diverse societies of the age, where Buddhists, Nestorian Christians, Manichaeans, Zoroastrians, and nomads all lived side by side. Even after they became subjects of the Qarakhitai and then the Mongols, the Uyghurs retained some autonomy as political rulers in the Tarim Basin. That ended when Khubilai lost control of the Tarim Basin and most of the Uyghur aristocracy moved to China. The Uyghur diaspora refashioned their identity a third time in China as members of the conquest government and the cultural literati. Their existence as a distinct political entity ended with the eviction from China of the Mongols.³ Consequently Uyghurs have existed since before the eighth century. Some Western scholars declared that Uyghurs identity was lost from the fifteenth to the twentieth century.⁴

Most of the Turkish historians do not agree that absence of the Uyghurs and they are right. They didn't just get lost but they lost their state and fell under the hegemony of Doglats in 1514 till 1759 Manchu (China) invasion. These period of the Uyghurs' administration also called "Hocalar". States can be lost by wars but nations can not be abolished so easily.

³ Micheal C. Broseose, *"The Medieval Uyghurs of the 8th through 14th Centuries"*, Oxford Research Encyclopedia of Asian History, Central Asia Online Publication Date: June 2017, pp.1-20, p.1-2, DOI: 10.1093/acrefore/9780190277727.013.232.

⁴ Dru C. Gladney, *China's Minorities: The Case Of Xinjiang And The Uyghur People*, Commission On Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights Working Group on Minorities, Ninth Session 12-16 May 2003, p.5.

On the other hand Uyghur Turks choosed some religions like Buddhism, Manichaesim, etc... but the most efficent and still permanent one is Islam. the Uyghurs are Sunni Muslims, practising Islamic traditions similar to their co-religionists in the region. In addition, many of them are Sufi, adhering to branches of Central Asian Sufism. However, it is also important to note that Islam was only one of several unifying markers for Uyghur identity, depending on those with whom they were in co-operation at the time. ⁵

No doubt after all of these past centuries that the worst ones are 20th and 21th centuries for sure.

2. Colonialism In China And Chinese Colonization

When the British Navy occupied the China colonialism first stepped into China in the first Opium War (1839-42). This war is marked in history as the first in which steam-driven ships were used as the main force. By the end of the Second Opium War (1856-60), British colonialism further strengthened its foothold within Chinese territories. The Qing dynasty had to accept a series of humiliating treaties in 1842, 1844, 1854, 1858, and 1860 committing to pay an unusually high amount of compensation over the years, and grant sovereign control over the major ports of China in the coastal region. In 1854, the sovereign control of the treaty ports included rights for the victorious imperialists to trade freely and even to fix tariffs on their own. The treaties of 1858 and 1860 opened doors for the western powers to trade, and extend their influence into the interior regions of China. Falloowing century, in 1937, Japanese forces took control of the entire country. Colonialism in China, which initially started in only a few treaty port areas during the 1840s, gradually expanded over time and continued for more than a century, finally to end in 1945 after Japan was defeated in World War II.⁶

As a result of the colonializm of the China for many years, there has been an ongoing debate on whether the impact of colonialism on China was negative or positive. There has not been much of an agreement between the competing sides of the debate and scholars could not so far reach any consensus on this issue like always.⁷ China suffered under the British and Japan Powers for many

⁵ *Ibid*, p.5.

⁶ Mohammad, Shakil Wahed, *The Impact Of Colonialism On 19th And Early 20th Century China*, Cambridge Journal of China Studies, Volume 11, No. 2, 2016, pp. 24-33, p.25.

⁷ *Ibid*, p.26.

years for sure, but after the Second World War the nationalist and the communist groups concord demolished in China, and fought against each other. Mao Zedong confiscated the governments control and brought communism at the end of the 1940's. American supported nationalist had to escape and established the Taiwan.

An opportunity was emerged for Stalin. Nevertheless, when the communists did take power in China, both Mao and Stalin had to make the best of the situation. In December 1949 Mao, now chairman of the People's Republic of China which he had proclaimed and the first of October traveled to Moscow, where, after two months of arduous negotiations, he succeeded in persuading Stalin to sign a treaty of mutual assistance accompanied by limited economic aid. Before the Chinese had time to profit from the resources made available for economic development, however, they found themselves dragged into the Korean War in support of the Moscow-oriented regime in North Korea. Only after that baptism of fire did Stalin, according to Mao, begin to have confidence in him and believe he was not first and foremost a Chinese nationalist.

Despite those tensions with Moscow, the policies of the People's Republic of China in its early years were in very many respects based, as Mao later said, on "copying from the Soviets." While Mao and his comrades had experience in guerrilla warfare, in mobilization of the peasants in the countryside, and in political administration at the grass roots, they had no firsthand knowledge of running a state or of large-scale economic development. In such circumstances the Soviet Union provided the only available model. A five year plan was therefore drawn up under Soviet guidance; it was put into effect in 1953 and included Soviet technical assistance and a number of complete industrial plants. Yet, within two years, Mao had taken steps that were to lead to the breakdown of the political and ideological alliance with Moscow.⁸

Following years brought more problems and China turned the past colonial powers which colonized them. Mao or China Communist Party occupied Tibet, Inner Mongolia and East Turkistan. Under the "Cultural Revolution" political oppression and mandate increasingly have been felt. Thus China have described these regions that minorities of the China.

⁸ <https://www.britannica.com/biography/Mao-Zedong>

3. Nationalist Movements In Eastern Turkistan Against The China And Some Statistics

At that time the Uyghur Turks were included under the general rubric of Hui Muslims 'which was confined to mainly Chinese speaking Muslims' which included all Muslim groups in China. The policy have been countinued under the communist, eventually recognizing fifty six nationalities, the Uyghur Turks and eight othe Muslim groups split out from the general category.

Regional leaders of the Uyghur Turks actually invited the People's Liberation Army (PLA) after the defeat of the nationalists in 1949. In October 1949 Chinese Communists occuppied Easten Turkistan and their subsequent establishment of the region name became Xinjiang Uyghur Autonomous Region on 1 October 1955, perpetuated the Nationalist policy of recognizing the Uyghur as a minority nationality under Chinese rule. The on-going political uncertainties and social unrest led to large migrations of Uyghur and Kazak Turks from Xinjiang to Central Asia between 1953 and 1963, culminating in a Central Asian Uyghur population of approximately 300,000. This migration stopped with the Sino-Soviet split in 1962 and the border was closed in 1963, reopening 25 years later in the late 1980s.

The separate nationality designation awarded the Uyghur Turks in China continued to mask very considerable regional and linguistic diversity, with the designation also applied to many non-Uyghur Turks group such as the Loplyk and Dolans, that had very little to do with the oasis based Turkic Muslims that became known as the Uyghur Turks. In the same breath contemporary Uyghur separatists look back to the brief periods of independent self-rule under Yakub Beg and the Eastern Turkistan Republics. More over to the earlier glories of the Uyghur Kingdoms in Karabalghasan and Turpan, as evidence of their rightful claims to the region. Contemporary Uyghur Turks separatist organizations based in Ankara, Istanbul, Almaty, Amsterdam, Munich, Melbourne, and Washington may differ in their political goals and strategies for the region, but they all share a common vision of a continuous Uyghur claim on the region, disrupted by Chinese and Soviet intervention.

The independence of the former Soviet Central Asian Republics in 1991 has done much to encourage these Uyghur organizations in their hopes for an independent. Uyghuristan despite the fact that the new, mainly Muslim, Central

Asian governments all signed protocols with China in Shanghai in the Spring of 1996 that they would not harbour or support separatists groups.⁹

Another issue for the Asian and Caucasian Turks in the Soviet/Communist regimes that they re-named by the Soviet/Communist political Office. As we see below table China continued this traditions.

The Uyghur Turks are today an officialy second largest minority in China.¹⁰

As we see The Uyghur Turks are about average in terms of university graduates 0.5 per cent and illiterac 26.6 per cent as compared with all other ethnic groups in China.¹¹

The Islamic identity is also the biggest factor of the Uyghur Turks within Turkic identity. The religious traits of the movement were often placed on par with its national character. The constitution of the Eastern Turkistan declared that the state was synonymous with both a 'religious and national Islamic government' and a 'religious and national rule', formed as the result of a 'religious and national revolution' to administer the 'nation's religious, national, social, and economic affairs. Islamic Turks', while the establishment of an Islamic government was hailed as much as the national awakening was.

By today, China is applying a systematic assimilation programe on Uyghur Turks. International Observers have declared that more than a million of Uyghur Turks are prisoners in China's concentrations camps. Kindergarden age children have been taken away from their families, young Uyghur Turks girls forced to married a Chinese men, thousands of men, women, boy, girl, older, etc... were death under the torture. Well then why China do and hide that?

4. World's Factory: China's Economic Growth

China surpassed the United States in the mid-1970s to become the nation with the largest number of urban dwellers in the world. Although still a predominantly rural country, with an urbanisation rate just under 20%, in absolute numbers China had become over 30 years ago the world's largest urban

⁹ Gladney, *ibid*, p.5-6.

¹⁰ *Ibid*, p.7.

¹¹ *Ibid*, p.8-10.

nation in human history. Anomalously, this ascendance occurred at the end of a period in which China's public policy was profoundly anti-urban. Much has changed since then. China's "opening up", and the introduction of market oriented reforms in the early 1980s, accelerated urbanisation across China such that, today, 600 million urban Chinese constitute 44% of the country's population. Indications are that urbanisation will continue, at even more rapid rates in parts of the country, well into this century.

Aside from the national socio-economic changes fuelled by urbanisation over the last 30 years, the growth of China's cities is starting to have major global impacts. The most obvious are environmental pollution of coastal waters by industries and untreated urban wastewater, crossborder and intercontinental air pollution from power plants, industries, and motor vehicles, and emissions that have made the country the second largest contributor to global warming. But less obvious global linkages are equally important.

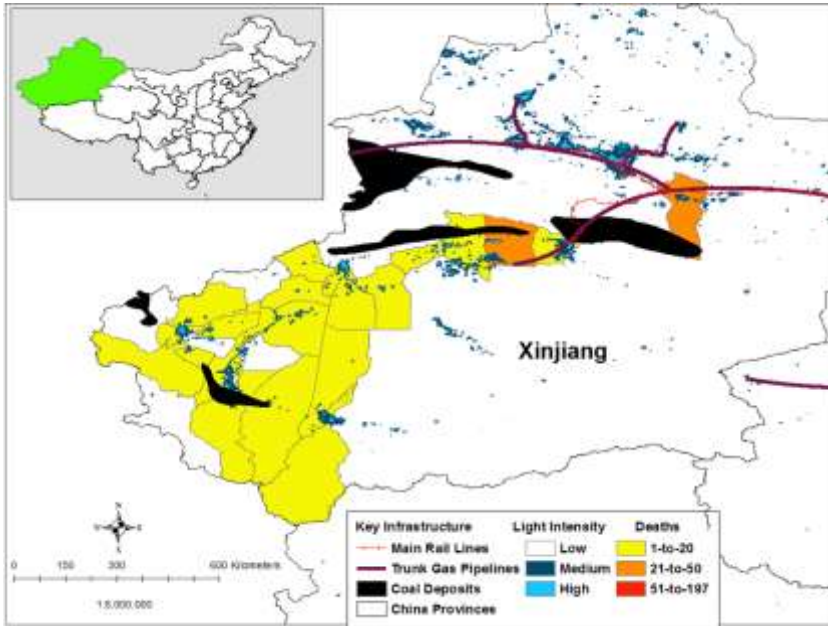
China's transformation into the world's biggest consumer of steel, cement and a wide range of resource commodities, including carbon-based energy sources, that is beginning to affect availability and supply prices in other countries, the transformation of China's cities into the world's factory, and the rapid evolution of the urban populace into a consumer base that is changing what global firms produce, and how they market them. Economic changes in China's cities are fundamentally changing the global structure of flows of natural resources, products, capital, technology, information, and people.¹²

Besides that a fundamental, gradually intensifying, and historical shift in China over the last two decades has been in relative terms a momentous increase in factor mobility fuelled by market oriented industrialisation, market driven trade, the introduction of new and more accessible transport technologies along roads, rail, inland waterways, and, more recently, policy loosening under China's market and *hukou* reforms. Eastern Turkistan (Xinjiang) region is one of the most important place for its natural resources.¹³

¹² Lamia Kamal Chaoui, Erward Leman, Zhang Rufeï, "Urban Trends and Policy in China", OECD Regional Development Working Paper, 2009, pp.1-70, p.5-6, doi:10.1787/225205036417.

¹³ *Ibid*, p.24.

Eastern Turkistan (Xinjiang Uyghur Autonomous Region Natural Resources Map)

14

The purpose of the assimilation and the concentration camps is much economical than historical and political. Demographic strength and labour resources have been changing in countenance of the China for many years despite the largest metropolitan regions in East China. The OECD reports shows that new natural resources discovered in West China now, and historical silk road destination has been there for thousands of years. As we know United States of America is in East of China, and little bit North East Japan is there. For reaching the Europe' market and other nearest natural resources is only the East. Under these circumstances, the Uyghur Turks undermine the China.

CONCLUSION

The Turks and the Chinese have been rivals for thousands of years, but at the end of the migration of tribes many Turkic groups moved to West and

¹⁴ <https://thediplomat.com/2015/01/beijings-xinjiang-policy-striking-too-hard/>

spreaded far and wide. The rest of them whom stayed in the Middle Asia that they formed a medieval state or established a state which lived a certain period. The Uyghur State was one of them which still is neighbor of the China.

Great leaders and politicians will pass from the earth, and the strongest imperial states will collapse and disappear from a new generation's memory, but civilization, wisdom, and cultural heritage will continue to play a significant role among human beings as long as there is human history.

The land of the Uyghur Turks today consists of the Junghar, Tarim, and Turpan basins, situated in the center of Asia. This region has had great importance since early times because of its favored geographic location on the ancient trade routes between the East and the West, connecting the Greco-Roman civilization with Indian Buddhist culture and Central and East Asian traditions. Burgeoning trade, commerce, and cultural exchange gave the Uyghurs' land a cosmopolitan character, marked by linguistic, racial, and religious tolerance. The Uyghurs' culture and art developed not only on the basis of the inheritance and preservation of their traditional culture, but also through cultural exchanges with others in the East and the West.

In Chinese sources, at various periods, this land has been called the "Western Region" or the "Western Countries." In non-Chinese sources, it was known as "Uyghuristan," "East Turkistan," "Chinese Turkistan," or "Chinese Central Asia." The term "Uyghur Äli," found in a medieval Uyghur manuscript, means "The Country of the Uyghurs." In 1884, the Qing Dynasty of China began to call the region "Xinjiang," which means "new territory." After 1955, the name "Xinjiang Uyghur Autonomous Region" was given to it by the government of the Peoples' Republic of China.

According to the July 1, 1990, official Chinese census, the Uyghur (Turkic) speaking population was at that time 7.2495 million and comprised more than 60% of the region's population. The Han Chinese population was 5.7466 million, comprising about 30% of the 15 million total population of the Uyghur homeland. A decade later, the Chinese official census of 2000 indicated that the population of Uyghur-speakers was near 9 million, but independent sources claim that the Uyghur population is currently about 16 million. In the past ten years, the Han Chinese population in the region increased almost 32 percent. By contrast, in 1949, Uyghurs accounted for more than 90 percent of the region's population, while the Han Chinese accounted for only 5 percent of the roughly

5 million people in the Uyghur homeland at that time. Thus the Chinese population had increased 500 percent in the last half of the twentieth century.¹⁵

Another issue that needs to be emphasized that in the first half of the 20th century, as a result of the Uyghur education movement that spread across Eastern Turkistan, a new understanding and national consciousness started to develop among Uyghurs. Uyghur intellectuals trained abroad, along with the intellectuals from different countries, played a prominent role in the development of nationalism in this period. These Uyghur intellectuals included both those in Eastern Turkistan and Uyghur intellectuals in diaspora. The emergence and development of the Uyghur intellectual class in this period took place in accordance with the dispersion of Uyghurs across three different geographical regions: Eastern Turkistan; Central Asia and Russia; and Turkey and the Middle East. The rise of the Uyghur education movement played a significant role in the emergence of the Uyghur intellectual class. The Uyghur education movement, which started in the 1920s and 1930s, was shaped and mobilized by three groups within Uyghur society.¹⁶

All these factors were enough to disquieted China. When Communist Mao seized power the darkest period of the Uyghur Turks has begun. China seems to forget what happened to them by British and Japan Empires during the 19th and 20th centuries. Unfortunately China governments act like they vengeance. These political attitudes do not suit the great states like China. Regular member of the United Nations should stop this events urgently.

¹⁵ Dolkun Kamberi, *Uyghurs And Uyghur Identity*, Radio Free Asia, Washington D.C., 2015, p.1-2.

¹⁶ Nabijan Tursun, *The Influence of Intellectuals of The First Half of The 20th Century on Uyghur Politics*, Central Asia Programe, No 11, 2014, p.1.

BIBLIOGRAPHY

I. Books

- Austrian Centre for Country of Origin and Asylum Research and Documentation, China: Situations of Uyghurs, COI Complication, 2016.*
- GLADNEY, D. C., "China's Minorities: The Case Of Xinjiang And The Uyghur People", *Commission On Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights Working Group on Minorities, Ninth Session 12-16 May 2003.*
- DOLKUN Kamberi, "Uyghurs And Uyghur Identity", *Radio Free Asia, Washington D.C., 2015.*
- THWAITES, D., *Zunun Kadir's Ambiguity The dilemma of a Uyghur writer under Chinese rule. A thesis of Doctor of Philosophy of the Australian National University.2001.*
- TURSUN, N., "The Influence of Intellectuals of The First Half of The 20th Century on Uyghur Politics", *Central Asia Programe, No 11, 2014.*
- WAHED, M. S., "The Impact Of Colonialism On 19th And Early 20th Century China", *Cambridge Journal of China Studies, Volume 11, No. 2, 2016.*

II. Articles

- BROSE, M. C., "The Medieval Uyghurs of the 8th through 14th Centuries", *Oxford Research Encyclopedia of Asian History, Central Asia Online Publication Date: June 2017, DOI: 10.1093/acrefore/9780190277727.013.232.*
- CHAOU, L., LEMAN, E., RUFEL, Z., *Urban Trends and Policy in China, OECD Regional Development Working Paper, 2009, doi:10.1787/225205036417.*
- WAHED, M. S., "The Impact Of Colonialism On 19th And Early 20th Century China", *Cambridge Journal of China Studies, Volume 11, No. 2, 2016.*

III. Internet

- <https://www.britannica.com/biography/Mao-Zedong>
- <https://thediomat.com/2015/01/beijings-xinjiang-policy-striking-too-hard/>

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 411-430.

Geliş Tarihi: 2 Haziran 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MÜSKİRAT VE MÜSKİRAT SATAN YABANCI ESNAFA İZİN VERİLMESİ

Erdal İNCE*

Öz

Tarihin her döneminde, vücuda hoşluk verip beyini uyuşturan alkol, insanlar tarafından çokça tercih edilen maddelerden biri olmuştur. Bu denli tercih edilip, devlet politikaları ile yasaklanıp serbest bırakılan alkol, Osmanlı İmparatorluğunda 'Müskirat' olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyetin ülke çapında oluşturduğu sosyal, ekonomik ve siyasal hareketliliği ile kontrollü bir şekilde serbest bırakılan müskirat, Müslüman mahallerinde, cami, tekke, Medrese yakınlarında kullanılması, dükkân açılması yasaklanmıştır.

Bu makalede, tarihsel süreç içerisinde toplumların ve devletlerin Müskirat kullanmasına yönelik tahliller yapılarak, Osmanlı İmparatorluğu İkinci Meşrutiyet dönemine ait müskirat kullanımı ve yabancı esnafa yönelik müskirat satış izinlerinin verilmesine dair incelemeler yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla arşiv kaynakları, gazete, dergi ve mecmualar taranarak, basılı kitap ve makalelerden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Esnaf, Müskirat, Meşrutiyet, Gayrimüslim*

ALCHOL IN THE SECOND CONSTITUTION PERIOD AND TO TRADESMAN OF FOREIGN ALCOHOL TO SELL ALLOWING

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, erdalince11@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5491-7947.

Abstract

In every period of history, alcohol tastes the body and numbs the brain, has become one of the items that are widely preferred by people. The alcohol, which has been so favored and banned by state policies, has been called muslim polit in the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire, the second constitutional monarchy was declared in 1908, and the social, economic and political mobility of the country was released. Muslim sites, mosques, lodges, near the madrasa, the use of a shop, Alchol is prohibited.

In this article, analysis of alcohol use by societies and states in the historical process, alcohol use of the Ottoman Empire during the Second Constitutional Era and alcohol sales permits for foreign trades were examined. For this purpose, archive resources, newspapers, magazines and journals will be scanned and printed books and articles will be utilized.

Key Words: Tradesman, Alchol, Constitutionalism, Non-Muslim

Introduction

Yüzyıllardır, birçok kültürde çeşitli mayalanma yöntemleriyle elde edilen alkol dünyanın bağımlılık yapan en eski maddesi olarak nitelendirilebilir. Mayalanma yöntemlerinin bilinmesinden ve geliştirilip çeşitlendirilmesinden sonra çok sayıda alkollü içecek üretilmiş, tüketilmiş ve hem bölgesel hem de bölgeler arası ticareti yapılmıştır.

Yapılan araştırmalar, en eski dönemlere bile alkolün veya benzerlerinin var olduğunun izlerini bizlere göstermektedir. Ayrıca bu araştırmalar, alkollü içkilerin bulunmasının, insanoğlunun tarımdaki gelişmeleriyle paralel olduğu konusunda da ipuçları vermektedir. Ancak başta şarap olmak üzere, şarap benzeri içecekler, tarımsal üretimin gelişmesinden öncesinde de vardır. Yine, araştırmalardan şarap ve benzeri içeceklerin vahşi üzümlerden ya da bazı meyvelerden elde edilen ham içki biçiminde de üretilmekte ve tüketilmekte olduklarını göstermektedir¹. Bunun en büyük örneğini Afrika arkaik kabilelerinde görmek mümkündür. Bu kabileler Hindistan cevizini fermente ederek değişik içecek türleri ortaya çıkarmışlardır². Başka bir örnek daha vermek istersek farklı kültür ve bölgelere bakmamız gerekecektir. Bu anlamda, Çin'deki alkol damıtma işlemleri iyi bir örnektir. Çin kaynaklarına göre, alkol damıtma işlemleri Çin'de M.Ö. onuncu yüzyılda keşfedilmiştir.

¹ CHAFETZ, Morris E. ve DEMONE, Harold W. (1962), **Alcoholism and Society**, New York: Oxford University Press, s.62-63.

² SAMUELSON, James (1880), **The History of Drink A Review Social, Scientific, and Political**, London: Trübner&CO. s.5.

Değişik toplumların ve devletlerin çeşitli zamanlarda imal edip kullandığı alkol, Osmanlı İmparatorluğunda hoşluk veren, uyuşturan içecekler manasına gelen müskirat terimi ile adlandırılmıştır. İslam dinin de etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü içki satışı ve kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bu yasakların, zaman zaman göz ardı edildiğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğunda kurulan '*Bade Meclisleri*'nde alkollü içecekler kullanılmıştır. Müskirat satışı ve kullanımı ile ilgili en ağır iradeyi IV. Murat ortaya koymuştur. O, 1633 yılında İstanbul'da ortaya çıkan büyük yangının da etkisiyle, uyuşukluk ve sarhoşluk veren tüm maddeleri yasaklamıştır. IV. Murat gibi birçok padişah da müskiratın kullanılmasını, satılmasını yasaklayan fermanlar yayınlamıştır.

İkinci Abdülhamit'in babası Sultan Abdülmecid de Müslüman mahallerinde müskirat satışını yasaklamıştır. Ancak Sultan Abdülmecit'in saltanatının son dönemleri, birçok yerde meyhaneler açılmış, kaçak ve gizli şekilde müskirat satışları yapılır hale gelmiştir. Böyle bir zamanda tahta çıkan İkinci Abdülhamit müskirat satışının yasaklanması ile ilgili çalışmalar yaptıysa da, saltanatının ilk yıllarında konuyla ilgili irade ortaya koyamamıştır. O, saltanatının on üçüncü yılı olan 1889'da müskirat satışına yönelik radikal denilebilecek kararlar almış ve uygulamaya koymuştur. Kararları arasında Müslüman mahallelerinde müskiratın satılmasının yasaklanması ve tüm meyhanelerin kapatılması vardır. Bu kararlar özellikle yabancı esnaf tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. XX. yüzyılın başlarındaki gelişmelerin, İkinci Meşrutiyet'in ilanına yönelik hazırlıkların, birçok kesimin hak ve talepleri, azınlık, cemaat gibi toplulukların istekleri neticesinde II. Abdülhamit, Müslüman mahalleleri haricinde, müskirat satışına ve kapalı olan meyhanelerin açılmasına izin vermek zorunda kalmıştır.

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan özgürlük ortamının da etkisiyle, yabancı esnafın müskirat satışındaki serbestliğini görmekteyiz. Ancak bu satışlarda nizamnamelere uymayan esnafın olduğu, kaçak ve gizli satışların yapıldığı aşikârdır. Bu tür hileli yollara başvuran esnaf için çeşitli cezai işlemler uygulanmıştır. Ayrıca yine İkinci Meşrutiyetin ilanı ile çoğalan gazete ve dergilerde de halka alkolün zararlarına yönelik yazıların, kaleme alındığını görüyoruz. Bunun yanında alkol ile mücadele amacı ile Karadeniz Ereğlisi

Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti ve Men'-i Müskirat Cemiyetleri kurulmuştur³.

Tarihte Müskirat

Alkol'e birçok kültürde rastlamak mümkündür. Değişik kültürlerde ve zaman dilimlerinde çeşitli isimlerle anılan alkol, Yahudi ve Hıristiyan inancına göre sınırlama veya haram kılınmışken, İslam İnancına göre tümüyle yasaklanmıştır. Kimi antik kökenli kültürlerde ise alkol, 'vecd' aracı olarak dini bir içeriğe sahip olmuştur⁴.

Alkol ve onun ile birlikte kullanılan şarap, bira gibi unsurlar, toplumların dinleri, yaşadıkları yerin coğrafi yapıları ve ticari geçim kaynakları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu konuda özellikle mayalamada kullanılan malzeme, söz konusu kültürü tanıyamızı kolaylaştırmaktadır. Amerika'da kaktüs, Ortadoğu'da arpa, üzüm, buğday, incir, hurma, Asya'da çeşitli mantar türlerinden mayalanan içkiler yapılarak alkol tüketilmiştir. Bu mayalama ürünleri, coğrafi yapı ve ekonomik geçim kaynağı hakkında söz konusu toplumu tanıma ile ilgili olarak önemli ipuçları vermektir. Tarımın keşfi ve tarım teknolojilerindeki gelişmelerin ardından seri bir şekilde üretilebilir halde olan üzümün diğerlerine nazaran daha çok tercih edildiğini yapılan çalışmalardan görüyoruz. Ayrıca üzümünden üretilen şarap, özellikle Hıristiyan kültüründe dini bir ritüel kazanmıştır. Yapılan kazılar, fermente edilmiş içeceklerin Neolitik Çağ'a kadar uzandığını göstermektedir. Çin'in Jiahu kentinde yapılan antik kazılar sonucunda bulunan seramikler üzerinde kalan tortularda, alkol bulunduğu yapılan kimyasal analizlerle kanıtlanmıştır. Yapılan analizler, tortuların M.Ö. 6650 ile 7000 yılları arasına ait olduğunu ve fermente işleminde alıç, üzüm, bal ve pirincin kullanıldığını bize göstermektedir. Milattan önce Alkol kullanımı ve üretimi, değişik kültür ve ülkelerde oldukça yaygındır. Edinilen bilgilere göre, İran (M.Ö. 5400), Mısır (M.Ö. 3150), Babil (M.Ö. 3000), Meksika (M.Ö. 2000) ve Sudan (M.Ö. 1500) yıllarında alkol üretiyor ve kullanıyordu. Milattan önce 1116'da Shang Hanedanı'na⁵ ait bir ferman,

³ Örneğin bu konuda Cem Doğan'ın *Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti ve Men-i Müskirat Kanunu* isimli makalesi vardır. Ayrıntılı Bilgi için Bknz; DOĞAN, Cem, "Osmanlı Men'i Müskirat Cemiyeti ve Men'i Müskirat Kanunu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cild:6, Sayı: 26, Bahar 2013.

⁴ DEMİRCİ, Kürşat, "içki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 21, s.457.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bknz; <https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/shang-dynasty-china/a/shang-dynasty-article> . Erişim Tarihi 02.07.2019, Saat 18.30.

şarap damıtmanın Çinliler tarafından uzun zamandır bilindiği anlaşılmaktadır⁶. Tarihsel birçok belge incelendiğinde Mezopotamya başta olmak üzere, Anadolu, Mısır ve diğer Akdeniz bölgelerinde yaşamış eski uygarlıkların alkol kullandıkları görülmektedir. Ayrıca Yunan, Roma ve eski Mısır tarihçileri alkol ve alkollü içkilerden bahsetmişlerdir. Antik Yunan tarihçi ve yazar Herodot, gezilerinde gördüğü yerleri ve insanları anlattığı, “*Herodot Tarihi*”⁷ olarak bilinen eserinde Mısır’da gördüğü dinsel adetleri anlatırken şarabı da anlatmaktadır. Herodot tarih kitabında Mısır’da gördüklerini şu şekilde aktarmıştır⁸.

“Anlatılması çok uzun, bitmez tükenmez dinsel törenler yaparlar. Buna karşılık kazançları yoktur. Kendi ceplerinden ve mallarından hiçbir şey harcamazlar. Yiyecek olarak, her gün her biri için kutsal yemekler pişirtilir ve taşınır, bunlar kasaplık hayvanların etlerinden ve kaz etinden, bol bol hazırlanır. Ayrıca bağ şarabı da verilir...”

Hoşluk ve sarhoşluk veren içkiler alkol içeren içkilerdi. Sümerlerde alkol, hoşluk ve sarhoşluk vermenin yanında ilaç olarak da kullanılmıştır. Bu tür kullanımı Mısır medeniyetinde görmek mümkündür. İçkiler arasında en çok bira ve şarap kullanılmıştır. O dönemde kullanılan bira ve şarap günümüzde kullanılanlardan oldukça farklıdır⁹. Başta Yunan medeniyeti olmak üzere, Politeist kültüre mensup birçok kültürde şarap tanrısı, *Bacchus (Baküs)*’dur. O, *Osirus* adıyla Mısır’da da yine şarap tanrısı olarak anılmaktadır. Yunan inancına göre Bacchus, Yunanlılara üzüm suyundan şarap yapmayı öğretmiştir¹⁰.

Yazının bulunmasından hemen önceki yüzyılda şarap, Romalılar tarafından gündelik içki halini dönüşmüştür.

Ortaçağ Avrupa’sında en çok tüketilen alkollü içecek şarap ve biradır. Ortaçağ Avrupa’sında genel yargı su yerine bira içmektir. Çünkü suların temiz olmadığı ve veba, kolera tipi salgınlara sebep olduğu görüşü oldukça yaygındır.

⁶ HOBSON, Richmond Pearson (1919), **Alcohol and the Human Race**, New York&Chicago: Fleming, H. Rewell C.O., s.22

⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz., HEREDOTOS (1973), **Herodot Tarihi**, (çev: Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 116.

⁸ DOĞAN, Cem, *Agm*, s.166.

⁹ Örneğin, Babil’de bira üretiminde arpa ve kaplıca buğdayı kullanılmış, bu tahıllar bir tür malt şekline dönüştürüldükten sonra malt ekmeği hazırlanmış ve ekmeğin gereksinim duyuldukları sulandırılıp bulamaç haline getirilmiş, daha sonra fermantasyona bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bknz. <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/ilk-bira-sumerli-nin-islak-unuttugu-ekmek-3520887> Erişim Tarihi: 02.07.2019, Saat 20.02

¹⁰ DOĞAN Cem, *A.g.m.*, s.166-167. Ayrıca Bknz., GUERBER, H. A. (1893), **Myths of Greece and Rome**, USA: American Book Company, s.182.

Ortaçağ tarihçisi Ruth A. Johnston *All Things Medieval* isimli kitabında "suyu sadece fakirlerin ve keşişlerin içtiğini" belirtmektedir. Bu dönemde Avrupa'da suyu dezenfekte etme yöntemlerinden birisi de suya şarap karıştırmaktır. Bunun yanında şarap, Hıristiyan inancına göre dini ritüellerde de kullanılan bir içkidir. Ancak Avrupalılar bu yöntemden daha çok su yerine bira tercih etmişlerdir. Bugün bira olarak değerlendirdiğimiz içkinin adı Ortaçağ Avrupa'sında 'ale' olarak isimlendirilmektedir. Şarap ve Bira Ortaçağ Avrupa'sının gündelik hayatının normal bir içeceği durumundadır¹¹.

Arap toplumunda içkinin kullanımını belirleyen ana unsur İslam dini olmuştur. Bu nedenle Arap toplumunda içkinin kullanımına ilişkin tespitler yapabilmemiz için, toplumu İslam öncesi ve sonrası diye incelememiz işimizi kolaylaştıracaktır. İslam öncesi Arap toplumunda içkinin yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. İçki bu dönemde Arap toplumunda zevk ve eğlence meclislerinde kullanılmış, ayrıca yaygın olarak da ticareti yapılmıştır¹². İçki Arap edebiyatında da geniş yer bulmuştur. Özellikle içki ile ilgili şiir, İslam öncesi Arap edebiyatında ayrı bir yer tutar. Bu dönemde içki şiirlerine 'hamriyyat' adı verilmektedir. İslam öncesi Arap toplumunda İçki, şairlerin en çok kullandığı temaların başında gelmektedir¹³.

İslâm'ın ortaya çıkışı ile gündelik yaşam, özellikle Arap kültüründe, değişikliğe uğramıştır. Çünkü İslam, kutsal kitap Kur'an-ı-Kerim ile kumarı, şarabı ve domuz etini yasaklamıştır. Bu İslam'ı benimseyen tüm topluluklarda yeni bir bakış açısı edinilmesine ve toplum normlarının yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. İslam sadece şarabı değil, vücudu uyuşturan, aklı geriye koyan her türlü maddeye yasak koymuştur. Bu nedenledir ki, İslam'ı benimseyen topluluklar, şarap ve her türlü alkollü içeceklerden kendilerini korumaya çalışmışlardır¹⁴.

İçki, tüm toplumlarda olduğu gibi Türklerde de kullanılmıştır. Eski Türk kültüründe önemli yeri olan ve Türkler ve içki denildiğinde akla ilk gelen 'kımız' olmaktadır. Kımız bazı Türk topluluklarının kısırak sütünden elde ettikleri milli bir içkidir. Türkler ayrıca *çağır*, *bor*, *süci* gibi isimler verdikleri

¹¹ DOĞAN, Cem, *A.g.m.*, s. 167-168.

¹² *A.g.y.*, s.168-170

¹³ YEŞİLDAĞ, Abdussamed, 'Arap Şiirinde Şarap', **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ocak 2017 / Cilt: 7, Sayı: 1, s.281. Ayrıca Bknz., BAKTİR, Mustafa (2000). "İçki (İslâm'da)" **TDV İslâm Ansiklopedisi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 21, s.458.

¹⁴ BEMONT, Charles ve MONOD G. (1902), **Medieval Europe From 395 to 1270**, (çev: Mary Sloan), New York: Henry Holt and Co., s.147.

şarapları da kullanmışlardır. Ayrıca eski Türkler, ayrandan rakı yapmayı da öğrenmişlerdir. Onlar, 'ayran arağası' adını verdikleri bu rakıyı, Çinliler tarafından üretilen pirinç rakısına tercih ederek, kendi içkilerini oluşturmuşlardır. Türk Tarih Profesörü Bahattin Ögel, XIII. Yüzyılın sonlarına kadarki Türk dünyası devlet anlayışına, gelenek ve göreneklerine ilişkin tespitlerini sunduğu 'Türklerde Devlet Anlayışı' isimli kitabında, eski Türklerde otağın ortasında içki kadeh ve sürahilerinin durduğunu, içkiye başlamadan önce, yer ve su Tanrıları için, içki saçıldığını belirtmektedir¹⁵. Göçlerle Anadolu'ya gelen Türkler, burada M.Ö. 4000 yılından beri üretilen şarap ve içki kültürü ile karşılaşmışlardır.

Türklerin kurduğu en büyük imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğunda alkol, İslam dininin etkisiyle yasaklanmıştır. Ancak yasakların zaman zaman serbest bırakıldığı, göz ardı edildiği dönemlerde kurulan *bade meclisleri* oldukça önemli yer tutar. Fatih Sultan Mehmet'in saltanat dönemi (1451-1481)'de Bizans döneminden kalma meyhaneler mevcuttur¹⁶.

Gelibolulu Mustafa 'Âli *Mevâidü'n-Nefâis Fi Kavâidi'l Mecâlis*' isimli eserinde '*bade meclisi*' adab-ı muâşeretine ilişkin şu bilgileri vermektedir¹⁷;

"Gizli değildir ki içki meclisi olan toplantıda mutlak güzeye gûyende ve hânende takımından olan, el üstünde gül-yanaklılar, sonra sâki adıyla hizmette ve toplantıda bulunanları görüp gözetmekte ve mîr-i meclisin mizacına uygun harekette elinden geleni yapmak üzere ve arana tüysüz-türüzsüz birinin elbette bulunması gerektir. Safa sofrasında ayak üzerine durmak isinin başka hizmetlilere verilmiş olması yeğrektir. Su şartla ki kelleler kızışp da ürkeklikler, çekingenlikler bade ateşiyle yumuşadıktan sonra onlara da ara sıra kadeh sunulsun. Hatta iltifata layık olan emektarlara mîr-i meclisin elinden kadeh verilmeli ki iltifat görenlerin meclisinde bulunanlarla birlikte oturmadığından bir bakıma gönlü hoş olsun. Özellikle gözceğizine getirip aykırı hareketler ve iltifatlar gördükte görmezleşmesi saklanmış olur. İçki sohbetlerinde börekler ve ağır yağlı yemekler doğru değildir. Pilav kısmından başka yağlı yemeklerin de değmede doğru görüldüğü yoktur. Çünkü hükemâ katında, zariflerin kanununa ve akıllı kimselerin düşüncelerine göre, içki meclisinin ayrılmaz yiyeceği, yarı pismiş kebab

¹⁵ ÖGEL, Bahattin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Yayın No: 519, Ağustos, Ankara, 1982, s.94-98.

¹⁶ ÖZTÜRK, Yeter, 'XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki Ve Yasakları' *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017, s. 44-48.

¹⁷ ÂLİ, Gelibolulu Mustafa (1978), *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis Fi Kavâidi'l Mecâlis)*, (Haz: Orhan Saik Gökyay). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser-Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.S. s.158.

ile eksili çorba, kavurmalar ve köfteler gibi hazır yemekler, hele denizden çıkan balık türünün çeşitleri ile bavurya, istiridye, ıstakoz, teke ve midye mâkulesi sonsuz mezelerdir. Bundan sonra, içki meclislerinde, aşırı derecede dolular içmek, henüz içki meclisi karışmadan ve dostların kelleleri kızışıp sohbeta koyulmadan dolu vurmuş meyveli ağaca dönüp her kisi hele dili diline dolasıp kusmak, akıl ve idrak ve edeplerinden kalıp susmak, ayak takımından olan beyinsizlerin çoğu meclis yol yordamının nidiğini bilmezlerin, kisiyi kötü yola kılavuzlayan şeytanların isidir. Zariflerin bölüğüne ne gerektir, ne de onlara yakışan haldir. Sanı yüce cömertlerin ve unvan sahibi olarak anılan büyüklerin ve safa ehlinin meclislerinde kırk elli kadar mezelikler, fıstık, fındık ve kavrulmuş badem bol bol olmalı. Sofra, balık yumurtası, havyar ve pastırma türünden yiyeceklerle dolup taşmalı. O mevsimde bulunan türlü türlü meyvelerle meclis donatılmalı; hele vazolara çiçekler konmalı ve gül zamanı ise taze gül yaprakları ile o bezm süslenmelidir. İnce yaratılışlı olanların sanı bu türden gerekli nesnelere bulundurulmasını ister.”

Osmanlı Toplumunda Müskirat;

Alkollü içecekler manasında Osmanlı İmparatorluğunda Müskirat terimi kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda İslam Dininin ve şer-i yönetim anlayışının etkisiyle Müskirat kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bu yasak gayrimüslimler için değil Müslümanlar içindir. Gayrimüslimlerin alkollü içecekleri kapsayan müskiratı satmaları için dükkân açmalarına izin verilmiştir. Ancak bu izinlerin zamana zaman rafa kalktığı, tümüyle yasaklandığı da olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda başta şarap olmak üzere arak¹⁸, bira başlıca alkollü içecekler arasındadır.

Bunların içerisinde şarabın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Tıpkı İslamiyet öncesi ve sonrasında Arap toplumunda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da Şarap Edebiyatın, özellikle de şiirin, ana teması olmuştur. Osmanlı minyatürlerinde de kendine bolca yer bulan şarap, Lale Devri şairlerinden Nedim'in dizelerinde şu şekilde işlenmiştir¹⁹;

'Destîde kadehde doyamam görmeğe bârî

Ey gevher-i şeffâf senin mahzenin olsam'.

¹⁸ Daha sonra adı rakı olmuştur.

¹⁹ KARATAŞ, Leyla, 'Nedîm Dîvânı'nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi', **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili Ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2006, s.48.

1655-56 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Fransızların ünlü gezgini Jean Thévenot, Osmanlıların genelde alkollü içecekler ve özeldeyse Şarapla olan ilişkilerini şöyle anlatmaktadır²⁰:

"her ne kadar şarap onlara Kur'an tarafından yasaklanmış ise de, bazı kimseler bunun sadece bir fikir ve nasihat olduğunu ve kesin bir hüküm olmadığını söylerler. Bununla beraber alenen içmezler, ancak yeniceriler ve diğer bazı kimseler bir şeyden korkmayarak içerler, içmeye başlayınca da çok içerler ve eğer baslarına bir bela gelmeyecekse uyuyuncaya kadar içmeye devam ederler, yeter ki içmeye bırakılsınlar".

Sultan Abdülmecid'in saltanatında sadrazamlık yapmış Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın²¹ eşi Melek Hanım²² "Şark Haremlerinde 30 Yıl 1840-1870" isimli anılarından oluşan eserinde, XIX. yüzyıl Osmanlı Sarayı ve toplumu gündelik yaşamına ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Bu ipuçları arasında, Melek Hanım'ın XIX. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı düğünlerine ilişkin tasvirleri oldukça ilgi çekicidir. Melek Hanım, şarap ve rakıya yönelik gördüklerini de anlattığı düğün tasvirlerinde, şu ifadeleri kullanmaktadır;

"Paşanın misafirleri ve damadı, erkeklerin dairesi olan selamlıkta karşılandı. Orada, öğlen vakti masalar hazırlandı ve en iyi yemeklerle, en iyisinden şarapla ve rakıyla donatıldı. Ağaçların gölgelerinde oturan müzisyen grupları havada yankılanan bir tonla dokunaklı şarkılar söylediler ve Bacchus'un yönettiği eğlenceyi yönlendirdiler. Muhammed ve Bacchus arasındaki savaştan Bacchus galip çıktı ve üçüncü ya da dördüncü kadehten sonra, misafirler kendilerini kaybetmeye ve direnmeksizin taşkın bir eğlenceye teslim olmaya başladılar"

Yukarıda bahsedilen müskirat kullanıma ilişkin örneklerin yanında, Osmanlı Toplumunda içkiye savaş açmış kişiler de vardır. Bazı sultanlar İslami tebaaya tamamen yasakladıkları müskirat kullanımını, gayrimüslimlere serbest

²⁰ THEVENOT, Jean (1978), **1655- 1656'da Türkiye**, (çev: Nuray Yıldız). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser-Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., s.89-90.

²¹ Mustafa Reşid Paşa'nın teklifiyle 29 Mayıs 1854'te Sadrazamlığa getirilen Mehmed Emin Paşa (Abdülmecid saltanatında 29 Mayıs 1854 - 23 Kasım 1854, 18 Kasım 1859 - 24 Aralık 1859 ve 28 Mayıs 1860 - 6 Ağustos 1861 tarihleri arasında üç dönemde toplam bir yıl on ay on bir gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz., Kemal ÇİÇEK, "Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı (1813-1871)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c-28, 2003, s, 463-464.

²² Fransız kökenli olan Melek Hanım XIX. yüzyıl Osmanlı Sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmet Ali Paşa'nın karısıdır. Anılarını yazan ilk Osmanlı kadını olduğu düşünülmektedir. Melek Hanım, sadece İstanbul Haremi değil, eşinin görevi gereği atanma ya da sürgün nedeniyle gitmek zorunda kaldığı, Macaristan'dan İç Anadolu'ya ve Mısır'a bütün bir Osmanlı coğrafyası ve özel hayatlarına ilişkin anılarını kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz., [Haremde Mahrem Hatıralar - Melek Hanım](#), Oğlak Yayıncılık, 1999.

bırakmışlardır²³. Alkollü içkilere getirilen yasaklar konusunda en çok bilinen padişah IV. Murad'dır. Şeyh Kadızade Efendi, İstanbul'da 1633'te çıkan, şehrin büyük bir kısmını küle çeviren yangının ve diğer yangınların içki, sigara içen sarhoş kişilerin neden olduğunu tespit etmiş ve bu tespitini de IV. Murad'a rapor etmiştir. Bunun üzerine Sultan Murat, Osmanlı ülkesinde alkol, tütün ve dönemin gözde içeceği olan kahvenin yasaklanmasına yönelik irade vermiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde de alkollü içecekleri yasak eden fermanlar çıkarılmıştır. III. Selim bir fermanla ne kadar meyhane varsa kapattırılmış; sarap, rakı ve benzeri ne kadar içki varsa hepsini yasaklamıştır. Ancak bu yasakları içki içenler, bir yolunu bularak delmişlerdir. Bu kişiler içki içerken yakalandıklarında ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Men'-i Müskirât Cemiyeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat

1908'de alkolün Zararları ile mücadele etmek ve toplumu bu konuda duyarlı hale getirebilmek amacıyla Men'-i Müskirat Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet onbeş maddelik nizamnamesinde girişinde şu açıklamayı yapmaktadır²⁴;

“Osmanlı Men'-i Müskirât Cem'iyeti'nin maksad-ı hakikisi içki dinilen fennen mûzır, dînen harâm bi'l-cümle müskirâtın saf ve pak olan vatanımızda men'-i isti'mâlîne çalışmak, tehdîd-i mazarrâtına çâre bulmaktır”

Cemiyet, nizamnamesinin hemen girişinde de belirttiği gibi, fennen ve dinen zararları olan içkiyi, vatan toprakları için tehdit olarak görmektedir. Sırat-ı Mustakîm dergisi Cemiyetin kuruluşunu kamuoyuna şu şekilde bildirmiştir;

“Merkezi Dersâdet'de olmak üzere bu nâm ile bir cem'iyet teşkil olunmuştur. Bu cem'iyetin maksad-ı teşkîli vesâ'it-i makna' ile ahâliyi müskirât isti'mâlinden vazgeçirmek için bütün gayretile çalışmaktır. Maksada vusûl için cem'iyetin tevessül ideceği vesâ'it: i'lânât-ı nevâ'i ike müskirâtın mazarrâtını ifhâm, tedrisât ve konferanslar tertibi ve gazeteler ile makâlât-ı müfide ve resâ'il-i mevkûte neşri ile berâber nezd-i hukûmetde teşebbüsât-ı lâzımada bulunmaktan, teşvîk ve tergîb icrâsile mükâfatlar tertîbinden ibâretidir” (Y.Y., 1326: 438).

Cemiyet Nizamnamesinde alkolün kişisel ve toplumsal zararlarına yönelik önemli tespitlerde bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken, kişisel

²³ “İctimaî Hıfzû's-Sıhha Dael-Keul (Alkolizm)” **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, sene: 4, sayı: 38, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, 15 Tesrinievvel 1924, s.50.

²⁴ **Osmanlı Men'-i Müskirât Cemiyeti Nizamnamesi**, 1326: 1.

ve toplumsal hastalıklar ve bozuklukların yüzde doksanının alkollü içecek tüketen insanlarda görüldüğü görüşüdür. Bu görüş, İkinci meşrutiyet öncesi ve hemen sonrasındaki hastalıklardan dolayı ölüm, cinayet, bulaşıcı hastalık, gasp, hırsızlık, yan kesicilik gibi toplumsal marazi durumların artmasının altında alkollü göstermektedir. Bu durum 1908 sonrasında alkollü içecekler konusunda acilen önlemler alınmasını gerekliliğini ortaya koymaktadır²⁵.

Cemiyet'in merkezi Dersaadet (İstanbul) olarak belirtilmiştir²⁶. İkinci meşrutiyetin ilanından önceki ve sonraki siyasi çalkantılardan uzak kalmak ve büyük olasılıkla da tüm siyasi gurupların desteğini almak için Cemiyet, politikayla ilgilenmeyeceğini belirtmiştir. Bunu da nizamnamesine eklemiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra basın hayatındaki özgürlük ortamı gazetelerin sayılarını arttırırken çeşitli içerik ve konuların da yazılmasına olanak sağlamıştır. Spor, sağlık, siyaset, teknoloji gibi bir çok konu gazete köşelerinde yer bulmuştur. Bunun yanında İkinci Meşrutiyetin ilanı, Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti ve Men'-i Müskirât Cemiyetlerinin kuruluşları ile de gazetelerde müskiratın zararlarını anlatan yazılar çoğalmıştır. "Beyanül Hak" gazetesinde, "Tan" gazetesinde Fransa Encümen-i Danış azası Mösyö Jül Klarni'nin "Zarar-ı Müskirat" başlığıyla yayınladığı yazı oldukça önemlidir. Yazıda Klarni, Men'-i Müskirât Cemiyetinin amacında belirttiği gibi toplumsal sorunların en önemli etkenlerinden birinin müskirat olduğunu belirtmektedir. O ayrıca Fransa özelinden yola çıkarak Avrupa genelmesi ile içkinin toplumları yok edici etkisine örneklerle açıklama getirmektedir²⁷.

Men'-i Müskirât Cemiyeti halkı bilinçlendirmek için topluma açık yerlerde toplantılar da yapmıştır. 1910'da *Hikmet* gazetesinden kurulduğunu duyuran Cemiyet, içkinin zararlarına yönelik konferanslar tertip etmiş ve aynı gazeteden de konferans duyurularını kamuoyuyla paylaşmıştır. Cemiyet tarafından yapılan Fevziye Kıraathanesinde ve Darü'lmuallimin konferans salonundaki konferansta müskiratın bütün cemaati tahrip ettiğini, İslam'ın men' ve haram eylemesinin en ulvi hakikat-i ictimaiyenin esası olduğu belirtilmiştir. Cemiyet Üyesi doktorlar tarafından verilen konferanslarda alkol ile ilgili olarak garb medeniyetinin örnek almayla ilgili olarak şu görüşler dile getirilmiştir²⁸;

²⁵ O.M.M.C.N., 1326: 1

²⁶ O.M.M.C.N., 1326: 6

²⁷ **Beyanül Hak**, C. 1, S. 22, s.502.

²⁸ Yunus Nadi, "Müskirat Aleyhinde", **Hikmet**, 11 R 328 (M.22 Nisan 1910)

“Garp medeniyeti parlaktır, ancak bu medeniyete karşı nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Siz medeniyeti Şarkîliler bu medeniyeti henüz yeni almaktasınız. Fena taraflarını terk ederek iyi taraflarını alabilirsiniz. Bu suretle çok geçmeden Avrupalılardan daha üstün bir ahval-i ictimaiyeye sahip olabilirsiniz. Avrupalıların kurtulmaya çalıştığı müskiratı siz hiç kabul etmemek suretiyle bu babda mühim bir adım atmış olursunuz. Efendiler! Rakı içmek, şarap içmek medeniyete mazhar olmak değildir; harab olmaktır.”

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan özgürlük ortamının da etkisiyle ile tekrar dükkânlarını açan müskirat esnafı, sık sık denetimlere tabi tutulmuştur. Bu denetimlerde eksiklik görüldüğünde gerekli cezai işlemler uygulanmıştır. Bunun örneğini Antalya’da Ruhsatsız içki satan Avram isimli esnafın dükkânına uygulanan cezadan görüyoruz. Avram, meyhanesinde ruhsatsız içki sattığı için, meyhanesi kapatılmış ve mevcut müskiratı imha edilmiştir²⁹. İstanbul Galata’da bulunan lokantalarda da üç hileci esnaf, ruhsatları olmadığı halde dükkânlarında müskirat satışı yaptıkları tespit edilmiş ve yapılan tahkikat sonucunda lokantaları kapatılmıştır³⁰.

Cami yakınları ve Müslüman mahallerinde müskirat satışının yasak olmasına rağmen, Tahtakale Cami-i Şerifi civarında satış yapıldığı ihbar edilmiş ve gerekli tahkikat başlatılmıştır³¹. Müskirat satış ve dükkân açma yasağı sadece Cami-i Şerif çevresi ve Müslüman Mahalleri ile sınırlı değildir. Yasak tekke ve medreseleri de kapsamaktadır. Bu yerlerde müskirat olarak değerlendirilebilecek her türlü maddenin satışı, imali yasaklanmıştır. Ancak bazı hileci esnaf tarafından yasaklar delinerek satışlar ve imalatlar yapılmıştır. İstanbul, Kantarcılar Sabunhane Sokağı’nda Ali Rıza Efendi’nin açtığı ispirto imalathanesi bu sebepten dolayı Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesiyle Heyet-i Umumiye mazbataları gereğince, Polis Müdüriyet-i Umumiyesince kapatılması uygun görülmüştür³².

Osmanlı toplumunda özellikle Müslümanlar arasında, dini değerlerinde etkisiyle, müskirat satan, imal eden ve dükkân açan esnafa iyi gözle bakılmamıştır. Bazı kötü niyetli insanlar, kişisel anlaşmazlıkları olan müskirat işiyle uğraşan kişilere karşı bu bakış açısını kullanmışlardır. Bu insanlar, müskirat işiyle uğraşan esnafa karşı, haksız yere, suçlamalar yaparak toplum içerisinde itibarlarını kaybetmeleri için çaba sarf etmişlerdir. Böyle bir durumu,

²⁹ DH.HMŞ.,1/9, 23.08.1334

³⁰ ŞD.,35/11, 03.02.1331.

³¹ KB.MAA.FE., 2/18, 14.05.1912.

³² DH.EUM.AYŞ., 15/41, 14-10-1337.

Erdek Paşalimanı nahiyesinde meskûn bulunan müskirat fabrikası sahibi Çakomos'un yaşadığını, belgeler ışığında görüyoruz. Yine Erdek'te ikame olan Selanik Muhacirlerinden Rıza isimli vatandaşın, Cakomos'un muzır bir kişi olduğunu ihbar etmiştir. Ancak yapılan tetkiklerle Cakomos'un muzır bir kişi olmadığı, Rıza'nın asıl amacının Cakomos'un mallarına konmak olduğu anlaşılmıştır³³. Yine buna benzer bir olay da Diyarbakır civarında zorku mevkiinde gerçekleşmiştir. Makandras ve Kurp isimli menşei Amerika olan buz ve müskirat fabrikasına bölgede yaşayan Kürtler saldırılarda bulunmuşlardır. Bölgelerinde müskirat imalatından rahatsız olan bu insanlar saldırgan sıfatı ile Diyarbakır vilayeti gerekli tahkikatı başlatmıştır³⁴.

İstanbul dışındaki vilayetlerde de sıkı kontroller yapılmıştır. Müskirat nizamnamesine uymayan meyhaneler kapatılmıştır. Bu kapsamda Kastamonu vilayetindeki Nizamnameye uymayan meyhaneler kapatılmıştır³⁵.

Gayrı Müslim Esnafın Müskirat Satışına İzin Talebi ve Gayrı Müslim Esnafa İzin Verilmesi

İkinci Abdülhamit 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkmıştır. Babası Abdülmecit'in saltanatının sonlarına denk düşen zamanda Dâhiliye Nezaretince çıkartılan bir genelgeyle, Müslüman mahallelerinde alkollü içecek satmak yasaklanmıştır. Ancak bu yasak, tam anlamıyla uygulanmadığı gibi, müskirat satış oranları eskiye göre artmış ve yeni yeni alkollü içkiler satan yerler türemiştir³⁶.

İkinci Abdülhamit'in tahta çıkışının ilk yıllarında bu konu, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmeleri yüzünden ileriki bir zamana bırakılmıştır. Bu zaman diliminde yerli yersiz birçok yerde müskirat satışları artmıştır. Bu durumu yakından takip eden İkinci Abdülhamit, tahta çıkışının on üçüncü yılı olan 1889'da Müskirat ile ilgili önlemler alıp irade ortaya koymuştur. İkinci Abdülhamit, bu iradesi ile İslam mahallelerinde meyhane açılmasını, gizli müskirat satışı yapılmasını yasaklamıştır. Ayrıca İkinci Abdülhamit ortaya koyduğu irade ile halen açık olan tüm meyhaneleri de kapatmıştır³⁷.

³³ DH.EUM.3.Şb, 24/5, 11.01.1336.

³⁴ DH.H., 32/7, 28.07.1331

³⁵ DH.MUİ., 31/7, 23.10.1327

³⁶ B.O.A.İ.DH., dosya no: 469, gömlek no: 31450, yıl: 1277.

³⁷ B.O.A.İ.DH., dosya no: 1127, gömlek no: 88085, yıl: 1306

Babası Abdülmecit zamanında da yasaklanmasına rağmen tam takibi yapılmaması, yasağa yönelik kararların uygulanamaması gibi nedenlerden dolayı içki serbestliğinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu nedendir ki İkinci Abdülhamit'in içkinin yasaklanmasına yönelik kararları sıkı sıkıya uygulanmıştır. Geneli ilgilendiren yasaklamalara yönelik iradeler kadar, şahıslara yönelik alınmış yasaklar da bu dönemde dikkat çekmektedir. Örneğin; Balkapanı'nda Yanako Skodamar'ın açtığı alkollü içki satan esnaf dükkânı için direk olarak yasak getirilmiştir³⁸.

Bir yandan yasaklar getirilirken, diğer taraftan da 1908'den Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına Alkolün zararlarına yönelik araştırmalar yapılmış, *Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti* ve *Men'-i Müskirât Cemiyeti* gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu cemiyetler, alkolün zararlarını anlatmak, alkole karşı kamuoyu oluşturmak amacıyla, *Hilal-i Ahdâr*, *Hilal-i Ahmer* ve *Sırat-ı Mustakîm* gibi yayın organlarında yazılar yazmıştır. Bu konuda 1908'de *Sırat-ı Mustakîm* adıyla kurulan daha sonra Milli Mücadele döneminde *Sebilürreşâd* ismiyle ön plana çıkan yayın organında alkol ile ilgili yazılar önemli yer tutmaktadır.

Sırat-ı Mustakîm'in 103 no.lu sayısında alkolün verdiği zararların tarifine yönelik *Meyhâneler Felâket Yatağıdır* başlığıyla çıkan yazı oldukça önemlidir. Bu yazıda Alkolün yıkıcı zararları şu şekilde anlatılmaktadır³⁹;

"Bu felâketden halâs olmak için bozulmuş dimağlarından sadr olan irâdeler kâfi derecede kuvveti hâ'iz değildir. Azâblar, kâbuslar, ateşler içinde boğulurlar da yine her gün içerler. Çünkü i'tiyâd etmiş, bu kâtil-i bi'imâna esir olmuşlardır. Bu biçârelere imdâd imdâd... Yardım iden olmazsa dâelkeule tutulurlar. Ahlâkları değişir, çehreleri değişir, hisleri değişir, artık en sevdikleri evlâdlarını âilelerini bile şefkat ve muhabbetlerinden dûr tutarlar. Vücutlarını müdhiş bir asabiyyet kaplamış, hislerini büyük bir dalâlet sarmış olduğu halde evde, mahallede, her yerde nizâ'lar kavgalar ibâd ider, herkesi incitirler. Hayatlarından lezzet, hânelerinden istirahat kaçmışdır"

Bu durum özellikle yabancı esnaf tarafından hoş karşılanmamıştır. Müskirat satışı ile geçimini sürdüren yabancı esnaf, kapanan meyhanelerinin tekrar açılması yönünde taleplerde bulunmuşlardır. İkinci meşrutiyet için hazırlıkların yapıldığı, birçok kesimin hak ve taleplerinin yüksek sesle dillendirildiği, azınlık, cemaat gibi toplulukların isteklerinin çoğaldığı XX. yüzyıldaki gelişmeler İkinci Abdülhamit'i Müskirat konusunda yabancı esnafın

³⁸ B.O.A., İ.HR., dosya no: 245, gömlek no: 14560, yıl: 1287

³⁹ *Sırat-ı Mustakîm*, 1326, Sayı: 103

isteklerine cevap vermeye itmiştir. Yabancı esnaf, İkinci Meşrutiyetin ilanından hemen bir yıl öncesi, ülkedeki sıcak gelişmelerin de etkisiyle, taleplerini Padişah'a kabul ettirmişlerdir.

1907 yılı Ocak ayı içerisinde İkinci Abdülhamit Müskirat işi yapan esnafın Müslüman Mahalleri haricinde her türlü müskirat satış işini yapmalarına izin vermiştir. Alınan izinler gereğince meyhane açan ve Müskirat satışına izin verilen esnaf aşağıdaki tabloda belirtilmiştir⁴⁰;

	Adres	Kişi	Tarih	Açıklama
Depo Ruhsatı	Kalyoncu Kolluğu'nda Çakmak Sokağı	Petro Kaçyanıkyan	02.01.1325	Kalyoncu Kolluğu'nda Çakmak Sokağı'nda Petro Kaçyanıkyan'ın kiraladığı dükkâna müskirat deposu olarak ruhsat verilmiştir.
Müskirat Satışına İzin	Beyoğlu'nda İmampaşa Çöplüğü	Kosti	03.01.1325	Beyoğlu'nda İmampaşa Çöplüğü adlı yerde Kosti isimli kişinin dükkanında müskirat satışına izin verilmiştir.
	Çengelköy	Danyel veled-i Nikola Zambolidi	03.01.1325	Çengelköy'deki dükkânında müskirat satışı için müracaat eden Danyel veled-i Nikola Zambolidi'ye izin <u>verilmemiştir</u> .
	Taksim'de Rum Kabristanı Sokağı'	Yorgi veled-i Astavri	07.01.1325	Taksim'de Rum Kabristanı Sokağı'nda kiraladığı dükkânda müskirat satışı için müracaat eden Yorgi veled-i Astavri'ye izin verilmiştir
	Beyoğlu Yeniçarşı Çukurbostan	İngiliz Andon	08.01.1325	Beyoğlu Yeni çarşı Çukurbostan'da İngiliz Andon'un kiraladığı dükkânda müskirat satışında zabıtaca bir mahzur görülmemiştir.
	Beyoğlu Sakızağacı Caddesi'	Nerekopi Tormais	08.01.1325	Beyoğlu Sakızağacı Caddesi'nde Nerekopi Tormais'in dükkânında müskirat satışına izin verilmiştir.
	Haydarpaşa	Dimitri veled-i Vasil	09.01.1325	Haydarpaşa'da Dimitri veled-i Vasil'in dükkânında müskirat satışına izin verilmiştir

⁴⁰ ZB.,376/11, 23.02.1325.

	Beyoğlu	Nikoli	10.01.1325	Beyoğlu'nda Yunan tebaasından Nikoli'nin kiraladığı depoda müskirat satışına izin verilmiştir.
	Yedikule istasyon karşısı	Dimitri veled-i Mikailidi	10.01.1325	Yedikule istasyon karşısında Dimitri veled-i Mikailidi'nin, dükkanında müskirat satmasında bir sakınca yoktur.
	Beyoğlu Kalyoncu Kolluğu Caddesi	Nikoli	10.01.1325	Beyoğlu Kalyoncu Kolluğu Caddesi'nde Nikoli'nin, kiraladığı dükkanda müskirat satmasında bir sakınca yoktur.
	Balat, Karabaş Mahallesi	Meyhaneci Yorgi	10.01.1325	Balat, Karabaş Mahallesi'nde Meyhaneci Yorgi'nin, dükkânında müskirat satmasında zabıtaca bir mahzur yoktur.
	Hasköy, Kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi	David veled-i Kemal	10.01.1325	Hasköy, Kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi'nde David veled-i Kemal'in, dükkânında müskirat satmasında sakınca yoktur.
	Galata	Diran veled-i İstapan	18.01.1325	Galata'da Diran veled-i İstapan'ın, kiraladığı dükkanda müskirat satmasında mahzur yoktur.
	Galata	Minyaş Şüküryan	18.01.1325	Galata'da Minyaş Şüküryan'ın, kiraladığı dükkanda müskirat satmasında sakınca yoktur.
	Beyoğlu	İspero veled-i Kostantin	22.01.1325	Beyoğlu'nda Ispero veled-i Kostantin'in, kiraladığı dükkanda müskirat satmasında bir sakınca yoktur.
	Beyoğlu	Paskal	22.01.1325	Beyoğlu'nda Paskal'ın, kiraladığı dükkanda müskirat satmasında bir sakınca yoktur.
	Üsküdar, İcadiye	Marko veled-i Petro	23.02.1325	Üsküdar, İcadiye'de Marko veled-i Petro'nun, kiraladığı bahçede bira satışına izin verilmiştir.
	Üsküdar İcadiye	Agobyan Karabet	16.03.1325	Üsküdar İcadiye'de Agobyan Karabet'e ait kahvehanede bira satılabilecektir.
	Unkapanı	Aleksandoros	04.01.1325	Unkapanı Haraççı Karamehmed Mahallesi'nde müskirat satmak için

Dükkân Ruhsatı				müracaat eden Aleksandros'un dükkânının gerekli şartları taşıyıp taşımadığının tahkik edilmiştir. Yapılan Tahkikat sonucunda kiraladığı dükkânı meyhane olarak kullanmak için müracaat eden Yunanlı Aleksandros'un bu talebi nizamden caiz bulunmamıştır.
Tablo 4: Yabancı Esnafa Yönelik Müskirat Satış İzinleri				

1907'de Ocak ayı içerisinde, sadece İstanbul'da, müskirat işi ile uğraşan yabancı esnafın isteklerinin gereği olarak, 1 müskirat depo ruhsatı, 16 müskirat satma izni verilmiştir. Sadece Çengelköy'de dükkânında müskirat satışı için müracaat eden Danyel veled-i Nikola Zambolide'nin ve Unkapanı Haraççı Kara Mehmed Mahallesi'nde kiraladığı dükkânda müskirat satışı yapmak isteyen Yunanlı Aleksandros'un dükkânları uygun bulunmadığı için gerekli izin verilmemiştir. Ocak ayında arka arkaya verilen müskirat satış izinlerinde, eski dönemlerde olduğu gibi suiistimaller yaşanmaması için 25 Şubat 1907'de İslam mahalleleri ile camilerin yakınında açılmış müskirat depolarının kapatılması ve meyhaneler dışında içki satışına müsaade olunmaması ile ilgili kolluk güçleri uyarılmıştır.

Sonuç

1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal, siyasal ve sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle birden bire artan gazete ve dergi sayısı, çeşitli konularda farklı bakış açıları ile yazıların yazılmasını sağlamıştır. Siyasal değişiklikler olmuş İttihat ve Terakki kadroları yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Ayrıca Ticaret antlaşmaları, Kapitülasyonlar ve Avrupa'daki sanayi devriminin etkisiyle açık pazar ülkesi haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmak için İttihat ve Terakki Partisi Milli İktisat modelini seçmişti. Yerli üreticiyi ve esna fı Avrupa'dan gelen mallara karşı korumak amacıyla yeni bir ekonomi modeli ortaya koymuş ve bu amaçla da yerli malı kullanmayı teşvik etmiştir. Özellikle yerli esnafın korunması ve tekrardan ahilik kültürü altında teşkilatlanması için

Ahilik Raporları hazırlatmıştır. 1908 sonrası Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki tüm ekonomik unsurlar değerlendirilmiştir. Osmanlı toplumunda bir çok kez yasaklanmasına rağmen, Müskirat kullanımı oldukça önemli yer tutmaktadır. Birçok padişahın irade ortaya koyarak yasakladığı müskirat kullanımı gayrimüslim tebanın istekleri ve alınan vergilerin de etkisiyle Müslüman Mahalleleri, Tekke, Medrese, Cami dışındaki yerlerde satışı yapılmak için gayrimüslim esnafa serbest bırakılmıştır.

Ancak nizamnameler ile kuralları ortaya koyulan müskirat satışında, bazı hileci esnafın ruhsatsız içki satışı yaptığı belgelerden görülmektedir. Bu tür hileli yollara başvuran esnafa yönelik nizamnamelere uygun olarak cezai işlemler yapılmıştır. Bunun yanında özellikle, Müslüman teba arasında çok da iyi bakılmayan müskirat esnafına yönelik, bazı kötü niyetli kişilerce iftiraya varan suçlamalar yapıldığını ancak yapılan tahkikatlar sonucunda gerçeğin ortaya çıkarıldığını da görmekteyiz.

İkinci Meşrutiyet döneminde Müskiratın zararları konusunu kendine çalışma alanı seçmiş Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti ve Men'-i Müskirât Cemiyeti gibi kuruluşlar çalışma hayatına başlamıştır. Bu cemiyetler kıraathanelerde konferans salonlarında düzenledikleri konferanslar ile halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Ayrıca Hilal-i Ahdâr, Hilal-i Ahmer ve Sırat-ı Mustakîm de Müskiratın Zararlarının anlatılması ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

B.O.A.,İ.DH., dosya no: 469, gömlek no: 31450, yıl: 1277

B.O.A, İ.DH., dosya no: 1127, gömlek no: 88085, yıl: 1306

B.O.A., İ..HR., dosya no: 245, gömlek no: 14560, yıl: 1287

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı, (DH.HMŞ.),1/9, H., 23.08.1334

Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı, (DH.H.), 32/7, H., H., 28.07.1331

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evr., (DH.MUI.), 31/7, H., 23.10.1327

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube, (DH.EUM.AYŞ.), 15/41, H.,14.10.1337.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube (DH.EUM.3.Şb.), 24/5, H., 11.01.1336

Şura-yı Devlet Evrakı, (ŞD),35/11, H., 03.02.1331.

Zabtiye Nezareti Evrakı, (ZB),376/11,H., 23.02.1325.

Gazeteler ,Dergiler ve Mecmualar

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası

Beyanü'l Hak

Hikmet

Sırat-ı Mustakim

Kitaplar

ÂLİ, Gelibolulu Mustafa, **Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis Fi Kavâidi'l Mecâlis)** (Haz: Orhan Saik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser-Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul (1978)

BEMONT, Charles ve MONOD G., **Medieval Europe From 395 to 1270**, (çev: Mary Sloan),: Henry Holtand Co., New York, 1902.

CHAFETZ, Morris E. ve DEMONE, Harold W., **Alcoholism and Society**, New York: Oxford University Press, 1962.

GUERBER, H. A., **Myths of Greece and Rome**, American Book Company, USA, 1893.

HEREDOTOS, **Heredot Tarihi**, (çev: Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

HOBSON, Richmond Pearson, **Alcohol and the Human Race**, New York&Chicago: Fleming. H. Rewell C.O., 1919.

- HANIM, Melek, *Haremden Mahrem Hatıralar – Melek Hanım*, (çev: İsmail Yerguz), Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- ÖGEL, Bahattin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Başbakanlık Basımevi, Yayın No: 519, Ağustos, Ankara, 1982, s.94-98.
- SAMUELSON, James, **The History of Drink A Review Social, Scientific, and Political**, London: Trübner&CO., 1880
- THEVENOT, Jean, **1655- 1656’da Türkiye**, (çev: Nuray Yıldız),Tercüman 1001 Temel Eser-Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1978.

Bildiri, Makaleler ve Tezler

- BAKTİR, Mustafa, “İçki (İslâm’da)” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 21, İstanbul, 2000.
- ÇİÇEK, Kemal, “Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı (1813-1871)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c-28, 2003.
- DOĞAN, Cem, “Osmanlı Men’i Müskirat Cemiyeti ve Men’i Müskirat Kanunu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cild:6, Sayı: 26, Bahar 2013.
- İHSAN Ahmed, “İctimaî Hıfzû’s-Sihha Dael-Keul (Alkolizm)” **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, sene: 4, sayı: 38, İstanbul.
- “İctimaî Hıfzû’s-Sihha Dael-Keul (Alkolizm)” **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, sene: 4, sayı: 38, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, 15 Tesrinievvel 1924.
- KARATAŞ, Leyla, ‘Nedim Dîvânı’nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi’, **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili Ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2006, s.48.
- NADİ, Yunus, “Müskirat Aleyhinde”, **Hikmet**, 11 R. 328 (M.22 Nisan 1910).
- ÖZTÜRK, Yeter, ‘XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nde İçki Ve Yasakları’ **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017
- YEŞİLDAĞ, Abdussamed, ‘Arap Şiirinde Şarap’, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ocak 2017 / Cilt: 7, Sayı: 1, s.281.

İnternet

<https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/shang-dynasty-china/a/shang-dynasty-article> . Erişim Tarihi 02.07.2019, Saat 18.30.

<http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/ilk-bira-sumerli-nin-islak-unuttugu-ekmek-3520887> Erişim Tarihi: 02.07.2019, Saat 20.02

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 431-468.

Geliş Tarihi: 7 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

1960'LAR TÜRKİYESİ'NDE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ BİR KİTLİK VE KURAKLIK ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gurbet GÖKGÖZ*

Öz

Bu makale 1960'lar Türkiye'sinde sıklıkla karşılaşılan kıtlık ve kuraklık konusunu ele almaktadır. 1960'lar, Türkiye'nin siyasal hayatında darbe ve yeniden düzen kurma süreciyle devam ederken, sosyal ve ekonomik hayatta buna göre şekil alacaktır. Bu çalışma 1960'larda kırsaldaki yaşamın terk edilmeye yüz tutmasındaki sorunu temelden görmeye odaklanırken örnek bir olay üzerinden dönemi değerlendirecektir. 1960'lar köyden kente göç hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Göç hareketinin temelinde elbette sosyo-ekonomik süreçlerin etkisi bir hayli fazladır. Cumhuriyet kadroları 1930'lardan itibaren kırsal hayat üzerinde önemle dursalar da otuz yıl sonra gelinen durum da köyleri terk etme eğiliminin artması durdurulamaz bir hal alacaktır. Bu araştırma köyden kente göçün dayanılmaz hale geliş nedenleri, 1961 Anayasası kapsamında devletin, sosyal devlet olma yönündeki net tavrı sonrası konuya nasıl bir düzlemde yaklaştığı üzerine araştırma ve analiz yapmak amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Devlet, Kırsal, Köy, Kıtlık, Kuraklık, Cumhuriyet Senatosu.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Öğretim Görevlisi, gurbet.gokgoz@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8178-4668.

TURKEY OF THE 1960S FAMINE AND DROUGHT ASSESSMENT OVER A CASE OF CONCEPT OF WELFARE STATE

ABSTRACT

This article tackles the 1960s famine and drought issues often encountered in Turkey. 1960s, while continuing the process of setting up political life in Turkey coup and the restoration of order, so it will be based on social and economic life. This research focuses on the fundamental view of the problem of abandonment of rural life in the 1960s, while evaluating the period through a case study. The 1960s was a period in which migration from rural to urban areas intensified. Of course, the impact of socio-economic processes on the basis of the migration movement is considerable. Although the state administrators emphasized on rural life since the 1930s, the increase in the tendency to leave the villages after thirty years will become unstoppable. This research aims to make research and analysis on the reasons why the migration from village to city becomes unbearable and how the state approaches the issue after the net attitude towards being a social state within the scope of 1961 Constitution.

Keywords: Social State, Rural, Village, Drought, Republican Senate.

Giriş

Sosyal devlet tanımlaması sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan işçi sınıfının hak ve emek mücadelesinde liberal politikalara karşı, devleti kendi yanında görmek istemesi sonucunda ortaya çıkan bir anlayıştır. Bir anlamda devleti görünür görünmez sınıflar arasındaki dengesiz yaşam koşullarını düzenleyebilecek, dengeyi sağlayacak temel bir nokta olarak görmeyle başlar da denilebilir. Bu anlayış birey temelli, ulus temelli devlet anlayışının bir yansımasıdır. 19. yüzyıldan beri gelişen modern devlet düşüncesinde “demokrasinin vazgeçilmezliği” algısı nasıl bir düzeydeyse bir devletin de sosyal politikalarla bireyler arasındaki pozitif eşitliği sağlaması o değerdedir. Sosyal devlet anlayışını dar ve geniş anlamlarıyla tanımlamak mümkündür. Dar anlamda devletin çalışmalarını belirli sınıflara ya da sınırlı kitlelere yöneltmesiyken geniş anlamda toplumun bütünsel bir çizgi de ele alıp sınıfsız bir bakış açısıyla yaklaşarak ele alan devlettir.¹ Sosyal devlete dair fazlasıyla tanımlama yapılabilir. Özetle sosyal devlet: “bireylerin refahını piyasadan bağımsız şekillendiren, hastalık ve işsizlik gibi krizleri en aza indirerek aile içi

¹¹ Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, S.S.16-17.

sorunları ortadan kaldıran, dili, dini ve ırkı farketmeksizin herkesin sosyal hizmetlere erişmesini sağlayan devlettir.²

Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal politikanın görünürlüğü ilk olarak 1924 anayasasının 2. maddesinde Türkiye Devleti'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci nitelikte olduğu vurgulanıyordu. Sosyal devlet için gerekli olan halkçılık, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinin anayasa da yer alması bize sosyal politika uygulamaları için devletin bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan anayasanın 70. md. yer alan vatandaşların sözleşme, çalışma, toplanma, dernek kurma haklarının varlığı da önemlidir.³

Sosyal devlet anlayışı yıllar içerisinde çeşitli düzenlemelerle belirli bir seviyeye getirilmiştir ancak sosyal devlet düşüncesi ilk kez 1961 Anayasasıyla ilke olarak düzenlenmiştir. 27 Eylül 1967'de alınan bir kararla da sosyal devlet şöyle tanımlanmıştır: "ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ve toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirler alarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve millî gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimini uygulayan devlet demektir"⁴

1961 Anayasasıyla devlet, vatandaşlar arasındaki sosyal ve ekonomik dengeyi sağlamakla yükümlü hale getirilmektedir. Her ne kadar bunun için ekonomik v mali yeterlilik şartını getirirse de her koşulda bireyleri koruyup, kollama, insana yaraşır nitelikte bir yaşam şartı sağlamak devletin bir görevi olarak anayasa da devleti bağlayıcı bir noktadadır. Fakat bu düzenlemeler, alınan kararlar tam anlamıyla uygulanmamış ve sosyal dengesizlikler giderek temel yaşamsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yay'a göre "Sosyal devlet etkileri taşıyan 1961 Anayasası'nda da sosyal yardımlar konusu yer bulmuş, sosyal yardımlar alanında devlet uygulamalardan ziyade kanuni düzenlemeler ile faaliyet göstermiştir. Yine, bu dönemde ki sosyal yardımların toplumun tüm kesimlerini kapsamadığını da ifade edebiliriz."⁵ 1945-1975 arası

² M. Kemal Aydın, Eyüp Ensar Çakmak, Sosyal Devletin Temelleri, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017 Yaz, S.1, s.4.

³ Cahit Talas, A.g.e, s.s.64-65.

⁴ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.157.

⁵ Serdar Yay, Tarihsel Süreçte Sosyal Devlet, 21. yüzyılda eğitim ve toplum, C.3, S.9, 2014, s.157.

dünya da sosyal devlet anlayışının zirve yaptığı dönemler olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde bir çok dünya devletin de toplum refahı için yapılan harcamalar üst seviyelerdedir. Bireylerin yaşam standartlarını daimi olarak yükseltme başat bir amaç olarak görüldüğü bir dönemdir de denilebilir.⁶

Kıtlık; gereksinime yetmeyecek denli azlık, az ve zor bulunma, gereksinimi karşılayamama, kıt olma durumu ya da savaş, kuraklık gibi nedenlerle ürün yetişmemesi dolayısıyla doğan açlık olarak ifade edilmektedir. Kıtlık Anadolu'da yüzyıllardır görülen toplumsal ve ekonomik bir sorundur. Kıtlıkla birlikte etrafında oluşan sorunlar yumağı devletlerin daimi olarak çözmesi gereken bir durum olarak karşılındadır. Kıtlık beraberinde göç, kitlesel ölümler, hayvan ölümleri veya hastalıkları, hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıkların artışı gibi sorunları da beraberinde getiren çok yönlü bir olaydır. Bu durum aynı zamanda devletlerin güvenilirliğini ve saygınlığını da zedelediği için yönetsel süreçlerin tıkanmasına da sebep oldukları görülmektedir.⁷ Coğrafyanın tarihi sorunlarından biri olarak nitelendirebileceğimiz kıtlık Osmanlı döneminde Özellikle Erzurum ve civarında sıklıkla görülmektedir. 1753-1908 arasında her yıl olmamakla birlikte 18 kez kıtlık ve kuraklık olayı yaşanmış, kimi zaman birbirini takip eden yıllar boyunca devam etmiştir.⁸

Cumhuriyetle birlikte kırsala ve köye yönelik politikalar ile köy kalkınması gerçekleştirilmeye çalışılsa da dünya üzerinde gerçekleşen ekonomik krizler, ikinci dünya savaşı ve tam da bu dönemde köy enstitülerinin köye hâkim gruplarca işlevsizleştirilmesiyle köyün dönüşümü tamamlanamamıştır. İkinci dünya savaşının Türkiye'ye yansımalarının yanısıra 1942 yılında yağışların az olması, üstüne eklenen kuraklıkla halk kıtlık ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devletin ekim için verdiği tohumlukların bir kısmının ekme yapımında kullanıldığı yıllardı. İbrahim Bilici anılarında o yıllara dar şunları ifade etmektedir: "Ofis (Toprak Mahsulleri Ofisi) arpa dağıttı, arpayı su değirmenlerinde öğüttük. Arpa unundan yapılan hamur tandırda durmadığı için, annem ekme yerine bazlama yapmıştı. Arpa yemekten dişlerimiz dibi yara olmuştu. Rahmetli babam tarlayı ekememişti çünkü

⁶ Zafer Durdu, Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke) Bahar 2009 Sayı 22, s.s.37-50. s.42.

⁷ Bkz.Meriç Aybar, Osmanlı Devletinde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği, *Mavi Atlas*, 5(2)/2017, s.s.474-488.

⁸ Abdülkadir Gül, Osmanlı Devlet'in de Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9): 145-158.

tohum yoktu, şehirde de (Şanlıurfa) tohum kalmamıştı, elimizdeki buğdayı ekmek, bulgur yapmak zorunda kalmıştık. Biz o yıllara Arapça Sinen el-Harap (kıyamet yılları) diyorduk. Bazı yıllar da yağmur yeterince yağmadığı için ekinler yeşermez toprakta kalırdı.”⁹

Kırsal yoksulluğun makinalaşma sürecinde de devam etmesiyle 1960'lar köyü bir karar aşamasına doğru hızla sürüklenmiştir. Köy artık köylüye yetmemektedir. Şehirde bir yaşam ise belirsizliklerle dolu bir maceradır. İşte bu süreçte kırsal alanda yaşanan açlık ve kuraklık gibi felaketler köylerin terk edilmesi için itici bir güç olarak ortaya çıkacaktır.

1960'lar Türkiye'sinin ilk yılları siyasal açıdan sarsıntılı geçerken buna bir de Doğu Anadolu'da ortaya çıkan ve ülkenin büyük ve küçükbaş hayvancılığının merkezi olan Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan, Ağrı ve kısmi olarak Van'ı etkisi altına alan kıtlık ve kuraklık eklenir. 1961 yaz aylarından başlamak üzere, kışa doğru Doğu Anadolu'da kuraklık ve kıtlık durumu adeta bağırarak gelir fakat yetkililer duruma karşı önlemler alındığını beyan etmenin ötesine geçmezler.¹⁰ Bu durum öncesinde hükümete bildirilmiş; hatta Başbakan yardımcısı Fahri Özdilek, Tarım ve Ticaret Bakanlarını da yanına alarak Erzurum'a kadar konuyu bizzat yerinde görmek için gitmiş ve sonrasında bölgede bir miktar kuraklıktan kaynaklı sıkıntı yaşandığını ancak endişe edilecek boyutta olmadığını ve de gereken tedbirlerin hızlıca alınacağı ifade edilmiştir.¹¹ Fakat kuraklığın insan ve hayvan sağlığı üzerindeki asıl tehlikesi henüz başlamamıştır.

Peki devlet nerededir? Bu soru temelde bir gelişmişlik düşüncesinden de kaynaklanmaktadır. Aslında devletin, bireylerin can ve mal güvenliği, sağlığı refahı gibi konular hakkında tek yetkili hatta sorumlu olma düşüncesi bu coğrafya için yeni bir gelişmedir denilebilir. Osmanlı'da devletin sosyal devlet anlayışına sahip olmaya başlaması Tanzimat'la birlikte demek yanlış olmayacaktır. Tabii bu durum Avrupa açısından da benzer dönemlere rastlar ki, Sanayi devrimiyle birlikte işçi emeğinin sömürülmesine karşı başlatılan emek mücadelesiyle de devletten sosyal anlamdan destek beklenmesiyle sosyal politika anlayışı doğacaktır. Osmanlı'da erken dönem yapılan araştırmaların gittiği noktada buraya kadardır. Sonrası malum, yavaş ve ortaya çıkan durumlar

⁹ İbrahim E. Bilici, Kıtlık Ve Yokluklarıyla 1940'lar Hatıralar, Hatırlananlar Röportajlar, Sage Yayıncılık, Ankara, 2015.s.13

¹⁰ Milliyet, 02 Ağustos 1961, “et balık kurumu açığa maruz hayvanları satın almaya başladı. 04.08.1961, “doğuda kuraklık için tedbir alındı;

¹¹ Milliyet, 12 Temmuz 1961.

karşısında halka destek veren bir devlet görüntüsü! Osmanlı'nın son dönemlerinde iktidar yönünden sosyal devlet anlayışına bakıldığında padişahların ihsanları ile dönen bir yapı görmek mümkündür. Yoksulları doyurma, toplu sünnet törenleri, muhtaçlara maaş yardım¹² tabi bunun yanı sıra doğal afetlere karşı da alınan tedbirler yok değildir. Çekirge istilaları sonrası yiyecek bulamayan Erzurum Vilayetindeki halka yiyecek yardımı ardından da vergi muafiyeti gibi uygulamalarla destek verilmeye çalışılmıştır. Bu ve benzeri olaylar karşısında devlet uygulamaları genellikle benzerlik göstermektedir. Gıda yardımı, vergi muafiyeti, farklı bir bölgeye geçici olarak yerleştirme şeklinde görülür.¹³ Ancak Osmanlı da kıtlık, kuraklık vb. doğal afetlere karşı profesyonelleşmiş bir kurum oluşturulmamıştır. Çoğunlukla dernekler eliyle yaraları sarmaya çalışan bir görüntü hâkimdir.

Doğu Anadolu merkezli başlayan kuralık ve kıtlık günlerinde de devleti başta olaylara ilgisiz veya bu hali kabullenmişlik içerisinde görmekteyiz. Olayı basit bir kuraklık vakası olarak görme eğilimi kendini açıkça göstermektedir. Fakat gerçekler kısa sürede gazetelerde yer almaya başlayınca hükümet darbe sonrası toplumsal refahı geri getirme amacındayken böyle bir durumun siyasal olarak da tehlikeli bir hal alacağı görüldüğü için belki de hızlıca tedbir almaya yönelecektir.

Devlet ve Hükümet Başkanı Org. Cemal Gürsel başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda da üretimin az olduğu bölgelere yiyecek yardımlarının yapılmasına dair prensip kararlar alınır. 5 maddede neler yapılacağı şöyle izah edilmektedir: 1-Mevsimin müsait gitmemesi yüzünden istihsal (üretim) noksanı olan yerlere yiyecek ve tohumluk yardımı yapılması lazımdır. 2- beslenmedeki güçlük yüzünde bu yıl büyük ve küçükbaş hayvanların mübayaası (devletçe satın alma) hususuna hız verilmelidir. 3-Erzurum-Kars arasında inşa edilmekte olan demiryolu Ekim nihayetine kadar ikmal edilmelidir.4-bazı il ve ilçelerin içme suyu noksanlıkları ve sulama ihtiyaçları temin edilmelidir.5-Milli eğitim konusunda çocukların daha iyi yetişmeleri için yapılan çalışmalar hızlandırılmalıdır.¹⁴ Bu açıklamalar sonrası kamuoyunda da görece bir rahatlama sağlanacaktır ancak sonbahar itibariyle kuraklığın yerini kıtlığa bırakmasıyla meclis ve hükümeti zor günler beklemektedir. Çünkü tam da bu

¹² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar Ve Meşrutiyet (1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

¹³ Yrd.Doç.Dr. Mehmet Yavuz Erler, 19. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi, Türkler Ansiklopedisi, C.13, s.s.762-770.

¹⁴ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1961.

dönemde meclis, seçimler için kolları sıvamış, partiler kendi yöntemleriyle halktan nasıl oy alınabileceği üzerine kafa yoruyor. Asker ise endişeli çünkü kapatılan Demokrat Parti'nin ardılı olan Adalet Partisi küçümsenemeyecek derece de etkin görünüyor. Diğer yandan uzun yılların tecrübeli uzmanları köylüyü memnun edecek partinin iş başına gelebileceğini vurgularken bu iklim içinde ortada duran kuraklık ve kıtlık olayı kimin elinde patlayacak merak ediliyor. Partilerin derdi oy iken köylüler bir damla su için kıvranmakta olduğu gözler önüne seriliyor.¹⁵

Temmuz itibariyle kuraklığın dayanılmaz noktalara gelişiyse halkın geleneksel yöntemlere başvurarak yağmur duasına çıktığı görülmektedir. Erzincan'ın Iliç ilçesinin Doruksaray köyünde kadınlı erkekli köy halkı yağmur duasına çıkmış ardından da yüze yakın koyun ve keçiyi kurban ederek töreni tamamlarlar. Kuraklık nedeniyle bölgede ki ırmak ve derelerin birçoğu ya kurumuş ya da kurumaya yakın bir noktaya gelmişlerdir. Aynı dönem, Karasu, Çoruh, Dicle ve Aras nehir ve kolları da iyice küçülerek bölgenin sulanmasına yetmez bir noktaya gelmiştir. ¹⁶ Van gölü bile iki yüz metre geri çekilmiştir. ¹⁷ Ekim Ayı boyunca kuraklık sonrası ortaya çıkan kıtlık haberleri her gün gazete sayfalarında kendine yer bulmaktadır. Ölen hayvanların olduğu bilgisinin yanısıra devletin bu hayvanlarla ilgili acil bir alım yapmaması hayvan sahiplerinin Irak ve İran hatta Suriye tarafına kaçak olarak mal satma yöntemine başvurdukları görülmektedir. “Her gün kamyonlar Karaköse-Erzurum yönünde sınıra gönderilmek üzere binlerce koyun taşımaktadır. Bir haftada 5600 hayvan jandarmalarca yakalanarak müsadere edilmiştir.” ¹⁸

Kasım ayından itibaren kuraklığın tehlikeli boyutlara ulaştığı haberleri endişe vericidir. Buğday üretiminin hissedilir oranda düştüğüne dair haberler Kasım ayından itibaren yeniden duyurulurken¹⁹ kıtlığın en yüksek seviyeye çıktığı Aralık ayında yalnızca Erzurum'da 292 bin hayvanın satıldığı haberleri basında sıklıkla yer almaktadır.²⁰ Aynı günlerde kıtlık yüzünden Kars'tan Batı Anadolu'ya göçün miktarı 15 bin olarak ifade ediliyor.²¹ Bu vahim durum karşısında Bakanlar Kurulu İmar ve İskân Bakanı Muhittin Güven'i Bakanlar Kurulu adına bölgeye gönderiliyor, güvenin bölgedeki araştırmaları sonrası

¹⁵ Cumhuriyet, 14 Ekim 1961.

¹⁶ Cumhuriyet, 31 Temmuz 1961.

¹⁷ Cumhuriyet, 23 Ekim 1961.

¹⁸ Cumhuriyet, 8 Ekim 1961.

¹⁹ Son Posta, 23 Kasım 1961

²⁰ Milliyet, 21 Aralık 1961

²¹ Milliyet, 22 Aralık 1961.

bölgeye 50 milyon liralık kredi sağlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan en az 1 milyon hayvanın telef olmasını önlemek adına bölgeye ot ve saman gönderilmesi konusu hükümetçe tedbir alınan bir konu olduğu vurgulanmaktadır. yanısıra bölgeye gönderilecek gıda ürünlerinde de yüzde 95 oranın da indirim yapılacağı bilgisi verilmektedir. Gereken yardımların yapılması için bölgeye Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu başkanlığında bir heyeti gönderme kararı alarak işe başlıyor.²²

4 Ocak 1962 tarihinde ise Cumhuriyet Senatosu üyelerinden Osman Saim Sarıgöllü, Tahsin Banguoğlu, Niyazi Ağırnaslı, Nihat Pasinli, Rahmi Sanalan konuyu senato gündemine getirerek bölgede olan biteni araştırarak bir heyetin oluşturulmasını teklif ederler. Açıklamaları şöyledir: "Geçimleri umumiyetle 'hayvan yetiştiriciliğine bağlı, Doğu-Anadolu'nun bâzı vilâyetlerinde müessir bir kuraklığın sebep olduğu sıkıntı ve darlık karşısında, Hükümetin tedbirler aldığı bilinmekte ve alacağı da ümit edilmektedir. Hayvancılığa geçimleri bağlı bölgede endişe verici şekilde hayvan yemi darlığı ve insan yiyeceği sıkıntısı da açıklanmakta ve iddia edilmektedir. Bu sebeple meselenin Anayasanın 88 nci maddesinin son fıkrası gereğince araştırılmasına karar verilmesini ve konuda bilgi edinilecek heyetin beş üyeden ibaret olmasını arz ve teklif ederiz."²³

Senatör Tahsin Banguoğlu'na göre: "...Memleketimizin bir kısmında (daha ziyade 3, 5 vilâyetinde) ağır bir kıtlık hüküm sürmektedir. Bu bir tarihi kıtlıktır. Anadolumuz muhtelif zamanlarda bu türlü kıtlıklara uğramış, bu yüzden muhaceretler olmuş, hayvanlar kırılmış ve insan ölümleri olmuştur. Bugün Cumhuriyet Hükümetinin malik olduğu vasıta ve imkânlar bakımından bu kıtlık eski devirlerdeki vahameti arz etmiyor şüphesiz. Hükümet imdada yetişmiştir, ama aynı bölgede hayvan kırımı ehemmiyetli bir ölçüdedir ve kıtlık, darlık vatandaşlara ıstırap vermektedir..."²⁴

Yalnızca bu beş kişinin önergesi değil, o sıralarda Fethi Tevetoğlu ve Diyarbakır Senatörleri de benzer bir önergeyle doğudaki kıtlık ve kuraklığın senatoda görüşülmesini istemektedirler. Zaten durum basında da uzun bir süredir dikkat çekilen konudur ve Turhan Feyzioğlu'nun "Türkiye'de açlık tehlikesi var"²⁵ sözleri sütunlardan okunuyordu. Buna rağmen Cumhuriyet Senatosu'nun tedbir alınması konusunda neden bu kadar geç kaldığı bir soru işareti olarak durmaktadır.

²² Cumhuriyet, 20 Aralık 1961.

²³ CSTD, 4,1.1962 0:1 B:19, s.265.

²⁴ CSTD, 4,1.1962 0:1 B:19, s.266.

²⁵ Milliyet, 29.12.1961

Doğu'da başlayan kuraklık haberleri üzerine 27 Aralık 1961 tarihinde Amil Artus, Tarım Bakanı Cavit Oral'ın cevaplama için bir soru önergesiyle konu hakkında bilgi ister. Çünkü konu çeşitli basın kuruluşları yoluyla halka çoktan duyurulmuştur. Haberlere göre Doğu'da başlayan bir kuraklık vardır. pek çok sayıda insan ve hayvanın kuraklık ve kıtlık dolayısıyla öldüğü iddia edilmektedir. Konu giderek endişe verici bir hal alır. Doğu'dan gelen kötü haberler üzerine pek çok gazete muhabiri bölgeye akın ederek durumu yerinde tesipt edip gazete sütunlarından durumu anlatmak gayretine gireceklerdir. satır başlarından örnekler şu şekildedir. "Senelerin İhmali Doğuya Nihayet Açlık Getirdi" "Doğudaki Köylülerin Tek Umudu Everik Otu", "Doğu Bölgesinde İnsanlar Hayvanlarla Yan yana Yaşıyor" ,"Aç Çocuklar Analarına, Aç Analar Allaha Yalvarıyor "tabiat sağır, toprak kaskatı, küçükler aç, büyükler bitkin" ²⁶ kıtlığın gözle görülür hale geldiği günlerde Amerika ile yapılan buğday alım antlaşması sütunlardan halka duyuruluyor, adeta kıtlığın çaresinin müjdesi veriliyordu.²⁷ ancak ocak ayının sonunda bile bölgedeki muhtarlardan yardımların geciktiğine dair şikayetler yükselmeye devam etti. Erzurumun Çat ilçesinde 21 köy muhtarı hayvanları için yardım beklenen yardımın hala ulaşmadığından dert yanmaktadırlar.²⁸

Artus'un konu hakkındaki soruları şöyledir:1. Bilhassa Kars, Ağrı ve Erzurum illerimizi tehdit eden bu durumun hakikî vüsati (genişlik) ve mahiyeti neden ibarettir? 2. Ne kadar insan ve hayvan telef olmuş veya telef olmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır? 3. Doğu illerinden açlık yüzünden göçler olmuş mudur? 4. Hükümetin bu yıla matuf olmak üzere aldığı tedbirler nelerdir? 5. Bu gibi afetlerin tekerrür etmemesi için ne gibi tedbirler düşünülmektedir? Soru önergesi ancak 9 Ocak 1961 tarihinde yanıtlanır. ²⁹

Cavit Oral'ın pek çok tedbir alındığını belirten açıklamaları sonrası Amil Artus'un tatmin olmadığı görülür. Ona göre kıtlık ve kuraklık sonucu kaç kişinin öldüğü ve bir daha böyle bir kuraklıkla karşılaşılması için hükümetin ne gibi tedbirler aldığı bir muammadır. Hükümetin açıklamalarını yeterli bulmayan Artus'un düşüncesine göre: kuraklık ve kıtlıkla boğuşan halka tohumluk verilmelidir. Ekonomik durumu bozulan halkın bir çoğu hayatta kalabilmek için elindeki hayvanlarını satmış veya hayvanlar kıtlıktan dolayı telef olmuşlardır. Devletin bu konuda uzun vadeli çözümler üreterek,

²⁶ Hürriyet, 4-5-6-7 Ocak 1962.

²⁷ Akşam, 6 Ocak 1962.

²⁸ Akşam 29 Ocak 1962.

²⁹ CSTD, 9.1.1962 O. 1, B.20, s.313.

kooperatifçilik alanında çalışmalar yapılmasını destekleyerek sorunu çözebilecektir. Böylece köylünün kazancını nasıl kullanacağı konusunda da bilgilenmesi mümkün olacaktır. Ayrıca kooperatiflerin üreticiye vereceği uzun vadeli kredi imkânları da kalkınmasında üst seviyede bir destek olacaktır. Uzun süre kullanılan mera ve otlakların giderek verimsizleşmesinin önüne geçilmesi konusunda da üreticinin eğitilmesi gerekmektedir. Öte yandan bölgelere gidecek hayvan yemlerinin zamanında ulaştırılması sorunu da çözüm için beklemektedir. Bölgede köy ve ilçelere giden yollar ya yok ya da bozuk veya kış şartlarında kapalı olduğu için ihtiyaç olan maddelere halkın ulaşması da bir hayli zor olmaktadır. Amil Artus, " *Doğu meselesini maalesef şimdiye kadar ihmal etmiş vaziyetteyiz. Doğu kalkınmasını ele almak; yol meselesini, sağlık merkezi meselesini, silo meselesini, hayvan yemi meselesini tanzim etmek, düzenlemek zorundayız.*" diyerek özeleştiri yapmaktadır.³⁰ Amil Artus'u doğrulayan haberler gazetelerde yer almaktadır. Kuraklığın böylesi büyük bir kıtlığa dönüşeceği tahmin edilemeyip, tedbirler ve yardımlar konusunda devletin geç kalmasıyla kışın en sert zamanında gıda maddelerinin kapanan yollar nedeniyle köylüye ulaştırılması da birçok noktada mümkün olamayacaktır.³¹

Kıtlık ve kuraklık üzerine hükümetin aldığı tedbirleri aktaran Tarım Bakanı Cavit Oral'a göre: hükümet, elindeki tüm gücü doğudaki kuraklığı çözmek için harcamaktadır. " *Valilerden alınan bilgilere göre kuraklık veya kıtlık dolayısıyla bölgeden göç eden kitleler olduğu haberleri doğru değildir. Belki geçen senelere göre biraz daha fazla göçten bahsedilebilir fakat bunun temel sebebi son yaşanan olaylar değildir*" diyerek savunma yapmaktadır. Doğuya dair senatonun merak ettiği bir diğer konu ise ölüm olup olmadığıdır. Cavit Oral'a göre ölüm yoktur. Araştırmalarımız sırasında da insan ölüm olayının gerçekleşmediği görülmektedir. Konu hakkında açıklama yapan Erzurum Valisi Fahrettin Akkurtlu da açlık yüzünden ölüm olmadığını belirtmektedir.³² Fakat hayvan ölümleri elbette fazlasıyla rastlanmaktadır. Bir hafta da Erzurum Aşkale ilçesinin Gülveren köyünde 40, Akdağ köyünde 20, Torakkale köyünde 15 hayvan açlıktan ölmüştür.³³ İnsan ölümü yok, hayvan ölümleri var fakat insan açlığı da fazlasıyla mevcuttu. Bölgeye giden gazetecilerden Mücahit Beşer gördüğü manzara karşısında adeta dehşete düşüyordu. Doğu'da gittikleri kentlerde halkın biz dilenci değiliz, kimseden sadaka istemiyoruz, önce

³⁰ CSTD, 9.1.1962 O. 1, B.20, s.316.

³¹ Cumhuriyet, 27 Aralık 1961.

³² Cumhuriyet, 29 Ocak 1962.

³³ Cumhuriyet, 29 Aralık 1961.

İstanbul'daki açları doyurun sadece yem sıkıntımız var seslerini duyduklarını fakat ilçe ve köylere gittikçe durumun bambaşka bir hal aldığı ve asıl sıkıntının buralarda olduğunu anlatmaktadır: *"Bize böyle telkinlerde bulunmak için büyük çaba gösterenlerin hepsi tuzu kuru insanlardı. Çoğunun sığır veya koyun sürüsü vardı. Geri kalanlar ise onların uşakları. Birde avuçlarında tuttıkları bu zavallı köylülerin aç, sefil, perişan kalmalarında menfaatleri olanlar vardı bir kısım politikacılar. 11 günlük gezinin bilançosu: iki yıl üst üste kuraklık doğu da hem insan hem de hayvan yiyeceğinin üretimi yüzde 60 azalmıştır. Kimi yerde yüzde 80'e ulaşmıştır. Köylünün geliri 950 lirayken şimdi üçte bir oranına kadar düşmüş. Aç mezarı yokmuş! Harekete geçmek için mutlaka ölmelerini mi bekleyeceğiz"* diye haykırmaktadır.³⁴

1. Hükümetin Kuraklığa Karşı Önlem Arayışı

1962 yılının ocak ayında Senato'ya gelen doğudaki kuraklık ve kıtlık konusu göreve yeni başlayan hükümetin öncelikli gündemindeydi. Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu konuya ilişkin geniş çaplı bir açıklama yaparak gerekli tedbirlerin alındığını belirtiyordu. Anadolu'nun doğusu Cumhuriyet hükümetlerinin önem verdiği ve gereken tedbirlerin alınmaya çalışıldığı bir bölgedir. Fakat 1962 yılına gelindiğinde görülen manzara bu tedbirlerin kalıcılıktan uzak günü kurtarmaya yönelik olduğu izlenimini vermektedir. Aynı yıl yaz aylarında başlayan kuraklık ve bunun devamı olarak kışın en zor zamanlarında ortaya çıkan kıtlık konusunda hükümet, derhal İmar ve İskân Bakanı Muhittin Güven'den gereken tedbirleri almak, durumu yerinde görmek adına bölgeye gitmesini istemektedir. Turhan Feyzioğlu'nun açıkladığı üzere: *"Ziraat Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi iktisadi devlet teşekküllerimizden bilgiler toplanmış ve geniş çapta yardım tedbirlerine hızla girişilmiştir."*³⁵

Öncelikli hedef, halkın en elzem gıdası olan buğday miktarında ki yetersizliği çözmektir. Bu yıllarda Cumhuriyet hala kendi kendine yetecek miktarda buğdayı üretememekte ve çözüm olarak sıklıkla yabancı devletlerden ithal etme yöntemine başvurmaktadır. Buğday ithalinin büyük miktarı Amerika Birleşik Devletleri'nden yapılmaktadır. Buğdayın dışarıdan alınması konusunda acil önlemlerin alınmasını devletin devamlılığı için olmazsa olmaz gören bir anlayışa sahip Turhan Feyzioğlu fikirlerini şöyle açıklamaktadır: *"Bugün için Amerika Birleşik Devletlerinden istihsal fazlası hububat alıyoruz. Şuranın, buranın imdadına yetişmeye çalışıyoruz. Fakat bunlar, kısa vadeli tedbirlerdir. Uzun*

³⁴ Cumhuriyet, 6 Şubat 1962.

³⁵ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.296.

vadeli tedbirlerin alınması lâzımdır. Bu uzun vadeli tedbir ihtiyacını Cumhuriyet Senatosu önünde açıklamak fırsatının Hükümete verilmesi çok iyi olmuştur. Uzun vadeli tedbirler nasıl alınır? Cari masraflarımızdan mümkün olduğu kadar kısarak, millî imkânlarımızın elverdiği nisbette, mümkün olduğu kadar çok yatırıma gidilmelidir. Yatırımlar plânlı ve programlı bir şekilde yürütülmeli, istihsal seferberliğine girişmelidir. Daha fazla yatırım yapmak suretiyle istihsalı artırmak dâvası, bizim için bir beka meselesi haline gelmiştir." ³⁶

Bu dönemde Doğu'da yaşayan vatandaşların buğday ihtiyacına yönelik düzenli olarak İskenderun Limanı'ndan demiryoluyla bölgeye sevkiyatlar yapılmaktadır. Yanı sıra Erzurum'dan karayolu ile de sevkiyatların yapıldığı bilinmektedir. İskenderun'dan Aralık-Ocak ayları arasında günlük olarak yapılan sevkiyatlara dair bazı istatistiki veriler şu şekildedir: Erzurum'a 13 vagon, Kars'a 12 vagon, Hasankale'ye 2 vagon, Horasan'a 2 vagon, Aşkale'ye 1 vagon, Çobandede'ye 2 vagon, Selim'e 2 vagon, Sarıkamış'a 2 vagon olmak üzere toplam 36 vagon günlük olarak gönderilmektedir. Bu arada her vagon ortalama 17 ton buğday taşımaktadır. Yapılan bu sevkiyatlar sonucu Ocak 1962 itibariyle çeşitli bölgelerdeki buğday stokları şöyledir: Hasankale 931 ton, Kars, 3100 ton, Aşkale 528 ton, Horasan 931 ton, Erzurum 8070 ton. Bölgeye gönderilen toplam buğday miktarı yaklaşık olarak 13560 tondur. Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürü'nün belirttiğine göre; bölgedeki valilerin 4 aylık buğday ihtiyacı olarak verdikleri rakamlar şöyledir: Ağrı'da 2 200 ton, Erzurum' da 16 bin ton, Kars'ta 10 bin ton. Üç vilâyetin toplam yemeklik buğday ihtiyacı 4 ay için 28 200 ton olarak düşünülmektedir. Hükümetin Ocak ayının ilk haftası için verdiği sevkiyat bilgilerine bakıldığında dört aylık ihtiyacın yarısına yakın bir miktarının karşılandığı görülmektedir. Burada şu soru akıllara gelmekte. Sevkiyatların düzenli ve kesilmeden yapılmasına rağmen hala doğu da yaşanan kıtlığın sebebi nedir? Sorunun tek bir sebebi olmadığı açıktır. Bölge uzun yıllar kurumsal kimliğin oturtulamadığı, yatırımlardan daha az pay alan yapısıyla göze çarpmaktadır.³⁷

Tek başına hükümetin ulaşım kaynaklarının yetersizliği malumdur. Bu nedenle özel sektörün bölgeye buğday sevkiyatı konusunda ki isteğini artırmak amacıyla Devlet Demiryolları taşıma da % 90 indirim yapmıştır. Bu önlemin olumlu etkileri kısa sürede bölge de görülür. Örneğin Kars'a gelen ot ve saman fiyatları astronomik bir düzeydeyken 25-30 kuruşa, Erzurum'da 20-25 kuruşa,

³⁶ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.297,

³⁷ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.297.

Ağrı'da ise 15 kuruşa indiği bildirilmektedir. Buğdaya ek olarak arpa konusunda da tedbirler alındığı görülmektedir. Ocak ayı itibariyle Erzurum, Kars ve Ağrı'da arpa stoku 12965 ton olarak görülmektedir. Küspe ve diğer yemler ise taşımadaki %90 indirim sayesinde doğuya çok uzak kentlerden bile vatandaşlar tarafından getirildiğine dair bilgiler mevcuttur.³⁸

Kıtlık ve kuraklığa karşı alınan tedbirlerin bir diğeri ise bölgede ki Toprak Mahsulleri Ofisleri'nin sayısını neredeyse ikiye katlamak olacaktır. Kış aylarında doğuda pek çok ilçe ve köy ile olan bağlantının neredeyse altı ay boyunca koptuğu göz önüne alınırsa ilçelerdeki satış noktalarının sayısının artırılması gıdaya daha hızlı ulaşılması anlamına geleceğinden önemli bir önlem olarak görülmektedir. TMO'nun ofis açmadığı yerlerde ise özel sektöre satış yetkisi vererek sorunu çözdüğü de bilinmektedir. Erzurum'da Çobandede ve Oltu'ya, Kars'ta Arpaçay, Selim, Sarıkamış, Ardahan'da Başgedeliler'e ayrıca Kağızman'a, Ağrı Diyadin, Eleşkirt, Patnos ve Tutak'ta iş yerlerine yetki verilerek satış yapılması sağlanmıştır. Bu sayede satış yapılan temsilciliklerin sayısı 11'den 25 çıkarılarak önemli bir eksiklik giderilmiştir. Kışın sert geçtiği Doğu'da karla mücadele Cumhuriyet Türkiye'sinin gerçeklerinden biri olarak 1960'larda güncelliğini korumaktadır. Köy ve ilçelerin kentlerle bağlantılarının açılmasında, karayollarından olabildiğince faydalandığını görmekteyiz. Karayollarının yetmediği noktada ordu birliklerinden de takviye yapılmaktadır. Karla mücadele programı kapsamına henüz dâhil edilmeyen iller arası yollarda dâhil edilerek mücadelenin kapsamı da yöntemi de ek tedbirlerle düzenlenmeye çalışılmaktadır. Karla mücadele de etkin yöntem olan makinalardan faydalanılmaktadır. Halkın ihtiyaçları olduğu kadar bir nevi gelecek garantisi olarak görülen hayvanların yem bulamaması da hayati derecedeki konulardan biridir. Hayvan yemi üreterek ihtiyaç sahiplerine hizmet vermek için bölge de daha önce açılan Erzurum yem fabrikası, yapılan araştırmalarda kapasitesinin çok aşağısında bir güçle çalışmakta olup, yeterince üretim yapmamaktadır. Bunun sebepleri nedir? Diye yapılan sorgulamalarda ise yine kurumsallığın yeterince sağlanamaması görülmektedir. Halkın, veterinerler ve yetkililer eliyle fabrika üretimi yemleri kullanması yönünde çalışmalar başlatıldıktan ayrıca yem fiyatlarında kilo başına 30 kuruş indirim uyguladıktan sonra bölge de yem alımının arttığı görülmektedir. İki vardiya olarak çalışan fabrika 1961 yılı içinde 350 ton satarken bir ayda sadece 400 ton civarında yem satmıştır. Bunlara ek olarak devlet üretme çiftliklerindeki ot ve sapların miktarı tespit edilerek zirai

³⁸ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.297.

donatım kurumu aracılığıyla bölgedeki ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması planlanmaktadır.³⁹

Görülen o ki, İsmet İnönü Hükümeti, doğuda ki kıtlık ve kuraklığın sebeplerine çareler ararken ekonomik zorlukları da hesaba katarak bir çok noktada indirim veya ulaşım kolaylıklarıyla konuyu çözmeye çalışmaktadır. Diğer yandan da Ziraat Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla üreticiye kredi imkânlarını sağlanmaktadır. Ziraat Bankası'na hayvan yemi ihtiyacı için 10 milyon liralık bir imkân sağlarken, Toprak Mahsulleri Ofisine ise kredili buğday için 40 milyon lira vadeli satış yetkisi verilmiştir. Toplamda 50 milyon liralık bir yatırım ve olanak ile bölgedeki soruna çare aranmış denilebilir. Devlet kurumlarının yanı sıra bir sivil toplum kuruluşu olarak bölge halkına destek için Kızılay'ın bölge de faaliyet gösterdiği de görülmektedir.

Turhan Feyzioğlu, doğudaki kuraklık ve kıtlık meselesini uzun yılların, geçmişin ve geleceğin önemli konuları arasında görmekte ve hükümetlerin acizliğine dikkat çekmektedir. Bu konuda ki fikirleri hükümetin konuya bakışını özetler gibidir: "*Doğu'da husule gelen kuraklık ne bugünkü Hükümetin, ne bundan önceki Hükümetin, hattâ ne de daha önceki Hükümetin zimmetine yazılacak bir hâdise değildir. Tabiat şartlarının ortaya çıkardığı, uzun asırların ihmalinin ortaya çıkardığı bir meseledir. Mesele Doğu'ya da münhasır değildir. İstihsalin yeter hızla artmamasından ve nüfus artışındaki infilâkten (patlamadan) meydana gelen büyük ve hayati bir meseledir. Bu itibarla, Türkiye'nin dâvası kısa vadeli birtakım tedbirlerle çözülemez. Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ziraat Bankasının imkânlarını zorlayarak, Devlet Demir Yollarının imkânlarını zorlayarak, bugün şu ilin, yarın bu ilin, imdadına koşmakla beslenme dâvasının halledilmesine imkân olmadığı hakikati yıllardan beri açık olarak karşımıza çıkmış bulunmaktadır.*"⁴⁰

Doğudaki kuraklık ve kıtlığa dair hükümetin açıklamaları senatörleri tatmin etmemektedir. Bölgeyi iyi bilen Erzurum senatörü Nihat Pasinli hükümeti tedbir almada geç kalmakla suçlamaktadır. Pasinli'ye göre; "*Doğu'ya giden buğday yardım amaçlı değil bir nevi stoklamadır. Ayrıca hiçbir yere dağıtım yapılmamıştır.*" Bölgeye ulaşan buğdayın parasını verip alabilecek insan sayısı sınırlıdır. İnsanlar yazdan beri başlayan kuraklıkta ekonomik dayanma güçlerini son haddine kadar kullanmışlardır. TMO'ya dağıtılın emri verildikten sonra ancak bölge de buğdayın ve yemin dağıtımını yapılabilmıştır. Kış şartlarının bölge de iyiden iyiye hissedildiği dönemlerde bir de basında kıtlık haberleri yer

³⁹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.296.

⁴⁰ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.297,

almaya başlayınca hükümetin konuyla ilgilendiğini iddia eden Pasinli, bunun yetersiz olduğunu Başbakan'ın bizzat bölgeye gidip ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Pasinli, Özellikle Erzurum da 2400-2600 rakımlarında yaşayan insanların yakın ilçeler de gıdalara ulaşılabilmesi için bir ambar fikri öne sürer. Yolların uzun süre kapalı kaldığı bu dönemde halka hızla ulaşılabilmesi açısından elzem olarak görülür. Erzurum'da TMO'ya ait satış ofislerinin bir çok ilçede açılırken toplamda 150 bin nüfusu barındıran Tekman, Karayazı ve Hınıs'ta bulunmamakta bunların en yakın ilçe olan Çobandede'den ikmal edilmesi istenmektedir. Bölgenin geçim kaynağının hayvancılık olduğu gerçeğinden hareketle tarım yapmaya elverişli olmadığı hatta çavdarın bile yetişmediğinin gözönüne alınması ısrarla vurgulanmaktadır. Üzerinde durulan bir diğer konu ise hayvancılığın durumudur. Yazdan beri başlayan kuraklıkla birlikte hayvanların yeterince beslenememesi, halkın kimi yerlerde hayvanlarını yok pahasına satmasına sebep olmuştur. Pasinli durumu şöyle anlatır: *"Malumlarımızdır ki, bu bölge istihsalinin büyük bir kısmı hayvan yetiştirmekle yetinir. Bu bölgede yazdan beri kuraklık vardır. Ot yoktur, saman yoktur, Binaenaleyh hayvanlar açtır."*⁴¹ Pasinli'nin bu çıkışı haklı görülmektedir. Zira bölgedeki acar gazetecilerde ancak ocak ayının sonundan itibaren yardımların bölgeye ulaştığına dair yazılarına başlayacaklardır.⁴²

Erzurum yem fabrikasının üretimini artırması, yem fiyatlarındaki düşüşün oranı dahi Pasinli'yi rahatlatmaz ona göre: fiyatının 23 kuruşa düştüğü yem normal şartlar 10 kuruştan alınmaktadır. Bu da üretici için hala fiyatın yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu şartlar altında devletin para karşılığında yem satma fikrinden ziyade memleketin her yerinde bol miktarda bulunan ot ve samandan balyalar yaparak halka dağıtması kıtlık ve kuraklık zamanında ilaç gibi gelecektir. 1960 ihtilali sonrası Kurucu Meclis göreve başladığı ilk dönemlerde kuraklık konusunda bazı önlemler almak için çabalamıştır. Nüfus başına aylık 10 kilo buğday verilmesi ve Devlet Üretme Çiftlikleri eliyle üreticiden hayvan satın alınması gibi kararlar alınmış. Fakat bu kararlar uygulanırken devletin kazancı ön planda tutulup normalden düşük fiyatlara üreticiden hayvanları satın alma yoluna gidildiği için istenen başarıya ulaşılamamıştır. Üretici de "bu fiyata, vermektense, hayvanımı kapının önüne salarım, varsın aklıktan ölsün" diyerek hayvanını devlete satmamayı tercih etmiştir. Bu nedenle benzer noktalarda alınacak kararların halkın ekonomisini düşünecek şekilde düzenlenmesi istenmektedir. Pasinli sözlerini şöyle

⁴¹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.298.

⁴² Akşam, 31 Ocak 1962. "Doğuya Yardım Dağıtımını Başladı".

tamamlar: "Doğu bölgesi her sene ve hattâ bundan evvel de senelerden beri kuraklığa mâruz kalmaktadır. Fakat bu sene maalesef bu kuraklık hâd safhaya girmiştir. Bu bakımdan bölgenin yardıma da çok ihtiyacı vardır. Bizzat yerinde tetkikat yapılarak, her türlü formalite ve kırtasiyecilikten uzak bir şekilde, verilecek kesin emirlerle, yardımın vatandaşın ayağına kadar ulaştırılması, elbette ki, bu bölgenin ıstıraplarını dindirecektir."⁴³

Konuyla ilgili bir diğer isim elbette yörenin sorunlarını en yakından takip eden Kars Senatörü Turgut Göle'dir. Ona göre de; hükümet tedbir almakta geç kalmanın yanı sıra tüm yardım çağrılarında etkisiz kalarak bölgeyi kendi haline bırakmış adeta kaderine terk etmiştir. 1961 Haziran ayından itibaren bölgenin durumuna dair araştırmalar yapılmış ve durum hükümete bildirilmiştir. Haziran ayında bölgeyi dolaşan hükümet yetkililerinin acil tedbir alınacağına dair vaadleri geçen süre içinde maalesef yerine getirilememiştir. Temmuz ayında bölge için nelerin yapılabileceğine dair raporlar hazırlanarak Ankara'ya gönderildiğini⁴⁴ ifade eden Göle çabaların sonuçsuz kaldığını ifade etmektedir. Bu raporlarda bölge için acil tedbirler şöyle ifade edilmektedir:

1-Bölgeden yurdun başka yerlerine besi için gönderilecek hayvan nakliyatında ve başka vilâyetlerden getirtilecek yiyecek ve hayvan yemi nakliyatında Devlet Demiryollarınca tenzilât (indirim) yapılması,

2- Buğday ve arpa olarak insan yiyeceğinin bol miktarda ve vaktinde bölgede stoku ve muhtaç halka, kredi ile verilmesi,

3- güzlük -tohumluk arpa ve buğdayın vaktinde ve ihtiyacı karşılayacak miktarda verilmesi

4- Ziraat Bankası borçları takip ve hacizlerinin durdurulması, tecilleri, yiyecek ve yem tedariki, hayvan besininin temini için besi ve damızlık kredisi verilmesi

5-Yem Sanayii yemlerinde bir nisbet dâhilinde fiyat ucuzlaması yapılmasını ve bir müddet için taksitle verilmesi

6-yakın muntıkada ihracat imkânı sağlanması

⁴³ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.299.

⁴⁴ "Doğu için verilen raporlara ilgi gösterilmesi bekleniyor" başlığıyla Cumhuriyet gazetesinin 8 Ocak 1962 tarihli bir haberi de Göle'yi doğrulamaktadır.

Yeterince desteklenmeyen, kuraklıkla baş etmek zorunda kalan, ziraat bankasından aldığı kredileri ödeyemeyen bir de üstüne elindeki son buğdayını, ot ve samanının haciz edilmesine maruz kalan köylü çaresiz bir haldedir. Ziraat Bankası'nın kredi koşullarına göre bir kredi tamamen kapanmadan bir diğeri verilememektedir. Bu durumda borcu borçla kapatma yöntemine çaresizce yönelen köylü bunu bile yapamamaktadır. Köylü için haciz kaçınılmaz bir sonuç olarak karşılındadır. Devlet organlarına sesine duyurmak isteyen Kars'ta ki 46 köy muhtarı ortak bildiri yayımlayarak durumu bildirir:

"Bin bir sıkıntı içinde bulunan bizlere Çıldır Ziraat Bankası tarafından reva görülmececek derecede baskı ve şiddet yapılmaktadır. Bütün elimizde ne varsa en zaruri ihtiyaç maddelerimize dahi haciz vazedilmiştir. Her birimizin beş yüz lira borcu varsa buna yüz lira da icra masrafi ilâve edilmektedir. Bir icra memuru bir köye harcırah tahakkuk ettirmek için on, on beş defa uğramakta ve birçok köylerimizin ot ve samanına dahi haciz konulmuştur. Ve bizlere yol olarak da, tüccara bir hafta için yüzde on faiz vererek alın yatırım demektedirler. Bankalar bu şekilde devam ettiği takdirde kazamızdaki çiftçinin yüzde ellisi ilkbahara çiftçilik kabiliyetini kaybederek ve tamamen Devlete muhtaç bir durumda çıkacaktır ki, Devlet bundan kâr edeceği yerde zarar görecektir." ⁴⁵

Bu bildiri ertesinde köylünün elindeki buğday ve hayvanların telef olmamaları adına çeşitli yardım kampanyaları yapılmaya başlanmıştır. Milliyet Gazetesi Doğu da başlayan kuraklık ve kıtlık olayları üzerine başlatılan kampanyaları sütunlarından duyurmaktadır. Türk silahlı Kuvvetleri'nin yardım kampanyasına destek verdiğinin açıklanmasının ardından İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü Talebe Cemiyetleri de desteklerini açıklamışlardır. Öğrenciler üzerinde "20. yüzyılda ot yiyen vatandaşın var onları düşün" Yazılı pankartlarla vatandaşları açlık tehlikesi altındaki Doğuya dikkat kesilmeye çağırırmaktadırlar.⁴⁶ Devletin desteği beklenmeden acilen açılan yardım kampanyalarında vatandaşların İstanbul merkezli olarak yapılan yardımlarının 1 milyon 14 bin lira civarında olduğu belirtilmektedir. Ayrıca toplanan yiyecek ve giyim eşyası da Kamyoncular ve Arabacılar Dernekleri aracılığıyla şehir içi ücretsiz, şehir dışı yalnızca benzin parası karşılığında taşıma işini üstlendikleri görülmektedir. Sinema ve tiyatrolar ise geliri doğu illerine gönderilmek koşuluyla özel matinerler yapacaklarını belirtmektedirler. Okullarda da öğrencilerin bu konuda bilinçlenmesi ve yardım etmek üzere görev almalarının sağlanacağı haberleri verilmektedir.⁴⁷ İstanbul Belediyesi

⁴⁵ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.300.

⁴⁶ Milliyet, 7.1.1962.

⁴⁷ Milliyet, 21.1.1962.

Şehir Operası da dram tiyatrosunda geliri doğuya yardım kampanyasına verilmek bir gösteri düzenlemiştir. İzmir’de bu yardım kampanyasına katılan illerdendir. Kentteki sanatçılar gelirlerinin bir kısmını kampanyaya vereceklerini açıklarken bir vatandaş 50 çuval unu kampanya kapsamında doğuya gönderecektir. Antalya’nın Serik ilçesi de Erzincan’ın Karayazı ilçesini kardeş ilçe olarak belirleyerek buraya ilk etapta 5 bin lira yardım gönderecektir.⁴⁸

Turgut Göle'nin konuya dair ilgi çekici konuşmasına burada aynen yer veriyoruz: *"Tâa Kars'tan Pazar günleri vekilleri evlerinde istirahatlerini düşünme nezaketini bir yana bırakarak telefonlarla arayarak kuraklığın meydana getirdiği durumu takibettiği seyrin vehamete gidişini hiçbir ciddî tedbirin alınmadığını bildirdik. Açıkça ve kesin olarak nelerin yapılmam gerektiğini ve durumun ciddiyetini belirttik. İlgililer hayret edilecek bir iyimserlik içinde edeceğiz, yapacağız gibi malûm beylik üslûbun çerçevesinde oyalama ile vakit geçiriyorlardı. Ekimin ilk haftasına kadar Kars'a bir gram yiyecek buğday gönderilmedi, normal yıllarda bölgenin ihtiyacı olan 10 bin ton tohumluk arpa ve buğday yerine 4 bin küsur tonun ancak tahsis emri Ekim ayı içinde verilebilmiştir. Normal yılların yarısı kadar ve çok geç kalmış bir tahsis karşısında yükselen şikâyet seslerimize, fazla tohumluk verirsek, halk ekmez yer şeklinde felsefi bir öğüt ile cevap veriliyordu. Açlık ve yoklukla sıkıntı ve darlıkla karşı karşıya bir halka Ziraat Vekilinin felsefi nasihatleri, bugünkü durumu meydana getiren faktörlerdendir. Yok pahasına hayvanını elinden çıkarmaya didinen ve kışlık yiyeceğini tedarik için umutsuzluğun sonsuzluğunda kıvranan köylünün Banka borçları için durmadan yüklü masrafları çoğaltıp duran icra ve hacizlerin müteaddit müracaatlarımıza rağmen kısmen önü alınabildi. Bu alınış ancak Ekimin son yarısında mümkün oldu. Kısmen devam etti, daha iki hafta önce Çıldır'daki Ziraat Bankası Müdürü köylünün hayatının karşılığı sayılır duruma gelen bir avuç samana ve ota cebri icra yoluyla haciz koymakta, sakınca duymadığını ıstırap duyarak ifade edeceğiz."*⁴⁹

Halkın elinde kuraklık sonucu yeterince beslenemeyen hayvanların devlet tarafından satın alınarak Devlet Üretme Çiftlikleri’nde beslenmek için alınması usulü devlet tarafından bu kuraklık zamanlarında uygulanmak istenir fakat sorun şudur: normal zamanlarda devletin çıkarları gözönüne alınarak kamu yararına uygun fiyatla hayvanların satın alınması işlemi yapılmaktadır. Fakat kuraklığın, kıtlığın hüküm sürdüğü neredeyse bir afet olarak nitelendirilebilecek noktada kamu yararına bölgeden % 45 indirimle hayvan satın alınması, devleti durumdan istifade eden tüccar görünümüne

⁴⁸ Cumhuriyet 26 Ocak 1962.

⁴⁹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.301.

sürüklemektedir. Turgut göle bu duruma: "Karşısındakinin müzayaka halinden istifade ile elindekini yok pahasına almak isteyen klasik, cimri tüccar zihniyeti misali bir davranış ile hayvan fiyatları daha çok düştü " diyerek isyan etmektedir." ⁵⁰

Alım gücü zaten sınır da olan köylünün kurak geçen aylarla birlikte kazançları düşmektedir. Devletin alımlardaki tavrı ise köylü üzerinde yeni bir darbe etkisi yapmaktadır. Göle'nin haklı isyanı devam eder: "*Kıtlık yokluk ve ümitsizlik yirminci asrın ortasında bu faktörlerin pençesinde kıvranan insanlar. Kars'ın belki dünyanın en verimli ve en iyi kalitede çayır ve meralarında, Haziran, Temmuz aylarında, hayvanların doyamadığını tasavvur edin. Normal zamanlarda insan boyu yeşeren ve yükselen çayırlar, meralar kupkuru yanmış toprak halindeydi. Temmuz ayında karnı doymayan hayvanı halk, iki ay yarı aç yarı tok bakacak ve beş kış ayında da tamamen içeride besi yapacak. Hangi ot, hangi samanla? Ya kendi yiyeceği? O da yok. Bütün geçimi hayvancılığa bağlı ve tek ürünü, tek imkânı olan hayvanı satacak, beslenememiş zayıf hayvan geçen yıl 200 lira ediyorsa, 100 lira etmiyor. Bugün yarın 80 - 70 - 50 liraya düşüyor. Halk dünyanın en kanaatkar insanı, istediği sadece bir geçim temini. Köyde koskoca bir yılda eve kaç kilo et, pirinç, sabun girer, kaç metre bez ve basma alınabilir? Hayır bunların hesabını yapmaya ne hacet, sadece ekmek. İki öğün yeteri kadar ekmek. Bunu bulabilmenin sadece hayvanının karnını doyuracak ot yahut samanını bulabilmenin dâvası ve meselesidir. Huzurunuzdaki mesele: Kuru ekmeğin, kuru otun meselesidir.*" ⁵¹

Kars köylülerini zor durumda bırakan bir diğer mesele de il merkezine uzak olan ilçelerin durumudur. Digor ve Susuz ilçeleri günlük temel ihtiyaç malzemeleri için Kars merkeze gelmek zorunda kalırken Posof, Hanak, Çıldır ve Göle halkı ise Kars'a değil daha yakın gördükleri Ardahan gitmek zorundadırlar. Yolların kapandığı kış şartlarında durum vahim bir hale gelmeden önce alınması gereken tedbirler senatörler tarafından sıralanır. 1-TMO tüm ilçelerde satış ofisleri açmalıdır. 2-İlkbahardaki ekim için şimdiden halka buğday ve arpa verilmelidir. 3-Devlet hayvan satın alma işlemlerini piyasa fiyatının üzerinde yapmalıdır. 4-Üretme çiftlikleri ellerinde bulunan balyalı samanı ihtiyacı olan köylüye dağıtmalıdır. 5-Ekim yapamayacak durumdaki köylüye devlet, elinde bulunan makine, malzeme vb. araç gereçlerle yardım etmelidir.6-Yem sanayiinden daha uzun vadeli olarak köylüye yem temin edilmelidir. ⁵²

⁵⁰ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.301.

⁵¹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.301.

⁵² CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.302.

Bahsi geçen tedbirlerin alınmaması durumunda ocak ortasından bahara kadar geçen sürede daha da yıpranan, üretim kapasitesi yeterince düşen köylünün ayağa kaldırılması mümkün görünmemektedir. Sorunun çözümüne ilişkin en temel fikir yine Turgut Göle'den gelir. Çare mümkün olan en kısa zamanda doğunun kalkınmasıdır. Bu olmadığı sürece alınacak tedbirler yalnızca günü kurtarmaktan ibaret kalacaktır. *"Doğu'dan ıstıraplı sesler yükseliyorsa, endişe verici haberler duyuyorsak, gecici süratli tedbirler kadar kalkınmayı da süratle ele almalıyız. Ele almalıyız ki bu ıstırap ve endişeler temelli dinsin."*⁵³

Yozgat senatörü Neşet Çetintaş'ın konuya yaklaşımı ise daha kapsayıcı bir noktaya ulaşmaktadır. Ona göre Doğu'daki kuraklığa ek olarak yakın zamanda başlayacak Orta Anadolu kuraklık ve kıtlığına da hazır olunmalıdır. Şöyle der Çetintaş: *"Doğu bölgesindeki kuraklığı yüz olarak kabul edersek Orta Anadolu'daki kuraklık yüzde yetmiştir. Bu bir hakikattir."*⁵⁴ s.304. bunun sebebi olarak 1960'lardaki buğday üretiminin yetersizliği göze çarpmaktadır. İhtiyaçların dışarıdan temin edilmesi usulüyle Amerika'dan getirilen buğday bile yeterli gelmemektedir. Çetintaş'a göre bir çiftçi ailesine düşen tohumluk buğday miktarı 100 kilo'dur ve bu da yeterli gelmemektedir. Hesaplamalara göre 2 milyon ton buğdaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Fakat ardından şu da eklenmektedir: *"Bugün bir buğday kıtlığı yoktur denebilir. Fakat köylünün alım kabiliyeti yoktur. Ziraat bankaları, yiyecek ve tohumluk buğdayı kredi ile tevzi etmelidir. Çünkü hakikaten bugün köylümüzün satın alınabilecek, peşin olarak parasını verip alabilecek durumu yoktur."*

Üzerinde durulan en önemli konu çiftçinin alım gücünün yerinde olmaması, Ziraat Bankası'nın kredi işlemlerinde daha esnek olması gerektiğidir ve daimi olarak dile getirilmektedir.⁵⁵ Erzincan senatörü Fehmi Baysoy ise hükümetin çalışmalarını takdir etmekle birlikte eleştirilerini de ardı ardına sıralamaktadır. Ona göre: ülkece bir işe iyi ve heyecanlı adım atar fakat iş uygulamaya gelince aynı heyecan kalmaz. Bu nedenle hükümetin doğudaki kıtlıkla ilgili çalışmalarının aynı kaderi paylaşmamasını temenni etmektedir. Baysoy'un önemle üzerinde durduğu konu tohumluk buğday meselesidir. 1961 yılında Türkiye'de buğday üretimi beklenen seviyenin altında kalmış yeteri miktarda buğday olmadığında doğunun ihtiyacı karşılanamayıp halk hızla kıtlığa doğru sürüklenmiştir. İhtiyacın ancak 1/3'ü karşılanabilmiştir. Bir sonraki yılın bahar ayından itibaren ekim yapılabilmesi için bile yeterince

⁵³ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.303.

⁵⁴ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.304.

⁵⁵ CSTD, 9.1.1962, B.20, 0.1 s.305.

tohumluk kalmadığı senato kürsüsünden ifade edilmektedir. Bu durumda hükümetin alması gereken tedbirlere dair Baysoy'un fikirleri şöyledir: " *Tarım Bakanlığı veya Ziraat Bankası vasıtasıyla köylüye tohumluk kredi verilecek ve mahallinden temin edilen tohumluk orada kullanılacak. Mahallin ihtiyacı olan tohumluğu bugün verirsek onlar bahar da bunu ekebilecekler. Akla gelen tedbirlerden en iyisi budur. İkinci bir nokta daha var : Çiftçinin hayvanı zayıf düşmüş ve verimsizlikten elinden çıkarmıştır veya belki de bahara kadar ölecektir. O halde bu durum da olan muntikalarda bir tesbit yaptırmak ve baharda ekimlerine yardım etmek cihetini düşünmek her halde çok yerinde bir hareket olacaktır.*"⁵⁶

Senatörlerin eleştirilerinden nasibini alan kurumlardan biri de et ve balık kurumudur. Nedeni ise 1961 yılında devlet adına hayvan satın alımı için verilen 15 milyon ödeneğin çok azını kullanarak halka uygun fiyattan et satışını gerçekleştirebilecek yeterliliğe gelememesidir. Az hayvan alımı demek kurumun az çalıştığı anlamına gelir denilmektedir. Oysa ki hayvan alımı artırılarak hem üreticinin elindeki besili hayvan satın alınıp üreticinin kazanması sağlanacak ki bu durumda yaz aylarında kuraklıktan aç kalan hayvanların kilo kaybetmesinin önüne geçilebilecekti. Hem de kış aylarında kıtlık baş gösterdiğinde halka uygun fiyattan et satımı yapılabilecekti. Ayrıca satın alınıp kesilen hayvanlarla birlikte onları besleme gereksinimi de ortadan kalkacak, ülkede ki yem seviyelerinde ciddi düşüşler yaşanmayacaktı. Birbirine zincirleme sebep ve sonuçlarla bağlı durumlar kurumların bürokratik tavrından kaynaklı gecikmelerle hayati derecede öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu tarz sorunların temelinden çözülmesi için bölgeye yem ve yiyecek depolarının yapılması elzem görülmektedir.⁵⁷

Doğu'daki kuraklık üzerine konuşan Tunceli senatörü Mehmet Ali Demir ise kuraklık ve kıtlığın devlet nazarında tabii bir afet gibi görülmesine karşı çıkarak meselenin aslını ilgisizlik olarak nitelendirmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günlerden beri doğunun durumuna dair bir gelişme olmadığını, Cumhuriyetle birlikte de bunun aynen devam ettiğini, Doğu'ya gereken ilgi ve yakınlık gösterildiği takdirde bölgenin kalkınabileceği ifade etmektedir. Demir bu ifadelerinde haksız da değildir. Konuyla ilgili yapılan önemli bir araştırma da benzer sonuçları paylaşmaktadır.⁵⁸ Senatör Demir'e göre: "*Doğu'nun kalkınması Hükümet programına alınır, fakat Hükümet programına*

⁵⁶ CSTD, 9.1.1962, B.20, 0.1 s.305.

⁵⁷ CSTD, 9.1.1962, B.20, 0.1 s.305.

⁵⁸ Bkz. Abdülkadir Gül, Osmanlı Devlet'in de Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(9): 145-158.

alınırken orada yuvarlak ve parlak cümlelerle kalır, ileri gitmez."⁵⁹ Doğu da her sene aynı manzaranın kendini tekrar ettiği bilinmesine rağmen pratik çözümlerden ziyade günü kurtarmaya yönelik çabalar vardır. Tunceli'nin iki önemli ilçesi olan Hozat ve Ovacık, merkeze 45 kilometre uzaklıktadır. Devlet, kışları bu ilçelerin merkezle bağlantısı koptuğunda ilkbahara kadar gıdaya muhtaç kalmamaları için ulaşılabilir noktalara gıda ve yem depoları yapmalıdır. Eleştirilerden biri yine et ve balık kurumudur. Kurumun hayvan temin etme konusunda direk üreticiden değil de celeplerden alım yaparak aracı yoluyla hayvan alma yoluna gitmesiyle eleştirilerden payını alır. "*Köylünün elinde bulunan hayvanın celep tarafından ucuza alınmasına niçin yardım ediliyor?*" diye sorulmaktadır.⁶⁰

Doğuda ki vahim duruma dair başlayan uzun süreli görüşmeler, muhalefet ve hükümetin karşılıklı düşünce paylaşımları sonunda Feyzioğlu adeta isyan eder bir halde duruma dair yaşadıklarını içtenlikle anlatmaya başlıyor. Devlet Bakanı olması sebebiyle ülkede ki genel duruma ilişkin en çarpıcı bilgilere sahip olduğu anlaşılan Feyzioğlu ülkede tohumluğun neredeyse hiç kalmadığını isyan eder bir halde kürsüden haykırmaktadır: "*Devletin elinde bir gram dahi tohumluk kalmamıştır*" diyen Feyzioğlu şunları ekliyor: "...*Bu dertler yalnız bu yılın derdi değildir, bu dertler sadece üç ilin derdi değildir... Acı gerçek şudur arkadaşlar: Tercan ve Çayırılı ilçelerinde bulunan vatandaşlar telgraflar çekiyorlar; Bizim kabahatimiz, Erzurum vilâyetinden ayrılıp Erzincan'a bağlanmak mıdır; biz de aynı durumdayız diyorlar. Ağrı feryat ediyor, Yozgat feryat ediyor, Konya aynı şekilde... Ziraat Vekilinin odasına gittim «tohum dahi elde edememiş köyler vardır, tohumluk verebilecek misin» dedim. Yok... Ziraat Vekili de haklı... Devlet Üretim Çiftlikleri, elindeki tohumluğu son gramına kadar dağıtmış. Anadolu baştanbaşa baharda tohumluk bekliyor, sadece üç vilâyet değil. Orta - Anadolu da bekliyor. Fakat Ziraat Vekâletinin dağıtabilecek tohumu yoktur. Toprak Mahsulleri Ofisinin elinde, hamdolsun, bir miktar stok mevcuttur... . Arkadaşlar, bugün her şeyi Devlettten beklemek doğru değildir, hükümetiniz bugün için tohumluk dağıtmak imkânına sahip değildir.*"⁶¹ Feyzioğlu aynı günlerde gazetelerde çıkan beyanlarına göre doğudaki açlık tehlikesinin mağlub edildiğini ve bütün köylere yiyecek dağıtıldığı bilgisini vermektedir.⁶²

⁵⁹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.306.

⁶⁰ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.306.

⁶¹ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.307.

⁶² Milliyet, 28.1.1962

1961 yılı Türkiye'nin pek çok noktasında kuraklığın yaşandığı bir yıldır. Anadolu'nun tahıl ambarı olarak görülen Konya'da bile halka yetecek miktarda tahıl yetişmemiştir. En büyük üretim merkezinde bile durum bu halde olunca kıtlık kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Bir önce ki hükümet döneminde buğdayın yetmemesi üzerine hızla Amerika ile buğday anlaşması yapılarak en azından yemeklik buğdayın sofralara girmesinin önü açılmıştır. Bu arada elbette Amerika'dan gelen buğdaylar tohumluk olarak kullanılmamaktadır. Diğer yandan gelen bu buğday miktarının 80 bin ton olduğu bildirilmektedir. bu da Türkiye koşullarında yaşanan kıtlığı gidermeye yetecek düzeyde görülmemektedir.⁶³

Görülen o ki; hükümet aslında önemli dönüm noktalarında tedbirleri almış fakat dönemin şartları, hem ekonomik hem de teknik yetersizliklerden dolayı Anadolu'daki kuraklık ve kıtlık karşısında belli bir noktaya kadar aciz kalmıştır. TMO'nun buğday alımına rağmen 1962 baharında köylüye verilecek tohumluk buğdayı kalmamıştır. Bu gelecek dönemler için daha büyük bir tehlikeyi de ortaya çıkarır. Çünkü Amerika'dan gelen yemeklik buğday günlük ihtiyaçlar için karşılınıp, tohumluklar ekim zamanı kullanılmak için ayrılrsa bile mevcut yemeklik buğday günü kurtarmaya yetmeyince köylü mecburen tohumluk buğdayını yemek zorunda kalacaktır.⁶⁴ Bu durum bir sonraki yıllarda yurt dışından daha fazla miktarda buğday alımı yapılması anlamına da gelmektedir. Ülke ekonomisinin yurt dışına bağımlı hale gelmesinin önünü açan dönemeçlerden biri olarak kayda geçirilebilir.

Köylünün bu dönemde yaşadığı sorunlardan biri olan zirai kredilerin geri ödenmesi de senatonun üzerinde zaman zaman durduğu mühim konulardan biridir. Yukarı da belirttiğimiz gibi ziraat bankasının üreticiye verdiği krediler kuraklık ve kıtlık dolayısıyla zamanında ödenemediğinde üreticinin üretim kapasitesinin toptan yok olma tehlikesiyle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan bu zirai krediler devletin bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Plasman olarak tanımlanan bu yatırımlar eliyle devlet hem üretimin devam etmesini sağlamakta hem de üretimden kar elde etmektedir. Fakat bu durum hassas dengeler üzerinde ki ülke ekonomisi ve de üreticinin vahim durumu göz önüne getirildiğinde farklı bir senaryoya dönüşür. Devlet halkını ne kadar düşünmektedir?

⁶³ Milliyet, 15.02.1962.

⁶⁴ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.s.307-309.

Devletin afet zamanlarında yatırım gelirlerinden feragat etmesi gerektiğini vurgulayanlara karşın Feyzioğlu durumu almadan vermek yalnız Allah'a mahsustur ifadesiyle savunmaktadır. Devam eder: "*Nihayet Devlet'in verebilmesi için biraz da alabilmesi lâzımdır. Maalesef, Ziraat Bankası alacaklarını tahsil edemez, durumdadır. Tecil kanunu, tecil kanunu, borçların affı kanunu. Tabiat âfetleri yakamızı bırakmıyor. Bundan kurtulmanın yegâne yolu yatırım yapmaktır. Zirai kredileri suni olarak artırmak, sulama tesisleri masraflarından kesmek, diğer yatırımlardan kesmekle dâvamızı halletmek mümkün değildir, istihsalî artırıcı yatırımlar olmazsa, müstahsilin krediler yolu ile elde edeceği faydalar suni ve geçici olur.*"⁶⁵

Feyzioğlu, yardım gitmeyen kentler ve ilçeler olduğu yönünde ki suçlamalara karşı ise yine hükümeti koruyan açıklamalarıyla devam eder. Açıklamalarını bölgedeki valilerin raporlarına dayandırmaktadır. Bu raporlar da yaz aylarında kıtlık yaşayan halkın aralık ocak aylarına gelindiğinde hala elinde yiyeceklerinin olduğu yönündedir. Yine raporlara göre "*ambarlarına az çok yiyecek bşeyler koymuş olan halk kışı atlatacaktır.*" bu nedenle devletin zirai kredileri şimdiden vermesiyle köylü verilen bu kredileri günü kurtarmak için kullanacak ve ekim zamanı geldiğinde elinde tohum kalmayacaktır.⁶⁶

Aslında bu nokta bile hükümetin bakış açısının öncelikle kendi bütçesini korumak olduğu görülmektedir. Hem kışı geçirebilecekleri düşünülürken hem de verilen kredileri ekim için kullanamayacakları konusunda emin bir tavır vardır. Diğer yandan yine cefakâr Anadolu halkının zorluklara katlanmada ki becerileri övülmektedir. Feyzioğlu bu düşüncesini şöyle ifade eder: "*Anadolu uzun asırlardan beri tipiyse, kara bu nevi tabî âfetlere alışkıdır. Anadolu halkı, çok zaman bu sıkıntılar içinde baharı bulmaya çalışır. Tedbirli hareket etmek her zaman için lâzımdır. Ancak, hâdiseyi büyütmemek lâzımdır.*" bu bakış açısına karşı Çıkan Ankara Senatörü Nihat Ağırnaslı konunun hassas bir noktada olmasına dikkat çekerek: "*Bu meselede Ziraat Bankasının veya Hükümetin alacağı-borcu düşünülmez. Ortada bir açıklık varsa -ki olduğu anlaşılıyor - her zaman Amerika'nın buğday fazlası olup da, bunun Orta-Doğu'ya yardım olarak verilmesini beklemeye imkânımız yoktur. Bu memleketin kendi yağı ile kaorulmasının çaresine bakılacaktır şüphesiz. Orada bir yardım yapılırken, istirham ediyorum kimse bundan yoksun kalmasın. Bunda ne parti mülâhazası, ne vatandaş mülâhazası hâkim olmayacak. Sadece insanlığın hâkim*

⁶⁵ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.309.

⁶⁶ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.310.

olacağına kuvvetle inandığımı Turhan Feyzioğlu arkadaşımıza hatırlatmakla iktifa edeceğim. (yetineceğim)⁶⁷

Araştırma Komisyonunun Sonuç Raporu

Senatodaki uzun süren konuşmaları verdikleri soru önergesiyle başlatan beş senatör bu seferde sonuç için bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif etmektedirler. Başta Aydın senatörü Osman Saim Sarıgöllü olmak üzere (Edirne) Tahsin Banguoğlu (Ankara) Niyazi Ağırnaslı, (Erzurum) Nihat Pasinli, (Erzurum) Rahmi Sanalan Doğu'daki kıtlık ve kuraklığa dair bağımsız araştırma yapmak ve senatoyu bilgilendirmek isterler. Olumlu görülen önerge senato üyeleri tarafından daha ortak bir hale getirilmek istenince senatoda ki dört siyasi partiden birer temsilci ile devlet başkanı kontenjanı ve tabii üyelerden birer kişi seçilerek komisyonun oluşturulmasına karar verilir. Böylece bölge ile ilgili haberlerin dışında bizzat senatonun ortak komisyonu birlikte bölgeye gidecek ve olan biteni yerinde tespit edebilecektir.⁶⁸

11 Ocak 1962 tarihinde alınan kararla Doğu illerindeki kıtlık durumunu araştırarak olan 5 kişilik Komisyonun isimleri şunlardır: (AP-Balıkesir)Hasan Ali Türker,(CHP-Kars) Turgut Göle, (CKMP-Ankara) Mansur Ulusoy, (YTP-Erzincan)Fehmi Baysoy, (tabii üye) Fehmi Ersü'dür. Heyet yaklaşık 43 gün sonra doğuya ilişkin izlenimleri senatoya bir rapor düzenleyerek sunarlar.

Komisyonunda görevli Vehbi Ersü ve Hasan Ali Türker söz alarak senatoya karşılaştıkları durumu ve çözüm önerilerini aktarırlar. Tabii üye Vehbi Ersü'ye göre gazetelerde anlatılanlar biraz abartılıdır ve kıtlıktan dolayı ölen insan veya hayvan yoktur. Ayrıca göç eden insan da bulunmamaktadır. Ersü şöyle devam eder:" *Doğu bölgemizin kaderinin yıllardır, aynı olduğunu hepimiz bilmekteyiz, bilmemiz gerekir. Oradaki insanları, tabiatın çetin şartları ile yalnız başına mücadeleye terk etmiş 'bulunuyoruz. Doğunun hakiki durumu, dün ne ise, bugün de aynıdır. Sizler buraya ellerinizi uzatmadığınız takdirde durum yine aynı kalacaktır. Doğuda yıllardır toprak istismar edilmiştir. Fakat bizler insanın emeğini, bilgisini, gayretini toprağa, teksif etmediğimiz için, toprak isyan eder bir halde bize hiçbir şey vermiyor.*"⁶⁹

Vehbi Ersü'nün verdiği rakamlara göre sadece Kars ilinde 3 milyon baş hayvan için 42 bin ton kesif yem ile 148 bin ton kaba yeme ihtiyaç varken 18 bin

⁶⁷ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.311.

⁶⁸ CSTD, 9.1.1962 O.1, B.16, s.312-313.

⁶⁹ CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.96.

ton kesif yem ile 30 bin ton kaba yem verilmektedir. Yem ihtiyacı arasındaki uçurum elbette hayvan üretimini, hayvan besiciliğini ciddi oranda etkilemektedir. İhtiyacı olan yemi almayan hayvanların olması gerekenden çok daha az kiloda olması üreticisine maliyet anlamında zarar ettirmektedir. Diğer yandan ülkede 65 milyona yakın bir mevcudu bulunan küçükbaş hayvanlardan hastalık vs. gibi nedenlerle telef olan hayvan miktarı 10-17 milyonu bulmaktadır ki, bu küçükbaş hayvan popülasyonu açısından kritik bir durumdur. Büyükbaş hayvanlardan sığırların ortalama 500 kilo gelmesi beklenirken gerekli mera ve yemleme olanakları sağlanmadığı için 150-200 kilo civarında gelmektedir. Bu konuda Ersü'nün önerisi beslenebilecek sayı da hayvan elde etme usulüne yönelmektir.⁷⁰

Bölge de yoğun olarak hayvancılığın yapıldığı düşünülürse bu alanda birbirleriyle uyumlu olabilecek sektörlerin bir arada yapılandırılması da düşünülen konulardan biridir. Bir kısım halk hayvan besiciliği yaparken bir kısmı hayvan derisine yönelik üretimler yapabilir. Yani bölge halkının hepsini aynı tarz üreticiliğe yönlendirmektense üretim alanlarını birbiriyle uyumlu ve bölge karakterine uygun şekilde yeniden düzenlemek önerilmektedir. Peki, bu tarihe kadar devlet, doğuya ne kadar yardım da bulunmuştur. Ersü, net olmamakla birlikte bazı rakamlar zikretmektedir. " *Elimizde tam rakam olmamasına rağmen Devletin yaptığı 60-70 milyon liralık nakit yardımla Kızılay'ın yardımı, Amerika'nın hibe ettiği yardımlarla ve nihayet Devlet Demiryolları'nın yapmış olduğu % 90 tenzilâtla (indirim) şimdilik 200 milyon lirayı aşan bir yardım bulunmaktadır.*"⁷¹

Doğunun pek çok bölgesinde yeterli ziraat mühendisinin, veterinerin, teknik elemanın bulunmaması tarım ve hayvancılıktan beklenen verimin alınamamasına sebep olmaktadır. Sulama ve gübreleme konusunda çiftçiye destek olup öğretecek elemana ihtiyaç vardır. Planlı bir üretim, bilimsel verilere dayalı üretimin yapılmaması ve üreticinin atadan dededen kalma yöntemleri uygulamasıyla verim giderek azalmakta, çiftçi son çare olarak verim alamadığı toprağı bırakıp başka bir toprağı ekmeye başlamaktadır. Ersü'ye göre: "*çiftçi toprağı ektikten sonra işini önce Allah'a sonra da hükümete bırakmaktadır.*"⁷²

Doğuda hatta Türkiye'nin pek çok bölgesinde yalnızca belli tarım ürünleri ekiliyor fakat bu da bir üründen o yıl kazanmadığı takdirde çiftçi borç içerisinde kalıyor. Bu nedenle raporda çiftçilerin bahçe ürünlerini de ekmek için

⁷⁰ CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.97.

⁷¹ CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.98.

⁷² CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.97.

yönlendirilmesi tavsiye edilmektedir. Patates, fasulye vb. ürünlerin ekilmesinin yanısıra devlet tarafından da tohumluk alan çiftçinin daha kazançlı olacağı ifade edilmektedir. Ersü şöyle devam eder: " Eğer bu tohum mevzuunda noksanlığı gidermezsek Allah göstermesin, bir kuraklık daha devam ederse bu yıl idrak ettiğimizden daha çok düşük istihsalimiz olacağını kehanet olmadan arz edebilirim. Bunları huzurunuzda açıklamayı bir vazife telâkki ediyorum. 4,5 milyon hektarlık arazimizin Devlet eliyle 130 bin hektarı, şahıslar eliyle de bir milyon hektarı sulanmakta, geri kalanı kadere terk edilmiş bulunmaktadır. Emeklerimizi bu istikamete tevcih etmediğimiz takdirde yalnız Doğu'yu değil, tek mil Türkiye'yi kıtlık tehdid edecektir."⁷³

Doğudaki kuraklığı araştırma komisyonun diğer üyesi Hasan Ali Türker⁷⁴ ise doğuda hassaslıkla ele alınması gereken bir sıkıntı olduğunu ifade etmekle birlikte bunun göç vb. sonuçları olmadığına değinmektedir. Devletin kıtlık karşısında aldığı önlem ve yardımların yararlı olduğunu belirtmektedir. Türker'de benzer konulara odaklanmakta ve doğuya kısa süreli yardımın değil uzun süreli, teknik destekli yatırım imkânlarının yaratılması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Sulama olanaklarının artırılması ve yüksek oranda verim alabilmek için gerekli teknik desteğin sağlanmasına çalışılmalıdır. Yalnızca tarım değil doğu için daha önemli olan nokta hayvancılıktır. Ekim için geniş ovalara ve iklim şartlarına sahip olmayan doğu illerinde insanların büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Türker'in verdiği rakamlara göre: 1962 yılı itibariyle Türkiye'de büyük ve küçükbaş hayvan miktarı 70 milyon civarındadır. Bu miktar yaklaşık 28 milyon insan popülasyonuna sahip ülke için yeterli görülmektedir. Fakat kuraklık ve yeterli yem alamayan hayvanlardan alınan verimlilik giderek düşmektedir. Diğer yandan hayvancılığa bağlı et ve süt üretimleri; deri, tiftik, yapağı üretimleri düşünüldüğünde sektörel anlamda yaklaşık bir tahminle üreticilere 5-6 milyarlık bir kazanç alanı yaratmaktadır. Diğer yandan ülkede çalışan traktörlerle sürülen tarım arazisi miktarı 3 milyon civarındayken hala traktör edinemeyip eski usulle sürülen tarlalarda büyükbaş hayvanlar kullanılmaktadır ki sürülen tarlalar miktarı ortalama 18- 20 milyon olarak hesaplanmaktadır.

Hayvancılığın hayati derecedeki önemine karşın ortaya çıkan hayvan hastalıkları, çiftçiye olduğu kadar ülke ekonomisine de her geçen gün zarar

⁷³ CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.99.

⁷⁴ Hasan Ali Türker, 1954 yılında samsun Veteriner Müdürü olarak çalıştığı görülmektedir. Bu yıllarda Köy Postası adlı dergide hayvan ırklarının ıslah edilmesi, hayvan yemi ziraatinin artırılması adına yapılacaklara dair yazıları vardır. bkz. Sevilay Özer, Demokrat Partinin Köy ve Köylü Politikaları, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.265.

vermektedir. 1960'lı yıllarda hayvanlarda ortaya çıkan ve sıklıkla rastlanan hastalık çeşidi 33.tür. Bunlardan da en bilineni şap hastalığıdır. 1957 yılında ülke genelinde ortaya çıkan şap hastalığının verdiği zararlar binlerle ifade edilmektedir. Ölen büyükbaş hayvanların sayısı 144 bin küçükbaşlar ise 109 bin olarak tespit edilmiştir. Toplamda 379 milyonluk bir zarar hesaplanmıştır. 1960 yılında ise bu sefer at vebası ortaya çıkmıştır. Hayvanlar arasında bilhassa da atları hedef alan bu hastalıkta sadece ölen veya zorunluluktan öldürülen at sayısı 8600 olarak ifade edilmektedir. Diğer hayvanlarla birlikte toplamda ölüm sayısı 18 bin olarak belirtilir. Hayvan hastalıklarının bir diğer yansıması ise insanlara bulaşabilir olanlarıdır. Verem, Trahom, şarbon, ruam vb. olarak belirtilen hastalıkların insana bulaşma riski üzerinde tarım bakanlığının önlem alması gerekmektedir. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde doğuda başlayabilecek bir salgın ülke geneline yayılabilecektir.⁷⁵ Nitekim kısa süre sonra Mardin'den at vebası haberi gelecektir.⁷⁶

Senato'nun bu risk üzerinde konuştuğu günlerde doğuda salgın hastalıkların arttığına dair haberler gazetelerden duyurulmaktadır. Doğuda açlıktan artan hastalıklara dikkat çekilerek özellikle difteri yani kuşpalazı hastalıklarının yüzde 25 oranında bir yayılma alanı gösterdiği üzerinde durulmaktadır.⁷⁷ Sağlık Bakanı Dr. Suat Seren ise yayılma olasılığı bulunan tifüs ve humma-ı racia gibi hastalıklara karşı önlemler alınarak 34 ton aşı ve ilaç gönderildiğini, Kars, Ağrı ve Erzurum, Van, Hakkari ve Erzincan'a 99 doktor, 198 sağlık memuru, 142 sıtma savaş memuru, 43 araç 2 mütehassıs gönderildiğini basına verdiği demeçle duyurmaktadır.⁷⁸

Doğuda kuraklık ve kıtlık konusu Cumhuriyet Senatosunda güncelerce haftalarca konuşulan ve takip edilen yegâne konudur. Kıtlıkla birlikte ortaya çıkabilecek istenmeyen manzaralar karşısında hükümetinde ciddi tedbirler aldığı görülür. Diğer yandan Senatoya anlık sorunların yanısıra uzun vadeli çözüm önerileri de getirilmektedir. Kars Senatörü Sırrı Atalay, bölge sorunlarına hâkim olması nedeniyle daha kalıcı çözüm önerileriyle gelir. Ona göre: bölge ihtiyaçlarına uygun yatırım projeleri geliştirilmelidir. Ziraat bankasının kredi imkânları sunmasıyla bölge de yatırımlar yapılmış fakat geçici bir süre için çare olabilmıştır. Fakat yatırımların devlet tarafından yapılması, devlet planlama dairesinde hazırlanarak sunulmasıyla daha kalıcı olabileceği ifade edilir.

⁷⁵ CSTD, D.1, C.3, T.1, B.41, 28.2.1962, s.99-101

⁷⁶ Cumhuriyet, 27 Ocak 1962.

⁷⁷ Milliyet, 01.02.1962

⁷⁸ Cumhuriyet, 20 Ocak 1962.

Atalay'ın devlet yardımlarına olan inancının yıllar içerisinde azaldığını da düşüncelerinde görmekteyiz. Doğuya yönelik yardım veya yatırım gibi bir takım durumların daimi olarak hükümetler tarafından ifade edildiğini ya da yapıyor, yapılacak vb. şekilde sözlerle geçirildiğini ancak tam anlamıyla sorunları bitirecek derecelerde çarelerin ortaya konulmadığını ifade etmektedir. Mevcut doğudaki sorun da bile devletin zamanında yardımı organize edemediğinden, yardımların yalnızca bir kaç ilçe de etkili olduğundan yakınılmaktadır. Verilen rakamlara göre Mart 1962 itibarıyla hala Kars'ta 14, Erzurum ve Ağrı'da toplam 24 ilçe de 200 bine yakın insana henüz yardım ulaşmamıştır.⁷⁹ Diğer yandan yapılan kredi yardımlarının ihtiyacı olmayanlara da verildiği yönündeki haberlerde dikkate değerdir. “doğuda kredi tevziinde yolsuzluk” başlığıyla görülen bazı haberlere göre hayvan sahibi olmadıkları halde bazı vatandaşlara kredi sağlandığı iddia edilmektedir.⁸⁰

Tunceli Senatörü Mehmet Ali Demire göre Doğu'ya yardım konusunda geç kalınmıştır. Aniden ortaya çıkan kıtlık veya kuraklık olmasa da bölge her yönden daimi olarak yardıma muhtaç durumdadır. Bölgenin fiziki koşulları, mevsimsel kısıtlanmalar, ekim ve hasat mevsiminin dar olması, otlakların, meraların azlığı, yeterli miktarda hayvan yemi üretilememesi, ortaya çıkan hayvan hastalıklarına karşı zamanında müdahale edilmemesi gibi bir çok nedenden dolayı bölge gelişmemektedir. Bu durum bölge halkını yoğun olarak büyük kentlere yönlendirmektedir. Diğer yandan bölgeyi gören araştırma komisyonlarının heyetlerine göre de bölgedeki kuraklık ve kıtlık zamanın da tespit edilip çözüm getirilmemişti. Tunceli özelinde halk yiyeceğinin % 50'sini dışarıdan satın almakta diğer yarısını ise beslediği birkaç keçi veya koyundan elde etmekte veya birkaç yüz kilo kadar üretebilmektedir. Geçinemeyenlerin ilk fırsatta kenti terk edip civardaki iş olanaklarını değerlendirmektedir. Oradan Tunceli'deki ailesine zaman zaman para yollayarak hayatta kalmalarına yardımcı olmaktadır. Ve halkın bir kısmı mağara benzeri yerleşimlerde barınmak durumundadır.⁸¹

Elazığ Senatörü Celal Ertuğ ise kuraklık ve kıtlık sorununa yeni ve uluslararası bir bakışla yaklaşarak ele almaktadır. 1960'lı yıllar dünya çapında kıtlıkların yaşandığı yıllardır. Açlık, kıtlık vb. durumlar karşısında pek çok örgüt konuyu ele alarak çeşitli organizasyonlarla uluslararası alanda destek

⁷⁹ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.s.112-113.

⁸⁰ Milliyet, 02.02.1962.

⁸¹ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.s.113-115.

faaliyetleri yürütmektedirler. Türkiye'deki kıtlık olayı da yine bu çerçevede ele alınmaktadır. Celal Ertuğ'a göre: "Türkiye bir açlık adası içindedir, daha doğrusu Türkiye açlık okyanusu içindedir."⁸²

Diğer yandan konuyu Doğu'daki açlık, kıtlık meselesi diye bölgeselleştirmek yerine doğu batı farketmeksizin ülkenin kıtlıkla mücadelesine dönüştürüp buna uygun önlemler alınması gerekmektedir. Bu konuda Tarım, Sanayi, Ticaret ve hatta Milli Savunma Bakanlığı'nın birlikte organize bir şekilde çalışmasıyla sorun çözülebilir. Ayrıca uluslararası kuruluşlardan UNESCO, (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı FAO, (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı,) EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) gibi teşkilatlarla iletişime geçip, Türkiye için bilimsel ve teknik anlamda neler yapılabileceğine dair yardım alınması, Tarım ve Hayvancılık konusunda uluslararası uzmanlardan faydalanılması yönünde girişimler yapılması üzerinde durulmaktadır.⁸³ Erzurum Senatörü Nihat Pasinli ise, ziraat ve hayvan yemi kredilerinin halka ödenmesi konusunda daha hızlı olunmasıyla ilgili şikâyetleri dile getirmektedir. Diğer yandan Ziraat Bankası'na verilen kredi limitinin az olması da Pasinli gibi diğer senatörlerin üzerinde durdukları diğer bir meseledir. Halka verilen kredilerin miktarı yeterli görülmemektedir. Kişi başına yaklaşık 50 lira olarak belirtilen bu rakam Pasinliye göre "*kahve parasıdır*". Çiftçiye bu kadar az miktarda kredi verilmesiyle sorunların çözülemeyeceği ifade edilmektedir. Daha önce pek çok senatörün üzerinde durduğu bir konu olan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin daha fazla ofis açması isteği de bölgede uygulanmamıştır.⁸⁴ Açlığın sebepleri üzerine ülkece kafa yorulduğu bu günlerde Veteriner Hekimler Birliğinden bir açıklama gelir. Birliğe göre bunun sebebi bilgisizliktir. Hekimler Odası Başkanı Doçent Dr. Osman Koçtürk konuya şöyle bir açıklama getirir. Açlık nüfus artışının bir sonucudur. Canlılar açlık yaşadıkça neslinin devamı için üreme tepkisi gösterir ve aç kaldıkça çoğalmaya çalışır. Benzer sebepler nedeniyle hayvan nüfusu da artmaktadır. ancak besicilik konusundan bilgisizlikten hayvanlar beslenmemektedir. Türkiye'de 10 kiloluk koyun kesilirken Amerika'dan 15 kiloluk hindi ithal ediliyorsa bu konuda üniversitelerimiz eksiktir. hayvancılıkla ilgili devlet işletmelerinin yetkin olmayanların elinde olduğuna da değinen Koçtürk, "bu durumlar düzelmediği sürece hayvancılık gelişemez" diyecektir.⁸⁵

⁸² CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.115.

⁸³ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.s.115-116.

⁸⁴ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.116.

⁸⁵ Cumhuriyet, 8 Ocak 1962.

Feyzioğlu ise eleştirilere son vermek adına aylardır hükümetin yürüttüğü faaliyetleri senato gündemine taşır. Yanısıra da elbette partileri adına doğuya giden komisyonun raporunda yer alan hükümetin olumlu faaliyetlerine dair notları da eklemeyi ihmal etmeden. Komisyon raporuna göre ulaşım alanında ki % 90 indirim bölgede olumlu karşılandığı gibi fiyatlarda da ciddi oranda düşüşler yaşanmıştır. Pancar üreticilerinin alacaklarının 1,5 ay önce ödenmesi, hayvan üreticilerine melas ve küspenin ücretsiz dağıtılması ayrıca zirai kredilerin geri ödemelerinin bir yıl ertelenmesi de üretici açısından olumlu gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Yeni Türkiye Partisi de doğuya ayrı bir heyet göndererek araştırma yapmıştı; Bu da Turhan Feyzioğlu'nun gündemindeydi. Objektif olarak nitelendirdiği parti araştırmasında hükümetin çalışmalarına dair olumlu izler görülüyordu. Rapora göre: "*Resmî temaslarda, ilgili makam ve şahısların tam bir ahenk içinde ve sıkı bir işbirliği halinde, geceli gündüzlü, tatil demeden çalıştığı ve vatandaşların ıstıraplarını hafifletmeye gayret sarf ettiklerini gördük... Erzurum'un, il sınırına girince, demiryolu 'boyunca 'buğday ve ot stoklarının dolu olduğu görülmüştür. Devlet Bakanının verdikleri rakamlar hakikatin ifadesidir...*" denmekteydi.⁸⁶

Ocak başından itibaren kıtlık ve kuraklık konusunda hükümetin aldığı tedbirleri sıralayacak olursak aşağı yukarı şöyle bir tabloyla karşılaşırız: 1-Ziraat Bankası vadeli veya vadesi geçen alacaklarını bir yıl erteliyor. Doğudaki sıkıntıya maruz kalan vatandaşların çoğunun ziraat bankasına buğday veya hayvan yemi kredi borcu olması ve kuraklık dolayısıyla bunu ödeyemez noktaya gelmeleriydi. Doğuya giden heyetin de fark ettiği bu durum karşısında hükümetin çözüm bulmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat önceki kredi borcunu kapatmadan vatandaşa yeni kredi verilmesine dair istekler karşısında hükümetin çaresiz olduğu görülmektedir. Çünkü böyle bir durum karşısında ziraat bankasının da ekonomik açıdan zor durumda kalmasına sebep olacağı banka yetkilileri tarafından hükümete bildirilmiştir. Fakat banka tarafından ayrıca bir yardım fonu niteliğinde 10 milyon liralık bir fon oluşturduğu Turhan Feyzioğlu tarafından açıklanmaktadır. Bu da aslında usule uygun bir şekilde kredi borcu olanların da yararlanabileceği ayrı bir yardım olarak nitelendirilebilir.

2-kredili buğdayın satımında mutemet usulüne geçilmesi (buğday talep eden kişiler tek tek değil de köyden görevlendirilecek bir mutemet eliyle buğday alması usulü daha makul görülüyor, fakat bu durum bazı kaza ve köylerde

⁸⁶ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.117.

şikâyet konusu olunca konu kaymakamlar eliyle vatandaşlara teker teker verilmesi usulü de uygulandı. Erzurum ve Ağrı'da dağıtım ofislerinin sayısının artırılması talebine karşılık, 11 olan sayının 25'e çıkarıldığı belirtilmektedir. Ayrıca ocak ve şubat ayları içerisinde Erzurum-HacıÖmer; Ağrı-Doğu Beyazıt; Kars- Kızılçakçak ilçelerinde yeni ofisler açılmıştır. Daha sonra yapılan girişimlerle sayının 28'e çıkarıldığı görülmektedir.⁸⁷

Doğu'daki kuraklık ve kıtlık sonrası senato aylar sonra bile senato gündemine gelecektir. Özellikle bölge senatörlerinin konudaki hassasiyetleri dikkate değerdir. 1962 Ekim'inde Ağrı üyesi Veysi Yardımcı konu hakkında hükümette yer alan bakanlara yönelik çeşitli sorular sormaktadır. Ticaret, Tarım ve Bayındırlık Bakanları'nın cevaplaması istenen sorular basittir: 1-Doğu illerinde kıtlık nedeniyle mahsul alamayan vatandaşlar için ne gibi tedbirler alınmıştır? 2-Bankalara olan borçların ertelenmesiyle ilgili hükümetin bir çalışması var mıdır? 3-Bölgede insan ve hayvanların susuzluk ihtimaline karşı hükümet ne gibi tedbirler almıştır?

Ticaret Bakanı Muhlis Ete'nin verdiği bilgilere göre bir kısmı hibe, bir kısmı kredili olmak üzere "Erzurum iline 20 milyon 847 (bin kilo hibe, 7 milyon 507 bin 990 'kilo kredili, Kars iline 20 milyon 300 bin kilo hibe ve 7 milyon 365 bin 440 kilo kredili, Ağrı vilâyetine 8 milyon 150 bin kilo hibe ve 3 milyon 400 'bin 'kilo da kredili 'olarak yiyecek ve tohumluk buğday verilirken Kuraklığa mâruz kalıp, nuuztar duruma düşen vatandaşlar için, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğünce, teşkilâtтан gelen bilgilere göre, Bankalar Kanununun 47 nci maddesine istinaden, üreticiye yeniden verilen zirai kredi ihtiyaçlarının da mevcut mevzuat esasları dâhilinde Karşılanmakta olduğu" bilgisi verilmiştir.

Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin ise su işleriyle ilgili bölgede alınan tedbirleri paylaşarak sulama ve içme suyu konularında ki ilerlemeyi göstermiştir. Verdiği bilgilere göre bölge bölge içme suyu çalışmaları yapılmakta veya araştırma projeleriyle nasıl daha fazla insan suya kavuşturulabilir diye çalışılmaktadır. DSİ'nin çalışmaları şu şekildedir: Fırat ve Aras nehirlerinden fayda sağlamak adına kuralan Diyarbakır'da Fırat Planlama Bürosu aracılığıyla iki Nehirden hidro enerji sağlama veya direk suların halkın kullanımına açılmasıyla ilgili gerekli araştırmaların yapılması, diğer yandan Ağrı-Eleşkirt, Muş, Erzurum, Erzincan ve Iğdır civarında nelerin yapılabileceğine dair araştırma projelerinin düzenlenmesi, doğu illerinde 350'nin üzerinde küçük su işinin düzenlenip halkın suya kavuşturulması, yer

⁸⁷ CSTD, 1.3.1962, B.43, O:1, s.118.

altı sularıyla ilgili olarak da Erzurum-Pasinler, Erzincan-Tercan, Ağrı-Eleşkirt, Muş Van, Kars ovalarında hidrojeolojik etütler yapılması ve bölge de 82 adet toplamda da 20.610.54 m. Sondajın yapımı gerçekleştirilmiştir. İçme suyu amacıyla kullanılmak üzere toplam 84 adet kuyuda 7105 m sondaj yapılmıştır. Ayrıca 1962 yılı bitmeden Gümüşhane, Bayburt-Hart ve Sünür; Van-Erciş ve Ahlat; Muş-Malazgirt ovalarında da Hidrojeolojik etütler yapılp bitirilecektir. Yanısıra 1962 yılında 318 köye içme suyu getirme işine başlanmış ve devam etmektedir bilgisi verilmiştir.⁸⁸

Açıklamalardan tatmin olmayan Veysi Yardımcıya göre; yapacağız, edeceğiz, çalışacağız gibi cümleleri duymak yerine bir an önce bişeyler yapılmalıdır. Halkın fakir, borç içerisindeki hali gün geçtikçe artmaktadır. 325 bin çiftçi Ziraat Bankası'na borçlu olarak görünmektedir. Doğu'yu kıtlıktan kurtarmak için yapılacaklar şunlardır: yeraltı sularının yer üstüne çıkarılması için sağlam su tesisi ve barajlar yapılmalıdır. Elazığ, Urfa, Ağrı, Hakkâri ekseninde bulunan ilçelerde de Ziraat Bankası şubelerinin açılması ve bölgenin şekerden ekime, hayvan doğumundan mezbaha işlerine kadar yapılabilen pilot bölge olması durumunda doğunun kalkınmasında aşama kaydedilebilecektir. Mühendis, veteriner ve teknisyenlerin bölgeye gönderilerek halkı bilimsel veriler ışığında bilinçlendirmesiyle sorunlar aşılabilecektir. Hepsinin yanısıra kültürü, eğitimi bu bölgelere götürerek asayiş sorunlarını da çözmek mümkün olacaktır: *"Dağdan şehire kadar. Koçero'yu takip için jandarmayı değil, dağa kadar mektebi, yani, kültürü götürmek lâzım... Bununla istismarcı bütün müessesese yıkılmış olacaktır. Nüfuz sahibi insanlardan, komünizmden, ırkçılıktan memleket kurtulmuş olacaktır. Büyük Meclisinizden ve Hükümetten sızlanarak rica ediyorum, hiç olmazsa bir sene için, bütün imkânlarını Doğu'ya çevirsin. % 90 halk dilinden başlamak suretiyle, suyuna varıncaya kadar düzeltilmiş olsun. Hükümet mevcut imkânlarını kullanmalıdır."*⁸⁹

Sonuç

1961 anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti sosyal devlet ilkesini anayasasına koyarken kendisini vatandaşlarının refah düzeyini artırmaya, bireyler arası eşitliği yerleştirmeye, kentler ve köyler arasındaki gelir adaletsizliğini gidermeye, temel yaşamsal ihtiyaçları gidermeye yönelik politikalar ve önlemler almak için kararlar çıkartsa da henüz sosyal devletin bu konuda bir çok acısan

⁸⁸, CSTD, 9.10 .1962 D.1 C.5 s.s.391-392.

⁸⁹ CSTD, 9 .10 .1962 D.1 C.5, s.392

yetersizlikler içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal haklar bir yana bir doğal afet olarak tanımlanabilecek kuraklık ve kıtlık olayında dahi hızlı ve etkili çözümler üretmede yetersiz kalmaktadır. Kuraklık olayına baştan itibaren gereken duyarlılığın gösterilmemesi, kıtlığın bölgedeki 6 milyon insanı nasıl etkileyebileceği üzerine senaryoların geliştirilmemiş olması, şikâyetlere göre, olaylar ve durumlara göre şekillenen çözüm mekanizmaları elbette yetersizliğin başlıca göstergesidir. Bölgedeki yaklaşık yüzyıldan beri zaman zaman kendini gösteren kuraklık ve kıtlığa karşı hala etkili ve önleyici tedbirlerin alınmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi,

Milliyet

Cumhuriyet

Hürriyet

Son Posta

Akşam

Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, S.S.16-17.

Meriç Aybar, Osmanlı Devletinde Kıtık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği, *Mavi Atlas*, 5(2)/2017: s.s.474-488.

M. Kemal Aydın, Eyüp Ensar Çakmak, sosyal devletin temelleri, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017 yaz, S.1, s.s.11-19.

Abdülkadir Gül, Osmanlı Devlet'in de Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9): 145-158.

İbrahim E. Bilici, Kıtık Ve Yokluklarıyla 1940'lar Hatıralar, *Hatırlananlar Röportajlar*, Sage Yayıncılık, Ankara, 2015.

Serdar Yay, Tarihsel Süreçte Sosyal Devlet, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C.3, S.9, 2014, s.s.147-163.

Zafer Durdu, Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke) Bahar 2009 Sayı 22, s.s.37-50.

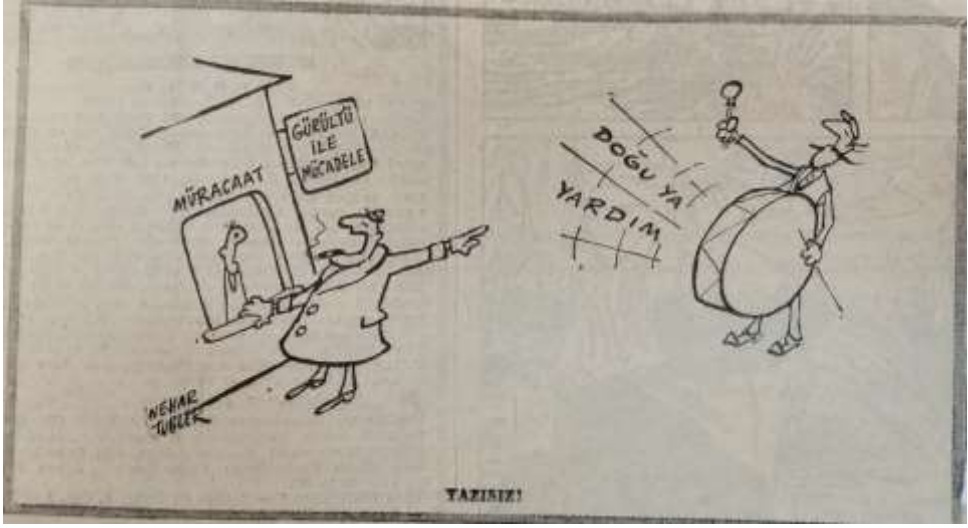
EKLER

Cumhuriyet 6 Ocak 1962.

Cumhuriyet, 20 Ocak 1962

Akşam 29 Ocak 1962.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 469-504.

Geliş Tarihi: 7 Nisan 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA POLİTİKASI

Nurhan AYDIN*

Kübranur ÖZTÜRK**

Öz

Bir dönemin Türk siyasetine damgasını vuran İttihat ve Terakki, kuruluşu ve faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. İlk olarak 1889'da Mekteb-i Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında kurulan bu cemiyet, zaman geçtikçe ülke çapında yayılarak faaliyet göstermeye başlamış ve 1908 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi esnasında ve savaşın devamında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki, savaşın gidişatında ve sonraki dönemde de etkisini sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki'nin Kafkasya politikası, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas Cephesi'nin açılması ile başlamıştır. Cephenin açılmasının ardından İttihat ve Terakki'nin en önemli üyelerinden olan Enver Paşa Harbiye Nazırı olarak atanarak bölgeye gönderilmiştir. Bölgede yaşanan Köprüköy ve Azap Muharebeleri, Sarıkamış Harekâtı cephenin kaderinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Rusya, ülkesinde çıkan Bolşevik İhtilali sebebiyle savaştan erken ayrılmış, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barışı yapılmış, bunda da İttihat ve Terakki'nin yöneticilerinden olan Talat Paşa öncülük etmiştir. Diğer taraftan Azerbaycan'da çıkan karışıklık sebebiyle Azerbaycan da Osmanlı Ordusu'ndan yardım istemiş, Enver Paşa da buraya kardeşi Nuri Paşa'yı göndererek Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşunda etkili olmuştur. Savaşın bitiminin ardından İttihat ve Terakki üyeleri yurt dışına kaçarak faaliyetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kubraozturk73@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-3240-3499.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Kafkasya, Enver Paşa, Azerbaycan, Rusya.

THE POLICY OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS IN THE CAUCASUS

Abstract

İttihat and Terakki, (Committee of Progress and Union) which had a profound impact on Turkish politics in a certain period, is very important in terms of its establishment and activities. This community was first established in 1889 by the students of the Faculty of Medicine and began to its activities throughout the Ottoman territory. The Union and Progress Party played an important role to engage with the First World War, continued to influence the course of the war and the subsequent period due to their power.

The Caucasus policy of the Committee of Union and Progress began with the opening of the Caucasian front during the First World War. Following the opening of the front, Enver Pasha, one of the most important members of the Union and Progress, was appointed as the Minister of War and sent to the region. Köprüköy and Azap Battles, Sarıkamış Operation in the region is very important for the fate of the front.

Russia had to quit the First World War early due to the Bolshevik Revolution in its country, and the Brest-Litowsk Peace was signed between the Ottoman Empire and Russia, and the Talat Pasha, one of the leaders of the Union and Progress, leded that peace agreement. On the other hand, because of the turmoil in Azerbaijan, Azerbaijan asked the Ottoman Army for help, and Enver Pasha sent his brother (Nuri Pasha) to the region and then he became effective in the establishment of the Caucasian Islamic Army. When the First World War ended, members of the Union and Progress left the country and continued their activities in abroad.

Key Words: Committee of Union and Progress, Caucasia, Enver Pasha, Azerbaijan, Russia.

Giriş

Türkiye'nin yakın tarihine damga vuran en önemli siyasal örgüt şüphesiz ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. İlk olarak 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinin arasında kurulan bu siyasal örgüt zamanla görüşleriyle kendine taraftar bularak ülke çapında yayılmış, kısa süre sonra da Avrupa'da bulunan Jön Türklerden Ahmet Rıza Bey ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla faaliyet göstermiştir. II. Abdülhamit'e karşı en etkili muhalefet örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanından

sonra etkisini arttırmış, 1908 - 1912 arasında denetleme iktidarında kalmış, 1912 sopalı seçimlerinden sonra tam anlamıyla iktidara gelerek ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Kafkasya politikasına bakacak olursak öncelikle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden sonra açılan ilk cephenin Kafkas Cephesi olması o dönemde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaları anlamamız açısından önem arz etmektedir. Kafkaslarda en etkili İttihat ve Terakki mensubu olan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri, Rusya ile yapılan sulh antlaşması, İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkaslardaki faaliyetleri, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşunda Enver Paşa'nın etkisi, İttihatçıların Kafkasya misyonunda oldukça önemlidir. Bu çalışmada İttihat ve Terakki'nin Kafkasya'daki, özellikle askeri ve siyasi faaliyetleri ele alınacaktır.

1.Jön Türklerin Ortaya Çıkışı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Jön Türkler ilk olarak Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği yıllarda devleti kurtarmak adına faaliyetlerde bulunan bir grup genç olarak ortaya çıkmıştır. Jön Türklerin örnek aldığı siyasi fikirlerin temelini ise Yeni Osmanlılar zamanından devralınan Avrupa kaynaklı fikirler oluşturuyordu. Dönemin önemli isimlerinden Mithat Paşa ve arkadaşları Meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan gibi kavramları Avrupa'dan görerek örnek almışlar, Jön Türkler de "Osmanlı Vatandaşlığı" doğrultusunda aynı görüşü savunmuşlardır. Onlara göre Osmanlı ancak bu kurumlara sahip olmakla kurtulabilirdi. Jön Türkler, Yeni Osmanlılara göre daha batıcı idiler. Batıcılık adı altında Tanzimat Paşaları ve Yeni Osmanlılar, Avrupa'nın idari düzenlerini ve kanunlarını tercüme ederek çalışmalarına başlamışlardır¹.

Jön Türklerin ortaya çıkışını 1889'a kadar götürmek mümkündür. Askeri Tıbbiye öğrencilerinin 1880'li yıllarda yönetime karşı muhalefet olarak ortaya çıkması, yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1888'den itibaren ise bu tartışmalar okulda yaygınlık kazanmış, İshak Sukuti ve İbrahim Temo'nun yaptığı görüşmelerde kendilerine yakın gördükleri Ahmet Cevdet ve Mehmed Reşid ile birlikte 3 Haziran 1889 tarihinde yaptıkları toplantı neticesinde İttihad-

¹ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s.37-38.

1 Osmanî adını alan cemiyetin kuruluşuna ve faaliyetlerine yön verecek çalışmalara ilk adımı atmışlardır².

Jön Türk hareketi İttihad-ı Osmanî adı altında Asker-i Tıbbîye öğrencileri tarafından başlatıldıktan sonra diğer okullar arasında da yayılmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'e karşı ve dolayısıyla da gizli olan cemiyet İtalyan İhtilalci Carbonari örgütünden esinlenmiş, buna bağlı olarak da hücreler halinde örgütlenmiştir. Kurucularından olan İbrahim Temo'nun anılarına göre cemiyet, 1895 yılına kadar yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yaparak Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yapıtlarını ve İran hürriyetçilerinin yapıtlarını okumakla yetindiklerini ve başka herhangi bir eylemde bulunmadıklarını anlatmıştır. Sonrasında Ahmet Rıza ve İstanbul'daki İttihad-ı Osmanî mensupları arasındaki görüşmeler neticesinde 1895 yılında örgütün adı değişerek "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olmuştur³.

Jön Türklerin iki önemli fikir insanı olarak görülen Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin ortaya koydukları fikirleriyle Jön Türk akımına yeni bir yön vermişlerdir. Ahmet Rıza ve onun fikrinde olanlar meşruti bir yönetimde merkezîyetçi bir sistemin kurulmasını desteklerken, Prens Sabahattin taraftarları ise Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet adında bir komite kurmuştur. Komitenin 9 maddelik programında farklı grupların ve milletlerin parçalanmasına sebep olan anlaşmazlıklara çözüm bulunmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir⁴.

1900'lü yıllara gelindiğinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde farklı düşünen birçok grup ortaya çıkmış, cemiyet bu sebepten zaman zaman zor durumda kalmıştır. Bu sorunu gidermek amacıyla 1902'de I. Jön Türk Kongresi toplanmış, bu kongreden sonra Ahmet Rıza ve grubunun oluşturduğu "Terakki ve İttihat Cemiyeti", diğeri de Prens Sabahattin ve grubunun oluşturduğu "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1902 Kongresi sonrasında oluşan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi ise Paris olmuştur⁵.

1908 yılına kadar çalışmalarını gizli olarak sürdüren cemiyet, bu tarihten sonra Makedonya'da duruma hâkim olmak amacıyla gerçekleştirdiği toplantıda

² Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.173-174.

³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 49-50.

⁴ Kocabaş, a.g.e, s.47-48.

⁵ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s.15-16.

gizlilikten çıkmayı düşündü. Gizliliklerini açığa vurmalarına zemin hazırlayan sebep ise 1908 yılında İngiltere Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas'ın Makedonya ile ilgili düzenlemeler yapılması amacıyla karar aldıkları Reval Görüşmeleri idi. Resneli Niyazi'nin bir grup asker ve sivillerden oluşan adamlarıyla Manastır'da dağa çıkması, İttihat ve Terakki'nin harekete geçmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek durumunda kalmış, Meşrutiyet ikinci defa ülkede sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda uygulamaya geçmeye başlamıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki de gizliliğine son vermiş, bundan sonraki süreçte - özellikle de 1913-1918 arasında - ülkedeki en önemli siyasi güç haline gelmiştir⁶.

1908 yılında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programının 1. maddesinde; Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması ve güvenoyu kazanamayan hükümetlerin düşmüş sayılmasını gerçekleştireceklerinden bahsediyordu. 2. maddeye göre ise Ayan Meclisi'nin üye sayısının Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının 1/3'ünü geçmemek kaydıyla 1/3'ünün padişah ve 2/3'ünün millet tarafından seçilmesini ve görev sürelerinin Meclis-i Mebusan gibi üyeleri gibi sınırlı olmasını istemekteydi. Siyasi programın 3. maddesinde 20 yaşını doldurmuş her Osmanlı vatandaşı erkeğinin birinci dereceden seçmen olacağını ifade ediyordu. 4. Madde, Anayasa'nın 1. Maddesi'ne uygun olması kaydıyla siyasi cemiyetlerin oluşumu konusunun Kanun-i Esasi'ye sokulmasından bahsediyordu. 5. ve 6. Maddeler, yerel yönetimlerden bahsetmesi açısından oldukça önemliydi. 5. Maddede geçen "vilayetlerin yönetim usulünde mevcut düzene aykırı olmamak şartıyla Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde bahsedilen tevsi-i mezuniyyetin (yetki genişliği) uygulanması için gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılacağı", 6. Maddede ise "birbirine yakın olan köy ve nahiyelerin idari işlemlerinin kolaylaştırılması adına vilayetlerin idari taksimatının yeniden düzenleneceğini" ifade etmekteydi. Siyasi programın 7. Maddesinde ise Devletin resmi dilinin Türkçe olarak kalacağından ve her türlü haberleşme ve resmi görüşmelerin Türkçe yapılacağından söz ediliyordu⁷.

⁶ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.17.

⁷ Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), s.77-82.

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya ve İttihat ve Terakki

2.1. Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Osmanlı Dönemi'nde Kafkasya

Kafkasya bulunduğu coğrafi konum itibariyle 38-50 kuzey paralelleri ile 37-50 doğu meridyenleri arasında bulunur. Kuzeyde Ukrayna ve Rusya, güneyde Türkiye ve İran doğuda Hazar Gölü ve batıda Karadeniz ile çevrilidir. 450.000 km²'lik alana sahip olan bölge KB-GD (Kuzeybatı - Güneydoğu) şeklinde uzanan Kafkas Sıradağları ile iki kısma ayrılmaktadır. Rusya sınırına yakın, Kafkasya halklarının çoğunlukla yaşadığı bölge Kuzey Kafkasya (Sirkafkasya) olarak adlandırılırken bağımsız devletlerin ön planda olduğu diğer bölge de Güney Kafkasya (Mavera-i Kafkasya, Transkafkasya) olarak nitelendirilmektedir⁸.

Kafkasya'yı stratejik açıdan değerlendirirsek; jeopolitik önemi dolayısıyla büyük güçlerin dikkatini çekmiş, komşu olan Ruslar, Türkler ve Araplar tarih boyunca bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bölgenin diğer bir özelliği ise ticaret ve ulaşım açısından önemli bir köprü görevi görmesidir. Kafkasya bölgesi yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ve coğrafi konumu sebebiyle pek çok devletin egemenliği altına girmiş ve bu sebeple de çeşitli etnik grupları bünyesinde barındırmıştır⁹.

Osmanlı Döneminde Kafkasya'ya bakacak olursak, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası ve Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesinden dolayı Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkileri zaman zaman gerilmiştir. Rusları bölgede önemli bir tehdit olarak gören Osmanlı, bölgede otoritesini arttırmak amacıyla 17. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya hâkim olma amacıyla birçok savaşa girmiştir. Kafkasya için yapılan bu savaşlarda kimi zaman Osmanlı, kimi zaman da Rusya galip gelmiştir. Ancak bölge halkının uzun yıllar boyunca Türk hâkimiyetinde kalmaları ve çoğunluğun Osmanlı ile aynı kültürde olması, onları Osmanlı Devleti yanlısı olmaya itmıştır. Kafkasya'nın Osmanlı Devleti açısından önemi, Osmanlı'nın bölgenin İslamlaşması ve Türk kültürünün taşınması bakımından oldukça önemlidir¹⁰.

⁸ Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2014, s.15.

⁹ Emin İadigarov, "Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2017, s.4-7.

¹⁰ Mehmet Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınları, İstanbul 2009, s.176.

Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde; Rusya'da Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus Çarlığı yıkılmış, yerine kurulan geçici hükümetle birlikte bölgede dengeler değişmiştir. Bu süreçte bağımsızlıklarına düşkün olan Kuzey Kafkasya halkları harekete geçmiş, 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de toplanan Kafkasya Müslümanları Kurultayı'nda durum değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu gelişmelerden sonra 12 Mayıs'ta Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Türkiye'ye müttefiklik teklifinde bulunmuş ve Rusya'ya karşı siyasi ve askeri yardım talebinde bulunarak, bu cumhuriyeti de Babıali hemen tanımış, ardından Enver Paşa da gerekli yardımların yapılacağına dair belgelerle teminat vermiştir. Diğer taraftan Güney Kafkasya ile ilişkiler Kuzey Kafkasya'nunkinden farksız olmuş, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler, Ermeniler, Acara ve Abhazlar Osmanlı ile bağları bakımından bölge ile ilişkilerde önemli bir faktör olmuştur¹¹.

2.2. İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi İttifak Arayışları

Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle diplomasi ve dış politika da İttihatçı kadroya geçmişti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa Başkomutan, Talat Paşa İçişleri ve Maliye, Cemal Paşa'nın da denizlerden sorumlu bakan olmasıyla beraber, İttihatçılar hedeflerini Osmanlı Devleti'nin dış politikası kapsamında gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İttihat ve Terakki yöneticilerinin Almanya'ya duyduğu yakınlık münasebetiyle Osmanlı Devleti de Almanya ile iş birliğine gitmiş, savaş süresince Alman uzmanlardan yararlanılmıştır¹².

Birinci Dünya Savaşı öncesinde artan milliyetçilik, savaşıklık zihniyeti, birbirine düşman ittifaklar ve emperyalizm, çıkacak büyük bir savaşın habercisiydi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden evvel denge politikasını sürdürmüştü, ancak bu politikası uzun süreli olmamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, içte ve dışta ortaya çıkan siyasi sorunlar sebebiyle kendisini koruyamayacak duruma gelmiş, kendi varlığını devam ettirebilmesi için de ittifak arayışlarına yönelmiştir. Enver Paşa'ya göre Almanya askeri bakımdan Avrupa'da en kuvvetli devletti ve bu sebeple de savaşı kazanma ihtimali de yüksekti. Enver Paşa ve diğer İttihat ve Terakki yöneticileri II. Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin Fransa, Birleşik

¹¹ Dikkaya, *a.g.e.*, s.180-181

¹² Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:6, 2008, s.139.

Krallık ve Almanya gibi güçlü bir Avrupa ülkesiyle ittifak kurması gerektiğini düşünüyordular. Çünkü Avusturya-Macaristan, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak istedikleri düşünüldüğünde bunlarla ittifak yapmayı düşünmüyorlardı¹³. Bu ittifak arayışları İttihat ve Terakki kadrosu içerisinde tartışmalara yol açmış ve ilk ittifak teşebbüsünü de İngiltere ile yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey İngiltere'ye ittifak teklif etmişse de olumlu sonuç alamamıştır. Haziran 1914'te Talat Paşa da Rusya'ya ittifak teklifinde bulunmuş ancak yine bir sonuç alınamamıştır¹⁴.

Bunun üzerine 22 Temmuz 1914'te Enver Paşa Alman Büyükelçi Wangenheim'e ittifak teklif etmiştir. Bu ittifak teklifinin perde arkasında ise Rusya'nın Doğu'daki Ermeni isyancılara destek olması ve onları silahlandırmaya çalışması yatmaktaydı. Almanya'ya ittifak teklif edilmesinde diğer bir faktör ise Ruslar ve İngilizlerin paylaştıkları İran topraklarında, bazı aşiretleri silahlandırarak Osmanlı'ya karşı kullanıp kışkırtmaları, isyana teşvik etmesi de vardır. Bunlara karşı Enver Paşa Alman gizli servisiyle birlik olarak kendi istihbarat subaylarını da Berlin'e göndermiştir. Aynı zamanda Rusya'nın seferberlik ilanına karşılık olarak Osmanlı birliklerine izinli adamlarını çağırması, olası bir savaş için tatbikata başlaması emrini vermişti. Enver Paşa, bu uygulamalarıyla Osmanlı Hükümeti'nin onayını almadan seferberliği başlatmış oluyordu. 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı'daki askeri misyonun başında olan Liman Von Sanders, büyükelçi Wangenheim ve Enver Paşa savaş detaylarını görüşmek üzere toplanmışlardır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ittifak anlaşması imzalanmasının ardından Osmanlı ordusunun Kafkasya'da Rusya'ya karşı savunma halini alması, Rusya ve Yunanistan'a karşı Bulgaristan ile işbirliğine, bu durumda taarruz için kara kuvvetlerinin büyük kısmının Trakya'da toplanması için anlaşmaya varılmıştır. Sadrazam Said Halim Paşa Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalacağını açıklasa da ertesi gün, 2 Ağustos 1914'de Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman Büyükelçiliğinin bulunduğu Tarabya'da bir ittifak anlaşması imzalamışlardır¹⁵.

Osmanlı Devleti Almanya ile yaptığı ittifak anlaşmasının ertesi gününde seferberlik ilan etmiş, 4 Ağustos'ta ise tarafsız kalacağını duyurmuştu. 7

¹³ Muzaffer Türk, "Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.48-49.

¹⁴ Aslan Turlybek, "Enver Paşa 1918 - 1922", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara 2013, s.81-82.

¹⁵ Türk, a.g.e, s.56-57.

Ağustos'ta ise Avusturya Rusya'ya savaş ilan etmiş, bu durumda ticari gemilerle açık olmak şartıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları savaş gemilerine kapatılmıştı. Osmanlı Devleti 9 Eylül 1914 tarihinde 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere tek taraflı kapitülasyonları kaldırdığını bildirmiş, Osmanlı'nın müttefiki olmasına rağmen en fazla tepkiyi Almanya göstermiştir. Bu günlerde Almanya ile Fransa arasında cereyan eden Marne Muharebesi'nde Fransızların başarılı olması ve Rus tehdidinin bulunması sebebiyle Alman Genelkurmayı savaş planlarında değişikliğe giderek Rus saldırılarına önlem olması amacıyla "yerinde tutma" stratejisi uygulamıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa dâhil ederek Kafkaslarda Rusya'ya karşı bir cephe açılması gerekli görülmüştür. Almanlar bu yolla kendi üzerlerindeki baskıyı hafifletmek istemişler, Rusya'ya sınır olması ve geniş topraklarından dolayı Osmanlı'nın bir an önce savaşa girmesi Almanya için oldukça önemli hale gelmiştir. Almanya Osmanlı Devleti'ne savaşa girmesi durumunda para yardımı yapabileceğini söyleyerek savaşa girmesi için zorlamış, sonrasında 24 Ekim 1914'te Wangenheim, Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey bu meseleyi görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir. Enver Paşa ile Cemal Paşa bir an önce savaşa girme yanlısı bir tutum izlemişlerdir¹⁶.

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın savaş için ittifak anlaşmasının Türkler açısından önemi; Osmanlı Devleti'nin tehdit altında kalması durumunda Almanya'nın Osmanlı'yı silahla savunacağı madde olmuştur (madde:4). Anlaşma hükümlerinde Osmanlı Devleti'nin; Rusya ile Avusturya'nın savaşa girdiğinde Almanya da Avusturya-Macaristan'ın yardımına gitmek zorunda kalırsa, savaşa gireceği hükmü yer alır (madde:2). İttifak 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliğini koruyacak, taraflardan herhangi birisi feshetmedikçe antlaşma yeniden beş yıl yürürlükte kalacak (madde:6), anlaşma gizli kalacak ve kamuoyuna açıklanması iki taraf arasındaki bir anlaşmaya bağlı olacaktır (madde:8)¹⁷.

2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Enver Bey'in apandisit ameliyatı sebebiyle hastanede yattığı günlerde, 18 Aralık 1913'te rütbesi Yarbaylıktan Albaylığa yükseltilmişti. Süleyman Kani

¹⁶ Betül Eksik, "Siyasi ve Sosyal Açıdan Kafkas Cephesi (1914-1918)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Sivas 2018, s.22-23.

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.595.

İrtem Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı oluşuyla ilgili anılarında; Bir gün Hafız Hakkı Paşa ile Beşiktaş'ta karşılaştığını, ordunun halinden bahsettiklerini, Hafız Hakkı Bey'e bu meseleyle alakalı subaylarla görüşmek üzere Ortaköy'deki konağında bir toplantı tertip edilmesini söylediğini anlatır. Cafer Tayyar, Nihat ve Vehip ve diğer subaylarla yaptıkları görüşmeler sonucunda Harbiye Nazırı'nın Enver Bey veya Cemal Beylerden birinin olması gerektiği yönünde konuştuklarını da anılarında belirtmiştir. Yapılan görüşmelerin sonunda Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması yönünde propagandalar yapılmasının kararlaştırıldığı ileri sürülüyor. Enver Bey'e Harbiye Nazırı olması fikrini daha önce arkadaşları da söylemiş, hatta konuyla ilgili görüşlerini dönemin dâhiliye nazırı Talat Paşa'ya da bildirmişler, Talat Paşa da Enver Bey'in bu göreve getirilmesinin bir zamanı olduğunu belirtmiştir. Ancak Enver Bey'in arkadaşlarının ısrarı üzerine, Talat Paşa mevcut Harbiye Nazırı'nın istifasını istemiş, istifa gerçekleşikten sonra Sait Halim Paşa tarafından hazırlanan tezkirede Enver Bey 4 Ocak 1914 tarihinde Mirliva rütbesine yükseltilmiş¹⁸, sonrasında Harbiye Nazırı olarak atanmıştır¹⁹.

Fransız İhtilali'nden sonra o zamanlarda Batı kaynaklı ıslahatlar yapan Osmanlı için de savaştan etkilenmemek kaçınılmaz olmuştur. Almanya'nın da önerisi ile Enver Paşa ve İttihatçı kadro, Osmanlı Devleti'ni eski günlerine kavuşturmak amacıyla attıkları adımların en önemlilerinden birini de Kafkasya oluşturuyordu. Türk ve Müslüman halkların birleşmesiyle kurulacak Türk-İslam Devletinin Osmanlı'ya destek olması, Kafkasya açısından oldukça önemliydi. Bunun için Rusların bölgeden çıkarılması ve sonrasında halkların ortak değerler etrafında birleştirilmesi gerekiyordu. Enver Paşa da bunu tek başına gerçekleştiremeyeceğinden Almanya ve Avusturya - Macaristan'ın gücünden faydalanmak istiyordu²⁰.

Nitekim, Enver Paşa 24 Ekim'de Amiral Souchon'a verdiği emirde Türk donanmasının Karadeniz'de deniz hâkimiyeti kazanması gerektiğini bildirmiştir. Enver Paşa 27 Ekim'de donanmayı Karadeniz'e çıkarmış, 29 Ekim'de Karadeniz çatışması meydana gelmiş ve Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ardından açılan ilk cephe

¹⁸ BOA, İ..DUİT, 8-92 / 05.02.1332.

¹⁹ Turlybek, *a.g.e.*, s.76-77.

²⁰ Yılmaz, *a.g.m.*, s.140-141.

Kafkas Cephesi olmuştur. Bölgede yaşanan ilk büyük harekât da 1 Kasım 1914'te Rus ordularının taarruzuyla başlamıştır²¹.

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda cephe açması Rus kuvvetlerinin bir kısmının burada tutulması bakımından Almanya'nın işini kolaylaştıracak ve diğer cephelere de takviye sağlanmasını engelleyecekti. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nde başarılı olması demek, Almanya'nın Kafkas halklarını Ruslara karşı kışkırtabileceği anlamına geliyordu. Osmanlı'nın Kafkasya'ya yaklaşması halinde Almanya silah ve cephaneyi oraya daha kolay gönderebilirdi. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nden beklentisi; son yıllarda kaybettiği topraklar sebebiyle buna bir son vermek, Boğazlar ve Doğu Anadolu'yu elinde tutmak, İslam âlemindeki liderliği sürdürmek ve Azerbaycan, İran ve Türkistan'daki Türkleri tek bir çatı altında tutmaktır²².

2.2.2. Köprüköy ve Azap Muharebeleri ve Enver Paşa

Rus Kolordusu Oltu'dan Narman'a ilerlediği günlerde Kolordunun büyük kısmı Sarıkamış'tan Hasankale yönüne, Erivan Grubu adı verilen IV. Kolordu Beyazıt - Karaköse istikametinde devam etmiştir. Erivan Grubu'nun uzakta, Rus birliklerinin de Tiflis'te olduğu sırada, I. Rus Kolordusu da Türklere yaklaşmış oluyordu. Bunu gören Osmanlı birlikleri Ruslara taarruzda bulunma kararı vermiş, bunu da Enver Paşa yazdığı bir emirle 3. Ordu Kumandanlığına göndermiştir. Rusların taarruza başladığı sırada Enver Paşa, Rusların geri taraftan takviye alamayacağını düşündüğünden, İstanbul'dan 3. Ordu'ya gelen emirde "düşmanın üstün olmadığı ve ayrı birlikler şeklinde ilerleyen düşman kollarını ezmek gerektiği" belirtilmiştir. Rus Kolordusunun asıl amacı 6 Kasım'da Köprüköy - Aras güneyine inmek, bu bölgelerdeki kritik noktaları ele geçirmek ve bu amaçla müstahkem mevki konumundaki Köprüköy'e ilerlemektir. Ruslar bu bölgeye ilerledikten sonra burada bulunan Osmanlı ordularını kışkırtmışlar, ordu kumandanı da 7 Kasım'da 9. Kolordu'da mevcut iki tümeni Hasankale'den Köprüköy'e sevk ederek taarruza geçmişlerdir²³.

7 Kasım sabahı ise 3. Ordu adına 11. Türk Kolordusu, Köprüköy'ün batısında bulunan Ruslarla, Türk Nizamiye Süvari Tümeni'nin bir gün evvel başladığı savaşı tamamlamakla görevlendirilmiştir. Rus General Bergman,

²¹ Eksik, *a.g.e.*, s.24.

²² Eksik, *a.g.e.*, s.24-25.

²³ Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.198-199.

Köprüköl'deki konumlarını sağlamlaştırmak amacıyla Badıcvan Tepelerini almak üzere altı tabur yollamıştır. 8 Kasım 1914 günü ise Osmanlı birlikleri Rusları güneyden kuşatmaktan vazgeçerek taarruza geçme kararını almıştır. 10 Kasım'da Türk ordusu Köprüköl mevkiinin yakınlarında karşı saldırıya geçmiş, Rus 39. Tümeni ve Kazak Tümeni geri püskürtülmüştür. Türk Ordusu'nun 11. Kolordusu Aras güneyinden, 9. Kolordu ise kuzeyden süvarilerin desteğiyle saldırıya geçmiştirlerdir. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa 11 Kasım'da taarruz emrini vermiştir. 12 - 13 Kasım'da devam eden muharebeler sonucu Ruslar firar ederken, Ermeniler de onlarla birlikte kaçmışlar, arkalarında birçok erzak ve cephaneyi bırakmışlardır. Ruslar geri çekilirken arkalarında 4000 kadar ölü bırakarak Kötek bölgesine çekilmişlerdir. Köprüköl muharebelerinde 500 esir, 10.000 tüfek, çok sayıda cephane ele geçirilmiştir²⁴.

Köprüköl başarıları, Azap Muharebelerinde Türk ordusuna cesaret sağlamıştır. Ruslar Köprüköl yenilgilerinin ardından Azap hattına çekilmişler, Türkler de bu hattın karşısına gelmişlerdir. Böylece 14 Kasım 1914 günü Birinci Azap Muharebesi başlamıştır. Bu durumun farkına varan Osmanlı birlikleri takip müfrezeleri çıkarmışlar, ardından 16 Kasım 1914'te 11. Kolordu sağ taraftan harekete geçerek Aras Nehri kuzeyinde ilerlemeye başlamışlardır. Daha sonra Gençağa Çiftliği-Horumdağ Gerikdağ yönüne taarruza başlayan 3. Ordu birlikleri 17 Kasım günü 29. Fırka, düşmanı kuzey yönden kuşatmaya başlamıştır²⁵.

Kuşatmanın ardından 17. Türk Tümeni karşısındaki Azap'ın doğu ve kuzey yönlerinde toplanan Ruslara karşı verilen zayıata bakılmaksızın taarruza girişilmiştir. Kendilerine doğru gelen Rusları uzaklaştırmak Arduş'un batısındaki Rus bölgesini işgal etmiş, 28. Türk Tümeni de buna karşılık vermiştir. Türk taarruzu Zanzak'ın batısındaki Ruslar tarafından durdurulmuş, 29. Türk Tümeni de üstün topçu ateşi sayesinde Rusların karşı taarruzunu durdurarak, Hoşap'ın batısında bulunan Rus birliklerini geriye doğru atmıştır. 17 Kasım'da ise 3. Türk Ordusu kuvvetleri Artvin yakınlarındaki karakolları süngü hücumuyla zapt etmiş, Rus istihkâmları da ele geçirilmiştir. Rusların ardından birçok alet ve teçizat da Türklere kalmıştır. Kafkasya sınırına yakın yerlerde Ruslarla çarpışmalara devam edilmiş, Ruslar mağlup edilmiştir. 21 Kasım'da yoğun kar yağışı altında Türk Ordusu Köprüköl'e çekilmiş, 9. Türk Kolordusu ordudan aldığı emre göre savunmayı kolaylaştırmak amacıyla

²⁴ Eksik, *a.g.e.*, s.36-41.

²⁵ Aksun, *a.g.e.*, s.205.

cephesini daraltmıştır. 22 Kasım'da Türk Kolordusu Tutak civarındaki Rusları mağlup etmiş, Ruslar da kuzeye çekilmiştir. Ancak kısa zaman sonra takviye kuvvet gelmiş, Ruslar, Kılıçgediği bölgesindeki mevziye yerleşmeyi başarmışlardır²⁶.

2.2.3.Sarıkamış Harekâtı ve Enver Paşa

Osmanlı'nın savaşa girdiği dönemde İstanbul'da Bronsart von Schellendorf²⁷ ve Hafız Hakkı Bey arasında, savaşın stratejik yönü konusunda ciddi tartışmalar yapıyordu. Almanlar Rusya'nın Karadeniz kıyılarına bir saldırı yapmak isterken, Hafız Hakkı Bey ise Kafkasya, Filistin ve hatta İran'da taarruza geçme konusunda ısrarcı davranıyordu. Ekim ayında gerçekleşecek plana göre, Kafkas ve Filistin'de taarruz harekâtları yapılacak ve resmi emirler de ilgili ordulara gönderilecekti. Osmanlı Devleti'nin savaştaki ilk büyük taarruzu, Aralık 1914'te Kafkas Dağları'nın arkasındaki Sarıkamış'ta yapıldı. Enver Paşa ile Hafız Hakkı Paşa kumandasındaki ordu Sarıkamış'a geldiğinde, bu bölgede telgraf hatlarının tamir edildiği ve haberleşmenin sağlandığı, ordunun Sarıkamış ve Oltu arasında olduğu bildirilmiştir²⁸. Bu taarruz Enver Paşa'nın fikriydi ve Enver Paşa Osmanlı'nın Kuzeydoğu Cephesi'nde son derece geniş bir kavisle Rus Ordusunun bir kerede kuşatılacağını öngörerek, Sarıkamış'taki iletişim hatlarının kesildiği takdirde bu durumun onları teslim olmaya zorlayacağını düşünmüştü²⁹.

Osmanlı 3. Ordusu 118.000, Sarıkamış çevresindeki Ruslar ise 100.000'in üzerindeydi. Daha sonra takviye birliklerle bu sayı 118.000'den 189.562'ye çıkmıştır. Üç kolordudan oluşan 3. Ordu, 10. Kolordusu Aras nehri kuzeyinde mevzilenmiş, iki Nizamiye süvari fırkası da nehrin güneyine geçmiş, 9. Kolordu Hasankale'nin kuzeyinde, 11. Kolordu ise Tortum'da toplanmıştı. Başkumandan vekili Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'nın çekilme isteği üzerine aynı zamanda 3. Ordu komutanlığını üstlenmiştir. İzzet Paşa, Enver Paşa'ya yapılan hazırlıkların bu plan için yeterli olmadığını, harekettten vazgeçilmesini,

²⁶ Eksik, *a.g.e.*, s.43-45.

²⁷ Bronsart von Schellendorf: 1864 - 1950 yılları arasında yaşayan Alman subayı ve politikacı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman askeri misyonunun parçası olarak Osmanlı Genelkurmay I. Başkanı.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Şifre Kalem (DH.ŞFR.), 455-81, R - 13-10-1330.

²⁹ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, Çeviren: Sare Levin Atalay, cilt: IV, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.33-34.

aksi takdirde kendisinin “hareketi yönetecek durumda olmadığını” beyan ederek komutanlıktan çekilmek istediğini belirtmiştir³⁰.

Enver Paşa'nın bu taarruzdan amacı, emrindeki 189.562 kişilik orduyla Rusları Kafkas Sıradağları arkasına atmak, Rus idaresinde olan Anavatan topraklarını, yani Elviye-i Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) tekrar Türk topraklarına katmak ve Bakü petrollerine sahip olmaktı. Ayrıca Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Türk-İslam devletlerinden olan tampon bir devlet oluşturmak, böylece Rus tehdidini önlemektir. Bu gaye ile Sarıkamış Harekâtı'nı başlatarak 22 Aralık 1914'te harekete geçmiştir. Ancak soğuk, açlık ve hastalık ve de harekâtın iyi planlanamamış olması dolayısıyla Türk Ordusu'ndan 60.000 kadar kayıp verilmiş, 9 Ocak 1915'te geri çekilmek durumunda kalınmış ve Enver Paşa da amacına ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış yenilgisinden sonra üstünlük Ruslara geçmiş, Ruslar da bunu fırsat bilerek Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Enver Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun mağlubiyetinden Rus Ordusu'na kılavuzluk yapıp istihbarat sağlayan Ermenileri sorumlu tutan Talat Paşa ve diğer İttihatçı liderler, Almanların da yardımıyla Ermenilerin tehcir edilmesine karar vermişlerdir. Osmanlı Ordusu savaş sırasında iki ateş arasında kaldığı için, yani bir taraftan Ruslarla savaşırken diğer tarafta Osmanlı idaresinde yaşayan Ermenilerin isyan ederek Türk Ordusunu arkadan vurmaları, Osmanlı'ya ihanet etmeleri, silahsız savunmasız Türk-Müslüman halkı katletmeleri ve mezalim yapmaları sonucu Osmanlı Devleti göç yasası çıkararak, Ermenileri göç ve iskân yasasına tabi tutmuşlardır. Göç ettirilen Ermeniler yine Osmanlı himayesinde olan topraklara yerleştirilmiştir. Tarihte tehcir yasası diye geçen bu olay, Ermenilerin yaptıkları zulüm ve mezalim nedeniyle çıkarılmıştır. Şayet Ermeni zulüm ve isyanları olmasaydı böyle bir yasanın çıkarılması da söz konusu olmayacaktı. Bütün bunlara karşılık Osmanlı adilane tutumunu burada da göstererek Osmanlı anayurdunda yaşayan tüm Ermenileri göçe tabi tutmamış, göçe tabi tutulan Ermenilerin de tüm sorumluluklarını üstlenerek hareket etmiştir. Bütün bu insancıl muamelelere karşılık, konuyla ilgili olarak müttefikimiz olan Alman “Aften Posten” ve “Tidens Tegn” gazeteleri de “Ermenistan'da Cidal” ve Türk Bir Halkı İmha Ediyor” başlıklı makaleler yayınlanmıştır³¹. Oysa ki onlarca Türk ve Müslüman halk yok olmuştur. Ruslar bu ilerlemede 27 Mart 1915'te Artvin'i, Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u,

³⁰ Kösoğlu, *a.g.e.*, s.297.

³¹ BOA, Hariciye Nezareti (HR. SYS.) 2881-6, M-08-10-1915 tarihli belgelerde söz konusu makalelerden bahsedilmiştir.

Mart'ta Bitlis ve Rize, Nisan ve Temmuz aylarında ise Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdiler. Doğu Anadolu'da Rus tehdidinin arttığı bu sıralarda 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Diyarbakır'a gelerek göreve başladı. Bu sırada takviye alan Rus kuvvetleri bütün cephelerde taarruza başlamış, ancak Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu da Ruslara karşı taarruza geçerek ağustos ayında Rusları yenilgiye uğratarak Muş ve Bitlis'i almışlar ve bununla beraber de Rus harekâtı durdurulmuştur³².

3. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan sorunlar nedeniyle güçlü bir istihbarat birimi gerekli görülmüştü. II. Abdülhamid döneminde bir istihbarat teşkilatı oluşturulsa da, bu teşkilat daha çok iç istihbarat yönünde çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hafiyelik teşkilatı ve istihbarat birimleri devre dışı kalınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet öncesinde kurdukları fedai teşkilatı ve istihbarat yapılarına resmîlik kazandırarak bunun yerini doldurmaya çalışmışlardır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın olumsuz sonuçlarından sonra Osmanlı Devleti'nde modern bir istihbarat teşkilatına gerek duyulmuştur. Bu sebeple de Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulmasına karar verilmiştir. Kuruluş tarihi hakkında kesin bilgi olmayan bu örgütün kuruluş tarihi ihtimali olarak 5 Ağustos 1914 düşünülmektedir. Yaygın olarak bilinen tarih ise 30 Kasım 1913'tür. Teşkilat Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak Enver Paşa tarafından kurulmuş, ismini de Veteriner (Albay) Rasim Bey koymuştur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bilinen ilk başkanı Süleyman Askeri Bey, son başkanı ise Hüsametdin Ertürk'tür³³.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın politikaları açık olarak tanımlanamasa da, teşkilatın ajanları Osmanlılık fikrine bağlı görünmüşler, Panislamizm ve Pantürkizm fikirlerine ya da düşüncesine dayanmışlardır. Teşkilat 1914'ün Ağustos ayında yeniden örgütlenerek genişlemiş ve Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa şu amaçlar doğrultusunda örgütlenmiştir:

- Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek ve imparatorluk içindeki milliyetçi ve ayrılıkçı grupların düşmanla ilişkisini engellemek

³² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.628-630.

³³ Eksik, a.g.e, s.112-113.

- Ajanları, İngiltere ve Fransız sömürgelerinin bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin işgale uğrayacak bölgelerine yerleştirmek
- Rus-Ermeni planlarını önlemek ve Rusya'da Müslüman Türkleri ayaklandırmak
- Çeşitli askeri harekâtlar yapmak (sabotaj, düşman haberleşme hatlarının tahrip edilmesi, baskın vs)³⁴

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya'daki örgütlenmesine bakacak olursak; bölgede örgütlenme; Kafkasya'da genel bir ihtilal çıkarılması amacıyla hazırlıklar yaparak Rusya'nın olası bir savaşta mağlup olması için zemin hazırlamaktı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya savaş ilan edildiği takdirde Kafkasya bölgesinde yaşayan halkı silahlandırarak Rusya'nın askeri harekâtını zorlaştırmak ve Kafkasya'yı işgal edecek Osmanlı Ordusuna yardım etmek, oluşturulan Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin üç muntıkaya ayırarak her muntıkada dâhili ve harici teşkilatlar şeklinde örgütlenecekti. Süleyman Askeri Bey idaresinde teşkilatın üyelerinin bir kısmının İstanbul'dan Erzincan'a gönderilmesiyle Kafkas Cephesi'nde faaliyetlere başlanmıştır. Dr. Bahattin Bey Kuzey Kafkasya'ya gönderilmiştir. Kuzey Kafkasya heyetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzurum Murahhası Filibeli Hilmi Bey, Halil Bey, Ziya Şakir Bey ve Cemil Bey gibi 20 kişi yer almıştır. Bunların içinden Kafkas Bölgesi Genel Komutanı olarak görevlendirilen Müfettiş Hilmi Bey'in Erzurum'a ulaşır ulaşmaz ilk işi mevcut silahları vatansever, milliyetçi halka dağıtmak olmuştur³⁵. Ardından on altı neferlik bir grubu Rusya'ya sokmuştur. Bunun devamı olarak ikinci ve üçüncü gruplar birer, ikişer gün aralıklarla Kafkasya'ya girebilmişlerdir. Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Teşkilat-ı Mahsusa yoluyla Rusya'daki Müslüman halkı silahlandırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur³⁶.

Bahattin Şakir Bey merkezin istekleri üzerine Kafkas Cephesi'ne, Teşkilat-ı Mahsusa adına Gülcemal Vapuru ile 2040 Avusturya Tüfeği ile cephane gönderilmiştir. İstanbul'dan Trabzon'a hareket eden Hamidiye Kruvazörü ile de bir miktar bomba gönderilmiştir. Süleyman Askeri Bey'in Bahattin Şakir Bey'e gönderdiği 5 Ekim 1914 tarihli bir telgrafta Kafkas İhtilali'ni belli bir bölgede ve belirli bir düzende yürütebilmek amacıyla Bahattin Şakir Bey

³⁴ Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2013, s.114.

³⁵ BOA, DH. ŞFR. , 475-35, R-30-03-1331.

³⁶ Eksik, *a.g.m.*, s.117-119.

ile birlikte Grebeneli Binbaşı Bekir ve Van Polis Müdürü Muhittin Beyler Erzurum'dan gelecek iki üye ile birlikte genel bir merkezin oluşturulmasını istemiştir. Bu merkez Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olarak çalışacaktır³⁷.

1914 yılının Kasım ayına gelindiğinde Osmanlı Devleti savaşa girmiş ve Rusların da ani bir şekilde Kağızman'dan taarruz etmeleri sebebiyle Erzurum Cephesi'ndeki Teşkilat-ı Mahsusa yeni tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bahattin Şakir Bey de Erzurum Cephesi'nin doğu kısmından ayrılarak batı kısmında Artvin ve Oltu arasında çalışmaya başlamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya takviye amaçlı Yakub Cemil Bey'in kumandasındaki 2000 kişilik bir çete alayı İstanbul'dan vapurla hareket ederek Trabzon'a ulaşmış ve buradaki Rıza Bey'e katılmak üzere Trabzon'dan Borçka'ya hareket etmiştir. İstanbul'dan gelen bu müfreze Borçka'daki Rıza Bey ile birleşmekten vazgeçerek Oltu'daki Bahattin Şakir Bey'e katılmaya karar vermişlerdir. Yakub Cemil Bey'in maiyetinde bulunan kişiler şu şekildeydi: İktisat Vekili Şakir Bey, Lazistan Mebusu Sudi Bey, Cısr-i Mustafa Paşa Kaymakamı Binbaşı Asım Bey, Yüzbaşı Halit Bey ve Mülazım Etem Bey³⁸.

Teşkilat-ı Mahsusa birliklerini desteklemek amacıyla Alman Binbaşı Stange Komutasında bir müfreze oluşturulmuş ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmiştir. İstanbul'dan yola çıkan Stange Müfrezesi 10 Aralık'ta Rize'ye varmıştır. Bu kuvvetlerin Bahattin Şakir Bey ile Yakub Cemil ve Rıza Beylerin liderliğinde Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine yardım etmesi ve Ardahan ile Batum arasında Çoruh Vadisi'nde çete muharebeleri yapmaları ve Rus ordusunun sağ tarafını tazyik etmeleri düşünülmüştür. Stange Müfrezesi 10 Aralık'ta Rize'den hareketle 16 Aralık'ta Hopa'ya 21 Aralık'ta da Artvin'e ulaşmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nın başlamasından 2 gün sonra Stange Müfrezesi 24 Aralık'ta Artvin'den yola çıkarak Yalnızçam Geçidi'ni almayı hedeflemiştir. Yine aynı gün 10. Türk Kolordusu Oltu'ya girmiştir. Stange Müfrezesi 25 Aralık'ta harekete geçmiş ancak, kar ve tipi nedeniyle Ruslara karşı başarılı olamamışlardır. 29 Aralık'ta başlayan Türk taarruzları ile Ruslar şehri tahliye ederek çekilmişler ve Ardahan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından zapt edilmiştir³⁹.

4 Mayıs 1915'te Tortum bölgesinde, 10. Kolordu mevziine Rus taarruzu başlamış, 1. ve 2. Tortum Muharebeleri'nde Lazistan Müfrezesi'nin hiçbir yardımı olmamıştır. Muharebe irtibatının yetersizliği sebebiyle gerek 3. Türk

³⁷ Eksik, *a.g.e.*, s.121.

³⁸ Eksik, *a.g.e.*, s.123-124.

³⁹ Eksik, *a.g.e.*, s.125-127.

Ordusu ve 10. Kolordu Komutanlıkları Stange Bey Müfrezesi'nin durumundan ve gerekse Stange Bey bu komutanlıkların durum ve kararından, doğru bir şekilde ve zamanında haberdar olamamış ve Türk ordusu birlikleri ile Stange Bey Müfrezesi hareketlerini hiçbir vakit organize edememişlerdir. Stange Bey birlikleri; kış koşulları, yolsuzluk, kuvvet yetersizliği, harekete geçmede geç kalınmış olması gibi sebeplerle yer ve zaman açısından, 3. Türk Ordusu'nun harekâtına yardım edebilecek duruma gelememiş ve 3. Türk Ordusu'nun harekâtını kolaylaştırıcı bir hareket gösterememiştir. Rus donanmasının Trabzon'u bombalamasının ardından Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri İstanbul'a dönmüştür. Ekim 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa resmi olarak dağıtılsa da Hüsamet'in Ertürk, Enver Paşa'nın kendisine şimdiye kadar vekâleten baktığı Teşkilat-ı Mahsusa'ya asaleten başkanlık etme görevini verdiğini, teşkilatın yeni bir isimle (Umum-u Âlem-i İslâm İhtilâli Teşkilâtı) görevine devam ettiğini belirtmiştir. Bu gelişmeler olurken, Enver Paşa Kafkaslarda ve Erzurum'da bulunan kıtaların dağıtılmaması ve silah ve cephanelerin teslim edilmemesi emrini vermiştir⁴⁰.

4.1917 Yılında Kafkasya'da Durum

1917 kışı sonunda, ilkbaharda yeni bir saldırı hazırlığı yapan Rus Kafkas Ordusu'nun amacı, Sivas ve Sinop'a kadar uzanan İç ve Doğu Anadolu topraklarını işgal etmek ve ardından da güneye inerek Musul üzerinden Irak'taki İngiliz ordularıyla birleşmekti. Ancak Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilali (12 Mart 1917) tüm planların bozulmasına sebep oldu. Bolşevik İhtilali sadece Rusya'yı değil, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını da etkilemiş, 20. Yüzyılın en önemli olaylarından biri olmuştur⁴¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi'ndeki vuruşmalar, Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkarak Çarlık yönetiminin sona ermesi ve Geçici Hükümet'in kurulması sırasında son bulmuştur. Savaşın devamını isteyen Geçici Hükümet de Bolşevik İhtilali (7 Kasım 1917) ile ortadan kaldırılmış, Bolşevik propagandasının etkisi ile Rus askerleri de cepheden ayrılmaya başlamışlardır. Takviye kuvvetlerinin dağılmasıyla Ruslar, işgalleri altında bulunan Bitlis, Erzincan, Trabzon ve Muş hattındaki ordunun iaşesinde büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Bu sırada

⁴⁰ Eksik, *a.g.e.*, s.131-132.

⁴¹ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.177.

da Osmanlı 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile Rus Ordu Komutanı General Prejevalski arasında silah bırakmak için müzakereler başlamıştır. İki taraf arasındaki müzakereler 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son bulmuştur⁴².

Osmanlı Devleti Rusya'da meydana gelen ihtilalle birlikte Kafkas Cephesi'ndeki durgunluktan faydalanmak istemiş, 1917 yılında cephede iki orduyu yeniden organize etmiştir. 5 Mart 1917 tarihinde I. Ferik Ahmet İzzet Paşa komutasında "Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığı" kurulmuştur. Hastalık, kötü hava şartları, sağlık elemanı yetersizliği ve açlık, 1917 senesinde de Osmanlı ordusunu olumsuz etkilemiştir. Alman Orduları Yüksek Komutanlığı da bu durumda Osmanlı Ordusu'nun harekete geçmesinden yana değildi. Enver Paşa da aynı fikre uygun olarak herhangi bir saldırıya geçmemiş, Kafkas Ordular Grubu Komutanlığı'na bağlı olan II. Ordu, Bitlis-Muş-Kiğı hattını ve III. Ordu Batı Erzincan'dan başlayan Kemah-Tirebolu Hattı'nı 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi'ne kadar geçemediler. Bu ateşkes anlaşması da birliklerin hareketini yasaklaması sebebiyle Osmanlı Ordusu 1917 yılının sonlarına kadar bu hatta kalmıştır⁴³.

4.1. İttihat ve Terakki'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması İçin Gösterdiği Çaba

Sadrazam Sait Halim Paşa 3 Şubat 1917'de istifa etmişti. Bu istifanın ardından Padişah 4 Şubat 1917'de yayınladığı hattı hümayunla, sadrazamlık makamına İttihat ve Terakki'nin en önemli üyelerinden olan Talat Paşa'yı getirmiştir⁴⁴. 15 Şubat 1917'de Meclis'e gelen Talat Paşa kabine üyelerini ve hükümet programını açıklamıştır. Hükümet savaşın başlamasıyla yükselen fiyatlara karşı birtakım tedbirler almak amacıyla ilk olarak 18 Ağustos 1917'de "İaşe-i Umumiye Kararnamesi"ni çıkarmış, bununla birlikte bütün yetkiler orduya devredilmiştir. Bu olay Talat - Enver, sivil - asker çatışması olarak nitelendirilmiş, söz konusu çatışmada Talat Paşa yenilmiş ve halkı besleme görevi Enver Paşa'ya yani Harbiye Nezareti'ne geçmiştir⁴⁵.

⁴² Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkler ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2004, s.25-26.

⁴³ Çolak, *a.g.e.*, s.178-180.

⁴⁴ BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335.

⁴⁵ Ahmet Aslan, "Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010, s.25-26.

Beslenme ihtiyacının giderilmesi görevinin Harbiye Nezareti'ne verilmesinin ardından Talat Paşa durumu değiştirmek için işe koyulmuş, bu doğrultuda, 30 Temmuz 1918'de İaşe Nezareti kurulmuş ve başına da yine İttihatçı kadrodan Kara Kemal getirilmiştir. Tam da bu sıralarda Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi, "Harbe Paydos" sloganlarının da artmasıyla durum Osmanlı tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır⁴⁶.

Savaş halinde bulunan devletlerden hiçbiri henüz Bolşevik idaresini tanımamış, dolayısıyla da Bolşeviklerin barış çağrularına kulak asmamışlardır. Sovyet idarecileri ortaya attıkları barış kararından sonuç elde edememiş, müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile bir anlaşmaya varmadan tek başına Almanya ile sulh imzalamaya girişmiştir. Almanya'ya yapılan bu müracaat ise kabul edilmiş, Almanya ile birlikte Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti de barış görüşmelerine katılmıştır. Osmanlı Devleti adına Sadrazam ve aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin üst yöneticilerinden Talat Paşa katılmıştır. Söz konusu devletler ile Rusya arasında, 2 - 15 Aralık 1917 tarihinde Rusya'nın Brest-Litovsk şehrinde barış görüşmeleri başlamıştır⁴⁷.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Osmanlı hükümet üyeleri; Sadrazam Talat Paşa, Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Türk heyetinden müzakereler hakkında bilgi alıyorlar, diğer taraftan da Alman ve Avusturya gazetelerinde çıkan haberleri takip etmeye çalışıyorlardı. Hatta gazetelerden birinde Rusların işgal ettiği topraklardaki ahali arasında referandum yapmayı planladıklarını ve meseleyi tetkik için bir komisyonun görevlendirileceği yazıyordu. Talat Paşa ile Halil Bey bu durum karşısında endişeye kapılırlar, çünkü böyle bir durum gerçekleşirse Rusların işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gecikebilirdi. Talat Paşa ve hükümet üyeleri Rusya'daki durumu fırsata çevirmek adına Ruslardan işgal ettiği bölgelerden çekilmesini istemesinin yanı sıra Elviye-i Selase'den de çekilmesini talep edecekti. Bu taleplerin kabulünü Almanlara da kabul ettirebilmek ve olumlu sonuçlar almak için Talat Paşa'nın bizzat oraya gitmesi gerekiyordu. Bu düşünceyle Talat Paşa 1 Ocak 1918 günü Berlin'e gitmek için İstanbul'dan hareket etti. Berlin'e vardıktan sonra Alman yetkililerle olan görüşmelerini Enver Paşa'ya 4 Ocak'ta telgrafla bildirmiş, ardında 8 Ocak'ta Brest-Litovsk'a varmıştır⁴⁸.

⁴⁶ Aslan, *a.g.e.*, s.26.

⁴⁷ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.153-154.

⁴⁸ Babacan, *a.g.e.*, s.155-156.

Brest-Litovsk'ta kendine kalacak uygun yer bulunamayan Talat Paşa bir süre vagona kalmayı tercih etmiştir. Talat Paşa, kendisinden sonra Brest-Litovsk'a gelen Alman Hariciye Nazırı Kühlmann ve Bulgar Delegasyonu ile Osmanlı menfaatleri üzerine görüşmeler yapmıştır. Çünkü Talat Paşa Osmanlı Hükümeti'nin devamı ve menfaatleri için önce Almanlarla anlaşması gerektiğini biliyordu. Görüşmeler sonunda Alman murahhasları gibi Talat Paşa da Bolşevik Rusların barış anlaşması hususunda samimi olmadıklarına dair kanıya varmışlar ve Rusları kendileri barışa zorlamak durumunda kalmışlardır. Müzakereler sırasında Bolşeviklerin işgal altındaki yerler hakkındaki tutumları da Osmanlıları şüpheye düşürmüştür. Rusların "Pravda" ve "İzvestid" da yayınladıkları meşhur "13 Numaralı Dekre"de "Türk Ermenistan"ı hakkındaki kararlarından bahsetmişler ve amaçlarını da bir yandan bölgede bulunan Ermenilere sivil ve askeri teşkilat kurmalarını sağlayıp Güney Kafkasya'yı onların yoluyla ele geçirmek, diğer taraftan da Ermenileri koruyarak görünerek Batılı Devletler arasında Almanya'ya karşı dost kazanmak olduğunu açıklamışlardır. Türk menfaatlerine aykırı olan bu dekreyi Talat Paşa 19 Ocak 1918'de Babıali'ye bildirmiştir⁴⁹.

3 Şubat 1918'de Talat Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti ile Troçki başkanlığındaki Rus delegeleri arasında tekrar görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerin esası bazı maddelerin açıklanması ve Ruslara takdim edilmesi yönündeydi. Ayrıca Müslüman ahaliye yapılan zulme son verilmediği takdirde Türk hükümetinin gerekli tedbirlere başvuracağına dair beyanname de Rus heyetine sunulmuştur. Rusların rahatsız olduğu konu ise Osmanlı'nın Ukrayna ve diğer Kafkas Hükümetleri ile görüşmeler yaptıkları konusu olmuştur. Rus ve Türk Hükümetleri bu sebeplerle uzlaşmamış, Talat Paşa da artık Brest-Litovsk'ta kalmanın uygun olmadığını düşünmüştür. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Talat Paşa orada kalmış ve bu durum kendisinin yararına olmuştur. Diğer taraftan Talat Paşa Transkafkas Komiserliği ile Gürcüler ile barış görüşmelerinde bulunuyordu. Enver Paşa ve Talat Paşa'nın düşüncelerine göre, Türklerin Almanlarla birlikte Batum-Bakü Demiryolu üzerinden Türkistan ve İran'da ekonomik faaliyette bulunabileceklerini düşünüyorlardı. Brest-Litovsk Anlaşması'nın öncesinde bu düşünceye göre Türk ilerleyişinin Bakü'ye kadar uzamasını istiyorlardı. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu da Rus tehlikesini bertaraf ederek Kafkaslardaki Müslümanları tek çatıda altında toplamaktan geçiyordu. Ruslarla

⁴⁹ Babacan, *a.g.e.*, s.156-158.

müzakereleri devam ettiren Hakkı Paşa'ya da bu yönde talimatlar verilmişti. Brest-Litowsk'ta yarıda kalan müzakereler 27 Şubat'ta tekrar başladı ve 3 Mart 1918'de Barış Anlaşması imzalandı⁵⁰.

Anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından önemine bakacak olursak; sadece Rus işgali altındaki bölgelerin kurtarılması değil, Elviye-i Selase'nin de tekrar anavatanına kavuşması gibi de önemli bir kazanç olmuştur. Brest-Litowsk Anlaşması ile Osmanlı Devleti mağlup konumdan galip konuma geçmiş, son iki yüzyıldan beri ilk defa Rusya'dan Türk toprağı almabilmiştir⁵¹.

5. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu'nda Enver Paşa'nın Etkisi

1918 yılının başlarında Enver Paşa ve arkadaşlarının önem verdiği konulardan biri de Azerbaycan halkının beklediği yardımın gönderilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Kafkasya ile ilgili planlarının uygulanması için gerekli olan askeri kuvvetlerin oluşturulmasıydı. Ocak ve Şubat aylarında, bu kuvvetlerin yapısı belirlenerek bunu yönetebilecek birkaç aday da öngörölmüştü. Enver Paşa'nın düşüncesine göre, her biri üç piyade alayından oluşan üç piyade tümeninin teşkil edilecek, bu üç tümen de bir orduda birleşecekti. Savunma Bakanlığının Kararıyla 1.ve 2. Piyade tümenlerinin teşkiliyle ilgilenecek iki subay heyeti seçilip, Musul'daki VI. Ordu Kumandanlığı'na, 3. Piyade tümeninin teşkili ile meşgul olacak başka bir subay heyeti ise Trabzon'a, III. Ordu Kumandanlığına gönderildi. Subaylar gerekli direktifi almalarının ardından Azerbaycan'da kurulacak ordunun çalışmalarına başlamışlar ve Azerbaycan'a gidecek subaylara da bir kısım teşvikler tasarlanmıştı. Önce subayların rütbesi bir derece arttırılacak ve maaşları iki katına çıkarılacaktı. Enver Paşa kurulacak ordunun başına kardeşi Nuri Bey'i düşünmüş, kendisinin genç olmasından duyduğu endişeleri de dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Sonradan onu bu göreve atamış, böylece Nuri Paşa da subayların seçilmesi için oluşturulan komisyona başkanlık etmeye başlamıştır⁵².

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Kafkas Cephesi'nde kurulan Şark Orduları Grubu Kumandanlığında da Enver Paşa'nın rolü büyüktür. Ordunun Bakü'ye harekât yapacağı günlerde Enver Paşa Şark Orduları

⁵⁰ Babacan, a.g.e. , s.161-165.

⁵¹ Babacan, a.g.e. , s.165.

⁵² Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, Atatürk Üniversitesi Ortadoğu ve Ortaasya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum 2012, s.205

Grubu'nun yapısında değişiklik yapmamış, ancak 29 Haziran 1918'de Vehip Paşa'nın yerine Şark Orduları Kumandanı Grubu'na Halil Paşa'yı tayin etmiştir. Enver Paşa Halil Paşa'yı buraya tayin etmekle Kafkasya'da ve yakın bölgelerdeki askeri komutayı güvendiği şahsa emanet etmiş ve Kafkas İslam Ordusu'nu da doğrudan ona bağlamıştır. Nuri Paşa önce III. Ordu Kumandanı'na, sonra ise Şark Orduları Grubu Kumandanı'na bağlı olsa da Azerbaycan ile alakası da devam ediyordu. Çünkü Nuri Paşa sadece Azerbaycan'daki Türk birliklerinin Kumandanı değil, aynı zamanda ortak kuvvetlerden oluşturulan Kafkas İslam Ordusu'nun da kumandanıydı. Bu ordunun bir kutbunda 5. Kafkasya Tümeni, diğer kutbunda ise Azerbaycan Kolordusu vardı⁵³.

Azerbaycan'ın bu dönemde ciddi şekilde yardıma ihtiyacı olduğunu gören Enver Paşa, Azerbaycan için bir program hazırlamış, ancak Almanlar bu programa karşı çıkmışlardır. Şark Orduları Grubu'nda bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin de Kafkas İslam Ordusu'na katılmasını emrettikten sonra Türk Birlikleri ile birlikte Gence'ye hareket etmişlerdir. Mayıs 1918'de Enver Paşa, Nuri Paşa, Reis Nazım Bey, doktor ve yaveri Kılıç Ali Bey Gence topraklarına ayak basmışlardır. 28 Mayıs 1918'de ise Gence'de Milli Şura Hükümeti kurulduktan sonra artan baskılar nedeniyle Osmanlı Ordusu'ndan tekrar yardım istenmiş, Mehmet Emin Resulzade ve Harici İşler Nazırı Mehmet Hacınski, İstanbul Hükümeti'ne başvuru yaptıktan sonra Bakü'ye gelen 8500 civarındaki Türk birliği şehri Bolşevik Ruslardan temizlemiş, Bakü'yü cumhuriyetin başkentine dönüştürmüştür⁵⁴.

Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Azerbaycan için de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Azerbaycan'ın doğusunda Bolşevik Ruslar, batısında ise Ermeniler tarafından yerli halka zulüm yapıyordu. Azerbaycan'a göre Osmanlı Ordusu yardım ettiği takdirde bölge Bolşevik Rusların ve Ermenilerin zulümlerinden kurtulabilirdi. Bu amaçla Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni heyeti Batum'da Osmanlı heyeti ile bir araya gelmiş ve 4 Haziran 1918'de anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma Ermenistan ve Gürcistan için zor şartlar taşısa da, Azerbaycan ile Osmanlı arasındaki ilişkileri kuvvetlendiriyordu. Anlaşmaya göre Azerbaycan'ın yardım talebine karşılık, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, ilk yardım olarak 2 milyon Türk lirası kredi

⁵³ Rıhtım-Süleymanov, *a.g.e.*, s.220.

⁵⁴ Beşir Mustafayev, "Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:30, 2013, s.21-22.

vermiştir. Bunun dışında da Enver Paşa, Azerbaycan Milli Ordusu'nun oluşması için çalışmaların önemini vurgulamıştır⁵⁵.

6. Enver Paşa'nın Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'daki Konuşmaları Çerçevesinde Kafkasya Politikaları

6.1. 22 Eylül 1331 (1915) Tarihli Birleşim

Bu içtimada Harbiye Nazırı Enver Paşa "Vaziyeti Askeriyye Hakkında Beyanat" vermiştir. Bu beyanatında Enver Paşa; her nezaretin kendisine verilen vazifesini yaptığını ve memleketi canlandırmakla meşgul olduklarını, Harbiye Nezaretinin ise ordunun enkazını toplamakla uğraştıklarını ve ummadıkları anda harbin çıktığını söylemiştir. Savaşın diğer memleketlerde devam ettiğini durumun Osmanlı Devleti'ni de etkilediğini belirtmiştir. Enver Paşa'ya göre dış devletler Osmanlı'ya karşı birleşmiş ve gizli emelleriyle Osmanlı Devleti'ni yok etmek için çeşitli planlar yapıyorlardı. Savaşın çıkması da bu durumu gün yüzüne çıkarmıştır. Osmanlı, saldırı maksatlarının olmadığını ancak orduyu taarruzlara karşı koyacak şekilde taksim ettiklerini dile getirmiştir. Kafkasya'da patlayan Rus top ve tüfeğiyle başlayan düşman taarruzuna karşı ilerler gibi olduklarını; fakat aradan bir ay geçtikten sonra Rusları kendi arazileri dâhilinde takip edecek surette taarruza geçerek, onları hırpaladıklarını ve Rus Ordusu'nu bölgede bir tehlike teşkil edemeyecek bir hale soktuklarını belirtmiştir⁵⁶.

Enver Paşa harp gününe kadar topladığı kuvvetin iki milyonu geçtiğini ve bununla diğer hükümetlerden kuvvetli olunduğunu belirtmiştir. Çünkü her hükümet, her memleket, birkaç sınıf sonraki kura efradını da silah altına almış olduğu halde, kendilerinin, mutat olan askerleri silah altına almakla iş gördüklerini, o güne kadar en zor zamanları geçiren ordunun bundan sonra daha kuvvetli ve daha mükemmel olarak mevcudiyetini muhafaza edeceğini ve muvaffakiyetle sonuçlanacağını dile getirmiştir⁵⁷.

6.2. 24 Teşrinisani 1332 (1916) Tarihli Birleşim

Bu birleşimde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1332 senesi Harbiye Nezareti Bütçesine 1 500 000 000 kuruşun ilavesi hakkında kanun

⁵⁵ Mustafayev, a.g.m , , s.23-24.

⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915, s.490.

⁵⁷ M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915, s.491.

Layihası ve Ordunun muharebedeki vaziyeti hazırası münasebetiyle söz almıştır. Konuyla ilgili olarak; kendisinin Ordu Kumandanı ve Harbiye Nazırı sıfatıyla ordusunun her vakit savaşma kabiliyetini muhafaza ve idame etmek çarelerini düşünmek zorunda olduğunu, bu sebepten azami miktarda bir parayı Meclis-i Ali'den talep ettiklerini dile getirmiştir. Ruslara karşı yapılan harekâta ordunun, işgal ettiği bölgenin bir kısmını düşmana terk ederek çekilmek mecburiyetinde olduklarını, aynı zamanda her yerde kuvvetin aynı oranda bulunamayacağını belirtmiştir. Rusya sınırına gönderilen takviye birliklerinin mesafe ve ulaşım zorluğu nedenleriyle gerekli harekâtın yapılamadığı ve ikmalin sağlanamadığı bir zamanda Rusların Üçüncü Orduya saldırdıklarından bahsetmiştir. Enver Paşa ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığını, Erzincan, Bayburt ve Trabzon bölgelerinin batı kısımlarını tevkif ettiklerini, diğer taraftan güneyde Türk askerlerinin düşmana taarruz ederek Üçüncü Ordunun Van Gölü, Bitlis'in kuzey kısımları, Muş çevresi ve Dersim Sancağı Türklerde olmak üzere Çapakçur Doğusu hattında ordunun vaziyet aldığını belirtmiştir⁵⁸.

6.3. 4 Mart 1334 (1918) Tarihli Birleşim

Bu birleşimin ana teması Rusya ile imzalanan barış anlaşması ve Hariciye Nazırı Halil Bey'in beyanatu ve Enver Paşa'nın konuyla ilgili görüşleri yer almaktadır. Enver Paşa konuyla ilgili olarak; Bolşevik Hükümeti'nin bütün milletlerinin mukadderatının kendileri tarafından tayin edilmelerini istedikleri için Kafkasya da bulunan çeşitli milletlerin bir hükümet kurmalarından Osmanlılar açısından bir mahsuru olmadığını, hatta bu milletlere yardım etmekten geri durmayacaklarını belirtmiştir. Bolşevik Hükümeti ile yapılan anlaşmaya göre terk edilmesi gereken yerlerin sınır ötesinde bir hükümet olduğunu ve bunun kendileri açısından sakıncalı olmadığını ifade etmiştir⁵⁹.

7. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Mondros Mütarekesi'nde Kafkasya

Alman ve Avusturya cephelelerinde yaşanan olumsuz gelişmeler ve Bulgar cephesinin ayrışması, Osmanlı ordusunun yaşadığı yenilgiler gibi durumlar, Talat Paşa ve Hükümeti aleyhinde birçok teşebbüsü beraberinde getirdi. Padişah Vahideddin'in 3 Temmuz 1918'de tahta geçmesinin ardından sürekli fırsat arayan İttihat ve Terakki muhalifleri sık sık toplanarak Talat Paşa

⁵⁸ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Dönem:3, İçtima:10, 22 Teşrinisani 1332 (1916), s.119-120.

⁵⁹ M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 4 Mart 1918, s.658-659.

Hükümeti ile ilgili görüşmeler yapıyorlardı. Görüşmelerde Damat Ferit Paşa, Ahmet Rıza Bey ve Çürüksulu Mahmut Paşa başı çekiyorlardı. Yaşanan bütün olumsuz gelişmeler ve İttihat Terakki yönetimine karşı gittikçe artan tepkiler, Talat Paşa hükümetinin 7 Ekim'de istifasına yol açmıştır. Talat Paşa'nın istifasının bir diğer önemli sebebinin de Berlin seyahati oluşturuyordu. Kafkasya'daki bazı anlaşmazlıkları gidermek amacıyla gittiği Berlin'den dönüşte Sofya istasyonunda Bulgar ordusunun mütareke imzaladığı ve silahları teslim ettiği yönündeki haberleri alan Talat Paşa büyük şaşkınlık geçirmiştir. Böyle bir durumda İstanbul'a gelen Talat Paşa istifa sürecini hızlandırmıştır. Eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise çektiği bir telgrafta Almanya'nın Wilson'un beyannamelerindeki şartları kabul ettiğini ve sulh amacıyla Washington'da toplanılacağı konusunu Osmanlı Devleti ile acilen görüşmesini istediği belirtmiş ki, bu da Almanların da silah bırakacağı anlamına gelmekteydi⁶⁰.

Talat Paşa'nın istifasına karar verilmesinin ardından kendisinden sonra kurulacak hükümetle ilgili Sultan Vahideddin'e bazı görüşler sunmuştu. Vahideddin ile yaptığı görüşmede kendisinden sonra Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurmasını ve kabineye de Ali Fethi, Cavid ve Rauf Beylerin alınmasını özellikle istemişti. Hükümetin kuruluş sürecinde birtakım ayrılıkçı görüşler meydana gelse de, kısa süre sonra Ahmet İzzet Paşa hükümetini teşkil etmiş, İttihat ve Terakki'nin isteklerini de göz önünde bulundurmak istediğinden Rauf Bey'i de yanına danışman olarak seçmişti. Osmanlı Devleti'nin mütareke girişimleri Talat Paşa döneminde başlamış, ancak mütareke cevapları gelmeden istifa etmiş, kendisinden sonra gelen Ahmet İzzet Paşa bu duruma hız vermiştir. Mütareke girişimleri kısa sürede sonuç vermiş, mütareke yapılması konusunda İngiliz hükümeti tarafından kendisine yetki verilen Carlthorpe, Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta mütarekeye Türk delegelerin gönderilmesini istemiş, böylece Osmanlılar için de mütareke süreci başlamıştır⁶¹.

27 Ekim'de başlayan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmadan önceki taslağında en önemli konulardan birini de Kafkasya ve Ermeni meselesi oluşturuyordu. 1918 yılının ilkbaharında 3. Ordunun 1878 sınırlarına ulaşması İngiltere'yi tedirgin etmiş, harekâtın devamında Türklerin Hazar kıyılarına ulaşması, İngilizler tarafından Enver Paşa'nın Pan-Turanizm'i gerçekleştirme arzusunda olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Osmanlı Ordusu'nun Bakü'ye

⁶⁰ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.27-29.

⁶¹ Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.31-45.

ulaşarak İran'ın konumunu tehdit etmesi bölgede çıkarları olan İngilizleri tehdit etmişti. Bu sebeplerden İngiltere, Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve İran'da ele geçirdiği üstünlüğü ortadan kaldırmak amacıyla bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Söz konusu tedbirler olarak Arnold Toynbee'nin önerileri şu şekildedir:

- İstanbul'da oluşturulacak yeni hükümete Rus ve İran topraklarını tamamen boşaltmayı kabul ettirmek,
- Türk askerlerinin Azerbaycan vatandaşlığına geçmelerini yasaklamak,
- Boğazların açılmasına bağlı olarak İstanbul ve Kafkasya arasındaki irtibat hatlarının denetiminin İngiltere'ye verilmesini kabul ettirmek⁶².

Mütareke'nin 11. Maddesine göre İngiliz siyasi ve askeri makamları, Osmanlı ordusunun Kafkasya'da ilerlemesinden ve Turan devletinin kurulmasından korkuyorlardı. Bu sebeple de Türklerin burada ileride söz sahibi olmasını engellemek amacıyla mütareke öncesi hazırlanan taslakta Osmanlı ordusundan bütün Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'ın boşaltılması ve 1878 sınırına çekilmeleri şartını öne sürmüşlerdir. Güney Kafkasya meselesinde Rauf Bey bu bölgeyi iki kısma ayırmış, Brest-Litowsk Antlaşması gereğince kendilerine bırakılan Elviye-i Selase dışında kalan bölgenin kendilerine ait olmadığını ve hatta Bakü'ye kadar ilerlemelerinin bölge halkının isteği üzerine olduğunu belirtmiştir. Elviye-i Selase'nin savaş tazminatı olarak Berlin Anlaşması'nda Rusya'ya bırakıldığını, Brest-Litowsk'da tekrar kendilerine iade edildiğini ve buranın boşaltılmasının bölge halkı açısından iyi sonuçlar doğurmayacağını öne süren Rauf Bey, bölgedeki anarşiden burada kurulacak yeni devletlerin kötü etkileneceğini belirtmiştir. Bu durumun da Rusya'nın işine yaramayacağını belirterek, Elviye-i Selase'nin boşaltılmasını içeren maddenin kaldırılmasını istemiştir. Müzakerelerden sonra maddenin son şekli şöyle ifade edilmiştir: *"İran'ın şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmaniye'nin derhal harbden evvelki hudud gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir."*⁶³.

⁶² Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.45.

⁶³ Ural, *a.g.e.*, s.48-49.

Anadolu Demiryollarını kendi idarelerine almayı uygun gören İtilaf Devletleri 15. Madde'ye bu demiryollarına Güney Kafkasya demiryollarını da eklediler. Bunun yanı sıra da Bakü ve Batum'un işgal edilmesi şartını da ileri sürmüşlerdir. Bu taleplere karşı Osmanlı delegeleri demiryollarının İtilaf Devletlerine bırakılması durumunda hükümetin iş yapamayacağını, terhis edilecek askerlerin memleketlerine gönderilmelerinde büyük sorunlar yaşanacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca Bakü Demiryollarının Osmanlı toprakları dâhilinde olmadığından teslim edilemeyeceğini, bu sebepten de Bakü'nün işgalinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Görüşmelerde Amiral Calthorpe maddenin olduğu gibi kalmasında ısrar ederek, "Ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi dikkat nazarına alınacaktır." cümlesinin eklenmesini de önermiştir. Ayrıca Bakü'nün işgali meselesinin Almanları Kafkasya'dan koparmak amacıyla konulduğunu belirtmiş ve madde üzerindeki görüşmeler de tamamlanmıştır⁶⁴.

7.1. İttihat ve Terakki'nin Son Kongresi ve İttihatçıların Yurtdışına Kaçması

İttihat ve Terakki Fırkası 1 Kasım 1918 tarihli son kongresinden önce; 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1916, 1917 olmak üzere tam sekiz kongre yapmıştır. Kongrelerin ilk dördü Selanik'te, sonrakiler de İstanbul'da yapılmıştır. Birinci Cihan Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanması İttihat ve Terakki Fırkası'nda da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiş, yöneticilerinin yurtdışına çıkmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası 1 Kasım 1918'de matem havası içinde İstanbul'da son kongresini toplamıştır. Kongreye Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'daki fırka üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan 120 kişi katılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin icraatlarından ve fırkanın içinde bulunduğu durumdan bahsetmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde geceli gündüzlü gayret ettiklerini, ancak başarı sağlayamadıklarını, harp sebebiyle su-i istimallerde bulunanların cezalandırılması konusunun harpten sonraya bırakılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Ermeni ve Rum tehcirlerinden de bahsetmiş, bu unsurlar hakkında; Türk ordusunu zor durumda bırakmaları sebebiyle önlem aldıklarını, hepsinin değil ancak bir kısmı hakkında önlem aldıklarını ancak su-i istimallerin meydana geldiğini ifade etmiştir. Talat Paşa yaptığı uzun konuşmasında ülkedeki durum sebebiyle İttihat ve Terakki'nin iktidar sahnesinden

⁶⁴ Ural, *a.g.e.*, s.50.

çekileceğini, idarecilerinin de mevkilerini terk etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Talat Paşa'nın istifasının ardından ise Fırka Reisliği'ne İsmail Canbolat Bey seçilmiştir⁶⁵.

İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışına çıkma meselesine gelecek olursak; son kongrenin devam ettiği sıralarda fırkanın önde gelenleri 1 / 2 Kasım 1918 gecesini bir Alman istimbodu ile yurtdışına çıkmışlardır. Aslında yurtdışına gitme fikri Talat Paşa'nın istifasından beri düşünülen bir şeydi. Yurtdışına çıkış gerekçeleri ise harbin getirdiği yenilgi ve halk arasında harp mesullerine karşı duyulan şiddetli öfkeydi. İtilaf Devletleri de İttihat ve Terakki yöneticilerini Ermeni ve Rum tehcirinden mesul tutuyorlardı. Firar olayından önce bu durum İttihatçılar arasında görüşülmüş, Talat, Enver, Bahaettin Şakir ve diğer birkaç kişinin memleketten çıkmaları gereği dile getirilmişti. Bu düşünce ilk başta Talat ve Enver Paşalar tarafından reddedilse de Kemal Bey, İtilaf Devletlerinin ülkeyi işgal edeceğini ve tehcir edilen unsurların tekrar gelip kendilerine hakaret edeceklerini ve taşkınlıklar yapacağını söyleyerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Görüşmelerden sonra Talat Paşa gitmeye ikna olmuş, ancak önce bir kongre toplanarak her şeyi açıklayacağını söylemiştir. Varılan karara göre öncelikle Talat, Enver ve Cemal Paşalar olmak şartıyla Bahaettin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Resuhi Beyler memleketten gideceklerdi. Talat Paşa'nın niyeti Berlin'e gitmek, Enver Paşa'nın niyeti ise hazırladığı çete ile Kafkasya'ya gitmekti. Kafkasya bölgesinde kardeşi Nuri Paşa ile birleşerek mücadeleyi buradan sürdürmek istemiş, ancak o da diğerleri gibi ikna edilerek onlarla birlikte yola çıkmıştır⁶⁶.

7.2. İttihat ve Terakki Döneminin Sona Ermesi: İzmir Suikastı Davası

İstiklal Savaşı'nın ardından bazı İttihatçılar yurda geri dönmüşlerdir. Hatta bunlardan savaş boyunca İsviçre ve Fransa'da kalan Cavit Bey, Düyun-u Umumiye'ye Dayınlar Vekili seçilmiş, Kara Kemal Bey ise yeniden şirketlerinin başına geçmiştir. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ise Trabzon Valisi olmuş sonrasında ise İzmit Mebusu seçilmiştir. Eski İttihatçılar kamu hayatından uzak kalmamışlar, hatta içlerinden bir grup Halk Fırkası'nın "9 Umde" sine karşılık 9 maddelik bir program taslağı hazırlamışlardır⁶⁷.

⁶⁵ Kocaoğlu, a.g.e. , s.61-66.

⁶⁶ Kocaoğlu, a.g.e. , s.70-72.

⁶⁷ Tunaya, a.g.e. , s.707.

1924 yılına gelindiğinde TBMM’de ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni kurulan fırkada Kazım Karabekir, Rauf Bey, Dr. Adnan Beyler gibi isimlerle eski İttihatçılar ile 2.grup üyeleri bulunuyordu. Fırkanın örgütlenmesinde de İttihatçıların rolü vardır. Ancak Şeyh Said isyanının baş göstermesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, ardından kurulan İstiklal Mahkemeleri duruma el koyarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve muhalefet susturulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ancak Meclis’teki gergin hava bir türlü gitmemiştir. 16 Haziran 1926 sabahı duyulan bir haberle memleketteki gerginlik daha da artmış, İttihatçılar için sonun başlangıcını oluşturmuştur. İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’ya suikast teşebbüsünde bulunulmuş, bunu tertip edenler de tutuklanmıştır. İstiklal Mahkemeleri derhal İzmir’e gelmiş, konuyla ilgili çalışmalarına başlamıştır⁶⁸.

Kurulan İstiklal Mahkemesi’nde İttihatçılar da yargılanmış, konuyla ilgili özellikle Maarif Nazırı Şükrü Bey ile eski İaşe Nazırı Kara Kemal üzerinde durulmuştur. Yargılama suikast girişimi konusuyla başlamış, İttihatçıların 1908-1918 arası politikalarının hesabı sorularak devam etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde gazetecilerin öldürülmesinden Şükrü Bey sorumlu tutulmuş, I. Dünya Savaşı’na girilmesinin sebebi de İttihatçılar olarak görülmüş ve “İttihatçılar bu mağlubiyetle iftihar edebilir mi?” diye sorulmuştur⁶⁹.

İzmir Suikastı yargılamaları kapsamında Ankara’da kurulan İstiklal Mahkemesi 45 İttihatçı ile Terakkiperver üyelerini 30 gün boyunca sorgulamış, sorgulamalar 31 Ağustos’ta sona ermiştir. Bu yargılama Halk Fırkası basınında “İttihat ve Terakki belasından kurtuluş” olarak nitelendirilmiş, bir çeşit “tasfiye” olarak görülmüştür. Mahkeme İttihat ve Terakki’nin 1926 senesinde suçlu ve sorumluların başları olarak Kara Kemal ve Cavit Beyler üzerinde durmuştur. Mahkeme heyetine göre Cavit Bey, suikast girişiminin de ötesinde “her ne pahasına olursa olsun” İttihat ve Terakki’yi ihya etmiş” bir grubun başında sayılmıştır⁷⁰.

Mahkeme İzmir Suikastı davası kapsamında Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, Hilmi Bey ve Nail Beyi birinci derecede sorumlu bularak idama mahkûm etmiştir. Cezalar, kararların verildiğin 26 Ağustos Perşembe günü saat 23.00’da infaz edilmiştir. İkinci derecede suçlu olarak görülen Rauf, Rahmi, Vehbi,

⁶⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.709-710.

⁶⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.711.

⁷⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s.714-716.

Hüsnü, İbrahim Ethem Beyler de, Ceza Kanunu'nun 58. Madde gereğince onar yıl kalebentliğe mahkûm edilmişlerdir. Daha başka cezalar da verilmiştir. Hakkında verilen idam kararından sonra kaçan Kara Kemal yakalanacağı sırada intihar etmiştir. Son olarak yurt dışına kaçmaya çalışırken yakalanan ve Ankara'ya getirilen Abdülkadir Bey, 31 Ağustos günü yeniden yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gece saat 23.00'da idam edilmiştir. Bu infazlara karşın yargılananların büyük kısmı beraat etmiş ve hemen serbest bırakılmışlardır. Böylece Cumhuriyetin ilanından tam 3 yıl sonra İttihatçılar defteri kapanmıştır⁷¹.

Sonuç

Türk Demokrasi tarihine bakıldığında İttihat ve Terakki'li yıllar önemli bir süreci teşkil eder. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde devleti kurtarmak isteyen iyi eğitilmiş gençlerin bir araya gelmesiyle oluşturdukları "Jöntürk" hareketi kısa zamanda yayılarak ülkede etkin olmuş, özellikle de 1913 - 1918 yılları arasında uyguladıkları ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel politikalarla ülkede söz sahibi olmuşlardır.

1914 yılına gelindiğinde Dünya tarihi açısından oldukça önemli olan Birinci Dünya Savaşı'na kendi verdiği karar üzere dâhil olan İttihat ve Terakki, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecindeki yapılanmasına da imzasını atmıştır. İttihat ve Terakki yöneticilerinden Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak atanması ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmesiyle başlayan Kafkasya politikası, bölgede gerçekleşen Sarıkamış Harekâtı'nın olumsuzlukla sonuçlanması üzerine, başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki liderlerinin savaşa girme suçlusu olarak görülmelerine neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesiyle imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'nda Osmanlı Devleti adına görüşmeleri İttihat ve Terakki yöneticilerinden Talat Paşa yürütmüştür. Diğer yandan savaş yıllarında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa bu mesele için kardeşi Nuri Paşa'yı görevlendirmiş ve Azerbaycan'da Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup çıkması üzerine yaşanan tüm olumsuzluklardan İttihat ve Terakki sorumlu tutulmuş, bunun bir sonucu

⁷¹ Tunaya, *a.g.e.*, s.719-720.

olarak da Talat Paşa'dan bulunduğu görevden istifası istenmiştir. Ardından İttihat ve Terakki üyeleri Kasım 1918'de yurtdışına kaçarak gittikleri yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak İstiklal Savaşı'nın ardından yurda dönen bazı İttihatçılar Türk siyasetinde yer almaya başlamışlar, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda kendilerini göstermişlerdir. Bu yeni dönem onlar için bambaşka bir süreci beraberinde getirmiştir. Lazistan Mebusu Ziya Hürşit Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast girişimiyle bazı İttihatçılar İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak idam edilmişler, bazıları ise siyasi hayatın dışında bırakılarak tasfiye edilmişlerdir. Böylece İttihatçıların devri tamamen kapanmıştır.

BIBLIOGRAPHY

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BOA, HSD. AFT. 6-29, 11.04.1335.
BOA, DH. ŞFR. 475-35, R-30-03-1331.
BOA, DH. ŞFR. 455-81, R - 13-10-1330.
BOA, HR. SYS.2881-6, M-08-10-1915
BOA, İ. DUİT, 8-92, 05-02-1332.
M.A.Z.C., Dönem:3, İçtima:10, 22 Teşrinisani 1332 (1916)
M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 4 Mart 1918
M.M.Z.C., Devre:3, Cilt:1, İçtima:1, 22 Eylül 1915

Kitap ve Makaleler

- AKSUN, Ziya Nur, **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008,
AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998,
ASLAN, Ahmet, "Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010,
BAL, Halil, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkler ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 2004, s.25-51.
Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, Temel Yayınları, İstanbul 2006
ÇOLAK, Mustafa, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006,
DENİZ, Taşkın, **Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2014
DİKKAYA, Mehmet, **Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta Yayınları, İstanbul 2009
EKSİK, Betül, "Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Sivas 2018.
ERICKSON, Edward J., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)**, Çeviren: Sare Levin Atalay, cilt: IV, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
GÖKBAYIR, Satılmış, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3 (1), s.61-96.
GÜNEŞ, Gönül, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s.101-130.

- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Hasan Babacan, **Mehmet Talat Paşa 1874-1921**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005,
- IADIGAROV, Emin, "Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2017,
- KOCABAŞ, Süleyman, **Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.
- KÖSOĞLU, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013
- Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov, **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu**, Atatürk Üniversitesi Ortadoğu ve Ortaasya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erzurum 2012,
- MUSTAFAYEV, Beşir, "Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:30, s.17-40
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015
- TURLYBEK, Aslan, "Enver Paşa 1918 - 1922", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2013.
- TÜRK, Muzaffer, "Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", **Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018,
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul 2015,
- URAL, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- YILMAZ, Reha, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt:3, sayı:6, 2008, s.137-160.

EKLER

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Etkili Üç İttihatçı: Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa

Enver Paşa Kafkas Cephesi'nde Alman Subayları ile Birlikte

Brest-Litovsk Görüşmelerine Giden Talat Paşa ve Osmanlı Heyeti

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 505-508.

Geliş Tarihi: 22 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Kitap Tanıtımı/Book Review

Kemal Arı, *Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)* [Τα δάκρυα του Μανώλη (Η Ανταλλαγή και ο Κιρκιντζές)], Εκδοτικός Οίκος Kitapana, İzmir 2018, σσ. 360.

Πασχάλης Βαλσαμίδης (Paschalis VALSAMİDİS)*

Ο Κεμάλ Αρή είναι καθηγητής του Πανεπιστημίου της 9ης Σεπτεμβρίου της Σμύρνης. Γεννήθηκε στην Σαμσουντα το 1965. Αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αγκύρας. Συνέχισε τις μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της 9ης Σεπτεμβρίου της Σμύρνης. Είναι ο πρώτος στην Τουρκία που ασχολήθηκε με την Ανταλλαγή των Πληθυσμών, που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, το 1923. Επίσης ασχολείται με την τουρκική ναυτιλία και του θαλάσσιου εμπορίου, με τη σύγχρονη ιστορία της Σμύρνης και με την κοινωνική ιστορία της Τουρκίας. Είναι ειδικός σε βιογραφίες και γνωρίζει την οθωμανική παλαιογραφία. Έχει γράψει είκοσι πέντε βιβλία, επιστημονικά άρθρα, έλαβε μέρος με εισηγήσεις σε συνέδρια, έχει δώσει διαλέξεις στην Τουρκία και στο εξωτερικό και είναι γνωστός στο διεθνή επιστημονικό χώρο.

Ο συγγραφέας τελευταία καταπάστηκε με τον Μανώλη Αζιώτη (1894-1980) και με το χωριό Κιρκιντζέ. Πρόκειται για ένα πανέμορφο χωριό του Αϊδινίου της Μικράς Ασίας, με ιδιαίτερη τουριστική σημασία, το οποίο με το

* Επίκουρος Καθηγητής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. (Dr. Öğr. Üyesi Pashalis Valsamidis Trakya Dimokritos Üniversitesi Yunanistan), pvalsamidis@yahoo.gr, ORCID ID: 0000-0001-9091-8322.

πέρασμα του χρόνου από τους κατοίκους έφτασε στο σημείο να λέγεται Çirkince (ασχημούλης). Η ονομασία αυτή δεν άρεσε στα μετέπειτα χρόνια τους κατοίκους. Την περίοδο που ήταν νομάρχης Σμύρνης ο Kazım Dirik (1881-1941) το 1927 μετονομάστηκε σε Şirince (ευχάριστο). Πριν την υποχρεωτική Ανταλλαγή των Πληθυσμών κατοικούνταν από τουρκόφωνους Ρωμιούς. Στη θέση τους εγκαταστάθηκαν Τούρκοι πρόσφυγες από την Ελλάδα. Λειτουργούσαν δύο εκκλησίες του αγίου Ιωάννου, η οποία κτίστηκε το 1805 και στον αυλόγυρό της υπήρχε το αρρεναγωγείο με το νηπιαγωγείο, και του αγίου Δημητρίου, που κτίστηκε το 1849, στην οποία διπλα βρισκόταν το παρθεναγωγείο. Σε αυτό το χωριό γεννήθηκε ο Μανώλης Αξιώτης το 1894, ο οποίος έζησε τη Μικρασιατική καταστροφή, όπως περιγράφει η Διδώ Σωτηρίου στο βιβλίο της «Ματωμένα χρώματα» (1962). Ο Μανώλης κατόρθωσε να επιζήσει και να έρθει πρόσφυγας στην Ελλάδα μετά από πολλές περιπέτειες. Εργάστηκε σκληρά για να ζήσει ο ίδιος και η οικογένειά του. Υπέστη διώξεις από τη δικτατορία του Μεταξά. Αγωνίστηκε την περίοδο της Κατοχής εντεταγμένος στο Ε.Α.Μ. και μετά συνελήφθηκε και εξορίστηκε στην Ικαρία. Έγραψε τα βιβλία «Μπερδεμένο κουβάρι» (1965) και «Ενωμένα Βαλκάνια» (1976).

Ο Κεμάλ Αρή το 1984, όταν ήταν φοιτητής, διάβασε το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου «Ματωμένα χρώματα», που μεταφράστηκε στην τουρκική γλώσσα (1970) με τίτλο «Benden selam söyle Anadolu'ya» (Πες χαιρετίσματα στη Μικρά Ασία απόμενα) και του άρεσε πολύ. Προβληματίστηκε για τα γεγονότα που διάβασε και αναρωτήθηκε γιατί όλα αυτά συνέβησαν στον τόπο αυτό, ενώ οι άνθρωποι ζούσαν ειρηνικά.

Μετά από πολλά χρόνια επισκέφτηκε τυχαία το Şirince και κάθισε να γευματίσει σε ένα εστιατόριο, το οποίο σήμερα έχει κλείσει. Είδε σε ένα σημείο του τοίχου του εστιατορίου παλαιές φωτογραφίες, οι οποίες κίνησαν το ενδιαφέρον του. Ποιος είναι αυτός στις φωτογραφίες; Ρώτησε τον ιδιοκτήτη. Τον είπε είναι ο Μανώλης Αξιώτης. Ο κεντρικός ήρωας του βιβλίου της Διδώς Σωτηρίου «Ματωμένα Χρώματα»; Απάντησε ναι. Πως βρέθηκαν αυτές οι φωτογραφίες εδώ; Είπε τον φιλοξενήσαμε στο σπίτι μας και αλληλογραφούσαμε μαζί του στις αρχές τις δεκαετίας του 1970. Ο Κεμάλ έμεινε άφωνος. Ενθουσιάστηκε και ξεκίνησε να μελετά τον Μανώλη Αξιώτη. Έγινε τακτικός επισκέπτης του χωριού. Ακόμα μελέτησε το χωριό, την αλληλογραφία της οικογένειας με τον Μανώλη Αξιώτη και έγραψε το ανά χειρας μυθιστόρημα.

Στο μυθιστόρημα κεντρικός πρωταγωνιστής είναι ο Μανώλης Αξιώτης. Μυθιστοριογραφείται η επίσκεψή του στην γενέτειρά του και η φιλοξενία από την οικογένεια που μένει στο πατρικό του σπίτι.

Συνοπτικά έχει ως εξής: τα χρόνια περνούν, ο Μανώλης έχει γεράσει, δεν αντέχει τη νοσταλγία της πατρίδας του. Θέλει πολύ να την επισκεφτεί πριν πεθάνει. Γνωρίζει την τουρκική γλώσσα, ξέρει ότι στην Τουρκία έχει αλλάξει η γραφή. Για να μπορέσει να επικοινωνήσει με τον ιδιοκτήτη της πατρικής του οικίας μαθαίνει το λατινικό αλφάβητο. Το 1970 γράφει ένα γράμμα στον πρόεδρο της κοινότητας του Κιρκιντζέ και τον παρακαλεί να τον φέρει σε επικοινωνία με την οικογένεια που μένει στο πατρικό του σπίτι. Στο σπίτι των γονέων του μένει ο πρόσφυγας από την Δράμα Μεχμέτ Αλή Νταγκλή με τους γιούς του. Ο πρόεδρος της κοινότητας παραδίνει το γράμμα στον μικρό γιο του Ερντέμ Νταγκλή, ο οποίος αρχίζει να αλληλογραφεί με τον Μανώλη Αξιώτη. Η χαρά του Μανώλη είναι απεριγράπτη όταν έλαβε το πρώτο γράμμα. Συνεχίζουν να αλληλογραφούν και αναπτύσσεται μεταξύ τους μία φιλική σχέση. Γράφει ιστορίες από τη ζωή του, ρωτάει για το σπίτι του σε τι κατάσταση βρίσκεται και για το Κιρκιντζέ. Την περίοδο εκείνη οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις λόγω του Κυπριακού είναι σε ένταση και δεν επικρατεί καλό κλίμα. Ο Μανώλης δεν αντέχει τη νοσταλγία της πατρίδας του και μία μέρα του 1973 χωρίς να ενημερώσει τον Ερντέμ έρχεται στο Κιρκιντζέ. Πηγαίνει στο καφενείο της πλατείας και αναζητά τον Ερντέμ. Κάποιος ενημερώνει τον Ερντέμ και έρχεται στο καφενείο. Συναντά έναν άγνωστο συμπαθητικό ηλικιωμένο περίπου 80 ετών. Γνωρίζονται από κοντά, αγκαλιάζονται και τον φιλοξενεί στο σπίτι του. Γίνεται αγαπητός στην οικογένειά του, διηγείται γεγονότα που έζησε στο χωριό που γεννήθηκε και από την ζωή του. Περιηγείται το χωριό με σιωπή, παρατηρεί τις αλλαγές που έγιναν και κάνει σχόλια. Συγκινείται πολύ που μετά από χρόνια βρίσκεται μόνος του στη γενέτειρά του και στο σπίτι του. Μία μέρα ζητάει να τον αφήσουν μόνο κάτω από την καρδιά και κλαίει ασταμάτητα. Μία άλλη μέρα σηκώνεται και με το μπαστούνι του ψάχνει το έδαφος. Τον ρωτούν τι ψάχνει. Λέει την προίκα της αδελφής του Σοφίας που έθαψαν οι δικοί του, όταν έφυγαν, μέσα σε ένα σεντούκι. Υποδεικνύει το σημείο και σκάβουν. Βγάζουν το σεντούκι και το ανοίγουν. Βλέπουν ότι είναι άδειο. Συζητούν μεταξύ τους και υποθέτουν ότι πριν εγκατασταθούν οι πρόσφυγες οι κυνηγοί θα το εντόπισαν και θα πήραν από μέσα την προίκα. Ο Μανώλης γυρνάει και λέει στον Μεχμέτ Αλή Νταγκλή: γείτονα τι είναι αυτά που πάθαμε, χάσαμε τα πάντα, μα τα πάντα... τουλάχιστον από την προίκα της αδελφής μου να έμενε κάτι πολύ μικρό να την θυμάμαι. Ας σημειωθεί ότι η Διδώ Σωτηρίου στο μυθιστόρημα

«Ματωμένα χώματα» κάπως παρόμοια κλείνει: «Αντάρτη του Κιόρ Μεμέτ χαιρέτα μου τη γη που μάς γέννησε, Σελάμ Σοϊλέ... Ας μη μας κρατάει κακία που την ποτίσαμε μ' αίμα. Κάχρ ολσούν σεμπέπ ολανλάρ! Ανάθεμα στους αίτιους!».

Ο Κεμάλ Αρή περιγράφει τα γεγονότα, που είναι αληθινά, εκτός από δύο πρόσωπα, που δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα, με ωραίο και ευχάριστο τρόπο. Δηγείται συγκινητικές στιγμές από την επίσκεψη του Μανώλη Αξιώτη. Εξιστορεί στον Τούρκο αναγνώστη την Ανταλλαγή των Πληθυσμών με τη γλώσσα ενός μυθιστορήματος. Παρουσιάζει το Κιρκιντζέ (Şirince), τους ανθρώπους, τα σπίτια, τους στενούς δρόμους ακόμη και τις ξύλινες γέφυρες. Υπενθυμίζει το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου «Ματωμένα χώματα», στο οποίο είναι κεντρικός ήρωας και πρωταγωνιστής ο Μανώλης Αξιώτης.

Τέλος, ο συνάδελφος Κεμάλ Αρή, ο οποίος ασχολείται ιδιαίτερα με την Ανταλλαγή των Πληθυσμών και τους πρόσφυγες αξίζει πολλά θερμά συγχαρητήρια για το ωραίο και καλογραμμένο με ευχάριστη γλώσσα μυθιστόρημά του. Ακόμα τον ευχαριστούμε που αφιέρωσε από τον πολύτιμο χρόνο του να παρουσιάσει στην Τουρκία το δράμα ενός Ρωμιού Μικρασιάτη. Ευχής έργον και επιθυμία όπως είναι και του ίδιου να μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 509-516.

Geliş Tarihi: 13 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Kitap Tanıtımı/Book Review

Bilal Kaymakçoğlu, İvriz Köy Enstitüsü Anılarım, Ürün Yayınları, Ankara, 2017, 167 sayfa, ISBN 605-9712-68-1.

Yenal ÜNAL*

Köy Enstitüleri, köy çocuklarının öğretmen olarak yetiştirilmesi ve yine köylere öğretmen olarak atanması amacıyla açılmış olan, kendi devri göz önüne alındığında son derece gelişmiş çağdaş eğitim kurumlarıdır. 1940 ve 1954 yılları arasında aktif olarak hizmet vermiş olan bu müesseseler Türk kırsal kesiminin ayağa kaldırılmasında aktif bir rol üstlenmiştir. Bu okulların sunmuş olduğu yüksek disiplinli eğitim ve öğretim faaliyetlerinden geçen birçok köylü çocuğu hem iş imkânı elde etmiş hem de kazanmış olduğu bu donanıyla hizmet ettiği köy okullarında adeta bir aydınlanma neferi olarak hizmet vermiştir.

Cumhuriyetin kurulmasını müteakip ülkenin hemen her alanda kalkındırılabilmesi adına önemli hamlelerin gerçekleştirildiği bilinen bir gerçektir. Çünkü cumhuriyet ülkede hemen her alanda yaşanan geri kalmışlıkla ciddi bir savaş içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti'nden devralınan nüfusun yaklaşık % 85'lik bölümü köylerde yaşamaktadır ki bu köylerin çok büyük bir bölümünde de okul bulunmuyordu. Okulu bulunan az sayıdaki köye, kentlerden bulunup gönderilen belirli sayıdaki öğretmen de, köylerde tutunamamış ve başarılı olamamıştır.

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yenalunal@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-4043-8424.

Bilindiği üzere köy insanının eğitim gereksinmesi sadece okur-yazarlık hususuyla sınırlı değildir. Hastalıklarla mücadele, tarım üretiminin modern yöntemlerle desteklenmesi ve köylünün günlük ve dönemlik bazı sorunlarının çözümü hususunda bir iradenin ortaya koyulması gerekmektedir. Milli Mücadele'nin ağır yükünü çeken köylülerin, cumhuriyetin faziletlerinin de tam olarak farkına varmaları diğer bir ifadeyle ülke yönetiminde söz sahibi olabilmeleri ve sahip oldukları haklardan yararlanabilmeleri hususu Cumhuriyetin temel felsefelerinden biri olmuştur. Bu nedenle köylünün dilinden birebir anlayacak ve bir aydın donanımıyla yine onları aydınlatacak yeni bir insan sınıfına ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu aydın sınıfı köylünün içinden çıkmıştır.

Yukarıda ifade edilen gereksinimi çok erkenden anlayan ve bir köylü çocuğu olan eğitimci İsmail Hakkı Tonguç Bey, Köy Enstitüsü sisteminin hem kuramcısı hem de kurucusu olmuştur. Onu, Atatürk'ün eski kurmaylarından Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan göreve getirmiştir. Sonraki Bakan Hasan Ali Yücel de onun bu girişimlerine sahip çıkmıştır. Saffet Arıkan, döneminde İsmail Hakkı Tonguç Bey, İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. İsmail Hakkı Tonguç, önce ciddi bir köy incelemesi yaparak rakamları ve eski yapıları değerlendirmiş, 20 yıllık bir plan taslağı hazırlamıştır. Bu plana göre 1954 yılına kadar öğretmen, koruyucu, tarım teknisyeni ve sağlık hizmetleri ulaşmamış köy kalmayacaktır. Fakat bu planı gerçekleştirmek için adına köy enstitüsü denilen kurumların ihdası gerçekleştirilecektir. Bunun için de her şeyden önce, açılacak enstitülere okuryazar köy çocuğu ve öğrenci bulmak gerekecektir. Tonguç, klasik eğitimcilerin direnişlerine karşın ilk olarak askerliğini yapmış okuryazar gençlerden seçtiği bir grubu, "eğitmen" sanıyla köylerde "geçici öğretmen" sıfatıyla görevlendirmek amacıyla, 1936 yılında Eskişehir'in Çifteler Çiftliği'nde dört aylık bir kurs açtırmıştır. Kursların başarılı olması üzerine kısa süre içinde ülkenin başka yerlerinde de kurslar açılarak çoğaltılmıştır. Eğitim adayları, açılacak köy enstitülerinin ilk binalarını da yapmışlardır. Bu ilk uygulamadan olumlu sonuç alınınca, 11 Haziran 1937'de çıkartılan "Köy Eğitimcileri Kanunu" ile eğitimciye yasal işlerlik kazandırılmıştır. Fakat zamanla eğitimciler ile köylerde ilköğretim düzeyinde bir öğretimin sürdürülemediği düşünülerek 3704 sayılı yasa ile "Köy Öğretmen Okulları"nın açılması öngörülmüştür. Köy eğitimcileri ve köy öğretmen okullarının başarılı olması, artık eğitimde nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. İsmet İnönü, Atatürk'ün başlattığı eğitim seferberliğinin devam edeceğini ve köylerde eğitimin aksamayacağını çeşitli konuşmalarında dile getirmiştir. İsmet İnönü'nün

Cumhurbaşkanı seçilmesinden bir buçuk ay sonra, Celal Bayar kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olan Saffet Arıkan'ın sağlık nedenlerinden dolayı bakanlıktan ayrılması üzerine yerine 28 Aralık 1938'de Hasan Ali Yücel atanmıştır. Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç'a başladığı işleri birlikte sürdürmelerini rica etmiş ve Tonguç da İlköğretim Genel Müdürü olarak Hasan Ali Yücel'in yanında yer almıştır. Sistem üzerinde anlaşılan Bakan Yücel ile Genel Müdür Tonguç, Cumhurbaşkanı İnönü'nün de desteğini alarak başlatılan çalışmaları hızlandırmışlardır. Nitekim 17 Nisan 1940 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 3803 sayılı "*Köy Enstitüleri Kanunu*" ile Köy Enstitüleri açılmıştır. 1941'de, 4274 sayılı yasa ile de köylerde çalışacak sağlık memuru ve ebelerin bu okullarda yetiştirilmelerine karar verilmiştir.¹

Bu kanun kapsamında 1940 yılında 14 okul kurulmuştur. Bunlar: İzmir-Kızılcıllu, Eskişehir-Çifteler, Kırklareli-Kepirtepe, Kastamonu-Gölköy, Malatya-Akçadağ, Antalya-Aksu, Samsun-Akpınar, Adapazarı-Arifiye, Trabzon-Beşikdüzü, Kars-Cılavuz, Adana-Düziçi, Isparta-Gönen, Balıkesir-Savaştepe, Kayseri-Pazarören'dir. 1941 yılında Ankara-Hasanoğlan ve Konya-İvriz'de 2 okul, 1942 yılında Sivas-Pamukpınar ve Erzurum-Pulur'da 2 okul, 1944 yılında Diyarbakır Ergani-Dicle ve Aydın-Ortaklar'da 2 okul ve 1948 yılında Van-Erciş'te 1 okul kurularak sayıları 1948 yılında 21'e ulaştırılmıştır.

Bu okullardan biri olan ve 1941 yılında açılmış bulunan Konya Ereğli İvriz Köy Enstitüsü, başta Konya yöresi olmak üzere çevre illerden gelen birçok öğrencinin eğitim ve öğretim imkânı yakaladığı kurumlarından biri olmuştur. Üzerine inceleme yazısı kaleme aldığımız "*İvriz Köy Enstitüsü Anılarım*" başlıklı eserin yazarın Bilal Kaymakçioğlu da adı geçen bu enstitüde öğrenim görmüştür. Yıllar sonra yaşadıklarını oldukça kıvrak bir dille okuyucu ile buluşturan yazarın fevkalade önemli bazı bilgileri yok olmaktan kurtardığını bu noktada ifade etmeliyiz. Araştırmamız kapsamında bu eser genel hatlarıyla incelenmiş olup yine eserin içeriği hakkında çeşitli değerlendirmeler ortaya koyulmuştur.

Adı geçen eser toplam 167 sayfadan müteşekkildir. Eserde içindekiler bölümü yer almamaktadır. Kitabın başında yazarın okuyucuyu tatmin edici nitelikte bir özgeçmişine yer verilmiştir. Akabinde yazarın anıları için yazmış olduğu önsöz yer almıştır. Erdal Atıcı tarafından kaleme alınan "*Bir Öğretmen*

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Karakuş, *100 Soruda Köy Enstitüleri*, Sistem Ofset, Ankara, 2014, s. 23-28.

Destanı" takdim yazısından sonra "*İvriz Köy Enstitüsü Anılarım*" başlıklı bölümden itibaren muhtelif alt başlıklar altında yazar anılarını okuyucuyla paylaşmıştır. Bu kapsamda ilkokul öğretmeninin vasıtasıyla enstitüye nasıl önerildiği, yokluk içindeki bir ailenin Karaman'dan Ereğli'ye kayıt olmak için yapmış olduğu seyahati, bu seyahatin gelişi ve gidişi sırasında yaşanan müşkülâtlar, yazarın beş yıl boyunca yaşadığı öğrenim tecrübeleri ve sonunda öğretmen olarak mesleki hayatına başlaması gibi konular oldukça akıcı bir üslupla okuyucu ile buluşturulmuştur. Kitabın sonunda içerikte verilen bilgileri aydınlatıcı nitelikte bazı fotoğraflara ve belgelere yer verilmiştir.

Eserin yazarı Bilal Kaymakçıoğlu, 12 Mayıs 1931 tarihinde Karaman'ın Taşkale (Kızıllar) köyünde dünyaya gelmiştir. İlkokulu kendi köyünde ikmal etmiş ve ilkokul öğretmeninin gayretiyle 12 Mayıs 1946 tarihinde İvriz Köy Enstitüsü'ne girmiştir. Bu okulda 21 Haziran 1951 tarihinde mezun olarak öğretmen olmuştur. 30 Eylül 1951 tarihinde Konya Ereğli Berendi Köyü'ne tayin olmuş ve bu köyde üç yıl görev yapmıştır. Akabinde 15 Ekim 1954 tarihinde kendi köyü olan Karaman'ın Taşkale Köyü'ne tayin olmuştur. Bu köyde 12 yılda toplam 80 öğrencisini İvriz Öğretmen Okulu'na göndermiş ve onların öğretmen olmalarına katkı sağlamıştır. 15 Ekim 1966'da Karaman'ın Mümine Hatun İlkokulu'na ve 15 Ekim 1976'da İstiklal Okulu'na nakil olmuştur. 8 Eylül 1986 tarihinde Selçuk Üniversitesi Niğde Eğitim Yüksek Okulu'nu bitirmiştir. 15 Ekim 1991 tarihinde İstiklal İlkokulundan emekli olmuştur.

Kaymakçıoğlu'nun eserinde ilkokul yıllarından başlayıp öğretmen olarak atanmasına kadar olan sürece ilişkin birçok alt başlık bulunmaktadır. Konu kapsamında bu başlıklar altında yazar o döneme ilişkin olarak yaşadığı hayat tecrübelerini kaleme almıştır. Bununla birlikte eserin özellikle "*İlk Mektup*"² başlıklı bölümünde verilen bilgiler bu bölüme kadar verilen bilgilerin bir özeti konumunda olduğu gibi 1946 yılı Türkiye kırsal kesiminin panoramasını sunması açısından da değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Bilal Kaymakçıoğlu'nun babası Abdurrahman Bey bir İstiklal Harbi kahramanıdır. Milli Mücadele yıllarında beş yıl cephede bulunmuştur. Savaşın nihayetinde köyüne dönmüştür. Oğlu Bilal'i, İvriz Köy Enstitüsü'ne kayıt ettirdikten sonra memleketine dönen ve bu dönüş sürecinde yaşadıklarını bir mektupla oğluna anlatan Abdurrahman Bey, aslında oğlunun okuluna sıkı sıkıya sarılabilmesi adına bu mektubu kaleme almıştır. Ancak farkında olmadan 1940'lı yılların

² Bilal Kaymakçıoğlu, *İvriz Köy Enstitüsü Anılarım*, Ürün Yayınları, Ankara, 2017, s. 67-74.

Türkiye'sinin sosyal ve ekonomik vaziyeti hakkında fevkalade mühim bir fotoğrafı da çekmiştir. Bu açıdan bakıldığından bu bölüm esere ciddi bir zenginlik katmaktadır. 1946 yılında yaşanan olaylar üzerine inşa edilen ve çok mühim bilgileri ihtiva eden bu mektupta şu bilgilere yer verilmiştir: "Ciğer Kşem Oğlum Bilal. Senden ayrırlalı beş gün olmasına rağmen seni çok özledim. Bu nedenle köye gitmeden zarf kğit alarak handa sana bu mektubu yazıyorum. Mektubu bitirince postaneye atıp, handa kalmadan bu gece köye gideceğim. Mektubumu sonuna kadar okuyunca, neden köye gitmeden yazdığımı anlayacaksın. Sen bunu anlayacak kadar akıllı ve zekisin. Oğlum Bilal, senden ayrıldıktan sonra Müdür Beyin yanına geldim. Kamyonu boşaltmışlar beni bekliyorlarmış. Müdür Bey 'geldin mi? Amca atla kamyonu sen o kadar yola yrmeyesin diye biraz bekledik' dedi. Kamyona bindim. Ereğli istasyonuna, kamyonu yk yüklenecek yere geldik. Kamyon durdu. Müdür Bey şoför mahallinden indi. 'Babacığım bugün vakit geçti. Daireler kapanmak üzere sen otele git. Bugün yat yarın sabah dokuzda adliyeye git. Noter işlerini Adliye Başkatibi yapar. Ona söyle. Belki ocuk yok diye yapmak istemeyebilir. Müdür Bey gönderdi. Birkaç güne kadar çocuğu gönderip senedi aldıracaklar de, senedi yaptır. İmza et git. Biz çocuğunu gönderir o da imza eder senedi aldırırız' dedi. Kamyondan indim. Doğruca seninle kaldığımız hana gittim. Handa yattım. Sabah kalktım. Saat dokuzda adliyeye vardım. Başkatibi gördüm. İvriz Köy Enstitüsü'nün müdürünün gönderdiğini ğrenci noter senedi yaptıracağımı birkaç güne kadar çocuğu gönderip senedi aldıracaklarını söyledim. Başkatip 'Amca benim iki saat duruşmam var. Saat on birde gel senedi yapalım. İster burada otur. İster on bire kadar gez gel' dedi. Saat on bire kadar Adliye etrafında dolaştım. On birde Başkatibin odasına vardım. Başkatip de duruşmadan çıkmış odasına gelmiş. Kapıyı vurdum içeriye girdim. Başkatip 'Gel amca' dedi. Senedi yaptı on beş liralık pul yapıştırdı. Bana imza ettirdi. On beş liraya verdim. Bana  buçuk lira kaldı. Başkatip 'İşin tamam gidebilirsin' dedi. Saat on ikiye gelmişti. Birde posta treni vardı. Trene yetişmem lazımdı. Adliyeden ıktım. Biraz hızlı yürüyerek istasyona geldim. Tren gelmesine çeyrek saat vardı. Biletler veriliyordu. Ben de sıraya girdim. Sıram gelince Karaman'a bir liraya bilet aldım. İki buçuk liram kalmıştı. Bileti parayı cüzdana koydum. Cüzdanı ceketin koyun cebine kattım. Treni beklemeye başladım. Saat birde posta treni geldi. İstasyon çok kalabalık idi. Tren fazla durmazdı. Onun için çabuk binmek gerekli idi. Tren fazla durmazdı. Onun için çabuk binmek gerekli idi. Millet Tren kapılarına koşuyordu. Bende koştum zor ktek bir kapıdan trene bindim. Tren de hareket düdüğünü çaldı. Birkaç kompartıman kapısını açtım. Kompartımanlar dolu idi. Bir kompartıman kapısını daha açtım. Kompartıman odaları altı kişilik idi. Kompartımanın bir tarafında üç kişi bir tarafında iki kişi vardı. Bir kişilik boş yer vardı. Selam verdim 'Boş yer var mı?' dedim. O boş yere 'Otur baba' dediler. İeridekilerin hepsi benden gençlerdi. Boş yere oturdum. Kapıyı kapadım. Biraz sonra kapı açıldı. Biletçi gelmişti. Elinde biletleri

delmek için bilet kontrol makası vardı. Biletler dedi. Benim yüzüme baktı diğer yolcuların biletleri Ereğli'ye gelmeden kontrol edilmişti ki hiçbiri bilet çıkarmadı. Elimi ceketin koyun cebine soktum. Aman yarabbi cebimde cüzdan yoktu. Trene kapıdan binerken cüzdanı cebimden yankesiciler çekmiş olacaktı. O heyecanla, elimi ceketin diğer koyun cebine soktum cüzdan yok. Ceketin dış ceplerine baktım. Ne yapacağımı şaşırđım. Pantolonun ceplerini aramaya başladım. Nasıl oldu da cüzdanı çaldırılmıştım. Cüzdan içindeki tren bileti ve iki buçuk liram çekilmişti. Biletçi 'Hadi baba seni bekliyorum' titrek yavaş bir sesle 'Bileti iki buçuk liram paramı cüzdanla beraber cebimden çekmişler.' dedim. Biletçi yüzüme baktı biraz yüksek sesle 'Yalan söylüyorsun. Sen bilet almadın kaçak bindin. Ya cezalı olarak benden bilet alırsın, ya da önümüzdeki Böğecik istasyonuna varınca seni trenden indiririm' dedi. 'Beyefendi ben asla yalan söylemem ben Karaman'ın Kızıllar (Taşkale) köyündenim. Köyüm Karaman'a 50 km uzaklıkta benim oğlum Ereğli İvriç Köy Enstitüsü'ne öğrenci olarak istediler. Perşembe sabahı köyümden oğlumla beraber yola çıktım. Akşam namazı Karaman'a geldik. Handa yattık hayvanımı hana bağladım. Cuma günü Maarif Memurluğuna gittik işlemleri tamamladık. Maarif memuru 'Cumartesi Ereğli'ye gitmeyin. Cumartesi öğlen tatili sizde öğleden sonra varırsınız. Pazartesi gidin' dedi. Pazartesi Ereğli'ye geldik. Salı günü oğlum okula kayıt yaptırdım. Bugün çarşamba günü noter senedi yaptırdım. 20 liram vardı 15 lirasını notere pul parası verdim beş liram kaldı onun 150 kuruşuna çorba içtim. Ereğli-Karaman arası bilet bir lira bir liraya da bilet aldım. İki buçuk liram kalmıştı. Trene binerken biletimle beraber, iki buçuk liramı çektirdim. Karaman'da bugün yedi gündür Eşeğim handa bağlı, Hancıya emanet ettim. Sen beni Böğecik'te indirirsen, ben Karaman'a iki günde varırım. Cebimde param yok iki gün ben ne yaparım. Sen beni Karaman'a kadar götürdüğünde devletin zararı yok ki neden dersen bileti aldım parayı verdim. Bilet çalındı ama parası istasyonda kaldı. Yani devletin bunda zararı yok. Param olsa bir daha veririm. Ne çare ki yok. Gel etme, gitme beni indirme. Eğer üstlerinden korkarsan beni Şefine veya kondoktora götür. Ben derdimi onlara anlatayım onlar bu adamı indir derlerse indir. Hiç olmazsa vicdan azabı çekmezsin.' Biletçi 'Bana maval okuma ben tren Böğecik'e yaklaşınca gelip seni trenden indireceğim. Seni amirlerime filan götürmem. Ne yapacağımı ben bilirim' dedi. Kompartımandan çıktı gitti. Ne yapalım başa gelen çekilir. Trenin Böğecik'e gelmesini beklemeye başladım. Biletçi gittikten sonra benim yanı başımda oturan iyi giyimli tahminim otuz, otuz beş yaşlarında görünen beyefendi 'Amca kaç yaşındasın?' 'Kırk beş' 'O zaman sen İstiklal savaşına katıldın.' 'Bin üç yüz on beş doğumluyum, Bin dokuz yüz on sekizde on yedi yaşında asker oldum. Beş yıl hiç izine gelmeden İstiklal savaşına katıldım. Cumhuriyet kurulduktan sonra teskere aldım geldim' Genç adam, 'Şu hale bak. Hiç izin yapmadan beş yıl askerlik yap. İstiklal harbine katıl vatani düşmanlardan kurtar. Trene binerken biletini ve paramı çaldir. Devletin treninden kendini bilmez memur bozuntusu indirsin. Ne günlere kaldık, Allah'ım' dedi. Tren Böğecik'e yaklaştı. Trenin hızı yavaşlamaya

başladı kompartımanın kapısı açıldı. Biletçi içeriye girdi. Yüzüme baktı. Sert bir sesle 'Kalk, eşyan varsa al. Burası kck bir istasyon tren beş dakikadan fazla durmaz kapıya hazır olacağız seni indireceğim. nce Bgecik'e gelince seni indireceğim demişti. Blöf yapıyor sanmıştım. Devletin treninden yaşlı bir adam dağın başında indirilmez diye düşünüyordum. Ama bileti ciddiymiş, yapılacak bir Şey kalmamıştı. Kavga yapamazdım. İndireceksen kalkmıyorum. Beni sürüyerek götür kapıdan at da diyemezdim. Ne kadar paramı biletimi ektirsem param kalmasa da erkeklik gururum vardı. Bak kardeşim ciddi misin? Gerçi sana kardeşim denmez ama ismini bilmediğim için kardeşim dedim. 'Ciddi olmasam tren durmadan gelir miydım, kalk oflayıp durma' Yapacağım bir Şey kalmamıştı. İstemiye İstemiye kalkmaya çalıştım. Gözlerim yaşardı ama metanetime bozmadan ayağa kalktım. Birden kompartımanı sarsan bir ses 'Otur Amca ben burada varken seni kimse kaldıramaz' dedi. Pantolonumdan çekti yanı başına oturttu. 'Bana bak memur bozuntusu karşındaki trenden atacağın adam beş sene izine gelmeden askerlik yapmış, İstiklal Savaşına katılmış, yurdu kurtaranlarla omuz omuza savaşmış Cumhuriyet kuruluncaya dek vatan bekçiliği yapmış, sen bugün bu trende parayla alışıyorsan bunların sayesinde. Bu adam biletini iki buçuk lirasını cüzdanı ile yankesiciye aldırmış. Bu adamı bir de yalancılıkla suladın. Sende hiç kafa, zekâ yok. Bu adamın doğru söylediği belli, param neden elli veya yüz liram vardı demedi de iki buçuk liram vardı dedi. Bu adam sana her türlü yolu gösterdi. Beni amirlerine götür dedi. Onu da kabul etmedin. Sen ne oldum delisisin. Kes bu amcanın cezalı biletini kaç kuruşsa parasını benden al dedi.' Hay, Allah senden razı olsun, Allah, ne muradın varsa versin. Beni bu cehennem azabından kurtardın dedim.' Utanmasam elini pecektim. 'Bir Şey değil amca. Ben senin durumuna dşsem sen de benim yaptığımı yapardın. İnsanlık lmedi ya. Yalnız bunlar insan değil, insan kılığında yaşayan yaratıklar.' Biletçi bileti kesti, parasını aldı. Beklemeden hızla kapıdan ıktı. Bir daha da Karaman'a kadar bizim yanımıza gelmedi. Kompartımanın içinde bir sessizlik kmşt. Kimse benim durumumdan bir kelime konuşmuyordu. Tren, Ağızboğaz, Ayrancı, Su durağını geçti. Karaman'a yaklaşınca benim biletimi alan delikanlı cebinden bir kâğıt iki buçuk lira çıkardı. 'Al amca, şu parayı handan hayvanını kurtar, köyüne git. Bir de Karaman'da para arama.' 'Sağol yavrum. Sen yapacağını yaptın. O parayı alamam. Ben Karaman'da işimi hallederim.' dedim. Delikanlı parayı zorla cebime koydu. Trende Karaman'a gelmişti. Ayağa kalktım. Delikanlı da kalktı, kucaklaştık. Helalleştik, kompartımanın içindekilerle de tokalaştık, ayrıldık. Ben tren kayboluncaya kadar arkalarından baktım. Haydi, oğlum gle gle Allah işini rast getirsin. Allah her Őeyini gönlüne göre versin dedim. Benim duamu o duymadı amma, Allah'ın duyduğuna inanıyorum. İstasyondan hana yürüyerek geldim. Hanın ahırına girdim. Hayvanın bahnisinde samanun kesmiği bile kalmamıştı. Hancıdan biraz saman istedim. Hayvanı suladım. Samanı hayvanın bahnisine döktüm. Hancıya hayvan için yedi günlük onar kuruştan 70 kuruş ikimize dört günlük 80 kuruş dedim. Dükkândan 10 kuruşa bir zarf iki dosya kâğıdı aldım.

Sana bu mektubu yazdım. Postaneye 15 kuruşluk pul yapıştırdım. Bu mektubu yazmamda ki amaç çektiklerimi birine anlatıp rahatlamam içindi. En doğrusu sana yazıp rahatladım. O adamın verdiği iki buçuk liradan han parasını, posta parası verince 75 kuruş kalmıştı. İki ekmek aldım. Hayvanı handan çıkardım. Güneş batma zamanı köyün yolunu tuttum. Sabaha köye varırım herhalde. Mektubu zarfa koydum. Çok rahatladım. Çektiklerimi seninle paylaştığım için. Oğlum dersine iyi çalış selam eder gözlerinden öperim. Baban Abdurrahman.”³ Bilal Kaymakçioğlu’nu oldukça müteessir ettiği anlaşılan bu mektup, onun beş yıllık enstitü hayatında son derece başarılı olmasına katkı sağlamıştır. Nitekim yazar 1946 yılında girdiği İvriz Köy Enstitüsü’nü 1951 yılında “İyi” derece ile ikmal etmiştir.

Kaymakçioğlu eserinin ilerleyen sayfalarını büyük oranda okulda yaşadığı olaylara ayırmıştır. Enstitülerin kuruluş yıl dönümü olan 17 Nisan’ın nasıl kutlandığı, okulda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü, ilkelerin, kuralların nasıl uygulandığı, ders içeriklerinin nasıl oluştuğu, Âşık Veysel’in okulda verdiği müzik derslerinin önemi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç’un okulu ziyaretleri, okulun bitmesi ve öğretmen olarak vazifeye atılması yazarın üzerinde durduğu önemli konular olarak ön plana çıkmıştır.

Bir bütün halinde değerlendirildiğinde Bilal Kaymakçioğlu tarafından kaleme alınan “İvriz Köy Enstitüsü Anılarım” başlıklı eser Karaman’ın Taşkale köyünden çıkan ve başarılı olması hasebiyle ilkokul öğretmeni tarafından İvriz Köy Enstitüsü’ne önerilen bir köylü çocuğunun yaşadığı hayat tecrübelerini ihtiva etmektedir. Ancak bu hayat tecrübeleri ve okulda almış olduğu eğitim ve öğretim faaliyetleri o devrin sosyal, ekonomik ve eğitim faaliyetleri hakkında da kaybolmaya yüz tutmuş birçok bilgiyi günümüze aktarmaktadır.

Tarihçilikte anılar ve hatıralar birincil ya da ikincil el kaynaklar olarak kabul edilmezler. Fakat köy enstitüleri konusu söz konusu olduğunda bu kaidenin yine de geçerli olduğu düşünülebilir mi?

³ Bilal Kaymakçioğlu, *a.g.e.*, s. 68-74.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 517-530.

Geliş Tarihi: 20 Nisan 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Kitap Tanıtımı/Book Review

Heinz Guderian, Erinnerungen eines Soldaten Motorbuch Verlag, Berlin, Nisan 1994, 450 Sayfa, ISBN: 978-3879436934

Halil Fehmi DAĞ*

Tarih gün gün, açığa çıkıyor. Her yeni kaynak, onun kılcal damarlarına kadar girmemize, en kuytu köşede kalmış ayrıntılarına nüfuz etmemize sanki olanak kılıyor. Bazen ortaya dökülüp saçılan resmi belgeler, bazen özenle tutulmuş raporlar bazen de kimi zaman yazanı yaşarken, kimi zaman da ölümünden sonra yayımlanan anıları sağlıyor bunu. İkinci Dünya Savaşı'nın bugün gizde kalmış birçok yönü var; ayrıca savaşta rol oynamış önemli kişilerin çevresinde biçimlenen olayların sır dolu gizemli ayrıntıları bilinmezlikler içinde. Ancak anıların bir yönü var; yazan her kim ise, onun yaşamına ilişkin ayrıntıları öğreniyoruz bunlardan; ama kimi zaman da savaşın sosyal-psikolojik ortamını, birey temelinde yaşanan güçlüklerini; kimi zaman da son derece önemli bir kişiliğin biyografisine ilişkin çok ayrıntıda kalmış bir gerçeği bunlardan bulabiliyoruz.

Okuyup tanıtmaya çalışacağımız baskısı 1994 yılında Motorbuch Verlag tarafından yayınlanmış olanıdır. Yapıt, Hitler dönemi Alman Ordusu'nda örev yapmış ve Alman ordusunda zırhlı savaş araçlarının geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamış olan Guderian'ın "Erinnerungen eines Soldaten" adlı anılarıdır. İlk baskısı 1950'de yapılan, pek çok dile çevrilen ve Türkiye'de de Türkçe olarak yayımlanan anılardan birçok ayrıntıyı öğrenebiliyoruz.

* Tarih ve GÜNce Almanya Temsilcisi, halilfehmidag@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1591-0165.

Almanya’da kitabın bu zamana değin yoğun biçimde satıldığını ve oldukça kalabalık bir kesim tarafından okunduğunu biliyoruz.

Okuduğumuzda yazarın anılarını son derece titiz ve dikkatli bir süzgeçten geçirerek hazırladığını anlıyoruz. Görevi itibariyle Hitler ile sürekli iletişim halinde olduğunu ve karşılıklı görüşmeler yaptığını da görüyoruz. Bu özelliği bize onun, Hitler’in kendisine son derece güvenen bir kişiliği olduğunu gösteriyor. Ayrıca Hitler'in yaptığı bütün balkon konuşmalarını yakından takip eden sıkı bir Hitler hayranıdır yazar. Yine anlaşıldığı kadarıyla Heinz Guderian’ın bu hayranlık ölçüsüne varan ilgisinden dolayı Hitler de ona çok güvenmiştir. Doğrudan Hitler’den özel görevler almıştır ve bu görevleri sırasında Nasyonalist Almanya’nın önemli isimleri ile de sürekli iletişim halinde bulunmuştur. Bir anlamda, Guderian’ın anılarına tam olarak vakıf olmak, Hitler Ordusu’nun gücünü nereden aldığını tanımak adına bir çok fırsat ortaya koyabilir. Alman Ordusu’nun gerçekleştirdiği Polonya, Fransa ve Rusya Savaşı ile ilgili krokileri de paylaşmıştır kitabında Heinz Guderian. Bu krokiler elbette savaş tarihi açısından önemli belgeler niteliğindedir. Bunlardan Alman Ordusu’nun daha savaş başlamadan önce en ince ayrıntılarına kadar taarruz planları hazırladığı anlaşılıyor.

Heinz Guderian, önceden yayınlanan ve ordu personelini bilgilendirmek ve onları askeri tarih ile uğraşmaya teşvik etmek amacıyla yayınlanan “Militär-Wochenblatt” adlı dergide yayımladığı makalelerinden de yararlanmıştı. Generaller arasında yapılan telsiz görüşmeleri resmi yazışmalar kitabının kaynakçaları arasında görülmektedir. Fakat burada daha çok kendi yazdığı veya telsiz ile ilettiği emir ve mektuplardan faydalanmaya özen göstermiştir. Bunlar, ayrıntıda kalan konuları algılayabilmek önemli verileri kendi içlerinde taşımaktadırlar. Guderian, Hitlerin verdiği sayısız emirlerden ve karşılıklı yaptığı görüşmelerden sürekli alıntılar yapmıştır. Ancak bunların çoğu belgesizdir ve ancak kendi aklında kaldığı kadarıyladır. Yani yazar, önemli gördüklerini belleğinden yararlanarak okuyucuya aktarmıştır. Bu durumda bunların ne ölçüde doğru ve eksiksiz olduğunu saptamak, dönem üzerine çalışan araştırmacıların işidir. Oysa Türkiye’de akademik düzeyde tarihçilik yapan kişilerin Hitler Rejimi ve onun savaş stratejileri üzerine yeterince çalışma yaptığı söylenemez. Bu bir eksikliktir ve akademinin buna ağırlık vermesinde sayısız yarar görülmektedir. Guderian’ın yapıtında kullandığı tekniğe baktığımız zaman, onun araştırmacı bir kişiliğe de sahip olduğunu görüyoruz. Her şeyden önce o, okumayı çok sevmektedir. Okuduğu kitaplardan uygun gördüğü yerlere

alıntılar yaparak, anılarını zenginleştirmiştir. Bu da tam olarak olmasa da akademik yöntemle bilgiyi kullanma yeteneği bulunduğunu göstermektedir. Winston Churchill'in anıları, bu tür alıntı yaptığı kitapların arasında en başta gelenidir. Bu da kişinin, hasmına ne denli önem verdiğini ve onu anlama yönünde yoğun çaba içinde bulunduğunu göstermektedir. Eşi ve meslektaşları ile yaptığı mektuplaşmalardan da alıntılar yapmıştır. Kimi zaman yaptığı kritikler öne çıkmaktadır; kimi zaman da çok güvendiği rejim iş başında olsa da içinde kuşkular hep vardır. Örneğin 2 Ağustos 1934'te Hindenburg öldükten sonra Hitlerin daha ağırlıklı biçimde Alman siyasetinde yer alacağı belli olunca, yazarın da içinde kuşkular oluşmaya başlamış olmalı ki, eşine yazdığı 2 Ağustos tarihli mektubunda şunları söylemektedir:

-“Yarın Hitler'e bağlılık yemini edeceğiz. Bu sonunun neler getireceği bilinmeyen ve ağır kuşkularla dolu bir sadakat yemini olacaktır”¹.

Bu kuşkularına karşın, Guderian Hitler'e her zaman bağlı kalmıştır. En azından inandığı değerler uğruna, içinde oluşan kuşkuları baskılamayı bilmiş ya da onların küllenmesi için çaba harcamıştır. Bu kuşkularına karşın, 1933 yılında Hitler'e bağlılık yemini etmiştir ve bu bağlılığı savaşın sonlarına, 1944 yılına kadar sürmüştür.

Guderian'da yoğun bir okuma isteği ve araştırmacı kişiliği olduğunu söylemiştik. İyi bir okuyucu olduğu kadar, bir araştırmacıdır da Guderian. 1937 yılında bir kitabı yayınlanmıştır: “Achtung Panzer!”/(Dikkat Panzer!” adını taşımaktadır kitabı. Kitabında Fransa, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin ordularında savaş malzemeleri, askeri gücü ve zırhlı tanklarının sayısı üzerine bilgiler yer almaktadır. Zaten anlaşıldığı kadarıyla, yazarın asıl işi zırhlı savaş araçlarıdır ve bunlara yoğun biçimde sahip olanın, savaşta üstün konuma geçeceği inancını taşımaktadır. Dolayısıyla Guderian'ın anılarında, bu kitabından yoğun biçimde alıntılar yaptığı da görülüyor.

Prusya Kralı İkinci Fredirich'in bir sözü vardır. Şöyle der:

-“Eğer askerler düşünmeye başlarsa, ordularda kimseler kalmaz”².

Kralın bu sözünde bir ironi olmakla birlikte, gerçek yanları olduğunu da kabul etmemiz gerekiyor. Bir anlamda sıradan bir asker için askerlik, ancak

¹ Heinz Guderian, “Erinnerungen eines Soldaten” Motorbuch Verlag, Berlin, Nisan 1994, s. 63.

² <https://www.ibka.org/de/artikel/ag02/militaer.html>

emirlerin yerine getirildiği bir uğraşı alanıdır. Asker emir verir ve emir alır; aldığı emri uygular. Bunun dışında sorgulayıcı akıl, askerliğin doğasıyla pek uyusmaz. Bundan öte, kitleleri ölüme ve öldürmeye sürükleyen bir çaba içinde, düşünen beyinlerin bu sorgulama yetisi, bir anlamda körelebilir. Öldürülme korkusuna karşılık, hayatta kalabilmenin tek koşulunun karşı tarafı öldürmek olduğuna inanır asker. Yani “Savaş Psikolojisi” pek çok masum insandan ya da toplumlardan azılı katiller yaratabilecek ölçüde etkiler oluşturabilir. Savaş psikolojisinin etkisi altına giren kişi veya halklar, inandığı değerlerin doktrinlerine bağlı olarak bir kere katletmeye başladığında otağa çıkan görüntüler insanlığın yüzünü kızartacak ölçüde acı sonuçlar ortaya koyabiliyor. Bunu insanlık adına yüz kızartıcı, utanılacak bir şey olarak değerlendirebiliriz. Savaşta savaşanlar, neden, niçin savaşıyoruz sorularını araştırmak yerine, sadece kendilerine emredilene yapmakta ve öldürmektedir. Askerlerin, uğrunda savaştıkları davanın nedenlerini ve haklı olup olmadıklarını sorgulamaya başlaması ise ordunun çökmesine neden olacağından; o nedenle asker çok fazla düşünmez, emredilene yapar askerlik mesleğinin düz mantığına göre.

Savaşlar zincirleme bir şekilde başka ulusları da içine alarak daha geniş çaplı ve daha büyük savaşlara dönüşme eğilimine girebilir. Buna en iyi örnek olarak 2. Dünya Savaşı'nı verebiliriz. 2. Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgal etmesiyle başlamıştır. Savaş başladığında bunun bir dünya savaşına dönüşeceğini hiç kimse aklına getirmiyordu. Ancak kısa sürede savaş tüm dünyayı etki altına aldı. Karşılıklı olarak savaşan ülkeler, birbirlerine ağır darbeler indirdi. Milyonlarca insan öldü, kentler yakılıp yıkıldı. Almanya'yı bu büyük savaşa dahil eden kişi ise 1933 yılında iktidarı ele geçiren Adolf Hitler'dir. 2. Dünya Savaşı'nın en önemli figürlerinden biridir Hitler. Ve Hitler'in Yahudilere karşı uyguladığı soykırım ise 2. Dünya Savaşı'nın en çok konuşulan ve tartışılan konusudur. Hitler soykırımı sadece Yahudilere değil, çingenelere, eşcinsellere, Sovyet savaş tutsaklarına, Polonyalılara, akademisyenlere ve özürlülere karşı da gerçekleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı ağır bir bilanço yaratmış; ancak sonuç olarak Almanya'nın kesin olarak yenilgisi ve teslim olmasıyla bitmiştir. Savaşın sonunda Hitler intihar etmiş ve dünyada adına sonradan Soğuk Savaş dediğimiz yeni bir düzen egemen olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı gücünü idrak edebilmek için bugün Almanya'nın şehirlerinin savaş yıllarında ki harabe hallerini gösteren belgesel veya fotoğraflara bakmak ve bir karşılaştırma yapmak yeterlidir. Ayrıca Avrupa'da Yahudileri yok etmek için kurulmuş toplama kamplarını gezmek de

kişiyi kendiliğinden büyük bir trajedinin içine atabilir. Almanya'da bulunan Dachau, Sachsenhausen, Bergen Belsen toplama kampları, Polonya'da bulunan Auschwitz Birkenau ile Çek Cumhuriyeti'nde bulunan Terezin toplama kamplarını gezip savaşın çirkin yüzüne bire bir tanıklık edilebilir. Bir insanın veya bir halkın başka bir halk için bu kadar yok edici davranmasını kavramak gerçekten zordur. Günümüzde insanlığın, daha yıkıcı olabilecek olası bir savaşın çevresinde, basit çıkarlar uğruna çekincesiz gezinti yapıp durduğunu gördüğümüzde, insanlığın daha önce yaşanmış olan bu acı gerçeklerden hiç de gerekli dersi almamış olduğunu anlıyoruz. Bu insanın yaratılışıyla ilgili bir egoya bağlanabilir. Çoğu kere duygular, aklın önüne geçebilmekte ve bundan da insanlığa acı darbeler vurabilen çılgınlıklar ortaya çıkabilmektedir. Savaşın çirkinliğini ve milyonlarca insanın duygularını, Aunus Aurelis Simachus şu sözleriyle çok güzel ifade etmektedir:

–“Niçin hep birlikte barış ve uyum içinde yaşamayalım? Hepimiz aynı yıldızlara bakıyoruz, aynı gezegenin üzerindeki yol arkadaşlarıyız ve aynı gökyüzünün altında yaşıyoruz”.

Ancak bu düşünceler hem Adolf Hitler hem de onun hasımları için hiç de geçerli değildi. Kişileri ve toplumu savaş çılgınlığının içine iten psikolojik ortamı, Guderian'ın anılarından net olarak görebiliyoruz. Alman Ordusu'nda Tank savaşçılığını geliştiren Guderian, “*Şimşek Taktiği*” ile Alman Ordusu'na sayısız başarılar kazandırmıştır. Bu nedenle orduda “*Şimşek Hanz*” lakabıyla anılmaktadır. Özellikle Almanya'nın 2. Dünya Savaşı'nda, Polonya ve Fransa'da kazandığı başarıların mimarı Guderian'dır. Guderian'ın, savaşın son döneminde Adolf Hitler ile arası bozulmuş ve görevinden uzaklaştırılmıştır. 10 Mayıs 1945'te ABD Ordusu'na teslim olmuş ve hapse atılmıştır. İşte o anılarını, bu tutukluluk döneminde kaleme almaktadır. Kitap, Hitler'e yakın, uzman bir askerin düşüncelerinin ve bu düşüncelerin nasıl uygulamaya konulduğunun bizzat kendisi tarafından açıklanması yönünden de önemlidir.

Heinz Guderian, kendine aşırı güvenen, başarısızlığı hazmedemeyen, hırçın ve yenilikçi yapısı gibi nedenlerden dolayı üstleriyle her zaman ciddi sorunlar yaşamıştır. Kitap, İkinci Dünya Savaşı'nın Almanlar tarafından, bugüne kadar yayımlanan, en eksiksiz, gerçeklere yakın ve dönemi aydınlatan en kapsamlı kitaplardan birisidir. Alman Ordusu'nun 1941 yılında Rusya'ya karşı gerçekleştirdiği askeri harekât üzerine yaptığı açıklamalar, harekâtın özünü kavrayabilmek için son derece önemli bir tanıktır

Guderian, yenilikçi birisi olduğundan ve önemli başarılarından dolayı kısa sürede Hitler'in ilgisini çekmiş ve Alman Ordusu'nda önemli görevlere yükselmiştir. Hitler her ortamda Guderian'ın "Alman tank generallerinin en yeteneklisi" olduğunu söylemiştir. Hitler'in özel olarak tank savaşlarına karşı oldukça ilgi duyduğu bilinmektedir. Bu ilgi, tank savaşını en iyi bilen birisi olarak onun Guderian'a yakın oluşunun temel nedeni olmalıdır.

Yazar kitabına "Geçmişim ve Gençliğim" bölümü ile başlıyor. 1888 yılında doğan Guderian, babasının teğmen olduğunu, hem anne hem de baba tarafının varlıklı ailelerden geldiğini anlatmaktadır. Çocukluğu bugün Fransa'nın şirin ve tarihi bir kenti olan Colmar'da geçirmiştir. Babası her iki oğlunun da asker olmasını istiyordu. Bu nedenle iki oğlunu da 1 Nisan 1901'de Baden kentindeki ki, "Karlsruhe Aday" okuluna yatılı olarak okumak üzere göndermiştir. Guderian'ın üç yıl sonra Berlin'de bulunan "Baş Aday" okuluna kaydı yapılır ve burada yatılı okumaya başlar. Burada aldığı matematik ve tarih derslerinin askerlik hayatında kendisine çok katkısı olduğunu kitabının çeşitli yerlerinde anlatmaktadır. 1907 yılın da ise harp okulu stajyeri olarak, babasının da görev yaptığı, 10. Hannover Avcı Taburu'na gönderilir. Başarılı bir öğrenci olan Guderian bir yıl sonra Teğmen olur. 1909 yılında da Hannover şehrine tayini çıkar. 1913 yılında evlenir. Guderian bu dönemini Baltık devletlerinden Alman sınırını korumakla geçirmiştir.

Kitabın en ilgi çekici yanı hiç kuşkusuz, "Alman Zırhlı Birliklerinin Kurulması" başlıklı bölümüdür. Guderian disiplinli bir asker oluşu, üstleriyle kurduğu profesyonelce ve iyi ilişkiler nedeniyle kısa sürede Alman Ordusu'nda önemli görevlere getirilir. İlk önce Ulaştırma Birlikleri Müfettişliği'ne atanır. Hannover'dan Münih'e gelir. 1 Nisan 1922'de Berlin'e yaptığı ziyarette kendisine söz verilen rütbe yerine başka bir rütbeye getirilir. Komutanları kendisine Motorlu taşıtların kullanılması sorumluluğunu vereceklerini söylemiş ve bu hevesle Berlin'e gelmişti. Fakat Berlin de kendisine Motorlu taşıtların tamiri, akaryakıt depoları, inşaat işleri görevi verilir. Guderian, bu görev için yeterli bilgiye sahip olmadığını söyleyerek görevi ret eder. Fakat kabul edilmez. Eski görevi olan avcı birliğine dönmek için dilekçe verir; ancak bu isteği yerine getirilmez. Ve istemeyerek bu bölümde çalışmaya ve kendisini eğitmeye başlar. Aldığı her görevi başarıyla yapan Guderian, zeki bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle kısa sürede bu işleri tüm ayrıntılarına kadar öğrenir. Aynı konu üzerine yabancı kaynakları da incelemeye başlar.

Bu dönemde motorlu ulaştırma ve savaş tankları konusunda Fransa ve İngiltere çok üst düzeydeydi. Guderian bu nedenle hem Fransızca hem de İngilizce araştırmalar yaparak, bu ulaştırma biçiminin ve savaş tanklarının özellikleri konusunda önemli bilgiler edindi. Böylece bu alanlarda kendisini yetiştirmiştir. Özellikle Fuller, Liddell Hart ve Martell gibi İngiliz generallerinin motorlu taşıt ve panzerler ile ilgili makale ve kitaplarını okur. Liddell Hart'tan çok etkilenmiştir. Bu generallerin yaptığı Tanklı piyade birliklerini ve savaş taktiklerini Alman Ordusu'na uyarlar. Guderian'ın bu buluşu Alman Ordusu'nda olmayan ve başka birisinin daha önce uğraşmadığı bir alandı. Kendi deyimiyile "Körler ülkesinde tek gözlü adam kraldır".

Bu nedenle o da artık kendi ülkesinin kralı gibidir. Alman Ordusu'nda oluşturulan bu yeni birlik tüm dikkatlerin Guderian'a çevrilmesine neden olur. Dönemin önemli dergisi "Militär-Wochenblatt" ve gazetelere, kurduğu yeni Tank piyadesi hakkında makaleler yazarak ününe ün katar. 1924 yılında motorlu taşıtların uçaklarla birlikte kullanılması konusunda çalışmalarına başlar. Çok geçmeden Savaş Taktiği Öğretmenliği'ne atanır. Alman Ordusu'na Tank taktiği konusunda dersler vermeye başlar. Guderian, Tankların her alanda kullanılabilecek önemli bir savaş aracı olduğunu anlatıyor kitabında. Alman Ordusu'nun bu yeni sisteme derhal geçmesi durumda başarılı olacağını söylüyor ve savunuyor. Ona göre tank ana taarruz silahı olacaktı. Yaptığı bu çalışmalar sonrasında 1931 yılında Berlin'de bulunan Motorlu Tabur Komutanlığı'na atanır. Kısa zamanda bölüğünü zırhlı araçlarla donatır ve askerlerini eğitir. Tüm çalışmalarında başarısını çekemeyen ve engellemek isteyenler çıkmasına rağmen Guderian inandığı çalışmasını azimle sonuna kadar sürdürmeye devam etmiştir. Almanya Ordusu'nda olmayan Tanksavar, yani 'Şimşek taktiğini' geliştirir. Alman Ordusu'nda adı anılan ender komutanlardan biri haline gelir. 1933 yılında Hitler'in başa geçmesi ile Guderian'ın ordu içindeki önemi daha da artar. Guderian, Hitler'i beğeniyor ve takdir ediyordu. Savaş alanındaki yenilikler üzerine düzenlenen bir toplantıda, Hitler, Guderian'a yarım saatlik bir süre verir. 30 dakikalık sürede motosiklet, tank, panzer üzerine yaptığı konuşmada Hitler çok etkilenir ve Guderian'ın anlattığı konularla ilgili olarak şunu der:

-“ İşte benim buna ihtiyacım var ve bunları çok istiyorum”.

Guderian, kitabında Alman Ordusu'nda yaptığı bu yeniliğin yanı sıra, Hitler'in Ordusu'nun üst düzey yetkilileri hakkında da genel bilgiler

vermektedir. Örneğin General Fritz, General Beck, General Lutz bunlardan en önemlileridir. Guderian, her iki generale hayrandır. Fakat General Beck, 1944 yılında Hitler'e 20 Temmuz da düzenlenen ve başarısız olunan suikast girişiminde yer almıştır. Bu ihaneti karşılığında koyu bir Hitler hayranı olan General Fromm tarafından kendisini vurarak intihar etmesi istenmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda Guderian'ın önünde yeni bir yol açılır. Alman Ordusu'nda yeni düzenlemeler yapılarak, Alman Ordusu'nda Motorlu Birlik Karargahı kurulur. General Lutz bu yeni karargahın başına getirilirken, Guderian da, General Lutz'sun Kurmay Başkanlığı'na atanır. Ve böylece Alman Ordusu'nda yeni bir dönem başlar.

Hitler, Mussolini ile ilk kez 1934'te Venedik'te görüşür. Bu görüşmede Hitler'in pek memnun ayrılmadığının altını çiziyor Guderian. Hitler bu görüşme sonrasında Berlin'de Generallerle bir toplantı yapar. Bu toplantıya "Sturmabteilung" olarak bilinen kısa ismi SA (*Fırtına Taarruz Bölüğü*) generalleri de katılır. Alman tarihinde bu bölük kahverengi gömlekler giydiği için 'Kahverengi Gömlekliler' olarak da anılmaktadır. Bu bölüğün lideri ise Ernst Roehm di. SA Bölüğü, Alman Ordusu'ndan daha büyük bir güce sahipti. SA bölüğünün 3,5 milyon personeli varken Alman Ordusunun 100.000 bin personeli vardı. Bu Hitler için ciddi bir sorundu ve ortadan kaldırılmalıydı. 30 Haziran gecesi Hitler'in talimatı ile SA generallerinden 80'i yakalanır ve bıçaklanarak öldürülür. Bu olaya kadar sıkı bir Hitler hayranı olan Guderian bıçaklı cinayetlerden sonra Hitler'e karşı ön yargılı yaklaşıma başlar. Hitler 30 Haziran 1934'te sadece 80 SA generalini değil kendisine karşı olan pek çok kişiyi de öldürtmüştür.

Hindenburg'un ölümüyle Hitler, Almanya'nın tüm gücünü eline alarak tek yetkili kişisi oldu. Savaş hazırlıklarına kısa sürede başladı. Bir gecede askerliği mecburi görev haline getirerek Alman Ordusu'nu birden büyüttü. Bunun yanı sıra 3 Zırhlı Tümen daha kuruldu. 1936 'da Hitler ilk işgallerine başlar. Guderian için kurduğu yeni bölüğünü gösterebilmek adına iyi bir fırsattı ve Hitler tarafından Tuğgeneralliğe yükseltilir. Bu ilk işgallerde Guderian, Tanklarının gücünü Hitler'e gösterir ve Hitler'in takdirini toplar, güvenini kazanır.

Kitabın 3. bölümünde "Gücünün Doruğunda Hitler" başlığı altında Hitler'in gücü irdelemektedir. Hitler tüm yetkileri teker teker eline almış ve kendisine rakip veya karşı olanları yok ederek güçlenmişti. Hitler dünyaya kafa

tutabilecek bir yetkiye ve güce sahipti. Guderian, 1938 yılında Korgeneralliğe yükselir. Fakat bu duruma sevinemez. Çünkü bu zamana kadar beraber çalıştığı generaller, Blomberg, Fritsch ve yakın dostu General Lutz ve daha pek çok general görevden alınır. Bu durum Alman Ordusu'ndaki komutanların Hitler'e karşı güvenini sarsar. Hitler 4 Şubat 1938'de Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı ünvanını üzerine alır. Hitler hem Alman siyasetinin hem de Alman Ordusu'nun tek yetkilisi olur. Guderian, bu durumu Alman Ordusu'nun ikinci kara günü olarak değerlendirmiştir. Hitler 10 Mart 1938 'de Avusturya'yı işgal eder ve Avusturya Ordusu Alman Ordusu'na katılır. Almanya, Çekoslovakya ile savaşımaya başlar. Ve Almanya'nın 1 Ocak 1939 da Polonya'yı işgal etmesi ile İkinci Dünya Savaşı'nın fitili ateşlenir.

Guderian'ın zırhlı birlikleri Polonya'yı toz duman eder. Değişik cepheelerde tankları ile elde ettiği başarıları birer övünç kaynağı olarak anlatır. Çoğu zaman Tank taarruzu ile savaşma konusunda diğer generaller tarafından yalnız bırakılır. Tank taarruzu Almanlar için bu zamana kadar hiç denenmemiş bir savaş taktiği idi. Rakamsal olarak Fransa ve İngiltere 4000 tanka, zırhlı araca sahipken Alman Ordusu'nda bu sayı 2 bin idi. Bu rakamsal gerçeklik diğer generallerin bu duruma biraz kuşkulu bakmalarına neden oluyordu. Bu duruma kuşkulu bakmayan ve Guderian'ın tanklarına güvenen biri vardı. O kişi de Hitler'di. Guderian, Hitler'in kendisine çok güvendiğini biliyordu. Ve bu güvenin verdiği cesaretle Guderian tanklarıyla şehirleri yerle bir ediyor, insanları öldürüyordu. Hitler'in zafer sarhoşu olmasını sağlıyordu.

Hitler'e sayısız başarılar kazandıran Guderian 19 Temmuz 1940 da Orgenerallik rütbesini alır. Elde ettiği başarılar ve rütbeler sayesinde son derece mutludur. 22 Haziran 1941 Alman-Rus Savaşı başlar. Dünya en kanlı savaşa tanıklık eder. Çünkü Almanya-Rus Savaşı öncesinde Silahlı kuvvetler Komutanlığı bir bildiri yayımlar. Bu emir gereği "Rusya savaşında sivil ve askeri tutsaklara aşırı derecede kötü davranılması durumunda, hiç kimse askeri kanunlara göre yargılanmayacak ve cezalandırılmayacaktır³. Bu kişiler sadece bağlı oldukları generallerinin uygun gördüğü disiplin cezasını alacaklardı. Bu şekilde Alman-Rus Savaşı'nın kanlı bir savaş olmasının önü açılmıştır. Guderian, bu emre karşı çıktığını açıkça belirtmektedir. Ve emri uygulamayacağını, itaat etmeyeceğini yazılı bir şekilde ilgili birimlere bildirir. Fakat tarihsel kaynaklar incelendiğinde Guderian'ın tankları, Rusya da büyük

³ A.g.e., s. 308.

bir yıkıma yol açtığı ve Moskova'ya kadar ilerlediği görülmektedir. Kitapta Alman-Rus Savaşı'na dair çok etkileyici açıklamalar görmek mümkün. Alman Ordusu'nun, Rusya'nın içine kadar nasıl ilerlediği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Her ne kadar öldürme olayına karşı olsa da savaş psikolojisi Guderian'ın askerlerini birer katile dönüştürmüştür. Fakat savaş cephesinde alınan tutsaklar ve savaş esirlerine yapılanlar hakkında pek bilgi paylaşmamaya özen göstermiştir. 2. Dünya Savaşı'nın en ağır ve kanlı savaşı sayılan Doğu cephesinde en aktif Alman askeri olan Guderian'ın masum olduğunu düşünmek tarihi bir hatadır. İkinci Dünya Savaşı'nın en kanlı çatışmaları bu cephede yani Doğu Cephesinde gerçekleşmiştir. Sivil halka ve askerlere savaşın en ağır vahşeti uygulanmış ve akla gelmeyen işkenceler yapılmıştır. Bu uygulanan şiddet ve vahşet her iki ülke askeri tarafından gerçekleştirilmiştir. Alman-Rus Savaşı her iki ülkeye büyük bir yıkım ve ölüm getirmiştir. Hitler, Alman-Rus Savaşı'nın sonuna doğru yenildiğini farketmiş ve bu savaşa başladığına pişman olmuştur. Fakat savaşmaktan asla vazgeçmemiştir. Hitler, Guderian'a 'Kitabınızda verdiğiniz Rus tank gücünün gerçek olduğunu bilseydim bu savaşa girmezdim' demiştir⁴. Guderian, 1937 yılında yayımlanan "Ahtung Panzer!" isimli kitabında Rus tank gücünün 17 bin olduğunu yazmıştır⁵.

Hitler'in tek amacı her ne olursa olsun Moskova'yı ele geçirmektir. Fakat bunun için imkânlarının, özellikle de tanklarının yeterli olmadığını bilincindeydi. Hatta yenildiğinin bile farkına varmıştı. Ama yine de yenilgiyi kabul etmeyen karakteri Hitler'i, daha zor koşullara sürüklemiştir. Moskova'yı alma konusunda inatlaşan, artan sınırlı ve asabi yapısı, generallerine olan güvensizliği gibi daha pek çok neden Hitler'de ruhsal bir çöküntü yaratmıştı. Rusya'nın güç dengesi Almanlardan daha fazlaydı. Alman Ordusu'nun uzun süren savaşlardan sonra bu çok kanlı ve yorucu savaş, askerleri neredeyse yok olma noktasına getirmişti. Ve gözle görülür bir şekilde Alman Ordusu'nda üstlere karşı itaatsizlik, her rütbede ki askerin birbirine karşı güvensizliği artmaya başlamıştı. Rusya Savaşı'nı kolaylıkla kazanabileceğini hesaba katan Alman Ordusu büyük bir hayal kırıklığı içindeydi. Hesaba katılmayan coğrafi yapı, olumsuz doğa koşulları, iklim ve Rusya'nın askeri üstünlüğü yenilgiyi de beraberinde getirdi. Doğu cephesi Alman Ordusu için büyük bir imtihan olmuştur. Açıklıkla, soğukla, şiddetli yağmurla, mücadele etmek orduyu yıpratılan en önemli etkidir. Hitler tüm bu gerçeklere gözünü kapatarak büyük bir hışma

⁴ A.g.e., s. 321

⁵ A.g.e., s.322

sağa sola emirler yağdırmaya devam ediyordu. Fakat Alman Ordusu'nun bu emirleri uygulayacak gücü kalmamıştı. Ordu'nun ağır yenilgiler almaya başlaması Hitler'in gözünde Guderian'ın değer kaybetmesine neden olmuştu. Sanki bütün suç Guderian'ın tanklarına yıkılmaktaydı. Ağır yenilgiler alarak Alman Ordusu Moskova kadar ilerlemeyi başarmış fakat şehri ele geçirememişti. Artan Rus saldırılarına dayanamayan Alman Ordusu geri çekilmeye başlamıştır. Alman Ordusu bitik bir haldeydi ve Moskova'yı ele geçirmeden geriye çekilmek en doğru olanıydı.

Guderian'ın Hitler ile yaptığı özel görüşmelerde Hitler bu geri çekilmeyi asla kabul etmedi. 'Gerekirse orada ölmelerini' emrediyordu. Hitler'e göre geri çekilme ve yenilgi asla olmamalıydı. Guderian, Hitler ile şiddetli tartışmalar yapmasına rağmen ikna edememiş ve ordunun soğuktan kırılmasına neden olunmuştu. Guderian Hitler tarafından başarısızlıkla suçlanmış ve 28 Mart 1945 de görevden alınmıştır. Hitler'e kışlık kıyafetlerin birliklere dağıtıldığı söylenmesine rağmen ordunun kışlık kıyafeti yoktu. Ve Rusya'nın soğuğu Rus Ordusu'ndan daha acımasızdı. Bu kanlı savaş Almanya'nın başarısızlığı ile sonuçlanmış ve Rus Ordular'ı 2 Mayıs 1945'te Berlin'e girerek şehri adeta yok etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın sonunu getiren Berlin'in işgalinde 22 bin sivil olmak üzere 50 bin e yakın insan öldürülmüştür. Doğu Cephesi Savaşı'nın genel tablosun ise daha ağırdır. Rus kaynakları bu savaş sonrasında ölenlerin sayısını tahmini yarım milyon (500.000) olarak vermektedir. Rusların Berlin'i işgal etmesi Hitler'in intiharı ile sonuçlanmıştır. Guderian 10 Mayıs 1945'te ABD Ordusu'na teslim olur.

Kitapta "Türkiye üzerinden Rommel'i Takviye" isminde bir bölüm de bulunmaktadır. Rommel'in ihtiyaç duyduğu askeri personelin ve mühimmatın Türkiye üzerinden gönderildiği yönünde bir bilgi var. Bilindiği gibi Çöl Tilkisi lakaplı Erwin Rommel, Almanya'nın Afrika Kolordusu komutanıydı. Kuzey Afrika'da İngilizlere karşı savaşıyordu. Libya üzerine bir harekât yapılması hazırları yapıyordu. Hitlerin gözde generallerinden biridir. Fakat 20 Temmuz 1944 de Hitler'e düzenlenen suikast girişiminde Rommel'in en yakın arkadaşları da bulunuyordu. Fakat Rommel'in bu suikast ile bağlantısının tam olarak ne olduğu bu güne kadar aydınlatılamamıştır. Sadece Hitler'e karşı yazıları ve görüşleri olduğu bilinmektedir.

Kitap Alman Ordusu'na Tank Taarruz bölümünü kazandıran Guderian'ın değişik cephelerde Alman Ordusu'na kazandırdığı başarıları anlatmaktadır. Bu

başarıların yanı sıra dönemin önemli pek çok generalinin, Hitler'in, savaş koşullarının, düşman hattının ve düşmanın üstünlük ve zayıflıklarına dair dipnotlar da içermektedir. Esir alınan asker ve sivil halk sayısı, savaş meydanlarında verilen kayıplar rakamsal olarak verilmektedir. Savaşın kanlı boyutunu rakamsal olarak, askeri kayıtlara göre vermektedir. Başlangıçtan savaş bitimine kadar adım adım 2. Dünya Savaşı'nda Alman Ordusu'nun hamlelerine tanıklık edebiliyor ve uyguladıkları taktikleri okuyabiliyorsunuz. Alman Ordusu'nun savaş planlarını ve sınırların nasıl yok edilerek düşman hattının yenilgiye uğradıklarına dair tarihi kanıtlar sunuyor. Generallerin ateşli tartışmaları, Hitler'in bitmek bilmeyen ihtirası ve emirleri ve Alman Ordusu'nda dalga dalga yayılan bu iç hesaplaşmalar Alman Ordusu'nu dağılma noktasına getiriyor.

Şöyle deniyor kitabın bir yerinde:

“Askerlerin, uğruna savaştıkları davanın nedenlerini ve haklı olup olmadıklarını sorgulamaya başlaması ise ordunun çökmesine neden olur. Bu savaşı sona erdiren önemli etkidir.”⁶

Sonuç:

Kitap son derece titizlikle hazırlanmıştır. Savaş tutsaklarına ve yerel halkın bu amansız savaştan ne kadar etkilendiklerine dair ve savaşın sivil hak üzerinde ki olumsuz koşullarına pek yer verilmemektedir. Zırhlı silahlarla kahramanlaşan ve her cephede destan yazan Alman Ordusu'nu yüceltmeye çalışan bir kitap durumundadır. Bu kitap pek çok savaş kitaplarında görmeye alışık olduğumuz sivil halka uygulanan işkence, tecavüz, toplu kıyım gibi savaş suçu sayılabilecek unsurlardan uzaktır. Örneğin: bir şehrin işgalinde alınan tutsak rakamları verilirken, bu tutsakların akıbeti hakkında açıklayıcı bilgiler paylaşılmıyor. Diğer pek çok kaynakta bu tutsakların çeşitli toplama kamplarında ya da topluca buldukları yerde infaz edildiği biliniyor. Guderian'ın, bu kitabı hapisshanede geçirdiği yıllarda yazdığı bilinmektedir. Fakat basımı özgürlüğe kavuştuktan sonra 1951 yılında yapılmıştır. Bu nedenle kendisini suçlu duruma düşürecek önemli ayrıntılara hiç girmeden sadece Alman Ordusu'nun 2 Dünya Savaşı'nda elde ettiği başarı ve başarısızlıkları

⁶ A.g.e., s. 420

anlatıyor. Yer yer Hitler'e yaptığı eleştirilere rağmen savaşın sonuna kadar savaşmış ve 2. Dünya Savaşı'nda Alman Ordusu'nda önemli bir yer edinmiştir. Nürnberg Mahkemeleri'nde yargılanmayan Generallerden biridir. Guderian'ın yargılanmaması Rusya'yı son derece rahatsız etmiş ve bu durumu protesto etmiştir. Rusya, Doğu Cephesi Savaşı'nda sivil halka yapılan katliamların ve tutsak edilen Kızıl Ordu askerlerinin idamlarında en büyük sorumlusu olarak Guderian'ı görmektedir. Savaş meydanlarında "Yüksek Hızlı Heinz", "Heinz Kasırgası" gibi lakaplarla anılan Heinz Guderian'ın yargılanmaması Rusya ile ABD arasında önemli bir kriz nedeni olmuştur.

"Erinnerungen eines Soldaten"/ "Bir Askerin Anıları" Hitler Almanya'sını, Hitler'in bir Generali tarafından anlatması bakımından son derece önemlidir. Daha da önemlisi zırhlı birliklerin bu savaşta ne denli önemli olduğunu bu kitapta ayrıntılarıyla öğreniyoruz. Savaşta teknolojik araştırmalar hız kazanır ve bir yandan yoğun savaş araçları üretilirken, öte yandan daha üstün teknoloji ile yeni ve gelişmiş silahları nasıl üretileceği de araştırılır. İşte bu kuralın en somut kanıtını, Guderian'ın anılarında görüyoruz. Nasyonal Sosyalist Almanya'sını yönetenler hakkında şaşkıncı gözlemleri ve Hitler hakkında yaptığı tespitler çok önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna kadar Guderian'ın Tankları ile parlak başarılar elde eden Alman Ordusu'nun, büyük başarılarından başarısızlıklara nasıl sürüklendiğini anlatan en çarpıcı kitaplardandır.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 531-534.

Geliş Tarihi: 6 Mart 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Kitap Tanıtımı/Book Review

Giray Fidan, *Kaimo' er: Atatürk' ün Çin' ce Yayınlanan İlk Biyografisi*, Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, 145 sayfa, ISBN: 978-975-2439-24-5

Murat SOYDAN*

Atatürk; muvaffak bir asker, büyük bir devlet adamı, Türk kuruluş mücadelesinin önderi, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusudur. Sadece Türk milletinin ve münevverlerinin değil; dünya halkları ve münevverlerinin de haklı ilgi ve dikkatini çekerek takdirini kazanmış bir isimdir. Bahis konusu yapacağımız bu eser de, bu ilgi ve merakın, ülkemizden çok uzak bir coğrafyada bulunan Çin' de ortaya çıkmış biyografik ilk tezahürüdür.

Evvela kitabın ismini değinmekte yarar var. Çevirmen ve hazırlayan Giray Fidan, Çin dilinin kendini has özelliği sebebi ile geçmişten günümüze yabancı isimlerin Çince karakterle anıldığını ifade etmiştir. Bundan hareketle Mustafa Kemal Paşa' nın Çin' de isminin ilk duyulmasından itibaren ona Kemal anlamına gelen "Kaimo' er adı ile anılmış ve ilgili Çince karakterle ifade edilmiştir. Bugün dahi Çin' de Atatürk' ün bu ismi ile anıldığını da eklemiştir. Kitap, çevrisiyle beraber Çince olan orijinal metnini de ihtiva etmektedir. Kısa olan bu biyografi; 2-3 sayfayı geçmeyen on bir başlık altında okuyucuya sunulmuştur. Fidan, Çin' de Atatürk' ü konu olan böyle bir eserin çıkışının sebebini Çin' in 19.y.y atmosferiyle açıklamaktadır. Buna göre; 19.y.y sonundan başlayarak Çin' de her cihetten büyük bir kargaşa ve kriz kendini

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, mrtsydn@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5732-6122.

göstermekteydi. Çinliler bu krizin üstesinden gelmek için başta Türkiye olmak üzere muhtelif dünya ülkelerinin örneklerini izleme yolunu tuttular. Bu biyografi bu şartlar altında, Atatürk'ün sağlığında Çinliler tarafından nasıl algılandığı gösteren dikkat çekici bir eser olmuştur. İlk baskısı 1933 yılında yapılmış olan bu eser Çin'de büyük bir ilgi uyandırmıştır.

Yazar, Atatürk'ün çocukluğundan başlayarak 1933 yılına kadar ki süreci anlatmaktadır. Atatürk'ün yaşamının anlatmakla beraber aynı zamanda Osmanlı devri ve dönem Türkiye'si hakkında ilgi çekici tespitlerde bulunmuştur. Bu açılardan yaklaşıldığında Çin'den görülen Atatürk ve yakın devir Türk tarihi hakkında kıymeti değerlendirmeler yapılmıştır.

Kitabın ilk başlığı "Fes 'ten Şapka 'ya" ismini taşıması ilginç ve anlamlı gözükmektedir. Bu noktada Türk devrimi ile Çin devrimini mukayese edildiği fark edilmektedir. Türkiye'den fes 'ten şapkaya geçiş ile Çin'deki 1911 Devrimi ile saç örgülerinin kesilmesini karşılaştırmıştır. Yazar, ilk bölümde, Atatürk'ün yaptıklarına hayranlık duymuş ve bu hayranlığını şöyle zikretmiştir. "Dürüst olmak gerekirse Kemal Paşa'nın ömrü boyunca yaptığı işler gerçekten de sıra dışıdır. Gelibolu'da İngiliz ordusunu yenmiş; Türkiye'de sultanlığı (padişahlığı) kaldırmış, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmış; İzmir'de Yunan ordusunu Asya'dan kovmuş; ölüm döşeginde yatan Türkiye'yi hayata döndürüp ayağa kaldırmış, Türkiye Cumhuriyetini kurup onu modern bir devlet haline getirmiş..."

Söz konusu Atatürk olunca Onun siyasi ve askeri meziyetleri ön plana çıkmaktadır. Yazar, Atatürk'ün siyasi dehasını "...Kemal'in siyasi bilgisi, herkesin üstündedir. Onun diplomatik oyunları herkesi hayrete düşürecek kadar zekicedir. Düşmanın zayıf noktasından faydalanır ve durumu lehine değiştirir. Hiçbir zaman fırsatı kaçırmamıştır" diyerek tanımlamış ve yeri geldiğinde bu dehaya vurgu yapmaktan geri durmamıştır. Büyük kumandan Atatürk'ün; cesareti, yüksek askeri meziyetleri de yazarın dikkatinden kaçmamıştır. Yazar, Atatürk'ü "Yenilmez General" olarak nitelendirmiştir. Atatürk'ün Gelibolu'da kendisini şöhret eden büyük askeri kabiliyeti ve İstiklal Harbindeki kararlı ve cesur tutumunu takdir ve hayranlıkla anlatmıştır.

Kitapta dikkat çeken bir noktada Atatürk'ün ikili münasebetleri ve diğer tarihi kişilikler ile ilişkileri temas olmuştur. Bunlardan en çok değinilen isim ise Enver Paşa'dır.. Yazar, Atatürk ile Enver Paşa arasındaki siyasi anlaşmazlığı başka bir noktaya taşıyarak düşmanlık şeklinde yorumlamıştır. Öyle ki Enver

Paşa'nın Atatürk'ü Çanakkale'de görevlendirmesinde asıl niyetin İngiliz Ordusunun onu öldürme ihtimaline yoruyordu. Böylece Enver Paşa ülkenin tek hâkimi olacaktı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Ayrıca kitapta kısaca değinilen Latife Hanım ve Atatürk ilişkisi de dikkat çekicidir.

Yazar, Atatürk'ün anlatırken aynı zamanda Türk milleti için önemli dönüm noktaları olan olaylar hakkında da kısa bilgiler vermiş, Çin'den nasıl değerlendirildiğinin görme fırsatı sağlamıştır. Birinci Dünya Harbinin bitimi ve arkasından işgallerin başlamasını Çinli yazar şöyle değerlendirmekteydi. “ Toprakları, Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç kıtaya yayılmış bir zamanların görkemli Osmanlı İmparatorluğu, şimdi sadece bir et parçasına benziyordu. Herkes bu etten bir parça koparmaya çalışıyordu... Ne büyük bir üzüntü ne büyük bir trajedydi.” Büyük komutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlayan İstiklal mücadelesi için de “İşte bu modern tarihin en önemli kahramanlık hikâyelerinden birinin başlangıcıydı” İfadesini kullanmış, Yunan ordusunun büyük yenilgisini ise “ Öldü zannedilen Türkiye, mezarından fırlamıştı, Büyük Yunanistan Hayal'ini kızıla boyanmış Sakarya Nehri'nin dibine gönderdi” diyerek etkileyici bir üslupla zikretmiştir.

Belirttiğimiz gibi bu eser Atatürk'ün hayatta olduğu ve yeni Türk devletinin inşa sürecinde kaleme alınmıştır. Bundan hareketle yazar; Atatürk'ün yaptığı ve yapma gayreti için oldukları ile onun Türk milletine hizmet ülküsünü, Türk halkının gözünden Atatürk'ü şu cümlelerle dile getirmektedir; “Canını dişine takmış her şeyi inşa ediyordu: Buharlı gemiler, demiryolları, fabrikalar... Tüm bu gerçekler, halkın gözünün önündeydi. Onlar, Kemal'in, ülkenin hizmetinde olduğunu biliyorlardı. Ona karşı olanlar, gelenekçi olup yaptıklarına karşı çıkanlar hatta ölmesini isteyenler bile anlamışlardı ki Kemal, ülkesi ve milleti için bunları yapmaktaydı”

Sonuç olarak; bu eser sadece Atatürk yaşarken, uzak bir coğrafya olan Çin'de kaleme alınan ilk biyografi olması bile haklı bir ilgiyi üzerine çekmektedir. Sadece Atatürk hususunda değil Türk milletinin yaşadığı kritik tarihi olaylar hakkında ilgi çekici değerlendirmelerde bulunulmuştur. Türk kurtuluş mücadelesi ve onun önderi olan Atatürk'ün; modernleşme yolunda diğer milletler için örneklik vasfının da güzide bir örneğidir.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 535-552.

TEMSİLCİLİKLERİMİZDEN HABERLER

ALMANYA'DA ATATÜRK VE YAKIN TARİH ETKİNLİĞİ **(6-15 Mart 2019; Essen'den Duisburg'a..)**

Nejla Püren*

Bugün Almanya'da Türk kökenli yurttaşların sayısı büyük bir ağırlık oluşturmaktadır. Genel kabul gören bir değerlendirmeye göre, günümüzde Almanya'da dört milyona yakın Türk kökenli Almanya yurttaşı bulunuyor. Başka bir ülkeden gelerek Almanya yurttaşı olmuş kişilerin ve onların çocuklarının ülkeye uyum süreçleri çok sancılı olmuş ve önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Almanya'daki Türklerin, kendi ülkeleriyle ilgili bilgilendirme ve kimi konuları öğretim süreçlerinde öğrenebilme alanında ciddi sorunlar kendini göstermektedir. Böyle olunca da Almanya'daki sivil toplum örgütlerinin yaptığı seminer ve konferans gibi etkinlikler oldukça önem kazanmıştır.

Almanya'da konferans, panel ve sempozyum düzenleyerek, Türkler'in eğitimlerine katkı sunan kişilerin başında da tarihçi Profesör Dr. Kemal Arı gelmektedir. Sayın Hocamız, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün öğretim üyesidir. Almanya'da yaşayan Türkler bu zamana değin Prof. Arı'yı bir çok etkinlikte tanımış; konferanslarını izlemiş ve kitaplarını okumuştur. Geçmiş yıllara baktığımız zaman onu yalnızca Almanya'da Kiel, Lübeck, Hamburg, Hannover, Bremen, Berlin, Dortmund, Duisburg, Siegen, Düsseldorf gibi bir çok kentte düzenlenen etkinliklerde görüyoruz. Daha geçen yıl, hem Duisburg'ta hem de Siegen'de düzenlediği üç

* Tarih ve GÜNce, Çalışma Gurubu Üyesi, (Mülheim, Almanya)

günü aşan seminer programlar düzenlediğini ve bu etkinliklerde yer alan kişilere katılım sertifikası düzenlendiğini de bilmekteyiz.

2019 yılında, 7 Mart-15 Mart tarihleri arasında birçok şehirde etkinliklerde bulunan Sayın Kemal Arı, bu etkinliklerin ilki olarak 7 Mart 2019 da Türkiye'nin Essen Başkonsolosluğundaydı. Oldukça kalabalık bir izleyici topluluğunun bulunduğu bu etkinlik, Atatürkçü Düşünce Derneği tarafından düzenlenmiş, konsolosluk da bu etkinliğe destek vermişti. *"Dünden Bugüne Türk Kültüründe Kadının Yeri ve Önemi"* başlığını taşıyan konferans, Essen Konsolosu Sayın Şener Cebeci ve Essen ADD Başkanı Hülya Coşkun tarafından yapılan konuşmayla başladı.

Türkiye özlemi içinde olan Almanya'daki Türkler'in yoğun ilgi gösterdiği bu konferansta, Başkonsolos Sn. Şener Cebeci'nin dediği gibi, sanki bir memleket rüzgârı esti. Elbette, sayın konsolosun dediği gibi; kadınların istihdamında dengeli bir yol izlenmesi gerekiyordu. Örnek verildiği gibi Türkiye Dışişleri Bakanlığında görevli kadınların sayısı büyükelçilik düzeyinde 634 imiş. Toplam 1777 diplomat arasında bu oran hiç de küçümsenecek bir rakam değil. Ancak bu, yaşamın öteki alanlarına nasıl yansıyor? Yani bu alanda diyelim ki böylesine dengeli bir durum var; ancak bunu öteki konularda aynı yoğunlukta ve oranda görebiliyor muyuz? Gerçekten de ADD Essen Başkanı Hülya Coşkun'un dediği gibi, özellikle Almanya'da büyük bir uyum sorunu bulunmaktadır. Sayın Coşkun, kendi bulunduğu konum açısından şöyle bir değerlendirme yaptı:

‐Bir kadın başkan olarak ya da yönetimde birçok kadın arkadaşlarım adına; kadınların söylemini ve yerinin bilinci içerisinde hareket eden bir derneğiz. Adının toplum içerisinde bu günün şartlarında ötelendiğini ve örselendiğini gördüğüm zaman Atatürk'ün kadına verdiği değerin ne kadar önemli olduğunu özellikle bu günlerde şimdi ortaya koymanın zamanı diyor ve bu doğrultuda çalışmalarımızı yapıyoruz.‐

Bu tür etkinliklerde renkli görüntüler de ortaya çıktı. Günün anlamını dile getiren Ruhr Öğretmenler Derneği Başkanı Sayın Celal Aydemir'in konuşmasının ardından, gençler çıktı sahneye ve Büyük Atatürk'ün de zevkle oynadığını bildiğimiz Zeybek gösterisi yer aldı. Bu gösteride bugünün küçüğü, ama yarının büyük adam olacağını bildiğimiz Furkan Çelebi'nin gösterisi unutulmaz tatlar bıraktı.

Sonra Türkiye'den gelen Prof. Dr. Kemal Arı konferansını verdi. O Almanya'ya uzun süre içinde ardı ardına birçok etkinlikler gerçekleştirmek için gelmişti; Essen Başkonsolosluğu'ndaki bu etkinlik ise, bu etkinliklerin daha ilkiydi. Hava yağmurlu, mevsimin Almanya'da hiç şaşırılmayacak görüntüleri vardı. Ta uzaklardan gelenler olmuştu etkinliğe; dinleyenler arasında Siegen'den, Duisburg'tan gelenler bulunuyordu. Örneğin ben de Tarih ve Günce'nin Çalışma Grubunda yer alan biri olarak Müllheim'den gelmişim. Etkinliği başından sonuna kadar izlemek ve gereken notları almak için elimde kalem defter, dinleme aygıtı olarak yerimi almıştım.

Prof. Dr. Kemal Arı'nın konusu *‐Tarih Boyunca Türk Kadını; Dün, Bugün Yarın...!‐*. Elbette konu geniş bir çerçeveye yayılmış durumdaydı. Prof. Dr. Kemal Arı, elinde mikrofon, oldukça rahat bir konuşma icra ediyordu. Piyer Loti'den başlıyor konuşmasına. O'nun bir Türk dostu olarak bilinmesine karşın, Türk kadını üzerine gözlemlerinin ne olduğunu anlatıyor. Sonra da Sayın Arı'nın dilinde, başka bir Avrupalı kişilik geliyor sahneye; bu kişi eski Fransa Cumhurbaşkanı olan Herriot idi.

Günümüzde eski Fransa Başbakanı ve Cumhurbaşkanı Herriot'u bugün kaç kişi bilmektedir? Ya da onun, Atatürk'le kesişen yaşamının bir döneminde Türkiye'deki büyük değişim ve çağdaşlaşma çabaları karşısında duyduklarını... 1872'de Troyers'te doğan ve 1957 yılında Lyon'da ölen bu önemli Fransız devlet adamı, iki kez Türkiye'ye gelmiş, İlk gelişi İkinci Meşrutiyet dönemi olmuştur; 1912 yılı... Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin genel koşullarını gördü ve değişim

sancılarının tanığı olmuştur. İkinci gelişinde ise yıl 1933'tü ve Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci eli, ülkenin yüzünü ve ruhunu tepeden aşağı değiştiriyordu¹. Bu ikinci gelişinde Türkiye'nin değişen yüzünü görünce Heriot şaşkınlıklar içinde kalmıştı. Türk kadınının ta Tevhid-Tedrisat'la birlikte eğitim ve öğretim yaşamında elde ettiği haklar, 1926'da medeni haklarını elde etmesiyle sürmüş, sonunda 1930 yılında Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmesiyle, 1934'te elde edeceği genel seçimlerdeki hakların yolu açılmıştı.

Heriot bu gelişmelerden çok etkilenmiş; ardından ülkesine dönünce Türkiye'deki değişimi anlatan bir kitap yazmış ve Fransa'da değişik yerlerde konferanslar vererek, Türkiye'deki gelişmeleri anlatmıştı. Bu örnek üzerinden süren konferans, Türk Kadınının günümüzde içinde bulunduğu koşulların anlatımıyla sürdü. Sorular, sorulara verilen cevaplarla; Essen Konsolosluğu'nun konferans salonunda süren etkinlik, sonradan sunulan keman ve şiir dinletisi ile sürdü. Çay ve kahve eşliğinde sohbetle tamamlandı.

Ertesi günü ben ve sevgili Muhterem Kurt, Prof. Dr. Kemal Arı hocamızı Essen'de kaldığı otelden aldık ve Dortmund'a doğru yola çıktık. Nedeni belliydi: Arı burada yaklaşık yüz kadar öğrenciye *"Atatürk ve Cumhuriyet"* adında üç günlük seminer sunacaktı. ADD Dortmund etkinliğe eve sahipliği yaptı. Abartısız biçimde derse ortalama yüz kişi devam etti. İlk derste, ADD Dortmund Başkanı Sn. Ahmet Singör bir konuşma yaptı ve sivil toplum kuruluşu olarak, Atatürk, Türk Milleti ve Türk Milleti'nin geçmişi üzerine seminer yapıyor olmaktan ne ölçüde mutlu olduklarını anlattı. Türkiye'nin her zaman önemli sorunları olmuştu ve bu sıkıntılı dönemlerde bu bilgiler, sıkıntılardan kurtulmak için katkı sunacaktı. Sayın Singör konuşmasına şu cümlelerle başlamıştı: *"Prof. Dr. Kemal Arı'yı davet ettik. Kendisi vereceği üç günlük Atatürk ve Cumhuriyet konulu seminerin sunucunda katılımcılara kendi imzasıyla bir katılım belgesi verecek. Bu bize daha da şevk verdi."*

İçlerinde benim de öğrencisi olduğum seminer gurubuna yönelik Prof. Dr. Kemal Arı'nın dersleri başladı. Önce konu Atatürk'tü. O kuşkusuz tarihin yetiştirdiği en büyük devlet adamı, devrimci ve kültür insanıydı. Atatürk tarihe, insanlığa ve Türk Ulusu'na karşı görevini henüz tamamlamamıştı. Ancak Atatürk'ü niçin tam olarak anlayamamış ve kavrayamamıştık? Bunun nedenleri

¹ Bu konuda bkz. Hakkı Uyar, Edouard Herriot'nun Atatürk'le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri", Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiyesi, Boyut yay., İstanbul, 2012, s.

neydi? Prof. Dr. Kemal Arı, bu noktadan sonra kavramlara yöneldi ve tek tek her zaman bizlerin karşısına çıkan, bildiğini sandığımız ve çoğu kez de üstün körü geçtiğimiz kavramları ele aldı. Her kavramdan sonra konu Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti, geçmişteki Osmanlı Devleti ve dünya tarihine ilişkin kimi örnekler oluyor; sanki önümüzde sihirli bir perde açılıyordu. Kemal Arı buna; *“Atatürk’ü ve onun büyük eserini derinden kavramak”* diyordu; evet, bizim ihtiyacımız olan şey gerçekten de derinden kavramaktı.

Atatürk sevgisi her şeyden önce bir heyecan işidir. Bunu Prof. Dr. Kemal Arı Almanya’daki etkinlikleri sırasında bizzat göstererek, örnek oluşturdu. Konferansın ve seminerin yorgunluğunu üzerinden atmadan, 11 Mart 2019 günü ADD Siegerland’a Yönetim Kurulunun daveti üzerine buraya gitti ve hoş bir sürprizle karşılaştı. ADD Siegerland, yönetim kurulu adına ‘onursal üyelik’ verildi. Tören, Siegerland ADD’nin, Freudenberg’te düzenlediği *“Kültürlerin Beşiği İstanbul”* isimli serginin açılışından sonra yapıldı. O gece Mülheim’e dönen Arı, 12 Mart günü de oldukça uzak sayılacak olan Osnabrück’teydi. ADD Osnabrück başkanı Türkan Mayda Yılandıcı’nın daveti üzerine bu kente giden Arı, verdiği konferansta, Atatürk’ün İslam Dünyasındaki önemini anlattı. 13-14 Mart günü de Duisburg’taki etkinliklerini gerçekleştirmek için bu kente geldi. Duisburg, Prof. Dr. Kemal Arı’yı bildiğimiz kadarıyla çok iyi tanıyor. Bir yıl

önce, tıpkı Dortmund'daki gibi burada da bir seminer yapmıştı. Ve hatta bu seminer, Almanya'da verdiği ilk seminerdi.

Bir başka zamanda da yine Duisburg'ta Ülkü Ocakları'nda, Ermeni sorunu üzerine bir konferans vermişti ve ben de bu konferansa katılmıştım. Şimdi o, burada, yani Duisburg'ta iki ayrı konferansı vermek üzere bulunuyordu. 13 Mart'ta kendisiyle Müllheim'den yola çıkarak gelmiştik. Konferans salonu oldukça yoğundu. ADD Duisburg başkanı yeni seçilmiş olan Rasim Demircan'dı. Demircan'ın kısa bir davet konuşmasından sonra Prof. Arı, İslam Dünyası için Atatürk'ün neden önemli olduğunu anlattı. İslam dünyasına baktığımız zaman pekte parlak olmayan günümüz görüntülerinin, tarihsel nedenleri üzerinde durdu.

Oysa bu dünya, geçmişiyile çok önemli bir coğrafyanın üzerinde oturuyordu. Coğrafyanın önemi, ister istemez bölgeye başka güç merkezlerinin ilgisini artırmaktaydı. İslam coğrafyası tarihi zenginliği ve ortaya çıkan uygarlıkların ağırlığıyla olsa da tarihten koparılıp atılsa dünya tarihi adına geriye ne kalır? Bu denli zengin bir coğrafyanın günümüzde payına düşen yoksulluğun anlaşılabilir bir yanı var mıdır? Bölge niçin kararmıştır? Cehalet neden diz boyudur? Bunun kuşkusuz tarihsel açıklamaları vardı. Din, akıl ve bilimden başka bir şey emretmiyordu. Ancak bu emrin egemen olduğu alanlar, büyük bir geriliğin ve karanlığın etkisindeydi. İslami gelenek içinde bilimin, özellikle 13. Yüzyılda geri plana itilişinin hüznü öyküsünü dinledik Prof. Dr. Arı'dan. Sonra da bölgenin giderek nasıl karardığını... En sonunda Atatürk'ün "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir!*" düsturu içinde nasıl yeniden aydınlanmaya başladığını... Görüntü bu olunca, Atatürk'ün İslam dünyası için önemi kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu.

Prof. Arı'nın Duisburg'taki ikinci gününde konu; "*Ermeni meselesi Dün, Bugün; Yarın*"dı. Arı'nın bu adla bir de kitabı olup tanıtımı Almanya'da Hannover'de yapılmıştı. Bir de söyleşi... Söyleşiyi yapan kişi, Halil Fehmi Dağ idi. Konferans bu gün de önemli bir katılımcı eşliğinde gerçekleştiriliyor. Arı'yı bilenler, konuşmanın akılcılığı ve bilginin derinliğini bildikleri için gülümseyen yüzlerle etkinliğe gelmişler.

Duisburg
Atatürkçü Düşünce Derneği
KONFERANS

1. Konferans
13 Mart Çarşamba

2. Konferans
14 Mart Perşembe

ATATÜRK
İktidar dünyasını
için neden
önemlidir ?

ERMENİ
MESELESİ
Dün,
Bugün,
Yarın

Prof. Dr. Kemal Arı
Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

13 / 14 Mart 2019 Çarşamba / Perşembe Saat 15:00 - 17:00
Duisburg Atatürkçü Düşünce Derneği
Atroper Str. 56 - 47226 Duisburg-Rheinhausen
Katılım ÜCRETSİZDİR

☎ 02065-256860 📞 0176-45988674 @ duisburgadd@gmail.com

Prof. Dr. Kemal Arı konuşmasına şu sözlerle başladı: “Askerlik yaptığım yıllarda Genel Kurmay Askeri Tarih arşivinde görevli iken, arşivo belgeleri ile haşır nesir olmak fırsatım oldu. Bir tarihçi olarak konu benim için bu dönemde önem kazandı.” devamında tarihten birçok örnekler verip, konuşmasını Atatürk’ün “Hak yok, Güç var” sözü ile bitirdi.

Prof. Dr. Kemal Arı, 14 Mart 2019 tarihi itibaren Duisburg ADD’nde de onursal üyeliğe layık görüldü, Kendisi bu onurlu görevi kabul etti önce Duisburg Atatürkçü Düşünce Derneği’ne ve Yönetim Kurulu üyelerine en kalbi teşekkürlerini sundu. Ardından okurlarının aldığı kitaplarını imzaladı. Böylelikle 8 günlük gerçekten dolu dolu geçen konferans ve seminerlerin sonuna gelinmiş oldu. Tüm bu etkinliğin sonucunda özellikle katılımcılar ve dinleyiciler acısında başarılın en ağırlıklı noktanın su olduğunu söyleyebiliriz: Bu sekiz gün boyunca İçinde yasadığımız bilgi kirliliği ortamında çiftik ve aldığımız doğru bilgilerle bilgi dağarcığımız genişledi ve eksikliklerimiz mümkün olduğunca tamamlandı. Bu sekiz gün sonunda Atatürk ve

Cumhuriyet'in ne derece birbirinden ayrılamaz şekilde btnlemi olduğu konusunda bilincimiz daha da güçlenmiş oldu.

Kıymetli hocamız, Sayın Prof. Dr. Kemal Arı'ya bir kez daha yrektekn teşekkür ediyoruz.

SELÇUK EPHEBUS CITY HERITAGE

Pınar Szer TOLGA*

In 1862 Ayasuluk Station was opened as one of the stations on the Aydın-İzmir Railroad of the Ottoman Empire. As a public space, the Selçuk Station Square was the first destination the travellers arriving at the city saw, as well as being the locale of the first hotel in the city, and a centre of commerce with the tobacco warehouse of the Regie (Ottoman Tobacco Monopoly) office. Today the square is redesigned, defined by Hotel Carpouza (café), the Tobacco Warehouse (City Heritage) and Aqueducts, in order to make the historic areas of the city more visible and to strengthen the city identity.

One of the most important structures contributing to city identity in this historic area is the stone building built in later half of 19th century and used as Tobacco Warehouse of the Regie Authority. In Republic period this building was turned over to Tekel (Turkish Tobacco Monopoly) Authority and continued to be used as a tobacco warehouse until 1985. Later the building was registered as a functional cultural heritage site by 1993 decision of the İzmir 1st Commission for Protection of Cultural and Natural Heritage. This building constitutes an industrial heritage site reflecting the economic, social, political and technological structure of Selçuk City at a certain period of time, counted among symbolic values of the city alongside the Byzantine Aqueducts, the İsa Bey Mosque and the Artemis Temple.

Located at the address İsabey Mahallesi Namık Kemal Caddesi No:13, the stone building was assigned to Selçuk Municipality in 2007. The building was utilised by Selçuk Municipality in scope of the Tourism and Financial Support Program of the İzmir Development Agency with support of the Yaşar University

* Historian/Writer.

Architecture Department. The "Selçuk Ephesus City Heritage Project" was created in order to promote the significant historic texture of Selçuk, and to protect common cultural heritage of Selçuk people.

In scope of this project, first action was to restore the old Tobacco Warehouse left behind from 19th century, which stood idle, into an education, communication, research and culture centre under Selçuk Municipality, including a digital material archive. The City Heritage Centre also serves as a museum which includes permanent and temporary exhibits of local ethnographic artefacts.

While the Selçuk Efet City Heritage project started in 2007 continues with building restoration activities, efforts to collect information on history of Selçuk and compile these into a publication form were also continued. In this process five books were published and presented for perusal of researchers at the heritage library.

On 04 September 2012, the centre with 1224 m² of closed space was opened to visitors under the name of "Selçuk Ephesus City Heritage" with the theme of "Telling Your Story." The purpose of heritage centre is to identify, collect, catalogue and protect prominent elements of natural and cultural heritage in Selçuk, to share and exhibit these, to create publications and documentaries regarding these, to organise courses, contests, meetings, concerts, cultural tours and festivals, to introduce natural and cultural values of Selçuk City to people of the city, as well as domestic and foreign tourists, to build an awareness of citizenship, and to strengthen the common living culture between the different ethnic, religious and cultural groups living in Selçuk.

From 2014 to the date of 05 July 2015 when UNESCO registered Selçuk as a "World Heritage Site" (including Ancient City of Ephesus, Saint Jean Basilica, Ayasuluk Castle, Mother Mary Church and the Prehistoric ukurii Barrow settlement) the "Ephesus Site Management" unit was formed and continued its operations at the heritage building.

Publications

In 2008 the work titled "**Lead Tesserae of Ephesus**" by Assoc. Prof. Dr. Onur Glbay and Assoc. Prof. Dr. Hasan Kire was published and presented to

readers by Selçuk Ephesus City Heritage centre. This work covers tesserae collected in the Ephesus regions. This work constitutes a first in Turkey.

In 2010 the work titled "**Ayasuluğ, A City at a Remote Coast, a Prudent Place**" by Prof. Dr. Cahit Telci was published by Celal Bayar University. Prepared on basis of Ottoman Archive resources, this work provides important information regarding city life of Ayasuluk in 15th and 16th centuries. The book has won the Award for Contribution to Turkish Culture from the Elgin Kan Foundation.

In 2010, the work titled "**Camel Wrestling in Turkey, the Geography of a Cultural Heritage**" by Prof. Dr. Vedat Çalışkan of Çanakkale 18 Mart University was published as a City Heritage centre publication, making a great contribution to cultural life of our country.

In 2010, the work titled "**Ayasuluğ in Old Postcards/ Souvenir d'Ephese**" edited by historian Ali Can was published. This work is in the nature of a travel guide displaying the status of artefacts in this city, human portraits from the city, and the status of archaeological digs in Ephesus in later parts of 19th century. This work has won the Award for Homage to History and Local Protection from the İzmir Metropolitan Municipality.

The latest book published by the City Heritage centre was the work titled "**Mental Representations of Past, Today and Future**" created by Prof. Dr. Melek Göregenli of Ege University Psychology Department and the students of this department in 2013. The book was based on immigration research in Selçuk, field studies, and records of 52 deep interviews. In this work the public perception of Selçuk in representative systems is analysed.

Archive

The part of Selçuk Ephesus City Heritage Archive open for perusal of researchers included photographs, documents, published books, videos, oral historic interview records and donated object records related to Selçuk. Containing 5000 photographs and documents dedicated to service researchers, the archive is home to 188 document files and 300 books related to Selçuk delivered from the Prime Ministry Republic Archive and Ottoman Archives.

Oral historic interviews were started in 2007 by support of Prof. Dr. Hasan Mert of Ege University History Department and Prof. Dr. Celal Cahit Telci of Celal Bayar University History Department. These interviews were continued by Selçuk Ephesus City Heritage teams as of 2011. The personnel of the City Heritage centre were trained in oral historic interview techniques by Prof. Dr. Ümit Atabek of Yaşar University Communication Department and Prof. Dr. Esra Danacıoğlu from Yıldız Technical University Department of Political Sciences and International Relations. Some of the interviews regarding life story model, tobacco, music and Selçuk were conducted in Greece and Macedonia. In total, 162 interviews were recorded in approximately 296 hours of audio, mini DV video and digital video records.

Exhibitions

Rather than a classical museum approach based on ethnographic artefacts, the City Heritage centre aims to present exhibitions with a story telling theme. In this direction, all archive documents and artefacts with stories were presented for regard of people in permanent and temporary exhibitions.

The permanent exhibitions hall at the ground floor contains the tobacco exhibition which narrates the past functions of the building which was used as a tobacco warehouse for the Regie Authority in the Ottoman Period, and as the Tekel (Tobacco Monopoly) Building in Republic Period. This exhibition narrates the adventure of tobacco in the world, in Turkey and in Selçuk. The exhibition includes cigarette packages made for special days, a stamp box, tobacco products, markers, stamps and cachets used by tobacco experts, tobacco packer cards donated by contributors, tobacco pesticide pumps and a tobacco baling machine.

In addition to the Ephesus-Ayasuluk-Selçuk chronological exhibit emphasizing important events at the breaking points of the 8500 years long Selçuk history, there is also a section dedicated to parts of the rails used in construction of Aydın-İzmir Railroad and plans of the old railroad station. Donated by Aykut Sani Ünver, the Çamlık Train Model with a 1/87 scale, working on 12 Volt electrical system, including lifelike figures around the station, took two years to build and attracts great attention and admiration from visitors. At the garden side of the ground floor a corner is dedicate to works of

writers and poets from Selçuk. Immediately behind this corner a section is dedicated to exhibition of project posters which won top placement in the "Family History Protect Competiton" event organised in scope of the children's events. This area is also occasionally used for courses and events organised for children.

The 1st Floor consists of the study office containing the archive system, and the temporary exhibitions hall. As a city of immigrants, the City of Selçuk is found to have received five main waves of migration in result of studies. These migration waves are chronologically classified as: pre-1923, 1923 to 1933, 1934 to 1959, 1960 to 1990, and post-1990. The "New Ephesians" exhibitions examining these different migration waves and the "Social and Cultural Riches of Selçuk" exhibition including Local Government themes are presented for regard of those interested in local history. Some of the items waiting for visitors in these exhibitions include migrant exchangee identity card donated by contributors, engraved door from a Greek house in Şirince, a hand-woven shirt from Macedonia, a one-hundred years old silk Yörük wedding dress, a 111 years old wedding handkerchief which went to Greece in migrant exchange and was donated at the opening of the exhibit, a magnetogenerator telephone as a witness for more recent times of Selçuk, and old pharmacy materials.

The 2nd Floor contains the conference hall, and short term exhibits changed every three months to keep public communications alive. Some of these short term exhibit include Cengiz Baykal Photograph Exhibition, Today's Heritage by Young Objectives, Ephesus Digs in Ottoman Archives, 55th Anniversary of Selçuk High School, Under the Same Sun, Selçuk in 29th of Septembers, "Selçuk" the City with a Living Identity, Archaeology of a Dig, 55th Anniversary of Ayasuluk Digs, Mosaics of Fabric, "Struggle of a Century" Photograph Exhibition, "Disability in the City of Civilisations" Caricature Exhibition, "Storks and Migration Drawing Exhibition", "Dreams Coloured in Cloth Patchwork Exhibition", "Tradition to Future, Children's Games and Toys Exhibition", and "Women Produce, Women Rise" Women's Solidarity handcraft exhibition. This section containing the conference hall hosts Atatürk themed photograph exhibitions prepared by the heritage team on national holidays, or personal exhibitions of photograph or ceramics artists. The Selçuk High School Corner consisting of donations from Selçuk High School exhibition including works of people who studied or taught at Selçuk High School also waits for visitors at this floor.

Events

In addition to exhibitions, the Selçuk Ephesus City Heritage centre also organises music concerts by local artists and groups, poetry nights, documentary film viewings, conferences, and children's and young adults' workshops at the conference hall. Some of the short films and documentaries presented for regard of public include "Telling Your Story", "Tobacco in Selçuk", "Music in Selçuk", "When You Say Selçuk", "Selçuk Once Upon a Time", "Yörüks", "Three Centennial Kids", "Migration from Macedonia", "Kitchen Culture", "Human Portraits from Selçuk", "Old Ephesians" and the "City Heritage Project Film". The City Heritage centre continues to maintain relations with its public as a meeting point for everyone interested in Selçuk and as a lifelong learning centre.

MAGYARORSZÁGON LEGFRÍSSEBB HÍREK

Alev DURAN*

Évszázadok óta legendás hely Gül Baba síremléke, és a török szent ember is legendává vált. Számptalan történet fűződik a nevéhez, türbéje és annak környéke nem csak a muszlim zarándokok, a turisták és a romantikus randihelyet keresők számára. Budapestén szinte mindenki varta már, hogy a felújított épületegyüttes és a hozzákap csolódó kert újra megnyisson. Az építményekkel és történetükkel, illetve azzal, hogy ez a magyarországi rózsakultusz központi helye, korábban már foglalkoztunk. Most a kertet mutatjuk megnektek, mivel Gül Baba Türbe komplextáj- és környezet rendezési munkáinak köszönhetően a tervező, Andor Anikó kapta idén az Év Tájépítészé Díjat.

„Budán a József- vagy Kálvária-hegyen a császár fürdőközelében szőlőtőkékkel környezve állmagánosan egy csekélykerek épület, mellynek sárszinü falai, kúposfedele s az alatta elszórt többi épületektől egészen kiváló alakja első pillanatra mutatják, hogy nem a mostani kor művei köze tartozik.” – írta 1855-ben a Vasárnapi Ujság Gül Baba Türbéjéről. Az épületesítés a környékét többször is átalakították a törökök kiűzése óta; az egyik legnagyobb átalakítást Wagner János végezte, aki megszerezte a szomszédos telkeket a 19. századmásodik felében, majd a villájával körbe építette a síremléket.

Budapest ostromakor a villa megsérült, és türbe, valamint a környékének 1974-es átalakításakor a földszintig bontották, létrehozva a kerengő alapját. 1994-ben újabb rekonstrukció történt, de a 2010-es évekre újabb felújításra volt szükség. A rekonstrukció magában foglalta a kert felújítását is. Ennek egyik legfontosabb elem az volt, hogy a türbe és környezete egyensúlyba kerüljön, hogy megőrizzenek karakterisztikus és izgalmas részleteket, valamint továbbra is szerepet kapjanak a rózsák – hiszen a Gül Baba név a legenda szerint azt jelenti, a rózsák atyja, sőt, a legendárium része az is, hogy a Rózsadomb a

* Macaristan Türkiye Temsilcisi, Dr. Ögr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: alvdrn@gmail.com.

szent dervis virágairól kapta a nevét. A teljes képet koronázza meg a kert. A felújított épületegyüttes látványát hangsúlyozza mind a függőkert, mind a síremléket magában foglaló udvar.

MACARİSTAN'DAN SON HABERLER

Gül Baba, Türk kültürünün ve medeniyetinin dünyaya yayılmasında varlığıyla hizmet eden öncü erlerden birisidir. Bugün de türbesiyle Türk-Macar dostluğunun nişanesi olan Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden Gül Baba'nın Türbesi Budapeşte'nin en güzide bölgelerinden Tuna Nehri'ne bakan Rozsadomb'da (Gül Tepesi) yer almaktadır.

İki devlet için de Türk-Macar ilişkilerinde değerli bir yere sahip olan Dervişin anısına muhafaza edilen yapısı, Sultan Abdülaziz'in 1867'deki Budapeşte ziyaretinden sonra 1885'te türbeye dönüştürülmüştür. Ardından mimar Lajos Grill tarafından onarılmış, Macar Profesör Möller tarafından da 1916'da restore edilmiştir. Macar hükümetince 1963'te eski durumuna getirilen türbe, 1997'de Türk-Macar hükümetlerinin iş birliğiyle Kültür Bakanlığı Güzeli Sanatlar Genel Müdürlüğüne kısmen restore edilmiştir.

Gül Baba Türbesi 1543-1548 döneminde 3. Budin Beylerbeyi olan Yahya Paşazade Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tarihi kayıtlara göre, Gül

Baba'nın, 2 Eylül 1541'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Budin seferi sırasında vefat ettiği ve cenazesine Sultanın bizzat katıldığı ifade edilmektedir.

Budapeşte'de herkes yenilenen bina kompleksinin ve ilgili bahçenin yeniden açılmasını beklemekteydi. Bu bekleyiş son bulmuş, Türk - Macar ilişkilerinde önemli bir köprü, kültür elçisi konumunda olan Gül baba ve Türbesi, yakın tarihte restorasyonu tamamlanarak hizmete açılmıştır. Gül baba hakkındaki tarihi efsanelerde sembol haline gelen gl bahçeleri ile türbenin peyzaj ve evre düzenlemesini yapan Macar Anik Andor, bu yılın Peyzaj Mimarı dl'n almıştır. Aılışa Türkiye ve Macaristan'ın siyasi ve akademik camiasından önde gelen birçok isim katılmıştır. Açılışı yapan devlet byklerince bir kez daha Türk- Macar ilişkilerinin tarihi boyutu ve önemi vurgulanmış, ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.